T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA KİMLİK, TEHDİT ALGILAMASI VE GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI

Doktora Tezi

Rafig RUSTAMOV

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA KİMLİK, TEHDİT ALGILAMASI VE GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI

Doktora Tezi

Rafig RUSTAMOV

Tez Danışmanı
Doç.Dr.İlhan UZGEL

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA KİMLİK, TEHDİT ALGILAMASI VE GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. İlhan UZGEL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Doç. Dr. İlhan Uzgel	
Doç. Dr. Günay Göksu Özdoğan	
Doç. Dr. Oktay Tanrısever	
Yrd. Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane	
Doç. Dr. Emel Parlar Dal	

Tez Sınavı Tarihi .....

İ Ç İ N D E K İ L E R

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: KONSTRÜKTİVİZM VE GÜVENLİKLEŞTİRME

I. Yeni Nesil Yaklaşım olarak Konstrüktivizm 8

A.Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Tarihsel Yapısına Kısa Bakış**..... 8**

B. Konstrüktivizmin Genel Tanımı ve Uluslararası İlişkiler Kuramlarına Katkıları.... 14

C. Yeni bir Paradigmatik Kopuşa Doğru mu? 22

II. Konstrüktivist Dış Politika Analizinde Güvenlik Boyutu ve Kimlik 35

A. Kopenhag Okulu ya da Güvenlikleştirme Yaklaşımının Genel Tanımı 35

B. Güvenlikleştirme Sürecinin Temel Nitelikleri 41

C. Bölge Merkezli Güvenlikleştirme 47

D. Konstrüktivist Çözümlemelerde Kimlik Faktörü 51

III. Azerbaycan Dış Politikası Açısından Güvenlikleştirme Yaklaşımının Uygulanabilirliği..... 60

A. Bir Uygulanabilirlik Sorunu Var mı?..... 60

B. Azerbaycan`da Siyasal-Toplumsal Yapı Açısından Devlet ve Demokrasinin Genel Görünümü 62

C. Güvenlikleştirici ya da İşlevsel Eden olarak Partiler, STÖ`ler ve Basın Kuruluşları 75

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN`IN KİMLİK MESELESİ

I. Azerbaycan Kimliğine Yönelik Temel Tartışmalar ve Bazı Güncel Sorunlar 87

A. Seçilmiş Temel Kaynaklara İlişkin Kısa Değerlendirme 87

B. Yöntem ve Kavram Sorunları 98

II. Azerbaycan Kimliğinin Tarihsel Arka Planına İlişkin Bir Kaç Önemli Not 103

A. 1918 Yılına Kadar Olan Tarihsel Gelişmelere Kısa Bakış 103

B. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`ne Doğru Kimlik Oluşumunun İlk Aşaması 116

C. 1918-1920 AHC Dış Politikasında Kimliğin Dışavurumu ve Temel Güvenlik Kaygıları 140

III. Sovyet Dönemi ve Sovyetlerin Çözülmesi Aşamasında Azerbaycan`da Kimlik Sorunu 148

A. Sovyet Döneminin Azerbaycan`ın Ulusal Kimliğindeki Dönüşüme Başlıca Etkileri 148

B. SSCB`nin Çözülmesi: Mutallibov ve Elçibey Dönemlerinde Azerbaycan Kimliği. 160

IV. Haydar Aliyev Dönemi ve Azerbaycan Ulusal Kimliğinde Yeni Açılımlar 174

A. Azerbaycancılığın Ön Plana Çıkışı 176

1) Azerbaycancılık ve Türkçülük 176

2) İslam, Batı ve Modernite: Günümüzde Azerbaycancılık Açısından Genel Değerlendirme 199

B. Azerbaycancılık ve Yeni Muhafazakarlık 211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SSCB SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK BOYUTU

I. Azerbaycan`ın İçinde Bulunduğu Bölgesel Güvenlik Kompleksinin Tanımı 222

A. Bir Tanımlama Sorunu: Kafkasya mı, Güney Kafkasya mı Ya da Transkafkasya mı? 229

B. Azerbaycan`ın Yaklaşımı Açısından 237

1) Genel Tarihsel Süreç 237

2) Bölge Faktörü ve Azerbaycan Kimliği Arasındaki Örtüşmeler 267

II. Dış Politikada Kavramsal ve Uygulamalı Güvenlik Yaklaşımları 272

A. Azerbaycan`ın Ulusal Güvenlik Belgesi 272

B. Farklı Güvenlikleştirme Gündemleri, Farklı Yoğunluklar: Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Çatışması`ndan Yansıyanlar 281

1) Savunma Sanayii Politikaları ve Silahlanma Açısından Güvenlikleştirme Söylemleri: Bir Askeri Güvenlikleştirme Örneği 282

2) Ermeni(stan) Sorununa Karşı Azerbaycan ve Türkiye`nin Ortak Tutumu: Bir Siyasal Güvenlikleştirme Örneği 293

SONUÇ 305

KAYNAKÇA 315

GİRİŞ

Soğuk Savaş`ın sona ermesi politikadan ekonomiye, ideolojiden kültüre uluslararası toplumun yaşamında önemli bir dönüm noktasına neden olmuştutr. Bu süreçte doğal olarak dış politika belirleme ve uygulama parametreleri de belirli dönüşüm geçirmek durumunda kalmıştır. Bu açıdan bakılırsa, Soğuk Savaş`ın 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla "şeklen" ve iki yıl sonra Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle (1991) "resmen" sona ermesinden itibaren sürdürülen dış politika süreçlerinde yeni nitelikleriyle etkin konuma geçen iki temel kavram dikkat çekmiştir: *bölge ve kimlik*.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Soğuk Savaş döneminde uluslararası politika bu kadar bölgeselleşmiş ya da bölge merkezli değildi. Belli coğrafyalarda belli etkin güçler öne çıksalar da, bu durum çoklu rekabetten ziyade tek taraflı etkinliklere işaret ediyordu. Örneğin, Batı Avrupa'da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) etkindi. Buna karşın, Sovyetler Birliği Doğu Avrupa`da başat konumda idi. Oysa Soğuk Savaş`ın sona ermesinden itibaren daha farklı bölgeler ve bu bölgelerde çoklu rekabet politikaları öne çıkmaya başlamıştır.

Öte yandan, yine Soğuk Savaş`ın bitmesini takiben ideolojilerin işlevsel olarak anlamını kaybetmesiyle, ulusal kimliklerin önemli bir konum kazandığı, ideolojilerden boşalan yeri doldurmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle, Soğuk Savaş döneminde görece olarak daha dar ve daha kapalı olmak üzere iki temel kampa bölünen ideolojiler, bu dönemin sona ermesiyle kendi yerlerini çoklu (ulusal) kimliklere bırakmak durumunda kalmışlardır.

Fariz İsmayılzade`nin de tanımladığı üzere, tarihsel olarak Rusya, İran ve Türkiye gibi önemli bölge güçlerinin arasında sıkışıp kalarak "sandviç" durumuna düşen

Azerbaycan, *bölge* ve *kimlik* merkezli dönüşüm sürecinin etkilerini kendi üzerinde hep en açık şekilde hisseden ülkelerden olmuştur.[1] Ayrıca yeni koşullara paralel olarak ABD, Avrupa Birliği ve İsrail gibi yeni güçlerin Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu bölgeye yönelik rekabet sürecine katılmaları mevcut durumu iyice zorlu hale getirmiştir. Bir taraftan 1991`de ulusal bağmsızlığın kazanılması ve bu tarihten itibaren bağımsız devlet olarak varlığını sürdürme çabası, diğer taraftan etnik kimlik merkezli Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması Azerbaycan`ın ilgilenmesi gereken en acil gündemlerden idi ve hala bu özelliğini koruduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, yeni dönemde Azerbaycan bir yandan kendi ulusal özgünlüğünü, kimliğini geliştirerek uluslararası topluma entegre olmanın yollarını deneyecekti. Diğer yandan ise (gerek coğrafi konumu nedeniyle, gerek barındırdığı doğal kaynaklar nedeniyle) içinde bulunduğu bölgeye yönelik önemli güçlerin etkilerini de hesaba katarak ulusal kimlik parametrelerine uyacak şekilde kendi dış politika davranışlarını belirleyecekti. Bu kapsamda uluslararası enerji güvenliği, gerçekleşen petrol-doğal gaz projeleri (*Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı*), gerçekleşmekte olan ve/veya planlanan projeler (*Bakü-Tiflis-Kars demiryol hattı, NABUCCO, Trans-Hazar vd.*) gibi faktörlerle kısa sürede uluslararası gündemin ilgi odağı olan Azerbaycan`ın dış politika uygulamaları, bu uygulamalar sırasında temel alınan tehdit inşası ve güvenlik yaklaşımları büyük önem kazanmıştır.

Bir genelleme yapmak gerekirse, günümüzde Azerbaycan dış politikasını konu edinen incelemelerin daha çok "reel politik" varsayımlar üzerine odaklandığı

[1] Fariz Ismayilzade, "Azerbaijan`s Tough Foreign Policy Choices", *UNISCI Discussion Papers*, October 2004.

belirtilebilir. Buna karşın, Azerbaycan`ın dış politika süreçlerini besleyen ve buna paralel olarak kendisi de dönüşüm geçiren ulusal kimlik konularının gün geçtikçe kendi önemini daha fazla hissettirdiği gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle, uzun süredir başta Batılı ülkeler olmak üzere birçok ülkenin dış politikalarını açıklamak için uygulanan kimlik merkezli yaklaşımlar, (sınırlı sayıda ve küçük çaplı araştırmalar dışında) şimdiye değin Azerbaycan örneği için kapsamlı şekilde pek denenmemiştir. Azerbaycan dış politikasındaki güvenlik boyutunun kimlikle ilişkisi ise epey ilgi dışında kalmıştır. Zira bu konuda küçük bir literatür taramasında bile sürekli realist/neorealist yaklaşımların başat konumda olduğu fark edilecektir. Bu kapsamda "jeopolitik", "jeostratejik" ya da "jeoekonomik" çıkar çatışmaları gibi kavramların tercih edildiği, diğer bir ifadeyle Azerbaycan dış politikasının biçimlenmesinde ve uygulanmasında kimlik faktörünün pek önemsenmediği görülecektir. En iyi halde ise, neoliberal yaklaşımlardan yola çıkılarak Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu Güney Kafkasya bölgesinde yer alan ülkeler arasında işbirliği sürecinin mevcut ve potansiyel yönlerine dikkat çekilmektedir. Bu tür neoliberal perspektifli araştırmalarda kimlik konularına sınırlı şekilde yer verilmekle birlikte, ele alınan konular daha çok Azerbaycan kimliğinin ülke içi düzeyi ile ilişkili olup Azerbaycan toplumunun tarihsel, kültürel, sosyal ve siyasal tercihlerini açıklamaktadır. Dolayısıyla, ulusal kimliği diğer ülkelerle karşılıklı etkileşim sonucunda dışarıdan besleyen dinamikler gözardı edilmektedir. Durum böyle olunca, doğal olarak, Azerbaycan kimliğinin dış politika üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi hep eksik kalmıştır.

Öte yandan Azerbaycan kimliğini ele alan yerli ve yabancı çalışmaların da gerek nitelik, gerek nicelik bakımından pek tatmin edici olduğu söylenemez. İzleyen

bölümlerde daha detaylı şekilde görüleceği üzere, günümüze değin Azerbaycan kimliğini konu edinen çalışmalarda daha çok tarihselci ve etnik ögeleri merkeze alan bir yöntem tercih edilmiştir. Üstelik, bu tür çalışmalarda Azerbaycan kimliğini siyasetbilimi veya Uluslararası İlişkiler kuramlarına entegre etme veya bu kuramlar üzerinden okuma denemeleri oldukça sınırlıdır.[2] Bu nedenle, Azerbaycan dış politikasını ve sözkonusu politikada benimsenen güvenlik yaklaşımlarını kimlik üzerinden okumak için öncelikle Azerbaycan kimliğini bir kuramsal çerçeveye oturtma gerekliliği ortaya çıkacaktır.

Bu tür boşlukları doldurmak amacıyla bu çalışmada Uluslararası İlişkiler`in yeni nesil kuramlarından sayılan Konstrüktivizm ve literatürde Kopenhag Okulu olarak bilinen bir grup yazar tarafından Konstrüktivizm`in alt-bileşeni olarak geliştirilen *Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı* ve *Güvenlikleştirme* yaklaşımının sağlamış olduğu analitik araçlarla Azerbaycan dış politikasında *kimlik, bölge, tehdit inşası* ve *güvenlik yaklaşımları* arasındaki ilişkiye eğilmeye çalışılacaktır. Böylece, bir taraftan Azerbaycan kimliğini ülke içi düzeyde besleyen tarihsel, kültürel, toplumsal ve siyasal dinamiklerle beraber, sözkonusu kimliği bölgesel etkenler çerçevesinde dışarıdan besleyen dinamikler de ele alınacaktır. Azerbaycan kimliğini genel hatlarıyla tanımladıktan sonra, gerek 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, gerek 1991`de bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonraki dönemde Azerbaycan kimliği ile Azerbaycan`ın dış politika ve güvenlik yaklaşımları arasındaki ilişkilere odaklanılacaktır. Çalışmanın genel içeriğini özetle anlatmak gerekirse, aşağıdakileri belirtmek mümkündür.

[2] Bu çalışmada "uluslararası ilişkiler" kavramı bir sosyal bilim alanını belirtirken büyük, belirli bir sosyal ilişki türüne işaret ederken küçük harfle yazılmıştır.

Birinci bölüm Kuramsal Çerçeve`yi içermektedir. Burada önce Uluslararası İlişkiler Kuramı`nın tarihsel yapısı ele alınarak genç nesil kuramlardan sayılan ve bu çalışmanın analitik temelini oluşturan Konstrüktivizm`in sözkonusu yapıda nereye oturduğuna, Uluslararası İlişkiler epistemolojisine ne gibi katkılar sağladığına dair güncel tartışmalara kısaca yer verilmektedir. Arkasından Konstrüktivizm`in alt-bileşeni olarak geliştirilen Kopenhag Okulu yaklaşımı ele alınmakta, sözkonusu yaklaşımın temel argümanlarından yola çıkılarak dış politikada güvenlik uygulamaları sürecinin temel niteliklerine değinilmekte ve güvenlik söylemlerinin gelişim süreçlerinden (*güvenlikleştirme)* bahsedilmektedir. Yine bu yaklaşım kapsamında *Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı*`ndan hareketle kimlik, bölge merkezli tehdit inşası ve güvenlik politikaları arasındaki ilişkilere odaklanılmakta ve bu ilişkilerde bölge faktörünün yerinin saptanmasına çalışılmaktadır. Ayrıca bölümün sonunda 17 yıllık genç bir cumhuriyet olarak Azerbaycan`ın kırılgan demokrasi ortamı gözönünde bulundurularak konstrüktivist güvenlikleştirme yaklaşımının Azerbaycan koşullarına uygulanabilirlik olanakları ele alınmaktadır.

Daha kapsamlı bir bölüm olan *İkinci Bölüm* ise Azerbaycan`ın kimlik meselesini içermektedir. Bu bölümde ilk önce Azerbaycan kimliği üzerine yapılan yerli ve yabancı çalışmaların mevcut durumuyla ilgili tablo sunularak bir takım güncel kavramsal sorunlara değinilmektedir. Daha sonra Azerbaycan kimliğinin tarihsel arka planı genel hatlarıyla tanımlanarak Azerbaycan toplumunu 1918 yılında ilk defa ulus devlet ve uluslaşma aşamasına götüren toplumsal-siyasal dinamikler betimlemlenmektedir. Aynı zamanda günümüzle de örtüşecek şekilde o dönemde oturuşmaya çalışan Azerbaycan kimliğinin üç temel sütununa (*İslam ve modernleşme sentezi; Türkçülük ve*

Azerbaycancılık) değinilmektedir. Öte yandan yine günümüz açısından önemli bir tarihsel hafıza olduşturduğu varsayımıyla, 23 aylık Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin (Mayıs 1918-Nisan1920) izlemiş olduğu dış politika uygulamalarında kimlik, bölge merkezli tehdit inşası ve güvenlik yaklaşımları arasındaki ilişkilerin genel özellikleri tanımlanmaktadır.

Yine bu bölümde 1920 yılında Sovyetlerin Azerbaycan`da kontrolü ele geçirmesiyle Azerbaycan kimliğinin karşılaşma durumunda kaldığı dönüşüm sürecine temel hatlarıyla değinilmektedir. Ayrıca, Sovyet döneminde güçlü devlet aygıtının etkisiyle daha çok sosyo-kültürel alışkanlıklıklar bağlamında Azerbaycan kimliğine yerleşen kimi ögelere değinilmekte ve Sovyet devlet uygulamaları gereği önemli yoksunluklara rağmen korunmaya ve sürdürülmeye çalışılan bir takım kimlik değerlerine atıfta bulunulmaktadır.

İkinci bölümün en önemli kısmını Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği`nin (SSCB) çözülmesini takiben ortaya çıkan süreçteki gelişmeler oluşturmaktadır. Burada 18 Ekim 1991`de yeniden bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan`da kısa bir süre için görevde bulunan Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov yönetimi döneminde kimlik süreçlerinin karmaşık özelliklerine, arkasından Ebülfez Elçibey`le başlayan dönemde Azerbaycan kimliğinin *Türkçülük* merkezli gelişimine değinilmekte ve bu süreçler ile dış politikadaki güvenlik kaygıları arasında paralelliklerin ele alınmasına çalışılmaktadır.

Arkasından 1993 yılında Haydar Aliyev`in yönetime geçmesiyle sosyo-politik alanda baş gösteren dönüşümlerin Azerbaycan`ın kimlik sürecine yansımalarına ve sözkonusu yansımaların dış politikadaki etkilerine değinilmektedir. Ayrıca, bu

dönemden itibaren Azerbaycan`da devletin desteklemekte olduğu Azerbaycan kimliğine özgü *Azerbaycancılık* sütununun temel nitelikleri tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Nihayet *Üçüncü Bölüm*`de bu çalışma için benimsenen kuramsal ölçütlerle günümüzde Azerbaycan dış politika uygulamalarının temel çizgileri biraraya getirilerek genel hususların saptanmasına çalışılmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan dış politikasını etkilediği varsayılan Güney Kafkasya bölgesinin tarihsel-kavramsal evrimi ele alınmakta, söz konusu bölgenin temel dinamikleri ile Azerbaycan kimliği arasındaki örtüşmelere dikkat çekilmektedir. Öte yandan H.Aliyev`in yönetime geçmesiyle Azerbaycan kimliğinde ön plana çıkan *Azerbaycancılık* fikrinin ve bu fikir bağlamında dengeli dış politika (*balanslı harici siyaset*) söylemlerinin Bakü`nün güncel güvenlik yaklaşımlarını hangi ölçüde belirlediği ele alınmakadır. Aynı zamanda *Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması* örneklem vaka seçilerek bu vaka üzerinden sürdürülen güvenlikleştirme süreçlerine değinilmektedir. Ayrıca, 2007 yılında kabul edilen Azerbaycan Ulusal Güvenlik Belgesi`nden temel hatlarıyla bahs edilerek, bu konudaki temel tartışmalara yer verilmektedir.

Sonuç bölümü ise tüm kuramsal ve ampirik veriler sonucunda edinilen bilgilerin genel değerlendirilmesini kapsamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: BIR KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIM OLARAK GÜVENLİKLEŞTİRME

I. Yeni Nesil Yaklaşım olarak Konstrüktivizm

A. Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Tarihsel Yapısına Kısa Bakış

Kuşkusuz, Uluslararası İlişkiler displininin bir sosyal bilim dalı olarak gelişiminde ve biçimlenmesinde bu alanda yapılmış olan kuramsal çalışmalar büyük önem taşımış ve halen de taşımaktadır. O kadar ki, sözkonusu çalışmalar daha alanın belirmeye başladığı yıllarda bir taraftan tarih, siyasetbilimi, uluslararası hukuk gibi yakın sosyal bilim dallarından Uluslararası İlişkiler disiplininin özerkliğini kuşku altına alan, biraz da alaycı meydanokumalara karşıkoyarken, diğer taraftan disipline özgü ontolojik, epistemolojik ve metodolojik önceliklerin saptanmasını, dolayısıyla bağımsız bir sosyal bilim dalı olarak gelişimini sağlamıştır. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, bu doğrultuda gerçekleştirilen girişimler içerdikleri öncelikler bakımından tarihsel olarak farklılıklar göstermiştir. Kimi zaman metodolojik çalışmalar ağırlık kazanırken, kimi zaman epistemolojik ya da ontolojik sorgulamalar disipliniçi araştırma gündemine hakim olmuştur.[3] İşin ilginç yanı, takip eden dönemlerde bahsedilen akademik çalışmalar disipline yönelik "dışarıdan" saldırılara yanıt vermeye çalışırken, kendi içinde belirli bir bütünsellikten yoksun olmuşlardır. Başka bir deyişle, kendi doğuşunu ilan

[3] Örneğin, 1950`lerde başlayan Gelenekselci-Davranışsalcı tartışma eksenindeki yöntemsel sorgulamalar veya 1970`lerden itibaren alevlenen, hatta izleri günümüze kadar devam eden Neorealizm ve Neoliberalizm arasındaki tartışmalar gibi. Bu konuda daha geniş bilgiler için bkz: Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

ettikten kısa bir süre sonra olgunlaşma sürecine paralel olarak Uluslarası İlişkiler alanının kuramsal ikliminde hızlı bir *adem-i merkeziyet* eğilimi belirerek, çeşitli yaklaşımların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Hatta disipliniçi yaklaşımsal farklılığın gelişim süreci öyle bir boyuta varmıştır ki, artık alanın ilgili çalışanları deyim yerindeyse, "dışarısıyla" ilgilenmeye zaman bulamayarak, kendi aralarındaki kuramsal tartışmaların ortaya çıkardığı soruları yanıtlamaya öncelik vermek durumunda kalmışlardır.

Böylelikle, Miles Kahler`in deyimiyle, "alanın ilk efsanesi" sayılan İdealizm-Realizm tartışmasıyla başlayan serüven, günümüzde artık Ulusalararası İlişkiler akademik çevresinin önde gelen yazarlarının bile saptamakta zorlandığı bir aşamaya ulaşmıştır.[4] Aşağıda da görüleceği üzere bu serüven, Uluslararası İlişkiler araştırmacılarınca tanımlanan tartışma (*debate*) dönemleri ile açıklanagelmiş ve bu biçimiyle ilgili literatüre yansımıştır.[5]

---

[4] Miles Kahler, "Inventing International Relations: International Relations Theory after 1945", Michael Doyle ve G.John Ikenberry (der.), *New Thinking in International Relations Theory*", Westview, Boulder, 1997, s.20-53

[5] Uluslararası İlişkiler kuramının tartışma dönemlerine ilişkin bazı temel kaynaklar için bkz: Arend Lijphart, "International Relations Theory: Great Debates and Lesser Debates", *International Social Science Journal,* 26 (1), 1974, s.11-21; Arend Lijphart, "The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations", *International Studies Quarterly,* 18 (1), 1974, s.41-74; John A. Vasquez, *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Hedley Bull, "International Theory: The Case or a Classical Approach", *World Politics,* 18(3), 1966, s.361-377; Morton Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics,* 19(1), 1966, s.1-20; David J. Singer, "The-Level-of-Analysis Problem in International Relations", James N. Rosenau (der.), *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York, s.20-29; Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, Scott (Foresman), Boston, 1977 (2. baskı 1989); Robert O. Keohane, "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", Ada W. Finifter (der.), *Political Science: The State of the Discipline*, American Political Science Association, Washington, DC, 1983, s. 503-40; Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics,* MA, Addison-Wesley, Reading, 1979; Andrew Linklater, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations,* Macmillan, Basingstoke, 1990; Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millenium*, 12(2), s.162-75; James Der Derian ve Michael J. Shapiro (der.),

Bu çalışmanın kuramsal temeli olan *Konstrüktivizm* ve Konstrüktivizmin alt-bileşeni olarak nitelendirilebilecek *Güvenlikleştirme* yaklaşımı sözkonusu tartışma dönemleri içerisinde *yeni nesil* yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir. Ama bu yaklaşımların içeriğine geçmeden önce, Uluslararası İlişkiler kuramının tarihsel-biçimsel özellikleriyle ilgili, aynı zamanda Konstrüktivizm ve konstrüktivist eksenli Güvenlikleştirme yaklaşımının sözkonusu tarihsel-biçimsel yapıda nereye oturduğuna/oturtulduğuna ilişkin birkaç hususun dile getirilmesinin faydalı olacağı düşünülebilir.

Geleneksel olarak Ulusalarası İlişkiler Kuramının gelişim süreci üç dönem temelinde ele alınmaktadır.[6] Her biri "Tartışma" (*Debate*) olarak isimlendirilen bu dönemler Fuat Keyman`ın da belirttiği üzere, Ulusalararası İlişkiler disiplininin kuramsal gelişme sürecindeki paradigmalar-arası tartışmalara ve bu tartışmaların belirlediği yoğun akademik gündeme işaret etmektedir.[7] Bu varsayıma göre, Uluslararası İlişkiler`in bir disiplin olarak akademik yaşama ilk adımlarını atmasından günümüze kadar sürdürülen tartışmalar şu başlıklar arasında gerçekleşmiştir: İdealizme karşı Realizm (*Birinci Tartışma)*; Gelenekselcilere karşı Davranışsalcılar (*İkinci Tartışma*) ve; Neorealistlere karşı Eleştirel Dönüş (*Critical Turn*)[8], Rasyonalistlere karşı Konstrüktivizm, Pozitivizme karşı Post-pozitivizm (*Üçüncü Tartışma*).

International/Intertextual Relations:Postmodern Readings of World Politics, Lexington Books, Lexington, 1989.

[6] Yosef Lapid, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33(3), 1989,235-254.

[7] E.Fuat Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek,* çev. Simten Coşar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.127-128.

[8] Eleştirel Dönüş kavramı ilk defa Andrew Linklater tarafından kullanılmıştır. Bunun için bkz: Andrew Linklater, *Beyond Realizm and Marxism,* MacMillan, London, 1990. Aktaran: Keyman, a.g.e., s.201. Bu

Birinci ve İkinci Tartışmanın sınırları konusunda disiplin içinde yaygın bir görüş birliği olmakla birlikte, Üçüncü Tartışmanın kapsam alanı ile ilgili önemli sorunlar hala güncelliğini korumaktadır. Kimileri artık yeni bir tartışma döneminin başladığının ilan edilmesinin gerekliliğini vurgularken, kimileri buna gerek duymaksızın şimdilik Üçüncü Tartışma`nın yeterince kapsayıcı olduğu inancındadır. Doğal olarak bu durum disiplin içinde belirli kavramsal ortak platformun geliştirilmesinde sorun yaratabilmektedir. Örneğin, Richard Price ve Christian Reus-Smit`in, birlikte yaynlamış olduğu makalede Eleştirel Dönüş Uluslararası İlişkiler Kuramı ile Konstrüktivizm`i Üçüncü Tartışma çerçevesinde birleştirmeye yoğunlaştıkları görülmektedir.[9] Buna benzer eğilimler Emannuel Adler`in çalışmasında da sunulmaktadır.[10]

Antje Weiner ya da Lars-Erik Cederman ve Christopher Daase gibi bir grup yazarlar ise, genel içerik bakımından bu varsayıma karşı çıkmasalar da, kuramsal gelişim sürecine ilişkin dönemsel sınıflandırma konusunda üstüörtülü şekilde yeni bir tartışma döneminin *(Dördüncü Tartışma?*) bir takım özelliklerini ima etmektedirler.[11] Burada yeni tartışma döneminin eklenmesinin gerekçesi ise Üçüncü Tartışma dönemi içerisine konumlandırılan Rasyonalizm-Konstrüktivizm tartışmalarının akademik

---

çalışmada kullanılan Eleştirel Dönüş kavramı Frankfurt Okulu`yla özdeşleşen Eleştirel Kuram`ı da içerecek şekilde post-yapısalcı ve postmodernist yaklaşımları ima etmektedir.

[9] Richard Price ve Christian Reus-Smit, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations,* 1998, Cilt 4, Sayı 3, s.259–294.

[10] Emannuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations,*1997, Cilt 3, Sayı 3, s. 319–363.

[11] Weiner kendi makalesinde Neorealizme karşı Eleştirel Kuramı Üçüncü Tartışma`nın konusu olarak belirleyerek, Pozitivizme karşı Post-pozitivizm veya Rasyonalizme karşı postmodernist ve post-yapısalcı yaklaşımları da kapsayacak şekilde Konstrüktivizmi Dördüncü Tartışma çerçevesinde ele almaktadır. Bunun için bkz: <http://home.pi.be/~lazone/construct-slides.html>16.10.2003; Rafig Rustamov, *İran`da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist bir İnceleme,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004; Lars-Erik Cederman ve Christopher Daase, "Endogenizing Corporate Identities: The Next Step in Constructivist IR Theory", *European Journal of International Relations,* 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.5–35.

gündemde yaratmış olduğu yeni sonuçların önemli bulunması iddiası ile ilintilendirilmektedir. Benzer içerikteki zımni göndermelere, James Fearon ve Alexander Wendt`in birlikte yazmış oldukları makalede de rastlamak mümkündür.[12]

Öte yandan tartışma sınıflandırmasını geleneksel *Üç Tartışma* dönemi şeklinde sunan girişimleri daha sert biçimde eleştiren yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin, bu kategorideki yazarlardan biri olan Brain C.Schmidt, kendi makalesinde geleneksel sınıflandırma (*Üç Tartışma*) girişimlerini çeşitli açılardan eleştirmektedir.[13] Öncelikle, bu tür dönemlere ayırma girişiminin bir genelleme olacağını belirten Schmidt, bunun bilimsel açıdan objektifliğine kuşku duyduğunu açık şekilde dile getirmektedir. O, özellikle neoliberalizm ve neorealizm arasındaki tartışmalar ile 1980`li yıllardan itibaren Uluslararası İlişkiler`e Eleştirel Dönüş`ün (C*ritical Turm*) uyarlanmasıyla beliren yeni meydanokumaları (konstrüktivist, post-yapısalcı, feminist yaklaşımları) aynı potada (*Üçüncü Tartışma*) birleştirme girişimini indirgemeci bulmaktadır.

Bu konuda Schmidt`in gündeme getirmiş olduğu eleştirilerde önemli bir haklılık payının bulunduğunu inkar etmek pek olanaklı görünmüyor. Özellikle de 1980`ler sonrası Uluslararası İlişkiler kuramında alt-yaklaşımların hızla geliştiği göz önünde bulundurulursa, gerçekten de *Üçüncü Tartışma* kavramı mevcut kuramsal gelişmeleri içermekte deyim yerindeyse, "dar" gelmektedir. Tabii ki, bu husus, gelişmekte olan Uluslararası İlişkiler epistemolojisinin kuramsal içeriğini doğrudan etkilememektedir. Daha çok biçimsel bir sorundur. Bununla birlikte, Uluslararası İlişkiler çalışanlarının

[12] James Fearon ve Alexander Wendt, "Rasyonalizm Konstruktivizme Qarşı: Bedbin Baxış", Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simmons (der.), *Beynelxalq Elaqeler üzre Beledçi*, Bilik Neşriyyatı, Bakı, 2005, s.71.73.

[13] Brain C. Schmidt, "Beynelxalq Elaqelerin Tarixi ve Tarixşünaslığı Haqqında", Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simmons (der.), *Beynelxalq Elaqeler üzre Beledçi*, Bilik Neşriyyatı, Bakı, 2005, s.15

kendi aktivitelerini daha sistematik şekilde, daha ortak bir kavramsal dilde yürütebilmeleri için çoktan hakettiği yeniden düzenleme ihtiyacını bekleyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, bir takım kuramsal yükümlülükler Schmidt`in önermeleri doğrultusunda tartışmaların sınıflandırılmasının yeniden düzenlenmesi konusunda önemli potansiyel sorunlar barındırmaktadır. Bu konuda ileri sürülmesi muhtemel olan eleştirilerden başlıcası, tartışmalararası farkları belirleyen nedenin paradigmalar-arası kesin kopuş sürecinin olduğu, dolayısıyla da Üçüncü Tartışma kapsamında henüz böyle bir sürecin yaşanmadığı iddiası ile ilgili olacaktır. Sonuç itibarıyla, akademik çalışmaların daha belirgin ortam ve kavramsal düzlemde yürütülmesini sağlamak amacıyla bu ve buna benzer eleştirileri yanıtlayarak, Uluslarası İlişkiler Kuramının biçimsel açıdan sınıflandırılmasının dönüştürülmesi veya yeniden düzenlenmesi acil çözüm bekleyen sorunlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Belki de şimdiki durumda, Ole Waever`in tesellisi ile yetinmek, en uygun seçenek olarak görülmeyi daha fazla hak etmektedir. Waever`e göre, disiplinin tarihsel gelişimini anlatmak için bundan – yani, geleneksel sınıflandırmadan daha uygun bir aracın şimdilik mevcut olmadığını üzücü olsa da, kabul etmek durumundayız.[14] Aynı şekilde Steve Smith ve Kjell Goldman gibi yazarlar da geleneksel sınıflandırma biçimini disiplinin anlaşılması için şimdilik en makul portrelerden biri olarak değerlendirmemizi öğütlemektedir.[15]

[14] Ole Waever, "The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations", *International Organization,* 1998*,* 52 (4), s.687-727.
[15] Steve Smith, "The Self-images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory", Ken Booth and Steve Smith (der.), *International Relations Theory Today*, Pennsylvania State University Press,

Genel olarak sunulmaya çalışılan bu tablonun hemen arkasından asıl konuya geçiş amacıyla birkaç hususun yeniden dilegetirilmesi faydalı olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu tez çalışmasının temelini oluşturan Konstrüktivizim, uygulanabilecek şu veya bu sınıflandırma biçimine bağlı olmaksızın en son sırada, başka bir deyişle en yeni nesil yaklaşımlar kategorisinde yer alacaktır. Takip eden bölümlerde önce Konstrüktivizmin genel çerçevesi, kavramsal araçları, diğer yerleşik kuramlarla ilişkisi ve güncel sorunları ele alınmaya çalışılacak, arkasından da bu çalışmanın çekirdek kuramı ve Konstrüktivizmin bir alt-bileşeni sayılabilecek Güvenlikleştirme yaklışmına değinilmeye gayret gösterilecektir.

B. Konstrüktivizmin Genel Tanımı ve Uluslararası İlişkiler Kuramlarına Katkıları

Aslında Konstrüktivizm kavramı Uluslararası İlişkiler`e içkin otantik bir kavram değildir. Başka bir deyişle, erken konstrüktivist araştırmalar Sosyoloji alanında yapılmıştır.[16] Bunlardan en önemlileri, Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın birlikte yazmış oldukları "*The Social Construction of Reality*" adlı yapıt ve Anthony Giddens'in yapılandırma (*structurationism*) üzerine çalışmalarıdır[17]. Bu nedenle olsa gerek, birçok konstrüktivist Uluslararası İlişkiler yazarları kendi yaklaşımlarını *Sosyolojik Perspektif*

University Park, 1995, s.1-37; Kjell Goldman, "International Relations: An Overview", Robert E. Goodin ve Hans-Dieter Klingenmann (der.), *A New Handbook of Political Science,* Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 401-27

[16] Rafig Rustamov, a.g.e., s.8

[17] Bunun için bkz: Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality,* Anchor, New York, 1966; Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge, 1984.

olarak tanımlamışlardır. Konstrüktivizmin temel kaygısı ontolojik olarak sosyal gerçekliğin inşası ve epistemolojik olarak bilginin sosyal inşası sorunsallarına odaklanmaktır.

Sosyolojik bağlamda Konstrüktivizm'in temel özelliği, doğa ve sosyal dünyayı birbirinden ayırmasında yatmaktadır. Buna göre sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki en büyük fark, özne maddesinin doğasında yatmaktadır. Örneğin, bir doğa biliminde çeşitli şekillerde temel özellikleri ve karşılıklı etkileşim biçimleri değişmeyen gerçek maddeler ve enerji üzerinde çalışılır, kontrollü deney yapılır. Burada nesne maddesi öz fiziksel kurallara bağlıdır, sadıktır.

Sosyal gerçeklik ise farklıdır. Salt olguların yanı sıra öyle olgular vardır ki, sadece biz onlara işlevsellik veya anlam yüklediğimiz için mevcutturlar. Örneğin para, sadece bir metal veya kağıt parçasıdır. Ancak biz ona anlam yüklediğimiz için bir olguya dönüşmüştür. Sosyal gerçeklik insan yaşamını tanımlayan kültürleri, karşılıklı etkileşim biçimlerini, siyasal sistemleri, sosyal oluşumları kapsamaktadır. Tüm bunlar insan kurgularıdır, insan inşalarıdır. Konstrüktivistlere göre, diğerlerinin (*konstrüktivist olmayanların*) problemi, onların insan doğasından yola çıkarak insan davranışına aşırı vurgu yapmalarıdır. Elbette, konstrüktivistler de bir insan doğasının var olduğunu kabul etmektedirler. Ancak bunu bir sosyal bilim araştırması için yeterli kaynak olarak görmemektedirler. Her şeyin ötesinde buna göre, dünyayı biz kuruyoruz, kültürleri biz

yaratıyoruz. Daha sonra da ürettiğimiz bu kültürler tarafından programlanarak kurduğumuz dünyayı doğal olarak kabul ediyoruz[18].

Konstrüktivist anlayışa göre toplumlar, içinde doğdukları sosyal gerçekleri yeniden üretme eğilimindedirler. Bu süreç genelde din, gelenek ve görenek, felsefe, kültür ve zamanla değişen diğer düşünce sistemleri aracılığıyla takviye edilmektedir. Sosyal normlar veya sosyal gerçekler, yeniden üretildiği gibi, dönüşüme de tabidirler. Sosyal gerçeklik, temel insan doğasının doğal bir sonucu olarak kabul edilmemektedir. Sosyal gerçeklik, insanın seçim ve inançlarına içkin doğmaktadır[19].

"İnşaetme" ya da "inşacılık" anlamları taşıyan Konstrüktivizm`in Uluslararası İlişkiler alanındaki entellektüel kökleri, 1980`lere kadar gitmektedir. Şöyle ki, bu tarihten itibaren Uluslararası İlişkiler Kuramı`nda neorealizm ve neoliberalizm gibi yerleşik yaklaşımlara eleştirel düşünce tarzı temelinde önemli meydanokumalar başlamış, takip eden yıllarda bu süreç daha da belirginleşmiştir.[20] Dahası, yerleşik kuramlara yönelk Eleştirel Dönüş cephesinden yapılan meydanokumalar zaman geçtikçe farklılaşarak kendi içerisinde komplike nitelik kazanmıştır. İşte Uluslararası İlişkiler kuramında Konstrüktivizm`in ortaya çıkışı sözkonusu komplike sürecin bir parçası olarak vücut bulmuştur.

Uluslararası İlişkiler literatüründe Konstrüktivizm ya da Sosyal Konstrüktivizm etketi ilk kez Nicholas Onuf'un 1989 yılında yazdığı "*Worlds of Our Making*" adlı

---

[18] Alexander Wendt, "On Constitution and Causation in International Relations", *Review of International Studies*, Cilt 24, Sayı 5, (Aralık)1998, s.101-117; Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, Cilt 23, Sayı 1, (Yaz) 1998, s.171-200.

[19] Scott Erb, <http://groups.google.com/groups?hl=en&selm=3B5076A1.E996AE98%40maine.edu> 15.03.2004; Stephen M. Walt, "International Relations: One World, Many Theories", <http://www.findarticles.com/cf_0/m1181/n110/20492564/print.jhtml>12.07.2004

[20] E.Fuat Keyman, "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 227.

yapıtında kullanılmıştır.[21] Bundan evvel John G. Ruggie, David Dessler ve Alexander Wendt gibi yazarlar Anthony Giddens'dan etkilenerek eden-yapı formülasyonu bağlamında "Yapılandırma Teorisi" kavramını kullanmışlardı.[22]

Temel esin kaynağı olarak Linklater`in deyimiyle, Eleştirel Dönüş`ten beslenen Konstrüktivizm`den bugün yekpare bir kuramsal program olarak bahsetmek neredeyse olanaksız görünmektedir. Başka bir deyişle, günümüzde Konstrüktivizm`in çeşitli varyantları bulunmakta, hatta bu çeşitlilik kimi zaman önemli kavramsal karışıklıklara bile neden olabilmektedir. O kadar ki, örneğin, uluslararası ilişkileri konu edinen herhangi bir çalışmaya kavramsal çerçeve olarak konstrüktivist yaklaşımların temel olacağı ifade edildiği an, doğal olarak hemen akla "*Hangi Konstrüktivizm?*" sorusu gelecektir.[23]

---

[21] Bkz: Nicholas Onuf, *Worlds of Our Making,*University of South Carolina Press, Columbia, 1989

[22] John G. Ruggie, *Constructing the Global Polity: Essays on International Institutionalization*, Routledge, London, 1998, s.10-11. Daha detaylı bilgi için bkz. Anthony Giddens, *Central Problems in Social and Political Theory*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles, 1979; Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999; Alexander Wendt, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 41, Sayı 3, 1987, s.335-350; David Dessler, "What's at Stake in the Agent-Structure Debate", *International Organization*, Cilt 43, Sayı 3, 1989, s. 441-473.

[23] Örneğin, John G. Ruggie`ye göre Konstrüktivizm, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına uyarlanması mümkün olan ve bu konuda geniş açıklama yetisine sahip felsefi bir yaklaşımdır. Aynı zamanda, bir sosyal bilim alanında çeşitli alt başlıklarda (sosyolojik varyantlar, feminist varyantlar, hukuksal (*jurisprudentia*l) yaklaşımlar, genolojik yaklaşımlar vb) ele alınması da gayet doğaldır. Bu bağlamda Ruggie, Uluslararası İlişkiler kuramında belirgin özellikleri ile birbirinden seçilen üç farklı konstrüktivist alt yaklaşımdan sözetmektedir: *Neo-Klasik Konstrüktivizm, Postmodernist Konstrüktivizm ve Natüralistik Konstrüktivizm.* O, kendisiyle beraber Ernst Haas, Friedrich Kratochwil, Nicolas Onuf, Emannuel Adler, Martha Finnemore ve Peter J. Katzenstein ile Jean Elshtain gibi bazı feminist yazarları Neo-Klasik konstrüktivist olarak tanımlamaktadır. David Campbell, James Der Derian, R.B.J. Walker ve Spike Peterson gibi yazarları ise Postmodernist konstrüktivistler olarak belirtmektedir. Natüralistik konstrüktivist kategoride ise Alexander Wendt ve David Dessler gibi yazarları göstermektedir. Bkz: Ruggie, *Constructing*…s. 35-36. Öte yandan, diğer daha kapsamlı sınıflandırmanın Emannuel Adler tarafından yapıldığı görülmektedir. Adlere göre, günümüzde Konstrüktivizm`in dört alt bileşeni bulunmaktadır: *modernist konstrüktivizm, modernist lingüistik konstrüktivizm, eleştirel konstrüktivizm ve radikal konstrüktivizm.* Bkz: Emannuel Adler, "Constructivism and International Relations", Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simmons (der.), *Handbook of International Relations*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2002, s.135-68. Aslında Adler`in burada belirttiği ve postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımlara işaret ettiği anlaşılan Radikal Konstrüktivizm`in günümüzde

Neorealizm ve neoliberalizm gibi rasyonalist kuramlara, bir ölçüde de post-yapısalcı yaklaşımlara meydan okuma iddiasıyla akademik yolculuğa başlayan Konstrüktivizm`in başlıca olarak ampirizm ve idealizmin, nesnel doğru ve kültürel göreceliğin açtığı gedikleri kapatma çabası sergilediği söylenebilir. Konstrüktivizm`in, hesaplanabilir stratejik eylemlere indirgenmeyecek şekilde "rasyonalizm"den farklı olduğu ileri sürülmektedir. Bir sosyal teori olarak konstrüktivist Uluslararası İlişkiler kuramı, rasyonel teorilerin bir dizi temel iddialarını (ki, buna göre aktörler önemlilik mantığına dayanarak dışsal olarak belirlenmiş tercihlerinin peşindedirler) reddetmektedir. Bunun yerine Konstrüktivizm, kendi dış politika davranışı anlayışında bir uygunluk (*appropriateness*) mantığının işlediğine inanmaktadır.[24] Özgün davranışa ilişkin norm, değer esaslı ortak paylaşılan beklentiler ve kimlik gibi sosyo-kültürel

---

genel konstrüktivist etiket çerçevesinde tanımlanıp tanımlanmaması kendi başına bir sorun oluşturmaktadır. Şöyle ki, Adler`le beraber Ruggie, Hopf ve Reus-Smit gibi konstrüktivist yazarlar da farklı sıfatlar ekleyerek (postmodern konstrüktivizm, eleştirel konstrüktivizm ya da radikal yorumsamacılık gibi) postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımları Konstrüktivizmin alt-bileşeni olarak göstermeye çalışmışlardı. Bkz: Ruggie, a.g.y.; Chris Reus-Smit, **"**The Constructivist Turn: Critical Theory after the Cold War"**,** <http://rspas.anu.edu.au/ir/working%20papers/96-4.pdf> 15.06.2004; Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, Cilt 23, Sayı 1, (Yaz) 1998, s.171-200. Oysa modernist konstrüktivistleri pozitivizmle flört etmekle ve onları geleneksel yaklaşımların maskelenmiş hali olmakla suçlayan postmodernist/postyapısalcı yazarlar konstrüktivist şemsiye altına girmeyi kesin şekilde reddetmektedirler. Belki de bu durumu kendisi de bir postyapısalcı olan Lene Hansen daha iyi açıklamaktadır. Öncelikle o, bunca yıl sürdürülen çalışmalara rağmen postmodernist/postyapısalcı yaklaşımların kuram içindeki konumlarında görülen belirsizliği, kendilerini tanımlamama/tanımlayamama sorununu önemli bir eksiklik olarak itiraf etmektedir. Hansen bu sorunun temel kaynağını postmodernist/post-yapısalcı tanımlamalarıyla ilgili mevcut önyargılara bağlamaktadır. Şöyle ki, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde herhangi bir çalışmanın postyapısalcı olarak tanımlanacağı takdirde, bu çalışmanın entellektüel köklerini klasik postyapısalcı felsefe, dilbilimi, sosyal kuram, edebiyat veya sanatta arama ihtiyacının ortaya çıkacağını, bu ilişkilendirmenin de doğal olarak ilgili yazarları rahatsız edeceyini belirtmiş ve eklemiştir: (...)*Düşünce ve akademik yaklaşım okullarına etiketin uygulanması (mesela, realist, idealist, konstruktivist vs.) disiplin içi tartışmaların sürdürülmesi bakımından önemlidir. Etiketler okur için kod işlevi görür ve teori oluşturma ve araştırma programları için çıkış noktası sağlar. Post-yapısalcılığın açık şekilde programlanmamış olması post-yapısalcı olmayanlara bu yaklaşımın geçerliliğinin izah edilmesinde zorluk çıkarıyor*. Bunun için bkz: Lene Hansen, *Security as Practice:Discourse Analysis and the Bosnian War***,** Routledge, London and New York, 2006, s.5

[24] Uygunluk (*appropriateness*) mantığı konusunda daha geniş bilgi için bkz: Harald Müller, "Arguing, Bargaining and All That: Communicative Action, Rationalist Theory and the Logic of Appropriateness in International Relations", *European Journal of International Relations,* Cilt 10, Sayı 3, 2004, s. 395–435.

kavramlar, konstrüktivist çözümlemelerin bağımsız değişkenleri olarak kabul edilmektedir. Buna göre normlar aktörlerin kimlik ve tercihlerini biçimlendirmekte, kollektif hedefleri tanımlamakta ve herhangi bir davranışı emretmekte veya yasaklamaktadır[25].

Adler`in tanımıyla postmodernizm ve post-yapısalcılığı içeren Radikal Konstrüktivizm dışında Konstrüktivizm`in diğer alt-bileşenleri (*modernist, modernist lingüistik ve eleştirel konstrüktivizmler*) epistemolojik ve metodolojik açıdan kimi farklılıklar göstermekle birlikte, üç temel ontolojik önermeye sahip olmaktadırlar[26]:

i) *Normatif veya tinsel yapılar, maddi yapılardan üstündür*: Konstrüktivistlere göre, anlam sistemleri aktörlerin kendi maddi çevrelerini nasıl yorumladıklarını belirtmektedir. Ayrıca konstrüktivistler; aktörlerin sosyal kimliklerinin onların çıkarlarını ve eylemlerini nasıl belirlediklerini sorunsallaştırmakta ve sosyal kimliklerin kurumsallaşmış anlama sistemleri tarafından nasıl oluşturulduğunu incelemektedirler.

ii) *Uluslararası İlişkiler`de çıkar ve eylemleri oluşturan kimliklerdir*: Birinci önermeye paralel olarak geliştirilmiştir. Neorealist ve neoliberallere göre çıkar ve tercih formasyonu sistemik karşılıklı etkileşimden önce, dışsal olarak belirlenmektedir. Konstrüktivistler ise, rasyonalistlerin (neorealist, neoliberal) görmediği veya görmezden geldiği bir dizi uluslararası olguların (norm, kültür, kimlik gibi) geniş bir şekilde izah edilmesi durumunda, çıkarların nasıl oluştuğunun açıkça anlaşılabileceğini savunmaktadırlar.

[25] Henning Boekle,Volker Rittberger ve Wolfgang Wagner, "Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory", <http://www.uni-tuebingen.de/uni/spi/taps/tap34a.htm> 06.08.2004.
[26] Önermeler için bkz: Reus-Smit, a.g.y.; Aktaran: Rustamov, a.g.e., s. 13

iii) *Eden (agent) ve yapı, sürekli karşılıklı etkileşim içerisindedir:* Başka bir deyişle eden ve yapı, öznelerarası sosyal karşılıklı etkileşimin eş-oluşturucusulardır (*co-constitutive*). Sosyal karşılıklı etkileşim, bilginin yapısı ile eylem ve kimliklerin türlerini oluşturmaktadır. Yapılar aktörün anlam ve kimliğini, aynı zamanda uygun ekonomik, siyasal ve kültürel davranışlarını tanımlamaktadır. Yapıların oluşturucu gücünün daha çok ön plana çıkarılması ile beraber, konstrüktivistler, yapıların sosyal edenlerin bilgisel pratiklerinden bağımsız olmadığını ileri sürmektedirler.

Konstrüktivistler yukarıda verilen ontolojik önermeler temelinde geleneksel kuramlar (Neorealizm, Neoliberalizm gibi) ile Postmodernizm ve Post-yapısalcılığı birkaç açıdan eleştirmektedirler:[27]

Neorealizm'e karşı: Konstrüktivistlere göre, bir klasik neorealist olan Kenneth Waltz, uluslararası sistemin anarşik mantığının "benzer birimler"i nasıl ürettiğinden bahsederken, devletlerin "bencil" ve egemen karakterlerini ***a priori*** olarak almaktadır. Burada, devletlerin kimlik ve çıkarlarının sorunsallaştırılmadığı belirtilmektedir. Buna göre Waltz, maddi yetenekleri, yapının belirleyici unsuru olarak algılamaktadır. Waltz'ın oyun kuramına dayanan modeller kullanarak maddi yapının, özgün davranış türlerinin oluşumundaki teşvik edici yönlerine odaklandığı ileri sürülmektedir. Bu perspektifle çatışmaların nasıl yönetileceği üzerine yoğunlaşırken, *kimlik ve çıkarların dönüştürülmesi ile sağlanabilecek çözüm stratejilerini* ihmal ettiği belirtilmektedir. Kısacası, çatışma yönetimi ile ilgili analitik problemin, dışsal olarak verilen yarışmacılar arasında dengeleme veya işbirliği sorunsalına indirgendiği iddia edilmektedir.

[27] Reus-Smit, a.g.y; Rustamov, *İran`da……* s.23

Neoliberaller'e karşı: Buna göre, neorealistlere oranla neoliberal literatürde norm, kurum ve diğer kültürel faktörler göreli daha çok önem kazanmıştır. Bununla birlikte, aktörlerin kimliklerinin inşasının onların çıkar ve davranışları üzerindeki etkilerine yeterli düzeyde yoğunlaşmadıkları belirtilmektedir. Öte yandan konstrüktivistler açısından neoliberal kuramlar devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde norm, kimlik gibi unsurların etkileyici olduğunu itiraf etseler de, bunları daha çok ülkeiçi düzeydeki boyutları ile (*domestic-level forces*) ele almaktadırlar. Oysa daha sonra da belirtileceği üzere Konstrüktivizm`de sistem düzeyindeki karşılıklı etkileşim oldukça büyük önem taşımktadır. Aynı zamanda neoliberal kurumsalcılığın (*neoliberal institutionalism*) realist önermelerden etkilenerek devleti rasyonal varlık olarak temel almaları, devlet tercihlerinin dışsal olduğu ve rasyonel aktör olarak devletlerin kendi aralarındaki bilgisel belirsizlik problemlerini (*informational uncertainty*) çözerek işbirliğini geliştirdikleri varsayımı da konstrüktivistlerce redd edilmektedir.

Postmodernist/Post-yapısalcı yaklaşımlara karşı: Aslında *modernist, modernist lingüistik ve eleştirel konstrüktivizmden* oluşan Konstrüktivist Troyka`nın postmodernist ve post-yapısalcı yaklaşımlara yönelik değerlendirmeleri hem içeriksel, hem de biçimsel sorunsala tekabül etmektedir. Şöyle ki, kendilerinin kabul etmemelerine rağmen Konstrüktivist Troyka (*modernist, modernist lingüistik ve eleştirel konstrüktivizm*) tarafından radikal konstrüktivizm ya da radikal yorumsamacılık olarak tanımlanan postmodernist/post-yapısalcı yazarlara yöneltilen eleştirilerin temelinde onların söylem (*discource*), anlatı (*narrative*) ve konuşma eylemi (*speech acts*) gibi kavramlara yüklemiş oldukları misyonun niteliği yatmaktadır. Postmodernist/post-yapısalcı

yazarların sosyal dünya konusundaki kötümser bakışları, hiç bir önermeyi diğerinden daha güvenilir görmeme eğilimleri, bilimin sadece hegemon anlatıdan ibaret olduğu görüşleri Konstrüktivist Troyka şemsiyesi altında birleşen yazarlarca onlara karşı ileri sürülen eleştirilerin ana eksenlerini oluşturmaktadır. Ayrıca, postmodernist/post-yapısalcı yazarların minimal kuruculuklara (*foundationalism)* dahi tahammül göstermemeleri önemli bir eksik olarak görülmektedir.

C. Yeni bir Paradigmatik Kopuşa Doğru mu?

Konstrüktivistlerin yukarıda açıklanmaya çalışılan sözkonusu kuramsal duruşları karşısında doğal olarak diğer yaklaşımlar (neorealist, neoliberal, postmodernist/post-yapısalcı) da kendi karşı argümanlarını geliştirmişlerdir. Bu süreç özellikle son yıllarda diğer konstrüktivistler arasından sıyrılmayı başararak ve önemli çıkışlar yaparak sesgetirici çalışmaları ile konstrüktivist gündemin merkezine yerleşen Alexander Wendt`in görüşleri bağlamında daha da belirginleşmiştir. Hatta Wendt`in geliştirdiği görüşler öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, Konstrüktivizm`in çeşitli açılardan değerlendirilmesi neredeyse onun argümanları üzerinden yapılır hale gelmiştir. Dahası, Wendt`in çalışmaları sadece diğer yaklaşımların (rasyonalist ve postmodernist/post-yapısalcı) tepkisini çekmekle kalmamış, aynı zamanda Konstrüktivizmin çekirdek üyeleri arasında bile bir çeşit "aile içi tartışma"nın gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu süreç 1999 yılında Macaristan`a yerleşik Orta Avrupa Üniversitesi`nce (*Central European University*) başlatılan ve 2000 yılında Budapeşte`de, 2001 yılında ise

Kopenhag`da sürdürülen ve Wendt`in ünlü çalışması sayılan *Social Theory of International Politics* eserini hedef alarak Konstrüktivizmi sorgulayan çalıştaylarla deyim yerindeyse, doruk noktasına ulaşmıştır.[28] Bu çalıştaylara Avrupa ve ABD başta olmak üzere dünyanın önde gelen Uluslararası İlişkiler yazarları katılmışlardır. Neorealistlerden post-yapısalcılara, konstrüktivistlerden neoliberallere kadar farklı görüşleri temsil eden katılımcılar bir taraftan Wendt`in konstrüktivist anlayışı ile ilgili eleştirilerini dile getirirken, diğer taraftan da Konstrüktivizm`in bir takım içeriksel özelliklerine ışık tutmaya çalışmışlardı. Sözkonusu çalıştayların sonuçları 2006 yılında Stefano Guzzini ve Anna Leander tarafından derlenerek *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics* başlığıyla kitap şeklinde yayınlanmıştır.[29] Aşağıda sözkonusu kitaptan bazı seçilmiş makalelere değinilerek Wendt ağırlıklı Konstrüktivizm`e yönelik farklı perspektiflerden gelen eleştirilere değinilmeye çalışılacaktır. Bunun yaparken adı geçen çalıştay sonuçlarına odaklanmanın iki açıdan faydalı olabileceği düşünülmektedir. *Birincisi*, burada öne sürülen görüşler - ortalama bir akademik tartışma gündeminin süresi göz önünde bulundurulursa - oldukça yeni sayılabilir. Hatta bu çalıştaylarda ileri sürülen bir takım önemli argümanlara henüz detaylı şekilde yanıt verilmesine fırsat bulunamayacak kadar yeni. Örneğin, çalıştayın nihai aşamasında yayınlamış olduğu bir makaleyle Wendt`in rasyonalist (neoliberal, neorealist) ve postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımları *Newtoncu* düşünce tarzının takipçileri olarak değerlendirmesi, dolayısıyla onları tek bir cepheye yerleştirmesi,

[28] Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics,* Cambridge University Press, Cambridge, 6. Baskı, 2003.
[29] Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt and his critics,* Routledge, London and New York, 2006.

dahası alternatif bakış açısı olarak *kuantum fiziği perspektifini* ileri sürmesi basit bir gelişme olarak değil, önemli paradigmatik meydanokumalara işaret eden bir hadise olarak okunmalıdır. O, kadar ki, Wendt burada sadece diğerlerinin yaklaşımlarını değil, kendisinin bu tarihten önceki çalışmalarını da yeniden ele almak durumunda kaldığını itiraf etmiştir.

İkincisi, Uluslararası İlişkiler Kuramı`nın önde gelen yazarlarının aynı zaman dilimi içerisinde Konstrüktivizm`e bu kadar yoğun şekilde odaklanmasının öncelikle sözkonusu yaklaşımın daha bütünsel değerlendirilmesine olanak sağlayacağı düşünülebilir. Başka bir deyişle, belirli bir zaman içerisinde Konstrüktivizm`in zayıf ve güçlü yönlerinin daha bir bütünsellik ve farklı perspektifler çerçevesinde ele alınması, kuramın daha kapsamlı anlaşılması ve geliştirilmesi için önemli girdiler sağlayabilir.

Bahse konu çalıştay kapsamında Wendt ve Konstrüktivizm`e yönelik ilk değerlendirmeler neorealist cephenin genç kuşağını temsil eden Dale C. Copeland`den gelmektedir.[30] O, öncelikle Wendt`in Konstrüktivizm anlayışını betimleyerek neorealist ve konstrüktivist yaklaşımlar arasındaki bir takım koşutsallıkları saptamaya çalışmaktadır. Ona göre, gerek Wendt`in yaklaşımında, gerek neorealist çalışmalarda temel aktör devletlerdir. Wendt`in deyimiyle, kendiliğinden oluşan, kendiliğinden örgütlenen (*self-organised*) birimler olarak devletler kurumsal kimliklere sahiptirler. Ve bu kimliklerin oluşumu – postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımlardan farklı olarak - herhangi bir ön karşılıklı etkileşime gerek duyulmaksızın mevcut olmaktadır. Başka bir deyişle, konstrüktivist anlayışa göre devletin kimliği postmodernist/post-yapısalcı

[30] Dale C., Copeland, "The Constructivist Challenge to Structural Realizm: A Review Essay", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt and His Critics,* Routledge, London ve New York, 2006.

yaklaşımların belirttiği gibi Biz ve Öteki arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda değil, bizzat devlete içkin olarak (*identity that is intrinsic to the state*) vücut bulmaktadır. Dolayısıyla, konstrüktivizme göre devletler bir çeşit *pre-sosyal* kurumlardır.

Bütün bunlarla birlikte, Copeland`e göre, Wendt`in yaklaşımının temelini oluşturan "*anarchy is what states make of it…*" görüşü neorealizmin geleneksel sütunları için önemli bir meydan okuma olarak değerlendirilse de, bir takım eksikliklerden kurtulamamıştır.[31] Bu eksikliklerin başında ise realistlerin/neorealistlerin kendi çalışmalarında temel kavram olarak işledikleri *belirsizlik (uncertainty)* konusuna Wendt`in gerekli hassasiyeti göstermemesi gelmektedir. Şöyle ki, Copeland`e göre realistlerin/neorealistlerin önermelerinin temeli de zaten bu kavram üzerine gelişmiştir. O, bu kavramın temelinde , "bir devletin diğer devletin mevcut ve gelecek niyetleri konusunda belirsizlikler algılaması, onu göreli güç kapsamında belirli eğilimlere sürükleyecektir" inancının somutlaştığını dile getirmektedir. Başka bir deyişle, Copeland`e göre realist/neorealist doktrinde güvenlik arayan devletleri savaşa/çatışmaya sürükleyen en önemli etken onların diğerlerinin çıkarları konusunda belirsizliğe sahip

[31] Wendt`e Uluslararası İlişkiler akademiyasında önemli ölçüde ün getiren "*anarchy is what states make of it…*" yaklaşımı aynı zamanda *Konstrüktivist Troyka* olarak tanımlanabilecek Modernist, Modernist Lingüistik ve Eleştirel Konstrüktivizm`in sınırlarını da belirleyen bir argüman olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşıma göre, neorealistlerin uzun zamandan beri savunmakta olduğu "devletleri herdaim güvenlik yarışmasına sokan etken, anarşidir" görüşü yanlış varsayıma dayanmaktadır. Oysa Wendt`e göre uluslararası sistemin çatışmacı veya barışçı olması anarşi ve güce bağlı olmayıp, karşılıklı etkileşim düzeyinde sosyal pratikler aracılığıyla oluşturulan ortak kültürün ürünüdür. Dolayısıyla anarşi, neorealistlerin aksine, bağımsız ve belirleyici özelliğe sahip değildir. Üstelik Wendt`e göre devletler yeni jestlerle mevcut yapıları biçimlendirebilir ve yeniden biçimlendirebilirler. Diğerlerini daha fazla hesaba katan ve daha barışçıl olan ortama yönelik çıkar ve kimlik oluşturabilirler. Bunun için bkz: Alexander Wendt, "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 1992, 46, s.391-425.

olmalarıdır. Buna göre, hatta bir devlet diğerinin de kendisi gibi güvenlik aradığından emin olsa da, bu durumun gelecekte değişebileceğini düşünmektedir.[32]

Wendt ve Konstrüktivizm`e yönelik ikinci ve beklenildiği üzere daha sert eleştiri bir postyapısalcı olan Andreas Behnke`den gelmektedir.[33] Behnke`ye göre her ne kadar Wendt de diğer konstrüktivistler gibi amacının sadece orta yol yaklaşımlar üretmek olduğunu belirtse de, özellikle de *Social Theory of International Politics* isimli çalışmasında disiplini toparlama, ona belirli bir çeki düzen verme, dahası *Grand Theory* üretme gerekliliğinden yola çıkan çabasını iyice saklayamamıştır. Behnke eleştirisini daha da ileriye götürerek Wendt`in aslında Kenneth Waltz`ı takip ettiğini ifade ediyor. Ona göre, hatta Wendt`in çalışması bir ölçüde Konstrüktivizm, Postmodernizm ve Eleştirel Kuram`ın eleştirel yaklaşımlarını absorbe ederek Neorealizmi güncelleştirme girişimi izlenimi vermektedir. Şöyle ki, Behnke`ye göre her ne kadar Wendt "*anarchy is what states make of it"* önermesiyle özgüllüğünü korumaya çalışsa da, epistemolojik olarak yapısalcı perspektifin temel girdilerinden biri olan anarşi kavramını kullanmakta sakınca görmemiştir. Öte yandan ontolojik açıdan Wendt`in ince *(thin layer*) subjektivist ontolojiye başvurmayı tercih ettiğini belirterek, eleştirel kuramcılar ve postyapısalcılar tarafından tavsiye edilen daha radikal yorumsamacılıktan kaçındığını ifade etmektedir.

Çalıştay kapsamında Wendt`e yönelik diğer önemli değerlendirme konstrüktivist ailenin üyelerinden sayılan Friedrich Kratochwil`den gelmektedir. Kratochwil burada, Wendt`in Konstrüktivizme *bilimsel realizm* felsefesini uygulama girişimlerini temel

[32] Copeland, a.g.m., s.1-2
[33] Andreas Behnke, "Grand Theory In The Age of Its Impossibility: Contemplations on Alexander Wendt", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt And His Critics,* Routledge, London ve New York, 2006, s.49-58.

eleştiri hedefi olarak seçmiştir.[34] O, burada Wendt'in benimsemiş olduğu bilimsel realizm felsefesinde sosyal yaşam açısından dilin rolünün ihmal edildiğini öne sürmektedir. Öte yandan Kratochwil kendi eleştirisinin boyutlarını biraz daha geriye götürerek, günümüzde bilimsel realistler arasında bunca epistemolojik, metodolojik ve ontolojik farklılıkların olmasına karşın, Wendt'in adı geçen felsefi yaklaşımı oldukça genel hatlarıyla temel almasının bir takım sorunlara neden olduğunu açıklamaktadır. Oysa ona göre, bilimsel realizm felsefesinin artık günümüzde Roy Bashkar`ın klasik çalışmalarının çok ötesine geçmiş olduğu göz önünde bulundurulabilirdi.[35] Dolayısıyla, Kratochwil`e göre, Wendt kendi çalışmalarını sürdürürken temel felsefi perspektif olarak kabul ettiği bilimsel realizmi mevcut akademik gündeme uygun olarak takip edememiş, son gelişmelerin çok arkasında kalarak bu felsefi akımın klasik önermeleri ile idare etmeyi tercih etmiştir.[36]

Sözkonusu çalıştay kapsamında sunulan yukarıdaki çalışmalarla beraber diğer katılımcılardan Hidemi Suganami Wendt ve onun Uluslararası İlişkiler felsefesini;[37]

---

[34] Friedrich Kratochwil, "Constructing A New Orthodoxy: Wendt's Social Theory of International Politics And The Constructivist Challenge", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt and his critics,* Routledge, London and New York, 2006, s.37-41.

[35] Bilimsel realizmle ilgili bkz: Faruk, Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.140. R.Bashkar`ın çalışmaları için bkz: Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Leeds Books, Leeds, 1975; Roy Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences,* Harvester Press, Brighton, 1979

[36] Kratochwil burada bilimsel realizmin daha ileri varyantı olarak David Lewis ve Rom Harre`nin çalışmalarını önermektedir. Kratochwil`e göre, örneğin, Lewis`in geliştirmiş olduğu "dünyaların çoğulculuğu" (*plurality of worlds*) ya da Harre`nin ileri sürdüğü "gerçekliklerin çeşitliliği" (*variety of realizms*) kavramları Konstrüktivizmin gelişimine önemli katkılar yapabilecek niteliktedir. Bunun için bkz: David Lewis, *On the Plurality of Worlds,* Blackwell, Oxford, 1987; Rom Harre, *The Philosophies of Science: An Introductory Survey*, Oxford University Press, Oxford, 1985. Aktaran: Kratochwil, a.g.y.

[37] Hidemi Suganami, "Wendt, IR And Philosophy", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt and his critics,* Routledge, London ve New York, 2006, s.57-72

Maja Zehfuss Konstrüktivizm ve kimlik arasındaki ilişkiyi;[38] Petr Drulak ise refleksivite açısından Konstrüktivizmin değerlendirilmesini[39] konu edinen makaleleri ile önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Daha önce de belirtildiği üzere bu çalıştay Wendt`in çalışmalarını merkez alan bir görünüm sergilese de, genel anlamda Konstrüktivizm`in kuramsal içeriğinin daha bütünsel anlamda değerlendirilmesi için önemli bir platform işlevi görmüştür. Daha da önemlisi çalıştayı müteakiben Wendt tarafından Konstrüktivizm`e *kuantum fiziğini* uygulama önerisinin gündeme getirilmesi kuramsal tartışma ortamını fazlasıyla ilginç kılmıştır. Aşağıda bu konuda Wendt`in görüşlerine kısaca değinilmeye çalışılacaktır. Ama şunu hemen belirtmek gerekir ki, Wendt`in kuantum fiziği önermesine akademik ortamdan şimdilik detaylı bir tepki gelmemiştir. Bu nedenle de burada sadece Wendt`in görüşlerinin genel çizgileriyle betimlenilmesine çalışılacaktır. Bununla birlikte, yakın zamanlarda Wendt`in sözkonusu iddialı önermelerini temel alan ve yeni dönem paradigmatik kopuşa işare eden tartışmaların kızışacağı olasılığını da eklemek gerekir.

Kuantum fiziğinin Uluslararası İlişkiler kuramına uyarlanmasını konu eden *Social Theory as Cartesian science: An auto-critique from a quantum perspective* isimli makalesinde Wendt ilk önce kendisinin önceki önermelerine eleştirel bir bakışla yaklaşmaktadır. Buna göre *Social Theory of International Politics* isimli eseri başta olmakla önceki çalışmalarında hep pozitivist epistemoloji ile yorumsamacı ontolojiyi, rasyonalizmle konsrüktivizmi, realizmle idealizmi sentez etme çabası gösterilmiştir.

[38] Maja Zehfuss, "Constructivism And Identity: A Dangerous Liaison", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt And His Critics,* Routledge, London ve New York, 2006, s.98-115

[39] Petr Drulak, "Reflexivity And Structural Change", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt And His Critics,* Routledge, London ve New York, 2006.

Arkasından bu düşüncenin yeni olmadığını, köklerinin Durkheim`a kadar gittiğini açıklamaktadır. Ne varki bu çabayı sergilerken Kartezyen *(Cartesian)* dualizmden beslendiğini itiraf etmektedir. Buna göre, manevi (idealizm) ve maddi (materyalizm) ögeler, indirgenemeyen tözlerdir (*irreducible substances*).[40] Ayrıca, Wendt önceki çalışmalarında böyle bir yaklaşımı *a priori* bir yöntem olarak kabul ettiğini ve bunu fazlaca derinlere gitmeden kendi kuramına temel olarak aldığını, zaten sosyal bilimlerin şuanki durumunda bunun dışına çıkma olanaklarının sınırlı olduğunu eklemektedir. Çünkü sosyal bilimlerde henüz *Kuantum Devrimi* gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte yazar kötümserliğe gerek kalmadığını, sosyal bilimlerde klasik bakışı açısının aşılması amacıyla şimdiye kadar yapılmış olan bir takım çalışmalara dayanarak önemli gelişmelerin elde edilebileceğini müjdelemektedir.[41] O, kuantum kuramının bir sosyal bilimci olarak kendisi için anlaşılmasının ne kadar zor olacağını ve böyle bir yük altına girmenin büyük bir sorumluluk gerektireceğini itiraf etmekle beraber, yoğun bir okuma sonucu bir takım temel saptamalar yapılabilmesinin mümkünlüğünü belirtmektedir.[42]

Wendt olası endişeleri göz önünde bulundurarak, öncelikle kuantum perspektifinin sosyal bilimlere uygulanmasının klasik sosyal bilim anlayışını tamamen teryüz etmeyeceğini vurgulamaktadır. Nedeni ise basitti. Kuantum fiziğinin klasik fiziği

[40] Wendt, *Social Theory....,* s.182

[41] Wendt`e göre günümüze değin sosyal bilimlerde kuantum devrimi gerçekleşmemiş olsa da, bu konuda bir takım önemli çalışmalar yapılmıştır. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, kuantum sosyal bilim düşüncesi ilk defa 1928 yılında William Munro tarafından Amerika Siyasal Bilimler Derneği`nde (*American Political Science Association*) ileri sürülmüştür (bkz: William Munro, "Physics And Politics – An Old Analogy Revised", *American Political Science Review*, Cilt 22, Sayı 1, 1928, s.1-11. Arkasından farklı dönemlerde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Floyd Matson, *The Broken Image: Man, Science and Society*, George Braziller, New York, 1964; Theodore L. Becker (ed), *QuamtumPolitics: Applying Quantum Theory to Political Phenomena,* New York, 1991; Danah Zohar ve Ian Marshall, *The Quamtum Society:Mind, Physics and a New Social Vision,* Quill, New York, 1994.

[42] Alexander Wendt, "Social Theory as Cartesian Science: An Auto-Critique From A Quantum Perspective", Stefano Guzzini ve Anna Leander, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt And His Critics,* Routledge, London ve New York, 2006, s.190-193.

ortadan kaldırmadığı gibi, kuantum sosyal bilimleri de klasik sosyal bilimleri ortadan kaldırmayacaktı. Ayrıca Wendt, kuantum perspektifi konusunda fizikçilerin bile nihai kararlarını şimdilik vermediklerini hatırlatmaktadır. Bununla beraber şimdiye değin modernist, eleştirel kuram ve postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımların Kartezyen düşüncenin etkisinde biçimlendiğini, ama bu ontolojinin maalesef kapsayıcı olmadığını belirtmektedir.[43] Arkasından kuantum perspektifinin uyarlanması açısından bilinçlilik (*consciousness*) kavramı üzerine yoğunlaşmaktadır. Ona göre, materyalist bilim kavramları çerçevesinde bilinçliliğin açıklanması oldukça güç bir problem olarak görünmektedir. Her şeyden önce materyalist perspektive göre öznel tecrübenin herhangi bir olgusal yönü bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, materyalist yaklaşıma göre "matter" tamamen maddidir (*Matter is purely material*). Oysa Wendt`e göre, geniş anlamda nörobilim (*neuroscience*) verilerinden faydalanılarak aslında düşüncenin (*mind*) maddeden (*matter*) ayrı bir töz olmadığı açıkça görülecektir. Ayrıca yazara göre, aslında "matter"in tamamen maddi olması metafiziksel bir varsayımdır ve modern düşünümselliğin ürünüdür. Dolayısıyla, bilimsel olmaması pekala mümkündür. Nitekim 20. yüzyılın başlarında klasik fiziğin atom altı (*sub-atomic*) düzeyde önemli anormalliklerle karşılaşması sonucunda kuantum meydanokumaları belirmiştir. Böylece ona göre kuantum mekaniği, olağandışı ölçekte duyarlılıklarla atom-altı düzeydeki belirsizlik (*decoherence*) temelinde ortaya çıkan gerçeklikleri algılama fırsatı verecektir. Dolayısıyla, kuantum perspektifi, evreni sayısız gözlemlenemeyen evrenlere bölen bir

[43] Wendt`e göre Kartezyen düşüncenin 4 ana ontolojik önermesi aşağıdakilerden ibarettir: a) Gerçekliğin bağımsızlığı, dolayısıyla nesne-özne ayırımının gerekliliği; b) Dışsal gerçekliğe ilişkin bilgi yalnız bilimsel yöntemlerle edinilir; c) Bilimin başarısı olgu ve değerler ayrımının yapılmasına dayanır ve; d) Maddi ve manevi ögeler (mind and matter) ayrıdırlar (dualizm) ve indirgenemez tözlerdirler. Bkz: Alexander Wendt, "Social Theory as Cartesian science....", s.188-189.

nitelik sergilemekte, böylelikle "Çoklu Dünya" yorumsamacılığı sözkonusu olabilmektedir. Sonuç itibarıyla Wendt bu konudaki görüşlerini daha da belirgin hale getirerek kuantum perspektifli önermesinin nihai şeklini ilan eder: *farklılığı yaratan bilinç, kuantumdur* (*the difference that consciousness makes is quantum*).[44]

Bu noktada önemli bir soru ortaya çıkacaktır: Kuantum fiziği uygulandığı taktirde, Wendt`in kendi deyimiyle Newtoncu düşünce temelinde şimdiye değin edinilmiş bilimsel birikim nasıl bir konuma yerleşecek/yerleştirilecek? Wendt bu soruyu yanıtlamak için doğa ve sosyal dünyada makro düzey – mikro düzey ayırımı yapmaktadır. Buna göre kuantum perspektifi kapsamındaki bulgular, makro-düzeydeki klasik bakış açısını mutlaka ortadan kaldırmaz. Belki de bu nedenledir ki, günlük yaşam hala bize klasik biçimiyle görünmektedir. Buna karşın, mikro-düzeyde kuantum devrimi kendi varlığını açıkça hissettirmekte ve gerçekliğin tam tanımını iddia eden klasik bakış açısını alaşağı etmektedir. Başka bir deyişle, klasik bakış açısı atom-altı düzeyde (mikro-düzeyde) sosyal gerçekliklerin değişim sürecini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Dikkat çeken hususlardan biri de Wendt`in kuantum perspektifini Uluslararası İlişkiler`e uyarlamaya çalışırken epistemolojik açıdan güçlü bir meşruiyet temeli aradığı ve bu temeli oluşturmak amacıyla yoğun bir çaba harcadığı izleniminin açıkça fark edilmesidir. Ona göre, günümüz sosyal bilimleri sosyal yaşama yaklaşma konusunda sosyal fizik olanaklarını küçümseyerek bunu zayıf bir yol olarak görmektedirler. Oysa Wendt`e göre, bugüne kadar fizik kuramlarının sosyal yaşama uygulanmasından elverişli sonuç alınamaması bizzat fiziğin değil, klasik fiziğin sorumluluğuna girer. Dolayısıyla, kuantum perspektifli önermeler henüz detaylı şekilde değerlendirilmemiştir.

[44] Wendt, a.g.m., s. 219

Ayrıca, Wendt büyük olasılıkla sorulacak "*Günümüzde bunca gelişmiş sosyal bilim alanları - klasik ya da kuantum ayrımı yapılmaksızın - neden fizikle uğraşarak kendisine gereksiz sıkıntı yaratsın? Böyle bir uğraşa gerek var mı?*" sorusunu da kendine özgü şekilde yanıtlamaktadır. Yazara göre, bu sorunun yanıtı açıktır. Şöyle ki, sosyal yaşam fiziksel dünyada yer almaktadır. Vücudumuz fizikseldir ve bize insani davranışlar yapabilmemizi sağlayan çevremiz de maddidir. Dünyayı en iyi tanımlayabilmemizin yolu fiziktir. Hayaletler, reinkarnasyon, telepati gibi kavramlar bir kenara bırakılırsa, postmodernistlerin dahi bunu kabul edebileceğini söylemektedir. Bu bakımdan aslında tüm sosyal bilimcilerin birer felsefi natüralistler (*philosophical naturalist*) olduğunu belirtmektedir. Ama bu önermenin, sosyal kuramların fizik kuramlarının bir kopyası olduğu anlamına gelmeyeceğini de hemen eklemektedir. Buna göre, toplum kendi özgüllükleri olan bir olgudur. Bu bakımdan da sosyal bilim yöntemlerinin doğa bilimleri yönteminden farklı olması olağandır. Tabii ki, kuantum perspektifli sosyal bilimler geliştirilinceye dek birçok soru açık kalacaktır. Bununla birlikte Wendt, kuantum perspektivinin en önemli katkısının bilinç ve anlamayı daha ciddi şekilde natüralistik bakış açısıyla değerlendirmek olacağını eklemektedir.

Wendt`in yukarıda genel çizgileriyle anlatılan yeni önermesinin akademik alanda kendini kabul ettirebilmesi için belirli bir zaman dilimine ihtiyaç duyulacağı bir gerçektir. Her ne kadar mevcut kaynaklar ışığında şuana dek akademik camiadan detaylı bir karşı görüşün belirtilmediği malum olsa da, daha şimdiden bir takım soru işaretleri dikkat çekmektedir. Bunların başında, Wendt`in kendi kuantum perspektifini geliştirirken Newtoncu düşünce tarzına endekslemiş olduğu postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımlara yönelik belirlediği pozisyonla ilgili sorular gelmektedir. Yazarın

görüşlerini incelerken bazen muğlak durumlar ortaya çıkmaktadır ki, ister istemez "*Wendt artık dolaylı yollarla post-yapısalcılığa mı iman ediyor?*" sorusu beliriveriyor. Şöyle ki, yazar kuantum perspektifini konu edinen çalışmasının bazı bölümlerinde mealen; kuantum sosyal bilimlerinin bir takım önermelerinin postmodernistler için pek yeni bir şey sayılmadığını, aralarındaki temel farkın postmodernistlerin doğa bilimlerine dayanan temelden yoksun olmalarına bağlı olduğunu, bununla beraber Postmodernizme özgü göreliliğin maddeyi (matter) ultra-makro düzeyde tanımladığını,[45] bu kapsamda günümüzde natüralistik bağlamda bir *kuantum postmodernizminden* sözedilebileceğinin mümkünlüğünü ileri sürmektedir. Dahası, takip eden bölümlerde bilinç ve anlamların dilde öznelerarası düzeyde inşa olduğunu ileri sürmesi ("*Consciousness and meaning are constituted intersubjectively, in language, and as such the mind is social all the way down"*) mevcut kuşkuları daha da artırıyor.[46] Hatırlatmak gerekir ki, Wendt ve onun yeraldığı konstrüktivist grup, post-yapısalcılardan farklı olarak tüm anlamların inşaedilme sürecini tamamen söylemsel temelde açıklamaktan kaçınmaktadırlar.

Görüldüğü üzere, Wendt`in kuantum perspektifi bağlamındaki son önermeleri gerek Konstrüktivizm, gerek genel Uluslarası İlişkiler kuramları açısından önemli bir meydanokuma sayılsa da, şimdilik ucu açık bir süreç olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, tartışma henüz başlamamıştır. Öte yandan yazarın kendisinin de itiraf ettiği gibi, kuantum perspektifini sosyal bilimlere uyarlama sorunsalı tam anlamıyla çözülmediği sürece, filozof ve sosyal bilimciler insanoğluna ilişkin çalışmalarında klasik kavramlarla

[45] Hatırlanacağı üzere Wendt, kuantum perspektifinin makro düzeyde klasik bakış açısını etkilemeyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, makro düzeyde post-yapısalcı görelilikle kuantum perspektifi arasında bir paralelliğin olabileceği durumu ortaya çıkıyor ki, bu da yukarıda belirtildiği üzere Wendt`in konumuyla ilgili önemli sorulara işaret ediyor.
[46] Wendt, a.g.m., s.188

yetinme durumunda kalacaktır. Bu bakımdan da ilerleyen bölümlerde Konstrüktivizmi bu çalışmaya kuramsal çerçeve olarak kullanırken, sözkonusu kuramın henüz kesinliğe kavuşmamış özelliklerine dikkat etmeye gayret gösterilerek, daha çok konvansiyonel anlamda kabul görmüş ölçütlerine vurgu yapmaya çalışılacaktır.

II. Konstrüktivist Dış Politika Analizinde Güvenlik Boyutu ve Kimlik

...security is what actors make it.[47]

Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde

A. Kopenhag Okulu ya da Güvenlikleştirme Yaklaşımının Genel Tanımı

Soğuk Savaş`ın beklenmedik şekilde sona ermesi, bu süreci önceden kestirme şansını kaçıran çoğu Uluslararası İlişkiler yazarları, özellikle de o sıralarda başat konumunu sürdüren neorelistler üzerinde önemli bir ezikliğe neden olmuştur. Ne de olsa bilimin önemli vaadlerinden biri olan öngörülebilirlik ölçütü geç kalmıştı.[48] Bu husus uluslararası ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturan güvenlik çalışmaları konusunda kendini daha fazla hissettirmiştir. Peter J. Katzenstein, derlemiş olduğu ünlü *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* isimli kitabına yazmış olduğu önsözde bu durumu oldukça önemli saptamalarla açıklamaktadır.[49] Hugh Gusterson`dan aktarım yapan Katzenstein`e göre 1989-1994 yılları arasında güvenlik çalışmalarının en önde gelen yayın organı olarak bilinen *International Security* dergisinde disiplinin Soğuk Savaş`ın sona ermesiyle ilgili yaşamış olduğu öngörülebilirlik sorununu sorgulayan çalışmaya rastlamak nerdeyse olanaksızdır. Bu yıllar içinde sadece bir çalışma yapılmıştır ki, o da yazarının tarihçi olması nedeniyle meslekten

[47] Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Reinner Publishers, Boulder-London. 1998.

[48] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Sean M.Lynn-Jones (der.), *The Cold War and After: Prospects for Peace*, MIT Press, Cambridge, 1991; Michael J. Hogan (der.), *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, New York, 1992; Mike Bowker ve Robin Brown (der.), *From Cold War to Collapse: Theory and World Politics in the 1980s*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

[49] Peter J. Katzenstein, (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996

sayılmamaktadır.[50] Tabii bu durum o yıllarda seslerini yeni yeni duyurmaya başlayan ve Uluslararas İlişkiler`in genç kuşağı sayılan konstrüktivistler için önemli bir boşluk olarak değerlendirilmiş olsa gerek.

Nitekim 1990`lı yılların başından itibaren Konstrüktivizmin genel Uluslararası İlişkiler Kuramı içinde gelişme sürecine paralel olarak güvenlik çalışmaları üzerindeki etkisi de zaman geçtikçe daha belirgin hale gelmiştir. Başka bir deyişle, Uluslararası İlişkiler gündeminin önemli boyutunu oluşturan güvenlik çalışmaları da konstrüktivist gelişmelerden nasibini almıştır. Katzenstein`in yukarıda adı geçen eseri konstrüktivist güvenlik çalışmalarının ilk versiyonlarından birini oluştursa da, takib eden yıllarda Konstrüktivizmin güvenliğe uygulanması daha geniş yelpazede ve daha farklı açılardan ele alınma fırsatı bulmuştur. Bu girişimlerin başında kuşkusuz ki, öncülüğünü Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde gibi yazarların yaptığı Kopenhag Okulu ve bu okulun geliştirmiş olduğu Güvenlikleştirme (*Securitization*) ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı` (*Regional Security Complex Theory*) gelmektedir.[51]

Bundan böyle kısa şekilde Güvenlikleştirme yaklaşımı olarak tanımlanacak Kopenhag Okulu görüşlerinin entellektüel kökleri aslında Buzan`ın 1983 yılında yayınlanan *Regional Security as a Policy Objective* isimli makalesine dayanmaktadır.[52] Arkasından yine Buzan`ın 1991 yılında yayınlamış olduğu *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* isimli çalışması

[50] Hugh Gusterson, "Reading International Security after the Cold War", (28-30 Nisan 1995 tarihlerinde Kent State Üniversitesinde yapılmış "Culture and the Production od Security/Insecurity" isimli ikinci çalıştaya sunulan tebliğ). Aktaran: Katzenstein a.g.y.
[51] Rens van Munster, "Logics of Security: The Copenhagen School, Risk Management and the War on Terror", < http://www.sam.sdu.dk/politics/publikationer/RensSkrift10.pdf>28.03.2007
[52] Barry Buzan, "Regional Security as a Policy Objective: The Case of South and Southwest Asia", A.Z.Rubinstein (der.), *The Great Game: The Rivalry in the Persian Gulf and South Asia*, Praeger, New York, 1983.

Güvenlikleştirme yaklaşımının gelişimine önemli katkıda bulunmuş, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem için uyarlanması açısından ciddi rol oynamıştır.[53] Takip eden yıllarda Ole Waever ve Jaap de Wilde`ın de katılımıyla genel çerçevesi belirginleşen Güvenlikleştime yaklaşımı adı geçen yazarlarca 1998 yılında kaleme alınan *Security: A New Framework for Analysis* isimli çalışmayla akademik alanda kendi etiketini kurmayı başarmıştır.[54]

Yazarların kendilerinin de itiraf ettiği üzere, Güvenlikleştirme yaklaşımı konstrüktivist eksenli bir yaklaşımdır.[55] Bu konuda ileride daha detaylı bilgilere değinilmeye çalışılacaktır. Bundan önce yazarların güvenlik tanımını, onların güvenliğe ilişkin yaklaşımlarını diğerlerinden farklı kılanın ne olduğunu genel hatlarıyla hatırlatmanın faydalı olacağı düşünülebilir.

Literatürde güvenlik çalışmaları ile ilgili genel olarak iki tür yaklaşım bulunmaktadır: a) askeri ve devlet merkezci geleneksel yaklaşımlar;[56] b) güvenlik kavramını genişleten yeni nesil yaklaşımlar.[57] İkinci kategoriye girdiği anlaşılan Güvenlikleştirme yaklaşımının Eleştirel Dönüş ruhundan beslendiği bir gerçek olsa da, bir taraftan realizm/neorealzim gibi geleneksel yaklaşımlardan farklı olduklarını

---

[53] Barry Buzan, *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era,* Lynne Rienner, Boulder; Harvester Wheatsheaf, Hempstead, 1991. İlginçtir ki, akademik karyerine İngiliz Okulu takipçisi olarak başlayan B.Buzan, izleyen yıllarda daha çok Konstrüktivizm cephesinde görünmeye başlamıştır. Bkz: Barry Buzan, "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", *International Organization*, Cilt 47, Sayı 3, 1993, s.327-52; Barry Buzan 'The English School: An Underexploited Resource', *Review of International Studies* 27, 2001, s.471–88.

[54] Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Reinner Publishers, Boulder-London, 1998.

[55] Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.203-213

[56] Burada daha çok tehdit algılama, kuvvet kullanımı ve kontrolü gibi konulara önem verilmektedir. Bkz: Stephen Walt, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quraterly*, Cilt 35, Sayı 2, 1991, s.211-239.

[57] Burada kullanılan yeni nesil tanımı Eleştirel Kuram, Konstrüktivizm ve Postmodernizm/Post-yapısalcılığı kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılmıştır.

vurgularken, diğer taraftan da post-pozitivist geleneğin dışında olduklarını belirtmek gerekecektir. Başka bir deyişle, Güvenlikleştirme yaklaşımının post-yapısalcı düşünceden kaçınarak Konstrüktivizmin natüralistik ayağını oluşturan modernist ve modernist lingüistik varyantlara eklemlenmeye çalıştığı söylenebilir. Yaklaşımın öncüleri (Buzan, Waever ve Wilde) benimsemiş oldukları bu konumu bu kaç açıdan temellendirmektedirler. Onlara göre, askeri ve devlet merkezci geleneksel yaklaşımların formülü açıktır:

"...Objektivizme dayanarak, güvenlik çalışmalarının gerçek tehditin ne olduğunu açık açık söyleyebileceğine ve buna karşı nasıl en iyi önlemlerin alınabileceğine iman getirmektedirler. Aktörlerin güvenlik politikasını nasıl yönettikleri/yönetemedikleri sorusuna verdikleri yanıt ise, genelde bahse konu aktörlerin entellektüel ve bürokratik başarı(sızlık)larına bağlı olarak izah edilmektedir. Devleti *a priori*, ezeli bir birim olarak kabul etmektedirler. Güvenlik sorunsalına doğa bilimleri kanunuyla yaklaşırlar."[58]

Kopenhag Okulu mensupları kendi görüşleri ile postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımlar arasında da önemli farklara dikkat çekmektedirler. Onlara göre, büyük olasılıkla hiç bir zaman demir kanunlara sahip olamayacak postmodernist/post-yapısalcı görüşler, sürekli olarak hegemon anlatının gizli gündemini açığa çıkarma peşindedirler. Buradan yola çıkarak, postmodernist/post-yapısalcı yazarlar devletlerin ellerinde bulundurdukları güç sayesinde gerçekliğin öteki boyutlarını baskı altında tuttuklarını iddia etmektedirler. Bunun yanı sıra, Postmodernizm/Post-yapısalcılık açısından bütün

[58] Ayrıca, Buzan ve arkadaşları başlıca olarak askeri konulara odaklanan geleneksel güvenlik yaklaşımlarının sınırlarını aşarak daha 4 temel alandan söz etmektedirler. Dolayısıyla, güvenlik konularının 5 temel alanda ortaya çıktığını belirtirler: *askeri, siyasal, çevresel, ekonomik ve toplumsal*. Her bir alanın Uluslararası İlişkilerde özel bir karşılıklı etkileşim tipine işaret ettiğini ifade etmektedirler. Hangi alanın daha fazla önemli olduğu sorusu gelince, bu konuda genelde akademik ve siyasal konumun etkili olduğunu belirterek kendilerinin bu tür saptamalardan kaçındıklarını dile getirmektedirler. Onlara göre her bir alanın göreli ağırlığı, takip eden bölümde anlatılacak olan güvenlikleştirme sürecinin niteliğine ve ilgili bölgenin özelliklerine bağlıdır. Örneğin, din olgusunun yer aldığı toplumsal alan İran ya da Suudi Arabistan`da ön planda iken, insan hakları ve demokrasi gibi kavramları içeren siyasal alan Avrupa ülkelerinde daha önceliklidir. Bkz: Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.168.

düzenlilikler kırılabilir. Postmodernist/post-yapısalcı görüşlerin ana görevi de budur zaten: düzenlilikleri kırmak. Ayrıca, sözkonusu yaklaşımlar güvenlik çalışmalarının yerleşik konularına karşın yeni konuları çalışma hedefi olarak alırlar: y*oksulluk, işsizlik, çevresel problemler vs.*

Oysa Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, gerçek sorun aslında yukarıda anlatılanlardan hiç birisi değildir. Bu kapsamda Buzan ve meslektaşları kendi yaklaşımlarını *sosyal praksis* sonucu biçimlenen güvenlik anlayışına dayandırmaktadırlar. Başka bir deyişle, güvenlik meselelerinin güvenlikleştirme eylemi sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Onlara göre genel anlamda *hayatta kalma, yaşamı idame ettirme* (*survival*) gereksinimine dayanan güvenlik kavramı, tehdit olarak belirlenen süreçlerin ortadan kaldırılması için olağanüstü önlemlerin alınmasını meşrulaştırmaktadır. Başka ifadeyle, güvenliğe yönelik tehditlerin belirlenmesi, devlete ya da diğer ilgili birimlere sözkonusu tehditler karşısında seferberlik imtiyazları sağlamakta ve özel güç kullanabilmenin önünü açmaktadır. İşte yazarların odaklandıkları temel nokta sözkonusu güvenlik tehditlerinin biçimlenmesi, sosyal inşası sürecine ilişkindir. Kendilerinin de belirtmiş olduğu gibi, Güvenlikleştirme yaklaşımı kapsamında Kopenhag Okulu girişimlerinin esas amacı büyük politik etkiye sahip varoluşsal tehdidin öznelerarası düzeyde oluşturulması sürecine eğilmek; siyaseti, belirlenmiş kuralların ötesine götüren güvenlik eylemlerinin doğasını anlamaya çalışmaktır.[59]

Sonuç itibarıyla yazarlara göre, Güvenlikleştirme yaklaşımının temel kaygısı, objektifist anlamda bir durumun gerçek bir tehdit olup olmamasını belirlemek değildir.

[59] Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.21-24

Dahası, onlara göre, Güvenlikleştirme yaklaşımının görevi hangi güncel güvenlik sorununun elit kesimin belirlediği güvenlik sorunlarından daha önemli ve/veya daha gerçekçi olduğunu belirlemek hiç değildir. Buzan ve öteki meslektaşlarına göre tabii ki, her herhangi bir eylemin kasıtlarını gösterecek gizli belgelerin olması mümkündür. Ama güvenlik çalışmalarının sadece bu varsayımlar üzerinden sürdürüleceği taktirde, algılama ve yanlış algılama düzeyine indirgeme riskinin ortaya çıkabileceğini belirtmektedirler. Bunun yerine, diğer sosyal inşalar gibi "taşlaşabilir" konstrüktivist kimlik anlayışı üzerine kurulmuş bir güvenlikleştirme çözümlemesinden sözetmektedirler.[60] Buradan yola çıkarak, Konstrüktivizm`in önemli bir boyutu olan öznelerarasılık kavramına vurgu yapmakta ve bu kavramı temel alarak Uluslararası İlişkiler`de bir konunun *hangi koşullarda ve nasıl güvenlik konusu olabileceği* sorunsalını kendi akademik gündemlerinin merkezine yerleştirmektedirler. Tabii ki, devletin güvenliğine yönelik açık fiziksel saldırılar (örneğin, düşman tanklarının sınıra dayanması gibi) güvenlikleştirme sorunsalının dışındadır. Ama bu tür açık saldırıların sözkonusu olmadığı durumlarda öznelerarası düzeyde güvenlik tehditlerinin inşası ve bu tehditlerin ortadan kaldırılması için önlemlerin öngörülmesi/uygulanması süreci Kopenhag Okulu`nun temel ilgi alanını oluşturmaktadır. İşte yazarların "güvenlikleştirme" olarak tanımladığı kavram, tam da bu süreci açıklamak üzere geliştirilmiştir.

[60] Yazarların kullanmış olduğu "taşlaşabilir" sıfatı aslında Wendit`in çalışmalarından bilinen "göreli sabitleşmiş yapılar" anlayışı ile birebir örtüşmektedir. Bilindiği üzere, kimlik kavramı postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımda sürekli söylem temelinde değişim geçiren bir olgu olmasına rağmen, Wendityen anlamda belirli bir aşamadan sonra nesneleşme özelliği sergileyen olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu hususların gözönünde bulundurulması nedeniyle olsa gerek, Kopenhag Okulu kimi zaman kendilerini "durgun konstrüktivistler" (*inert constructivists*) olarak tanmlamaktadırlar. Bkz: Wendt, "Anarchy is what states make of it…", s.397; Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.205-6.

B. Güvenlikleştirme Sürecinin Temel Nitelikleri

Kopenhag Okulu`na göre güvenlikleştirme, siyasallaştırma sürecinin çok daha ekstrem versiyonudur. Buna göre, her hangi bir kamusal konu ***siyasal olmayan alandan*** (*örneğin, devletin ilgilenmediği konular veya kamusal tartışma ve kararlar gerektirmeyen konular*), ***siyasallaştırılmış alana*** (*örneğin, kamu politikasının bir parçası olan, hükümet kararları gerektiren ve kaynak talep eden konular*) ve ***güvenlikleştirilmiş alana*** (*örneğin, varoluşsal tehditler barındıran, acil önlemler gerektiren ve normal siyasal uygulamaların ötesinde eylemleri meşrulaştıran konular*) kadar değişebilmektedir.

Kopenhag Okulu`na göre güvenlikleştirme bir konuşma eylemidir (*speech act*). Ama herhangi bir vakayı varoluşsal tehdit olarak takdim eden bütün söylemlerin güvenlikleştirme için yeterli olmayacağı da açıktır. Başka bir deyişle, herhangi bir söylem, *güvenlikleştirici eylem (ya da girişim)* olarak ileri sürülebilir. Ama bu hareketin *güvenlikleştirme* olarak kabul edilmesi için bazı sonuçların bulunması gerekecektir. Bu bakımdan da güvenlikleştirme kendine özgü bir takım temel kavramları, çalışma mekanizması olan bir süreçtir.

Güvenlikleştirme eylemi öncelikle güvenlikleştirici eden (*securitizing agent*) ve dinleyici (*audience*) arasında müzakere edilerek, diğer ifadeyle, *öznelerarası* karşılıklı etkileşim sonucunda gerçekleşmektedir. Önce *güvenlikleştirici eden* bir tehdit tablosu yapar ve bu tehditle normal yollarla başa çıkılamayacağını açıklar. Bunun sonucunda da *güvenlikleştirici eden* uygulanagelen kuralların dışına çıkma ve yeni yetkiler uygulama iznini almış oluyor ki, normal dönemlerde bu tür uygulamalara girişilmesi çok zor

gerçekleşmektedir. Bu şekilde kuralların ötesine geçilme hareketi, güvenliklikleştirme sürecini sağlayacaktır. Dolayısıyla, başarılı bir güvenlikleştirme eyleminin tamamlanması için üç aşamaya ihtiyaç duyulacaktır: 1) varoluşsal bir tehditin inşası; 2) acil önlemlerin saptanması; 3) belirlenmiş olan acil önlemleri uygulamak için kurallardan serbest kalınması.

Öte yandan, güvenlikleştirme sürecinin en önemli niteliklerinden biri de bu sürecin özel retorik yapıya sahip olmasındadır. Örneğin**;** yaşamı idame ettirme, "*eğer bu eylemi yapmazsak, çok gec kalacağız ve yanlışımızı telafi etmemiz mümkün olmayacak*" gibi kavram ve açıklamalar güvenlikleştirme söyleminin temelinde yer almaktadır. Başka bir deyişle, güvenlikleştirici söylem bir konuyu dramatize ediyor ve öncelikli bir konuma yerleştiriyor. Daha sonra tanımlanan güvenlik sorunuyla baş edebilmek için olağandışı araçlara başvurma gerekliliğini ileri sürüyor. Özetle, yazarların da belirttiği üzere, "Güvenlikleştirme süreci, dil kuramına uygun olarak bir konuşma eylemidir".[61] Ama burada hemen bir hususun altını çizmek gerekecektir. Güvenlikleştirme sürecini konuşma eylemine temellendirirken, bu sürecin postmodernist/post-yapısalcı perspektiften farklı olduğunu özellikle vurgulamak gerekecektir. Tabii ki, her iki yaklaşımın (Kopenhag Okulu ve postmodernist/post-yapısalcı perspektif) Eleştirel Dönüş`ten beslenmeleri nedeniyle aralarında bir takım benzerlikler vardır. Örneğin, *güvenliğin sosyal inşası* önermesi hem konstrüktivist Kopenhag Okulu tarafından, hem de postmodernist/post-yapısalcı yaklaşım tarafından kabul edilmektedir. Fakat

[61] Bununla birlikte, Güvenlikleştirme yaklaşımına gore, güvenlikleştirici eden (*agent*) her zaman "güvenlik" sözcüğünü kullanmak zorunda değil. Öte yandan, dile getirilen her güvenlik sözcüğü de güvenlik eylemi anlamına gelmeyecektir. Burada dikkat çekilen husus güvenlikleştirici edenlerin söylemsel düzlemde "varoluşsal tehdit siyaseti"ne dayanarak mevcut kuralları uygulamama ya da sözkonusu kuralların uygulanmasını ertleme girişimlerine yol açıp açmamalarıdır. Bkz: Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.32-33

postmodernist/post-yapısalcı yaklaşımın eşyanın sosyal olarak inşası sürecinde sürekli olarak söylem ve metinselliğe ağırlık vererek her tür anlatıya karşı eşit mesafede durması, önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Buna karşın, Kopenhag Okulu sosyal olarak inşa edilen, yaratılan (*socially constituted*) eşyanın pratik bakımdan giderek göreli olarak sabitleştiğini ve yapılaştığını (*becomes stable*) öne sürmektedir.

Ayrıca Kopenhag Okulu`na göre, postmodernist/post-yapısalcı güvenlik çalışmalarında araştırmacının yükümlülüğü daha "büyüktür". Mevcut güvenlik yapılarını bir tarafa iterek, daha önemli güvenlik sorunlarını saptamak, hegemon anlatıları açığa çıkarmak, deyim yerindeyse, güç merkezlerinin "maskesini düşürmek" çabası sergilemektedirler. Buna karşın, Kopenhag Okulu daha çok mevcut aktörlere odaklanarak onların *modus operandi* niteliklerini anlamaya çalışmaktadır. Dahası analitik-ampirik çalışmalar bağlamında modern düşüncenin niteliklerini tam şekilde reddetmez. Yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği üzere, natüralistik konstrüktivist kimliği ile bir taraftan pozitivizmin sadece gözlemlenebilir olgulara dayanan salt ampirik önermelerinden kaçınmaya çalışırken, diğer taraftan bilimsel realizmin olanakları çerçevesinde dil unsuruna da önem vererek bir sosyal inşa olan güvenlik eylemlerini çözümlemeye çalışmaktadır.[62]

Güvenlikleştirme yaklaşımında kurumların rolüne de büyük önem verildiği görülmektedir. Özellikle de, güvenlik konusunun inşası bakımından. Örneğin, çevresel alanla ilgili konuların güvenlikleştirilmesinde ilgili kurumların bulunmaması ya da

[62] Keyman, *Küreselleşme* ..., s.128; Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s. 34; Ayrıca bu konuda daha farklı görüşler için bkz: Keith Krause ve Michael C.Williams, "Broadenning the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review,* 40, Supplement 2, 1996, s.229-254; Keith Krause ve Michael C.Williams (der.), *Critical Security Studies,* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

yeterli düzeyde örgütlenmemiş olması bu süreç açısından önemli engellere neden olabilecektir. Ya da çok ekstrem durumlarda konuyu diğer alan (askeri, siyasi ya da ekonomik) kurumlarının güdümüne sokacaktır. Belki de güvenlik denilince askeri konuların akla gelmesinin nedenlerinden biri de sözkonusu alanın daha kurumsal bir yapıya sahip olmasıyla bağlantılıdır.

Güvenlikleştirme yaklaşımında dikkat çeken hususlardan biri de burada kullanılan bir takım kavramsal araçlarla ilgilidir. *Referans Nesneleri*, *Güvenlikleştirici Edenler* ve *İşlevsel Aktörlerden* oluşan sözkonusu kavramlar güvenlikleştirme sürecinin anlaşılmasında ve açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. Adı geçen kavramları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

i) Referans Nesneleri: Buna göre referans nesneleri, varoluşsal bir tehdide maruz kaldığı düşünülen ve yaşamını idame ettirmek için meşru bir iddiaya sahip varlıklara işaret etmektedir. Güvenlikleştirme yaklaşımında orta ölçekli sınırlı kollektifler olarak tanımlanan *devletler* temel referans nesneleri olarak kabul edilmektedir. Birçok durumlarda ise zımni olarak *ulus* faktörüne odaklanılmaktadır.

Pratik açısından bakıldığında da, uzun dönem referans nesnelerinin güvenlikleştirilmesinde orta ölçekli sınırlı kollektifler etkin görünmektedir. Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, örneğin, devlet ya da ulus gibi sınırlı kollektifler diğer eşdeğer sınırlı kollektiflerle rekabete (*rivalry*) angaje olmakta ve bu doğrultudaki karşılıklı etkileşim süreçleri Biz duygusunu beslemektedir. Bu hususun ise başarılı bir güvenlikleştirme süreci için gerekli koşulları sağladığı ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle, sistem düzeyindeki kollektif yapılara kıyasla orta ölçekli sınırlı kollektif yapılarda Biz, aidiyet, dolayısıyla kimlik refleksleri daha gelişkin olduğundan,

güvenlikleştirme süreci de ikinciler için daha etkindir. Ayrıca, evrensel kimliğin uluslararası düzeyde ortak algılama niteliklerinden şimdilik uzak olduğunu da eklersek, bu görüşün inanılırlığı önemli düzeyde güç kazanacaktır.

Bu noktada Kopenhag Okulu mensupları referans nesnesini tanımlarken geleneksel kuramlara benzer şekilde devleti merkeze alan görünümlerinin nedenini de açıklamaktadırlar.[63] Onlara göre, bu durum her ne kadar ilk bakışta temel konstrüktivist yükümlülüklerle çelişiyor gibi görünse de, aslında öyle değildir. Geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, Kopenhag Okulu devleti güvenlik açısından önemli bulsa da, bununla yetinmez. Buna göre, tabii ki, hala günümüzde devlet önemli referans nesnesidir. Fakat tek değildir. İşin içinde diğer sosyal kurumlar da bulunmaktadır. Ayrıca, güvenlik kavramının her bir referans nesnesine aynı mesafede olmayacağı da belirtilmelidir. Sonuç itibarıyla, Kopenhag Okulu kendi yaklaşımlarının devlet merkezci (*state-centric*) değil, devlet ağırlıklı (*state-dominated*) olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte, güvenlikleştirici aktörün yeni bir referans nesnesi inşa etmesi de pek ala mümkündür. Güvenlikleştirme sürecinde güvenlikleştirici aktörün büyüklüğü ve ölçeği referans nesnesinin belirlenmesi açısından önemlidir. Örneğin, birey veya küçük grupların geniş güvenlik meşruiyeti inşa etmeleri vakalarına nadiren rastlanılmaktadır. Tabii ki, bu tür özneler (birey ya da gruplar) güvenlik konusunda konuşabilir ve bu mevzuda fikir belirtebilirler. Fakat onların fazla bir ikna edilmiş dinleyici kitlesine sahip olacakarı zor görünmektedir. Kimi zaman ise, makro düzeydeki

[63] Şöyle ki, haklı olarak geleneksel yaklaşımlar (özellikle de realist akım) kendilerinin de devlet merkezci çözümlemeler yaptıklarını, durum böyle iken, Kopenhag Okulunu onlardan farklı kılanın ne olduğunu sorgulayabilirler. Bkz: Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.36-40.

girişimler de sonuçsuz kalabilmektedir. Örneğin, 1914 yılında sosyalistlerin dünya işçi sınıflarını seferber etme teşebbüsleri başarısız olmuştur.

ii) Güvenlikleştirici Edenler (agents): Referans öznesinin varoluşsal bir tehdite maruz kaldığını ilan eden ve bu konuyu güvenlik kapsamına alan aktörlerdir. Başka bir deyişle, güvenlikleştirici eden, güvenlik konuşma eylemini (*security speech act*) yapan kişi veya grupları kapsamaktadır. Siyasi liderler, bürokratik yapı ve bürokratlar, hükümetler, lobbiler veya baskı grupları (*pressure groups*) gibi ögeler temel güvenlikleştirici edenlerden sayılabilir. Nadiren olsa da, bu edenlerin referans nesnesine çevrildiği görülebilmektedir.

iii) İşlevsel Edenler: İlgili alanın (askeri, ekonomik, siyasal, çevresel ya da toplumsal) dinamiklerini etkileyen aktörlere işaret etmektedir. İşlevsel edenler, referans nesnesinden ve referans nesnesi adına güvenlik çağırısı yapan güvenlikleştirici edenden farklıdır. Daha çok ilgili alanda güvenlik kararlarını önemli ölçüde etkileyen unsurlardır. Örneğin, askeri güvenlikleştirme alanında savunma sanayii birimleri ya da güvenlik entellektüelleri bu kategoriye girebilmektedir.

C. Bölge Merkezli Güvenlikleştirme

Bölge kavramı Güvenlikleştirme yaklaşımı açısından önemli bir kavramsal girdi olarak değrlendirilmektedir. İlk defa Buzan`ın 1983 yılındaki *Regional Security as a Policy Objective* çalışmasıyla gündeme gelse de, özellikle Kopenhag Okulu mensuplarının 1998 yılndaki çalışmalarıyla biçimlenerek, Barry Buzan ve Ole Waever`in 2003 yılnda birlikte kaleme aldığı *Regions and Powers: The Structure of International Security* isimli yapıtla nihai şeklini almıştır.[64] 1998 yılından önceki yaklaşımlarını Klasik Güvenlik Kompleksi Kuramı (*Classical Security Complex Theory*) olarak tanımlayan yazarlar, takip eden yıllarda bunun ötesine geçmeye çalışmışlardır.[65] Genel anlamda güvenlikleştirme yaklaşımında kullanılan bölge kavramı, uluslararası güvenliğin cereyan ettiği ana mekan olarak ele alınmaktadır. Bunu aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür.

Güvenlikleştirme yaklaşımı öncelikle güvenlik eyleminin ilişkisel (*relational*) dinamiklerine dikkat çekerek, izole edilmiş bir nesnenin güvenlik meselelerine çok nadiren rastlanılabileceğinin altını çizmektedir. Örneğin, tekil anlamda Fransa`nın güvenliği kavramı pek bir anlam ifade etmeyecektir. Bu bakımdan Güvenlikleştirme yaklaşımı güvenliği daha geniş ölçekte ele almanın zorunluluğunu ilan etmektedir. Fakat ölçeği geniş alırken, belirli bir sınırlamanın sözkonusu olacağını da hemen eklemektedir. Buna göre en geniş ölçek, küresel ölçektir. Böylece, doğal olarak büyük güçlerin çalışılması ve güvenliğin sistem düzeyindeki nesnelerinin (*örneğin, küresel çevre,*

[64] Barry Buzan ve Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security,* Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
[65] Yazarların eski görüşlerini *Klasik Güvenlik Kompleksi Kuramı* olarak nitelendirmeleri, burada sadece askeri ve siyasal güvenlik konularının çalışılmasıyla ilgilidir.

dünya ekonomisi, uluslararası toplum vs.) ele alınması zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Bu durumda ise bir takım sıkıntıların belirebileceği ileri sürülmektedir.

Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, güvenlik sorunlarının çözümlenmesi sürecinde sadece küresel düzeye odaklanılacağı taktirde, birçok küçük ve yerel birimlerin özel durumlarının gözardı edilme riski ortaya çıkabilecektir. Örneğin, küresel güvenlik çalışılırken Kenya veya Çeçenlerin güvenlikleri öncelikler arasında yer almayabiliyor. Ya da İsviçre veya Japonya`nın güvenlikleri hiç değişmeyen, yıllarca statik bir nitelik arz eden güvenlik durumu olarak algılanabiliyor. Bu bakımdan da güvenliğin bölgesel düzeyde çalışılması, en uygun bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, klasik bağlamda siyasal ve askeri tehditler kısa mesafelerde daha kolay "seyahat" ettiğinden, bölgesellik faktörü daha çok ön plana çıkıyor. Örneğin, birçok devlet uzaktaki güçlerden ziyade, hala kendi komşularından daha fazla tehdit alıgılayabilmektedir.

Öte yandan Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde beliren dinamikler de bölgesellik unsurunun konumunu güçlendirmiştir. Şöyle ki, küresel düzeyde güç mücadelelerinin kendi yerini bölgesel yapılanmalara bıraktığı gözlemlenmiştir. [66] Başka bir deyişle, Soğuk Savaş`ın sona ermesiyle analiz düzeyi olarak bölge kavramı uluslararası politikada çok daha özerk nitelik kazanabilmiştir.[67]

---

[66] Barry Buzan, "National Security in the Post-Cold War Third World", *Strategic Review for Southern Africa,* Cilt 16, Sayı 1, 1994, s.1-34. Bu hususa aynı şekilde dikkat çeken Mustafa Aydın`a gore, "…*Soğuk Savaş döneminde uluslararası politika bu kadar bölgeselleşmiş veya bölge-merkezli değildi. Tabii ki etkin güçler için yine belli coğrafyalar öne çıkıyordu, ama oralarda çoklu rekabetlerden ziyade, tek taraflı etkinlikler sözkonusuydu. Örneğin, Batı Avrupa'da Amerika Birleşik Devletleri etkindi, ama Sovyetler Birliği yoktu. Doğu Avrupa keza Sovyetler vardı, Amerika yoktu. Afrika deyince, Sovyetler daha etkindi, ama Batı pek yoktu. Şimdi ise daha farklı bölgeler ve bu bölgelerde çok taraflı rekabet politikaları öne çıkmaya başladı*." Bkz: "Prof.Dr.Mustafa Aydın`la Söyleşi", *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)*, <www.turksam.org> 08.04.2008.

[67] Buzan ve Waever 2003 yılındaki ortak çalışmalarında bölge kavramının tarihselliğinin daha da gerilere giden boyutunu irdelemişlerdir. Onlara göre, dünya tarihi kapsamında bölgesel güvenlik kompleksleri

Buradan yola çıkarak Güvenlikleştirme yaklaşımı, bölgeleri güvenlik çalışmalarının temel *analiz düzeyi* olarak önermekte ve analitik çerçevesini de bu düzey üzerine kurmaktadır.[68] Sonuç itibarıyla Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, karşılıklı güvenlik bağımlılığı (*security interdependence*) uluslararası sistem ölçeğinde tek bir biçime sahip değildir. Herhangi bir karşılıklı güvenlik bağımlılığı düzeneği (*pattern*) coğrafi farklılık temelinde değişebilmektedir. Başka bir deyişle bir bölgedeki güvenlik düzeneğini diğer bölgedekiyle aynılaştırmak doğru olmayacaktır, dahası, aşırı indirgemecilik olarak karşımıza çıkabilecektir. Buradan hareketle Güvenlikleştirme yaklaşımı, belli bir bölgenin özellikleri temelinde ortaya çıkan güvenlik ilişkisini ***güvenlik kompeksi*** olarak tanımlamaktadır:

"...Bir güvenlik kopmleksi; önemli güvenlik algılamaları ve çıkarları karşılıklı bağlılık (*interlinked*) içerisinde olan ve herbirinin ulusal güvenlik sorunlarının ayrı ayrı çözümlenmesi ya da çözülmesi imkansız olan devletler kümesini tanımlamaktadır."[69]

Bu tanımlamanın yanısıra, Güvenlikleştirme yaklaşımında daha bir önemli husus dikkat çekmektedir. Buna göre, *güvenlik kompleksleri* aslında birer kuramsal kurgulardır. Ama gözlemlenebilir özelliklerinin bulunması nedeniyle belirli bir ontolojik statüye de sahiptirler. Bu durumda herhangi bir güvenlik kompleksinin coğrafi bölgesellik açısından nasıl belirleneceği sorusu ise şöyle yanıt bulmaktadır: *Bölgesel*

---

tarihi üç döneme bölünmektedir: 1500 -1945 Çağdaş Dönem; 1945-1989 Soğuk Savaş ve Sömürgesizleştirme Dönemi; ve 1990 yılından itibaren Soğuk Savaş sonrası Dönem. Yazarlar, 1500`lü yıllardan önceki dönemi değerlendirme dışında tutmalarının nedenini, o döneme kadar dünya sisteminin küresellik niteliğine erişemediği gerekçesine bağlamaktadırlar. Küresel düzeye erişemediği için, doğal olarak bölgeler gibi herhangi alt-sistemlerin olamayacağını da eklemektedirler. Bkz: Barry Buzan ve Ole Waever, *Regions and Powers*…, s. 11-20.

[68] Şunu da belirtmek gerekir ki, Uluslararası İlişkiler`de daha önce de bölge kavramına vurgu yapan kuramlar olmuştur. Bu bağlamda özellikle neoliberal akımın önem verdiği, ama daha çok bölgesel güvenlik risklerinin azaltılması amacıyla kullandığı görülmüştür. Bunun için bkz: Karl Deutsch (der.), *Political Community and the North Atlantic Area,* Princeton, Princeton University Press, 1957.

[69] Bkz: Buzan, Waever ve Wilde, *Security...,* s.12

güvenlik kompleksinin yapısı belirgin olmalı ve bir güvenlik kompleksine ait olan devletleri diğer komşu devletlerden ayırabilme imkanları açık şekilde bilinmelidir.[70] Örneğin, Avrupa güvenlik kompleksi kullanılmakta, ama buna karşın Skandinav güvenlik komleksi pek rağbet görmemektedir, çünkü Skandinav ülkeleri de Avrupa güvenlik komleksinin bir parçası sayılmaktadır. Ya da Orta Doğu güvenlik kompleksi tanımı kullanılsa da, Akdeniz güvenlik kompleksine ilgili literatürde pek rastlanılmamaktadır, çünkü Akdeniz devletleri farklı güvenlik komplekslerine aittirler.

Güvenlik komlekslerinin kuramsal kurgu oldukları konusu ileri sürülürken, çok önemli bir ayrıntıya da ışık tutulduğu görülmektedir. Buna göre, sözkonusu kurgusal güvenlik kompleksleri ne objektifist anlamda "aktörlerden bağımsız" tarihsel-coğrafi varlıklardır, ne de postmodernist/post-yapısalcı bağlamda söylemsel inşalardır. Güvenlik kompleksleri birimler arasında gerçekleşen karşılıklı güvenlik etkileşimleri sonucunda oluşmaktadır. Dolayısıyla, güvenlik kompleksleri ilgili birimlerin deyim yerindeyse, davranış ürünleri olarak belirmektedir. Buradan yola çıkılarak bir araştırmacı güvenlik kompleksi tanımını bir bölgeye uygularken, o bölgenin tarihsel özgüllüğünü ve aktörlerin güvenlik pratiklerini temel alacaktır. Üstelik bunu yaparken ilgili bölgenin üyelerinin sözkonusu güvenlik kompleksi konusunda nasıl bir tanımlamaya sahip olduklarını gözönünde bulundurma zorunluluğu yoktur. Başka bir deyişle, hedef güvenlik kompleksi üyelerinin kendilerini daha büyük ya da daha küçük bölgelere ait görmeleri Güvenlikleştirme yaklaşımının ilgi odağına dahil değildir. Örneğin, son dönemlerde kimi Gürcü entellektüellerin Gürcistan`ın güvenlik çıkarları tanımını Güney Kafkasya değil de, Karadeniz bölgesi çerçevesine kaydırma eğilimi, güvenlikleştirme

[70] a.g.e., s.14

araştırmacısının gündemi üzerinde pek etkili olmayacaktır. Doğal olarak, bu örnekte bir güvenlikleştirme araştırmacısının yapacağı şey, Gürcistan`ın güvenlik pratiklerini ve karşılıklı etkileşim davranışlarını inceleyerek bu ülkenin ait olduğu güvenlik kompleksini saptamaya çalışmak olacaktır. Dolayısıyla, "*Güvenlik kompleksleri, yalnızca güvenlik gözüyle görülebilen bölgelerdir*." önerrmesi merkez konumda işlev görecektir.[71] Böylelikle, Güvenlikleştirme yaklaşımını temel alan bir araştırmacı, güvenlik ilişkisi bağlamında kendi analitik kurgusunu - *güvenlik kompleksini* inşa edecektir.

D. Konstrüktivist Çözümlemelerde Kimlik Faktörü

Konstrüktivizm`in bu çalışmanın analitik perspektifini oluşturan Güvenlikleştirme yaklaşımına genel kuramsal çerçeve sağladığı gözönünde bulundurulursa, konstrüktivist çalışmalarda kimlik sorunsalına ilişkin bir takım temel hususların altının çizilmesi durumu ortaya çıkacaktır. Şöyle ki, Soğuk Savaş`ın bitmesini takiben etnik ve ulusal çatışmaların alevlenmesi, hatta kimi zaman yıkıcı savaşlara dönüşmesi Uluslararası İlişkiler disiplininde "kültür ve kimliğin dönüşü"nü bir ölçüde zorunlu kılmış, özellikle de kimlik kavramı disiplin içinde en çok tartışılan ögelerden biri konumuna gelmiştir.[72] Ayrıca, kimlikle ilgili çalışmalar 1980`lerden itibaren disiplin

[71] Barry Buzan ve Ole Waever, *Regions and Powers*…, s.43
[72] Michael C. Williams, "Identity and Politics of Security", *European Journal of International Relations,* Cilt 4, Sayı 2, 1998, s.204-225;Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil , 'Revisiting the "National", Toward an Identity Agenda in Neorealism', Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil (der.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner, Boulder, 1996, s. 105–26.

içi kuramsal açılımlar sürecinde önemli rol oynamıştır.[73] Bununla birlikte, Uluslararası İlişkiler`e özgü yaklaşımlararası farklılıklar kimlik ögesinin disiplin içindeki öneminin değerlendirilmesinde çeşitli varsayımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başka bir deyişle, neorealistler ve neoliberaller arasında görülen yaklaşımsal farklılıkların kimlik sorunsalının ele alınmasında doğurduğu sonuçlar, izleyen yıllarda Eleştirel Dönüş`ün (*Critical Turn*) yaşam bulmasıyla çok daha karmaşık hale gelmiştir.[74]

Belki de kimi açılardan haklı olarak Alina Hosu`ya göre, neorealist ve neoliberal düşünce akımlarını kapsayan geleneksel yaklaşımlar Soğuk Savaş sonrası dönemde kendi çalışmalarında kimlik ögesine yer ayırsalar da, bu konuyu yüzeysel olarak ele almış, daha çok etnik ve milliyetçi çatışmalarla ilgili açıklamalarının belirli bir yerine sıkıştırma izlenimi vermişlerdir. Kısacası, kimliğin inşası, dönüşümü gibi yaşamsal konuları görmezden gelmişlerdir.[75]

Buna karşın, Eleştirel Dönüş`ten beslenen *Konstrüktivizm, Postmodernizm, Post-yapısalcılık, Feminizm* gibi yeni nesil yaklaşımlar bir taraftan kimlik konularını gereğince işlemeyen/işleyemeyen geleneksel gündemi eleştirirken, diğer taraftan kendi ontolojik ve epistemolojik önermeleri temelinde kimlik ögesini Uluslararası İlişkiler`de

---

[73] Alina Hosu, "Identity Politics and Narrativity", *Conference on 'Narrative, Ideology, and Myth'*, Presentation Paper, Tampere, 26-28 Haziran 2003.

[74] Neorealist yaklaşımlarda kimlik konusunu işleyen bazı kaynaklar için bkz: Barry R. Posen, 'The Security Dilemma and Ethnic Conflict', *Survival*, Cilt 35, Sayı 1, 1993, s.27-47; Stephen Van Evera, 'Hypotheses on Nationalism and War', *International Security,* Cilt 18, Sayı 4, 1994, s.5-39; Neoliberal yaklaşımlarda kimlik konusu için bkz: Robert O. Keohane, *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Westview, Boulder,1989.

[75] Neorealist kimlik yaklaşımlarının eleştirisi için bkz: Keith Krause ve Michael C. Williams 'Broadening the Agenda of Security Studies? Politics and Method', *Mershon International Studies Review*, Cilt 40, Sayı 2, 1996, s. 229-54; Neoliberal kimlik yaklaşımların eleştirisi için bkz: Mark Laffey ve Jutta Weldes, 'Beyond Belief: Ideas and Symbolic Technologies in the Study of International Relations', *European Journal of International Relations*, Cilt 3, Sayı 2, 1997, s. 193-237. Aktaran: Hosu, a.g.m.

yeniden konumlandırmaya girişmişlerdir.[76] Bu süreçte feminist yaklaşımlar izleyen dönemlerde kendi içinde liberal, Marksist-Sosyalist, postmodernist alt-bileşenlere ayrılırken, postyapısalcı yaklaşımlar metinsellik ve söylem merkezli kimlik konusundaki duruşlarını geliştirmişlerdir. Öte yandan Konstrüktivizm de kendi akademik gündeminde kimlik konularına önemli yer ayırarak, bu alandaki kuramsal olanaklarını genişletmeye çalışmıştır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, yukarıdaki bölümlerde de açıklanmaya çalışıldığı üzere, Kontrüktivizm içerisinde çeşitli alt-bileşenler olmasına rağmen, bütün konstrüktivist çalışmaların kimlik konusunda ortak olarak kabul ettiği üç temel husus vardır. *Birincisi*, geleneksel (realist ve liberal) yaklaşımların tersine, Konstrüktivizmde kimlikler *a priori* olgular değildir. *İkincisi*, postyapısalcı yaklaşımların tersine, kimlikler bireysel iradeyi yansıtan söylemsel eylemler temelinde oluşmaz. *Üçüncüsü*, konstrüktivist yaklaşıma göre kimlik, sosyal ve kültürel olarak öznelerarası (*intersubjective*) düzeyde inşa edilmektedir. Bu görüşü biraz daha açmak gerekirse, özellikle sonuncu önermeye – *öznelerarasılık* faktörüne odaklanılarak aşağıdakileri özetlemek mümkündür.

Öncelikle, geleneksel analiz düzeylerinden (birey, devlet ve sistem) farklı olarak Konstrüktivizm, *öznelerarası (intersubjective) analiz düzeyi*'ni temel almaktadır.[77] Bu

[76] Kimlik yaklaşımına ilişkin feminist yaklaşımların önde gelen çalışmaları için bkz: Marysia Zalewski ve Cynthia Enloe, "Questions about Identity in International Relations", Ken Booth ve Steve Smith (der.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Cambridge, 1995, s.279-305; Chris Beasley, *What is Feminism*, Sage Publications, London, Thousand Oaks ve New Delhi, 1999. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe`den önemli ölçüde esinlenen Campbell`in çalışmaları post-yapısalcı kimlik yaklaşımı ile ilgili önemli örnek teşkil etmektedir. Bkz: David Campbell, *National Deconstruction. Violence, Identity, and Justice in Bosnia*, University of Minnesota Press, Minneapolis ve London, 1998.

[77] Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*,Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147–182.

bağlamda, konstrüktivist çözümlemeleri geleneksel (realist ve liberal) yaklaşımlardan ayıran önemli fark, Konstrüktivizm`in adı geçen ekollerin insanı tanımlarken ima ettikleri fayda-artırıcı (utility-maximizing) *homo oeconomicus* kavramına yönelttiği eleştirileridir. Rugguie'nin tanımıyla, *neo-faydacıların* genel görüşüne göre idealar, değerler, normlar, kültürler veya kimlikler sadece çıkarların değerlendirilmesinde ya da meşrulaştırılmasında rol alabilirler[78]. Buna karşılık konstrüktivist yaklaşım, bu değişkenlerin (*norm, kültür, kimlik gibi*) bağımsız etkilere sahip olduğunu savunmaktadır. Konstrüktivist görüşe göre, aktörlerin eylemleri norm, kültür, kimlik ve diğer değer esaslı faktörler tarafından yönlendirilmektedir. Bu tür sosyo-kültürel unsurların bağımsız etkilere sahip olduğu iddiasının ise egoist, rasyonel *homo oeconomicus* kavramı ile örtüşmeyeceği belirtilmektedir. Bu kavram Konstrüktivizim`de *homo sociologicus* konsepti ile yer değiştirmiş bulunmaktadır. Konstrüktivist yaklaşıma göre aktörler, kararlarını öznel faktörler, tarihsel-kültürel tecrübeler ve kurumsal unsurlar geçmişine dayanan norm ve kurallar ile kimlikleri temelinde ve öznelerarası düzeyde almaktadırlar[79]. Dolayısıyla, konstrüktivist ontolojiye göre genel anlamda devletin çıkarları, özel anlamda ise devletin güvenlik çıkarları "kendini düşünen", "bencil", rasyonel aktörler tarafından "keşfedilen" bir kavram değildir. Çıkarlar, karşılıklı sosyal etkileşim süreci sonucunda, diğer bir deyişle *öznelerarası düzeyde* inşa edilmektedir. Ancak burada adı geçen sosyal karşılıklı etkileşim, diğer adıyla

[78] Ruggie, neorealist ve neoliberal kuramcıları *neo-faydacı* olarak tanımlamaktadır. Bkz: Ruggie, *Constructing the Global Polity…*, s.10
[79] Boekle, Rittberger ve Wagner, a.g.y.

özneleararasılık kavramı, bireysel algılama psikolojisine indirgenmemelidir[80]. Habermasçı ifadeyle, kültür, değer, norm gibi tinsel faktörler, özellikle de kimlik temelinde inşa edilen "iletişimsel çıkar" söz konusudur[81]. Rasyonel kuramlarda olduğu gibi *a priori* ve dışsal değildir.

Öte yandan, postyapısalcı yaklaşımlar tarafından öne sürülen ve devlet kimliğinin söylemsel olarak farklılaştırma (*differentiation*) ve birleştirme (*linking*) süreçleri temelinde inşa edildiğini iddia eden argümanlara karşı, özellikle Wendt merkezli Konstrüktivizm`de devletin öznelerarası düzeyde biçimlenen kimliğinin iki boyutuna dikkat çekilmektedir: *ulusal ve uluslararası*. Devlet kimliğinin ulusal boyutu *pre-sosyal* kavramı üzerine geliştirilmiştir.[82] Buna göre, kendinden örgütleyici (*self-organizing*) niteliğe sahip olan *pre-sosyal* kimlik, bir devletin (Biz) herhangi bir diğer devletle (Öteki) ilişkisine ihtiyaç duymadan sahip olduğu ön özelliklerine işaret etmektedir. Buna örnek olarak, devletlerin *kurumsal-hukuksal düzenleme yetkisi, meşru örgütlü şiddet kullanma tekeli, egemenlik* vb. nitelikleri gösterilmektedir.[83] Şöyle ki Wendt`e göre, eğer post-yapısalcıların belirttiği gibi, devletlerin kendisi salt anlamda karşılıklı etkileşim (söylemsel ilişki) sürecinin bir ürünü ise, o zaman karşılklı etkileşimin üzerine geliştiği herhangi bir bağımsız ögenin sözkonusu olmayacağı anlamı ortaya çıkacaktır ki, bunun da kabul edilmesini olanaksız bulmaktadır. Ona göre, *pre-*

---

[80] Jeffrey T. Checkel, "Why Comply? Constructivism, Social Norms and the Study of International Institutions", <http://www.arena.uio.no/publications/wp99_24.htm> 14.03.2004; Jeffrey T. Checkel, "Social Construction and Integration",<http://www.arena.uio.no/publications/wp98_14.htm> 17.06.2004.
[81] "İletişimsel Çıkar" kavramı için bkz: Kaveh L. Afrasiabi, *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, Westview Press, Oxford, 1994, s.17.
[82] Lene Hansen, *Security as Practice*...s. 24.
[83] Hatta Wendt ünlü *Social Theory of International Politics* isimli çalışmasında bu argümanı daha da ileriye taşıyarak, *devletlerin kimlik ve çıkarlarına ilişkin karşılıklı etkileşimin etkilerinin sadece sistem düzeyinde (devletlerarası ortamda) görülebileceğinden* sözetmektedir. Bkz: Alexander Wendt, *Social Theory…*, s.313

sosyal varlık olan devletler diğer devletlerle ilişkilerinin ilk aşamasında bencil olmaya eğilimlidirler. Sosyal kimlik kuramında olduğu gibi, bir devleti oluşturan grubun üyeleri, grup dışı üyelerden farklı olarak kendi aralarında birbirlerine daha fazla favori duyacaklardır. Böylece, karşılıklı etkileşim sürecinin *(state-to-state*) daha ilk aşamasında devletin bencil, kendine yeten (*self-help*) davranışını görmemiz mümkündür.[84] Ama Wendt burada devletlerin bencil niteliğine vurgu yapmasını, kendi konstrüktivist yaklaşımının tamamen neorealist paradigma ile örtüştüğü şeklinde okumamamız konusunda bizi uyarmaktadır. Dahası, bu bencilliğin sürekli başat nitelik olarak kalmayacağını özellikle vurgulamaktadır. Bilindiği üzere, realist gelenek Hobbes`ten esinlenerek insanoğlunun bencil niteliklerine dikkat çekmiştir. Wendt göre, öğrenen bir sosyal varlık olan devlet, zamanla diğerlerine saygı gösterme (*other-regarding*) ve onlarla işbirliği kurma niteliği kazanabilmektedir.

Wendt, devlet kimliğinin öteki boyutunu – *uluslararası boyutunu* anlatırken, göreli sabitleşmiş (*relative stable*) yapılar kavramından sözetmektedir.[85] Buna göre, devlet kimliğinde hiç bir sosyal karşılıklı etkileşime ihtiyaç duymadan var olan (*pre-sosyal*) unsurlarla beraber, karşılıklı etkileşim sonucunda devletin kimliksel profiline kazınan bazı nitelikler de söz konusudur. Bu nitelikler, kendi pre-sosyal değerleri ile

[84]Wendt bu süreci 1992 yılındaki çalışmasında daha detaylı şekilde anlatmaktadır. Mealen şöyle özetlemek mümkündür: *Ego (Ben) ve Alter`in (Öteki) ilk kez karşılaştığını düşünün. Belirli bir maddi kapasiteye sahip olan bu aktörlerin her ikisi de yaşamlarını devam ettirmek isteyeceklerdir. Birbirlerine karşı ilişkinin ilk aşamasında ne a priori biolojik bir neden, ne de ülkeiçi herhangi bir güç onları zorlamaktadır. Aralarında güvenlik veya güvensizlikle ilgili herhangi tarihsel kayıt bulunmaz. Peki, bu aktörler ne yaparlar? Örneğin, Ego bir jest yaparak kendisinin Alter`in her türlü etkisine hazır olduğunu belirtmeye çalışır. Bu durumda asıl amacı bilmeyen Alter, bunu Ego`nun "niyetinin" işareti olarak algılar. Böylece Alter, Ego`nun davranışını çıkarsamaya çalışırken bir anarşinin ortaya çıkması da söz konusudur (**anarchy is what states make of it**). Kısacası, böylelikle tehdit doğal olarak değil, sosyal olarak inşa edilecektir.* Bunun için bkz: Wendt, "Anarchy is what states make of it...", s.404.

[85] Alexander Wendt, "Identity and Structural Change in International Politics", Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil (der.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory,* Lynne Reinner, Boulder ve London, s.48; Maja Zehfuss, "Constructivism and identity...", s.95-118.

uluslararası alana çıkan devletlerin diğer devletlerle karşılıklı etkileşimini takiben belirmektedir. *İşare verme, yorumlama, karşılık verme ve sosyal öğrenme* gibi 4 süreçten oluşan söz konusu etkileşim neticesinde kazanılan nitelikler, Buzan`ın deyimiyle, "taşlaşarak" devlet kimliğinin geliştirilmesinde, dönüştürülmesinde ve sürdürülmesinde başlıca rol oynamaktadır.

Özetle, Konstrüktivizm`e göre bir devletin kimliği, ulusal ve uluslararası olmak üzere iki boyutta oluşmakta, aynı zamanda söz konusu her boyuta uygun değişimlere paralel olarak zamanla evrim geçirebilmektedir.[86] Devlet kimliğinin ulusal boyutu, ilk olarak *pre-sosyal* özellikleri içermek koşuluyla, ülkesel düzeyde mevcut olan sosyo-kültürel değer yargılarına ve temel siyasal rejim kriterlerine tekabül etmektedir.

Kimliğin uluslararası boyutu ise bir devletin, ulusal düzeyde hakim toplumsal ve siyasal görüşlere dayanan dış politika perspektifiyle uluslararası düzeyde çeşitli sosyal çevrelerle girdiği karşılıklı etkileşim sürecini ve bu süreç sonucunda kimliğine yansıyan yeni özellikleri kapsamaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, her iki boyuta (*ulusal ve uluslararası*) ait unsurlar ve zamanla her iki boyutta ortaya çıkan değişimler birbirinden bağımsız olmayıp, karşılıklı etkileşim şeklinde birbirini besleyerek devlet kimliğinin, dolayısıyla da devlet çıkarlarının formülasyonunda ve yeniden biçimlendirilmesinde eş-oluşturucu rolünü oynamaktadır. Konstrüktivist kimlik tanımının temelinde yatan da bu husustur. Diğer bir deyişle, rasyonalist yaklaşımlardan farklı olarak konstrüktivist kimlik kavramı, devletlerin ulusal çıkar adına izlediği politikalarda ikinci dereceli stratejik

[86] Konstrüktivizm`e göre, kimlik için burada kullanılan ulusal boyut, sadece yaygın olarak algılanılan etnik ya da milli ölçütlerle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda, devletin egemenlik ögesini de içermektedir. Bunun için bkz: Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt, and Peter J. Katzenstein, "Norms, Identity and Culture in National Security", Peter J.Katzenstein (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, s.33-78.

kaldıraç (*leverage*) ve bağımlı değişken değil, aksine, söz konusu çıkarların oluşumunda bizzat görev alan temel öğedir.

Başka bir deyişle, yerleşik Uluslararası İlişkiler kuramcılarına karşın konstrüktivist yazarlar, kimliği ulus devletin kendi çıkarlarını artırmak için kullandığı bir stratejik faktör olarak değil, çıkarların oluşumunda doğrudan rol alan bir unsur olarak ele almaktadırlar. Uluslararası politikanın temel birimlerinin devletler *(agents)* olduğu ve devletlerin içinde bulundukları ortamların (*structure*) maddi özellikten çok kültürel-kurumsal niteliğe sahip olduğu varsayımından yola çıkarak, ulus devletin dış politika davranışlarıyla kimlikleri arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadırlar[87]. Buna göre, etkili bir dış politika uygulaması ulusal kimlik, ulus devletin "dünyadaki yeri" ve onun dost ve düşman tanımlama kalıpları ile ilgili ulusal düzeyde ortak paylaşılan görüşlerin niteliğine doğrudan bağlıdır[88]. Diğer bir deyişle konstrüktivist analitik çerçeve, dış politikadaki genel davranış profilinin belirlenmesinde, kararların motive edilmesi ve meşrulaştırılmasında kimlik kavramının birinci derecede etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda bir siyasal kültür içerisinde oluşturulan ve kurumsallaştırılan kimlik söylemlerinin, dış politika karar vericilerine siyasal gerçekliği algılama ve yorumlama çerçevesi sağladığı savunulmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, tarihsel olması nedeniyle gerek iç, gerek dış politikada kimliğin ve buna bağlı olarak da dış politika çıkarlarının yeniden tanımlanabildiği ileri sürülmektedir.

---

[87] Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı*, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.195-198; William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, çev. Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.24-81.

[88] Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, 88 (Haziran) 1994, s. 385; Jeffrey T. Checkel, "Role Conceptions and the Politics of Identity in Foreign Policy", <http://www.arena.uio.no/publications/wp99_8.htm> 27.06.2003.

Öte yandan konstrüktivistlere göre, kimlik gibi toplumsal-kültürel faktörlerin devlet çıkarlarının tanımlanmasında ve dış politika stratejilerinin belirlenmesinde etkili olması ile, dolayısıyla da, bu konuda kararverme seçkinlerine genel değerlendirme ve algılama çerçevesi sağlamasıyla beraber, devletin yönetim mekanizmasında yer alan farklı birey ve grupların da çıkar ve kimlikleri göz ardı edilmemelidir. Başka bir ifadeyle, devlet çıkarları ve bu çıkarlara yönelik politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında etkili olan kimlik gibi tarihsel-kültürel kavramlar kadar, bu kavramların kurumsallaştırılmasına katkı sağlayan bireysel (kişi ve grup düzeyinde) kimlikler de önemlidir. Devlet yönetiminde hükümetlerin değişmesiyle dış politika davranışlarında gözlemlenen yeni eğilimler ve yeni politika çizgileri buna bir örnek olarak gösterilebilir.

III. Azerbaycan Dış Politikası Açısından Güvenlikleştirme Yaklaşımının Uygulanabilirliği

A. Bir Uygulanabilirlik Sorunu Var mı?

Uluslararası İlişkiler`in Anglosakson dünyada doğduğu ve başta ABD olmak üzere İngiltere, Avustralya ve Kanada gibi İngilizce konuşulan ülkelerde gelişerek yayıldığı gerçeği gözönünde bulundurulursa, disiplinin gelişimindeki Amerikan-İngiliz hakimiyetinin bu alandaki yaklaşım ve kurumların niteleğini belirleyen temel etkenlerden olduğunu varsaymak pekala mümkündür.[89] Başka bir deyişle, Uluslararası İlişkiler bilgisinin gelişme aşamasında temel alınan ya da beslenilen toplumsal, siyasal ya da kültürel dinamikler belirli bir coğrafyaya, belirli bir yaşam ve düşünce tarzına işaret etmektedir. Bu önermenin kabul edilmesi sonucunda doğal olarak, Güvenlikleştirme yaklaşımını Azerbaycan örneğine uygulama girişimi açısından bir takım önemli sorularla karşılaşma durumu ortaya çıkabilecektir. Şöyle ki, Buzan ve diğer meslektaşları güvenlikleştirme sürecinin temelini oluşturan öznelerarası karşılıklı etkileşimden bahs ederken sürekli ve açık şekilde bu vakayı endüstrileşmiş ve ileri demokrasiler bağlamında değerlendirdiklerini belirtmektedirler. Dolayısıyla, güvenlikleştirmeye daha çok *Batı tarzı demokrasilerde işleyebilen bir süreç* profili kazandırma eğilimindedirler. Bu kapsamda *referans nesneleri*, *güvenlikleştirici edenler* ve *işlevsel aktörlerden* oluşan güvenlikleştirme kümesini bu kümenin yeraldığı

[89] İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika,* İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s.27-29. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Stanley Hoffmann, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus*, 106/3 1977; K.J.Holsti, *The Dividing Dicipline,* Boston, Allen ve Unwin, 1985, s.12-13.

demokratik ülkelerin toplumsal-siyasal kurumlarının sahip oldukları özerk nitelikler temelinde açıklamaktadırlar.[90]

Öte yandan, önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere, yazarlar, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde yeni bölgelerin de belirmesiyle, devletlerin güvenlik politikalarının biçimlenmesinde bölge faktörünün çok daha önemli konuma geçtiğini vurgulmaktadırlar. Ayrıca, bu bağlamda *bölgesel güvenlik kompleksi* kavramı geliştirerek, bu kavram üzerinden devletlerin güvenlik yaklaşımlarını çözmeye çalıştıklarını belirtmektedirler. Bu durumda Güvenlikleştirme yaklaşımının Azerbaycan örneğine uygulanması açısından ilk kertede aşağıdaki soruların yanıt bulması gerekecektir ki, bahse konu soruların aynı zamanda bu çalışmanın kuramsal ve ampirik temellerinin geçerliliğinde önemli rol oynayacağı düşünülmektedir:

- Yaklaşık 17 yılllık bir geçmişle genç bir cumhuriyet olan ve Batı değerleri ile bütünleşmeyi hedef edindiğini beyan eden Azerbaycan`da devletin, genel toplumsal-siyasal yapının ve demokrasinin tanımı ve temel nitelikleri nelerdir?
- Azerbaycan`ın yerel demokrasi/demokrasiye geçiş koşulları çerçevesinde devlet ile öteki toplumsal-siyasal kurumlar arasındaki ilişkilerin temel özellikleri nelerdir? Eski bir Sovyet ülkesi olduğu, aynı zamanda planlı ekonomiden ve merkezi yönetimden Batı tarzı demokratik sisteme geçiş yaptığı göz önünde bulundurulmakla beraber, sözkonusu ilişkiler sürecinde Azerbaycan`da devlet dışı

[90] Örneğin, yazarlara göre, demokratik bakımdan gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetler ve isitihbarat servisleri normal siyasal yaşamdan açık şekilde ayrılmakta ve yetkileri detaylı prosedürlerle belirlenmektedir. Buna karşın, Stalin yönetimi gibi demokrasilerin zayıf olduğu ya da olmadığı ülkelerde güvenlik gündeminin belirlenmesinde tek yetkili *edenin* devlet olması nedeniyle, herhangi bir karşılıklı etkileşim temelinde güvenlikleştirme sürecinden bahsedilemeyeceği ima edilmektedir. Bunun için bkz: Buzan ve diğerleri, *Security…,* s.28

diğer aktörlerin özerklik nitelikleri var mı? Varsa, nelerdir ve bu nitelikler bir güvenlikleştirme süreci için ne anlam ifade etmektedir?

- Dış politikada belirli güvenlik yaklaşımının benimsenmesinde bölge analiz düzeyinin önemini gözönünde bulundurmakla beraber, Azerbaycan`ın ait olduğu *bölgesel güvenlik kompleksi* nasıl tanımlanmalı? Sözkonusu güvenlik kompleksinin Azerbaycanın güvenlik politikalarındaki etkileri nelerdir?

İlk iki soru bu bölümde ele alınsa da, üçüncü soruya takip eden bölümlerde detaylı yanıt verilmeye çalışılacaktır.

B. Azerbaycan`da Siyasal-Toplumsal Yapı Açısından Devlet ve Demokrasinin Genel Görünümü

12 Kasım 1995 yılında kabul edilmiş Anayasa`ya göre Azerbaycan Cumhriyeti laik, tekil, demokratik hukuk devletidir.[91] Yine Anayasa`ya göre, devletin yönetimi *kuvvetler ayırımı* ilkesi temelinde sürdürülmektedir: yasama (*Milli Meclis*), yürütme (*Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanına bağlı olan Bakanlar Kurulu*) ve yargı (*Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemeleri ve diğer uzmanlaşmış mahkemeler*).[92]

---

[91] 1995 yılında kabul edilen Anayasa`ya 24 Ağustos 2002 yılında yapılan referandumla deyişiklikler yapılmıştır. Azerbaycan Anayasası`nın son deyişiklikleri de içeren son metni için için bkz: <www.millimeclis.gov.az> 15.02.2007

[92] Fakhri Gudrat Akperov, "Guide to the Republic of Azerbaijan Law Research", <http://www.llrx.com/features/azerbaijan.htm> 15.01.2002; <http://www.mfa.gov.az/az/azer/politics.shtml> 12.04.2007; <http://www.president.az/browse.php?sec_id=3> 01.03.2007

Anayasa`ya uygun olarak Azerbaycan`ın devlet yönetim biçimini başkanlık sistemi şeklinde nitelendirmek doğru olacaktır. Bununla birlikte, kendisi bir anayasa hukukçusu olan Cavid Abdullayev, Azerbaycan`da devlet yönetim biçimini *Süper Başkanlık* sistemi olarak tanımlamaktadır.[93] O, bu sonuca Azerbaycan`da devlet fonksiyonlarının yerine getirilmesi süreci bakımından vardığını açıklamaktadır. Abdullayev literatürde *Fish Sınıflandırması* olarak bilinen ve devlet yönetim biçimlerini kategorileştiren yaklaşıma dayanarak aslında Rusya Federasyonu başta olmak üzere çoğu eski Sovyetler Birliği üyelerinde bu sistemin sürdüğünü belirtmektedir.[94] Buna göre sözkonusu *Süper Başkanlık* sistemi, başlıca olarak önemli yetkilerle donatılmış bir Başkan karşısında, ona göre daha az etkin konumda bir yasama organının bulunduğu anayasal düzene işaret etmektedir.[95] Şöyle ki, Başkanın karanamelerle yasal düzenlemeler yapma yetkisinin bulunması ve hükümetin oluşum biçimine karar verebilmesi bu sistemin temel özelliklerindendir. Diğer bir ifadeyle, Anayasa, hem devlet başkanlığının, hem de hükümet başkanlığının aynı kişide birleştiğini açık bir şekilde öngörerek, yürütmenin tek başlılığı ilkesini kabul etmiştir. Önemli yetkilerle donatılan Başkan, hükümetin kurulmasında ve çalışmasında tek yetkili olarak görülmektedir. Öte yandan hükümetin sorumluluğu da sadece Başkan`a karşıdır.[96] Başkan yasa teklifinde bulunabileceği gibi, genel konularda da kararnameler (*Ferman*)

---

[93] Cavid Abdullayev, "Azerbaycan`da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası*, Cil 7, Sayı 1, (ilkbahar, 2001), s.109-132. Bu konuda diğer bilgiler için bkz: Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası üzerine Notlar", *AÜHF Dergisi,* Cilt 47, Sayı:1-4, 1998, s. 22-35.

[94] Fish sınıflandırmasına göre, evrensel olarak 4 tür yönetim sistemi uygulanmaktadır: a) Parlamenter sistem; b) Başkanlık sistemi; c) Yarı başkanlık sistemi ve; d) Süper başkanlık sistemi. Bkz: Abdullayev, a.g.y.

[95] a.g.m.

[96] Azerbaycan Anayasası`nın 114. maddesine gore, "*Azerbaycan Devlet Başkanı yürütme yetkisini yerine getirebilmek için Bakanlar Kurulu`nu oluşturur. Bakanlar Kurulu Başkanın en üst icra organı olup, Başkana tabidir ve ona karşı sorumludur.*" Bunun için bkz: www.millimeclis.gov.az

çıkarabilmektedir. Ayrıca, Başkanın Meclise karşı hiçbir siyasi sorumluluğu yoktur. Halk tarafından seçilen Başkan, yine seçimlerle görevden ayrılmaktadır. Ancak bir hususu vurgulamakta yarar vardır. Azerbaycan yönetim sistemini, örneğin, Rusya Federasyonu`ndaki sistemden önemli bir farkı vardır. Azerbaycan Anayasası, Başkana hiçbir şekilde Meclisi feshetme yetkisini tanımamıştır. Bu da sistem içinde dengeleri koruyacak ve belki de, sistemin demokratik ilkelerinin yozlaşabilmesini önleyecek önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.[97]

Yukarıda çok özetle anlatılanlar temelinde Azerbaycan yönetim sisteminde güclü bir yürütme erkinin ve bu erkin işlevleri çerçevesinde toplumsal-siyasal yaşama yansıyan güçlü bir devlet olgusunun bulunduğu söylenebilir. Doğal olarak bu durumda, 1991`de kazanmış olduğu bağımsızlıktan itibaren anayasal olarak demokrasi ve hukuk devleti kimliğine vurgu yapan Azerbaycan`da devlet-toplum ilişkileri ve bu bağlamda demokrasinin çalışma mekanizması özel ilgi çekmektedir. Aslında doğrudan Azerbaycan gerçekliğine geçmeden, konuya daha geniş bir plandan bakmak faydalı olabilir.

Şöyle ki, geniş anlamda Doğu Bloku ülkeleri, dar anlamda ise Sovyetler Birliği ülkeleri Soğuk Savaş`ın sona ermesini takiben özellikle siyasetbilimi ve Uluslararası İlişkiler açısından yeni ve önemli bir vaka olarak sahneye çıkıvermiş, bir takım önemli sorunları da beraberinde getirmişlerdir. Gerek iç, gerek dış politika açısından özgüllükleri bulunan sözkonusu ülkelerin en önemli sorunu kuşkusuz ki, serbest piyasa ekonomisi ve demokrasiye eklemlenme süreci olmuştur. Bir takım Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin Batıyla bütünleşme doğrultusunda göreli hızla ilerlemeleri bir tarafa bırakılırsa, sözkonusu eklemlenme sürecinin Sovyet sonrası ülkeler olarak

[97] Abdullayev, a.g.m.

tanımlanabilecek Rusya Federasyonu başta olmakla Orta Asya, Güney Kafkasya, Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya için hala kimi sorunları tamamen atamadığı söylenebilir. Her şeyden önce bahse konu ülkelerin eski yönetim uygulamalarında merkezden yönetim ve planlı ekonomi anlayışının başat konumda olması, dahası, bu anlayışın basit ve kolayca değiştirilebilir pratikten ziyade, ilgili toplumların hafızasına yerleşmiş olması önemli sorunlara işaret etmektedir. Başka bir deyişle, geçiş dönemi yaşayan bu ülkeler her ne kadar komünist ideolojinin "ölümünü" ilan ederek ekonomik, toplumsal ve politik dönüşüm çabası sergileseler de, sosyo-psikolojik bakımdan tarihsel pratik ve hafızalarından tam şekilde kopamamışlardır.[98] Böylece, "vefat eden" ideolojinin boşluğunu yenisinin tam şekilde doldurmaması/dolduramaması, devlet-toplum-birey ilişkilerinde Büyük Kuramlar`a (*Grand Theory*) dayanarak devletçilik davranışlarına alışmış Sovyet sonrası ülkelerde bir çeşit psikolojik bunalıma neden olmuştur. Sözkonusu bunalımın etkisiyle olsa gerek, bu ülkelerde bir taraftan demokrasinin, çoğulculuğun, serbest piyasa ekonomisinin önemi vurgulanılırken, diğer taraftan milli kalkınmanın sadece devlet girişimciliği sayesinde gerçekleştirilebileceği varsayımı üzerinden devlete önemli görev ve sorumluluklar atfedilmiştir. Üstelik Mert Bilgin`in de belirttiği üzere, devletin sosyal alanın her vechesinde var olması, son derece kabullenilen, hatta arzulanan bir durum olarak belirmiştir.[99]

Devletin bu şekilde algılanış biçimi, dolayısıyla, toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamda merkezi rol üstlenmesi/üstlendirilmesi durumu başlıca olarak üç nedenle

[98]Rafiq Rüstemli, "Çevik Globallaşma, Yorğun Dövlet ve Nevrotik Vatandaş", <http://news.qaynar.info/index.php?mod=view&id=7145> 15.10.2008

[99] Mert Bilgin, "Hazar`a Kıyıdaş Türki Cumhuriyetlerde Devletin Özgül Gelişimi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, sayı 4, Kış 2004, s. 141-165. Bu konuda bkz: Stephen White, *After Gorbachev,* Cambridge, Cambridge University Press, 1993; Harley D. Balzer (der), *Five Years that Shook the World: Gorbachev`s Unfinished Revolution,* Westview Press, Oxford, 1991.

açıklanabilir. *Birincisi,* bu ülkelerde demokrasi anlayışı milli bağımsızlık süreciyle içiçe olmak üzere epey karmaşık şekilde gelişmiştir. Hatta ilk dönemlerde sık sık bağımsızlık, özgürlük ve demokrasi kavramlarının birbirlerine eş anlamlarda kullanıldığını dahi görmek mümkündür. Böylece, bağımsızlığı takiben demokratik açılımları besleyebilecek, demokrasi kültürüyle eklemlenmeyi sağlayabilecek toplumsal dinamikler yeterli düzeyde değildi. Deyim yerindeyse, Sovyet sonrası toplumlarda demokrasiyi yerleştirme ve geliştirme enerjisinin sürdürülebilirliği bu toplumların bağımsızlık kazanma sürecinde büyük ölçüde tüketilmişti. Doğal olarak, toplumsal dinamikler gerilemeye başlayınca, devlet kendiliğinden merkezi alanda boygöstermeye başlamıştır. *İkincisi,* Sovyetlerin çözülmesiyle bozulan sosyo-ekonomik altyapı, demokrasiyi daha çok bir takım temel kamusal hizmetlerin düzenli ve ucuza verilmesi şeklinde anlamaya eğilimli olan çoğunluk nezdinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Sözkonusu hizmetlerin sağlanmasında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle devleti göreve çağırma neredeyse bir zorunluluk olarak algılanmıştır.[100] *Üçüncüsü,* birçok Sovyet sonrası ülkelerde ortaya çıkan iç savaşlar, komşu ülkelerle çatışmalar nedeniyle beliren kaos ilk kertede örgütleyici ve güvenliksağlayıcı kimliği ile devletin otorite boşluğunun sonucu olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu süreç öyle boyutlara varmıştır ki, Sevante Cornell`in de belirttiği üzere, düzen ve istikrarın sağlanması halkın büyük çoğunluğunun

[100] Azerbaycan Anayasası, cumhuriyetin niteliklerini sayarken sosyal haklar konusuna çok geniş yer ayırmıştır. Örneğin, çalışma hakkı (35. Madde), grev hakkı (36. Madde), dinlenme hakkı (37. Madde), sosyal güvenlik hakkı (38. Madde), konut hakkı (43. Madde) gibi geniş sosyal haklar içermektedir. Bkz: Abdullayev, "Azerbaycan`da...", s.116-117

öncelikli gereksinimi olarak görülmüş, bu bağlamda otoriter yönetim sisteminin yeni niteliklerle yerleşmesi ve gelişmesi zımni hoşgörüyle karşılanmştır.[101]

Bu çerçevede Azerbaycan da genel olarak burada resmedilmeye çalışılan süreçten, deyim yerindeyse, nasibini almış ve 1991 yılından itibaren kendi yerel demokrasi koşullarını geliştirirken devlet-toplum ilişkilerinde önemli sorunlarla başetmek durumunda kalmıştır. Bu konuya farklı açılardan eğilen yazarlara dayanarak bir takım hususların belirtilmesinin faydalı olacağı düşünülebilir. Örneğin, demokratikleşme konusundaki çalışmaları ile bilinen Marina Ottaway Azerbaycan`ı da içeren bir çalışmasında önemli argümanlar ileri sürmektedir.[102] O, Azerbaycan`daki yönetim biçiminden sözederken geliştirmiş olduğu *semi-otoriter düzen* kavramını kullanmaktadır. Ona göre, bu tür düzenler hem demokratik, hem de otoriter ögeleri barındırmaktadır. Devlet aygıtı ile özdeşleşen siyasal seçkinler güçlü olsa da, belirli düzeyde sivil ve siyasal özgürlüklere saygılı davranılmaktadır.[103] Ottaway, buradan yola çıkarak, Azerbycan ve diğer benzer toplumlarda siyasal seçkinlerin güçlü olması durumunun asla otokratik liderlerin halkın üzerinde dayatma yaptığı rejimlere benzemeyeceğinin altını çizmektedir. Öte yandan, bu tür toplumlarda demokrasinin üretilmesinde ve yeniden üretilmesinde sosyal, kültürel ve entellektüel birikimin önemini vurgulayan yazar, kimi zaman demokratik haklar çerçevesinde verilen olanakların demokrasiyi güçlendirmek bir tarafa, kırılgan niteliğe sahip demokrasi

[101] Svante E. Cornell, "The South Caucasus: A Regional and Conflict Assessment", *Cornell Caspian Consulting,* <http://www.cornellcaspian.com>, 30.08.2002.
[102] Marina Ottaway, *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism,* Washington D.C., Carnegie Endowment for International Peace*,* 2003.
[103] Aslında gerek Ottaway, gerek Bilgin Azerbaycan ve diğer benzer Sovyet sonrası toplumlarda devlet kavramını işlerken, yerleşik kurumsallık sergileyen devlet aygıtından ziyade, devleti temsil eden ve Sovyet döneminden kaldığını iddia ettikleri güçlü bürokratik unsura odaklanmışlardır. Bkz: Ottaway, a.g.e.; Bilgin, "Hazar`a Kıyıdaş...", s.142-143.

koşullarının aleyhine işleyebildiğine dikkat çekmektedir. Gerçekten de bazı durumlarda, örneğin, dinsel ya da kültürel alanda faaliyet gösteren oluşumlar çoğulculuğa renk katarak demokrasiyi güçlendirme yerine, demokrasiye engel olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, 2006 yılında Azerbaycan`da yayınlanan *Sanat* gazetesinde çıkan bir yazısından dolayı gazeteci-yazar Rafig Tağı, radikal dinci akımların aktif olduğu söylenilen Nardaran köyünden bir grup tarafından İslam dinini hakaret gerekçesi ile ölüme mahkum edilmiş, gazeteciye yönelik izlenilen bu sert tavır çeşitli basın kuruluşları tarafından demokrasiye karşı tehdit olarak değerlendirilmiştir.[104]

Aslında Azerbaycan sorunsalını ele alırken Ottaway`in şu veya bu iktidar düzenine indirgemeden zımni olarak ima ettiği hususlar çok önemlidir. Şöyle ki, o, bireysel ya da grup düzeyinde iktidar merkezlerine odaklanmaktansa, sorunun yapısal yönüne dikkat çekmeye çalışmıştır. Buradan da Azerbaycan`ın özgül toplumsal süreçleri, bu süreçlerle demokratik gelişme arasındaki karşışıklı etkileşimin niteliğinin gözardı edilmemesi gerektiği sonucu pekala çıkabilmektedir.

Kuşkusuz demokrasinin geliştirilmesinde ve yerleşik hale getirilmesinde sürdürülebilir toplumsal katılımcılık, toplumsal talep dinamikleri, sözkonusu talepleri üreten ve yeniden üreten ve geliştiren sosyal, kültürel ve entellektüel birikimler önemli rol oynamaktadır. Bu ölçütler gözönünde bulundurulduğunda, Azerbaycan örneğinde bir dizi içkin özgüllükleri gözlemleme olanağı ortaya çıkabilmektedir. Şöyle ki, özgürlük mücadelesi ve Dağlık Karabağ çatışması ile ilgili toplumun vermiş olduğu milliyetçi tepkiyi de içerecek şekilde demokratik dalgalanmalar 1980`lerin sonunda

[104] <http://www.voanews.com/azerbaijani/archive/2006-11/Aze-raiqtagfit.cfm> 13.11.2006; <http://www.mediarights.az/index.php?lngs=aze&id=92> 20.11.2006

Azerbaycan`da doruk noktasına ulaşmış olsa da, bağımsızlığın kazanılmasını takiben bu süreç geriye işlemeye başlamıştır. Bu durumu yönetime geçen iktidar gruplarının doğasıyla açıklamak aşırı kolaycılık olmakla birlikte, mevcut koşulları da yeterince yansıtmayacaktır. Diğer Sovyet sonrası ülkelere benzer şekilde Azerbaycan`da da Sovyetlerin çözülmesinin ardından sosyo-ekonomik bunalımın, ayrıca Dağlık Karabağ çatışmasının neden olduğu sıkıntıların altında ezilen toplum demokrasinin geliştirilmesini neredeyse tamamen, zımni şekilde ve gönüllü olarak "devlete devretmiştir". Toplum ülke içi barış ve istikrarınn sağlanmasını, temel kamusal hizmetlerin kesintisiz temin edilmesini öncelikli ihtiyaç olarak görürken, demokrasiyi bu ihtiyaçlardan ayırarak devletin uğraşması gereken alana itmiştir.[105] Örneğin, Azerbaycan siyasetinde daha çok mevcut yönetime muhalif kimliği ile tanınan siyasetilimci Rasim Musabeyov`un 2007 yılında bir dizi uluslararası vakıflarla birlikte 1500 kişi arasında sürdürdüğü anketten çıkan sonuçlar bu bağlamda ilginç olsa gerek. Anket sonuçlarına göre, yanıtlayanların büyük çoğunluğunun belirlediği gereksinimler arasında özgürlük, demokrasi, çoğulculuk değil, *yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi* öncelik olarak ileri sürülmüştür.[106] Aslında bu sonuçlar tersinden okunulursa, toplumun mevcut sorunların çözülmesinde demokrasinin değil, otoriter yapılanmanın güçlendirilmesini tercih ettiği, dolayısıyla, devleti merkezi rol almaya teşfik ettiği görülebilecektir. Doğal olarak bu tür gelişmeler, zaten sosyalist sistemden sonra objektif nedenlerle (*örneğin, eski bürokratik kültürden gelen devlet yöneticilerinin halen büyük bir bölümünün faaliyetlerini*

[105] Azerbaycan`ın bilinen hukuk profesörlerinden Rüstem Memmedovun söyledikleri aslında bu duruma farklı açıdan ışık tutuyor. Ona göre, "*Anayasamız güçlü Başkan kurumuna dayanıyor. Bizim devletin ve halkın buna ihtiyacı var. Zayıf devlet Başkanı ülkedeki istikrarın ve tekamülün teminatçısı olamaz*". *Azerbaycan,* 10 Kasım, 1996. Aktaran: Abdullayev, "Azerbaycan`da Anayasalaşma Süreci...", s.127.
[106] *Bizim Yol*, 02.05.2008

sürdürüyor olması vs.) merkeziyetci yönetim alışkanlıklarından tam şekilde kopuş yaşamayan Azerbaycanlı siyasi seçkinlerin devlet adına daha ön plana çıkmasına önemli katkıda bulunmuştur.[107] O, kadar ki, kimi zaman demokrasiyi teşvik etmek konusunda devlet kendiliğinden girişimlerde bulunma zorunluluğu hissetmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bir konuşmasında "*ülkenin doğru ya da yanlış yolda ilerlediği konusunda toplum içi tartışma yapılmadığı*"nı belirtmek durumunda kalmıştır.[108]

Kuşkusuz Azerbaycan toplumunun yukarıda anlatılmaya çalışılan genel nitelikleri, devletin toplum karşısındaki konumunun belirlenmesinde önemli olan etkenlerden birine çevrilmiştir. Bu hususu Azerbaycan`ın resmi söyleminde devlet-toplum ilişkileri ve demokrasi konusunda algılama biçimini yansıtan çalışamalardan daha kolay gözlemlemek mümkündür.

Halen Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisi Genel Direktörü görevini yürüten ve felsefe profesörü kimliği ile Haydar Aliyev`le başlayan süreçte devlet ideolojisinin geliştirilmesinde önemli rol oynayan Ramiz Mehdiyev`in Azerbaycan demokrasisi ve ülkedeki devlet-toplum ilişkileri konusundaki görüşleri resmi söylemin niteliği açısından

---

[107] Bu konuda Marina Ottaway`a benzer üslupta Azerbaycan`da demokrasi sorunsalına eğilen Farid Guliyev de önemli önermelerde bulunmaktadır. O, Azerbaycan ve benzer ülkelerde kapsamlı demokrasi değerlendirmesi yapabilmek için resmi kurumlar kadar gayrı-resmi kurumların da önemli olduğunu vurgulamakadır. Aksi taktirde, hikayenin büyük bir bölümünün kaçırılacağı konusunda uyarmaktadır. Bu tür gayrı-resmi kurumlar arasında Azerbaycan toplumunun tarihsel-kültürel hafızası, Sovyet döneminden kalma sosyal davranış alışkanlıkları, eğitim ve kültür birikimleri, demokrasiyi kavrama yetisi gösterilebilir. Bkz: Farid Guliyev, "Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization", *The Journal of Post-Soviet Democratization*, Yaz, 2005. Ayrıca, demokraside gayrı-resmi kurumların rolü ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Hans-Joachim Lauth, "Informal Institutions and Democracy", *The Journal of Post-Soviet Democratization*, Cilt 7, Sayı 4, Kış 2000, s 21-50.

[108] <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=00&article_id=20071005121524163> 05.10. 2007

birçok önemli ipuçları vermektedir. Yazarın öncelikle demokrasi anlayışını bir çalışmasından seçilmiş aşağıdaki paragrafla özetlemek mümkündür:

"... biz çoğu zaman demokrasiyi sadece temsiliyetin ve halk hakimiyetinin bir biçimi olarak değerlendiriyor ve onu gerçekleştirenlerin düşünce ve görevlerini gözardı ediyoruz. Oysa uzun süredir demokrasi sadece çoğunluğun temsiliyet biçimi değildir, çünkü uzun zamandan beri çoğu zaman sadece azınlığın kendi kurallarını koyduğuna ve bu durumun desteklenmeyi hakettiğine tanık oluyoruz."[109]

Arkasından yazar, Azerbaycan`ın demokratikleşme sürecinin geliştirilmesinde devlet dışı toplumsal ögelerin (*STÖ, entellektüeller vd*.) gerekli inisiyatifleri almadığını belirterek, bu durumda siyasi yönetimin yalnız kaldığını ve sonuç itibarıyla devreye girerek hem pratik, hem de teorik problemleri çözmek zorunda olduğunu ifade etmektedir.[110] Bunun akabinde o, toplumun tüm sorumluluklarını kendi üzerine götürerek demokratikleşmeyi sağlayabilecek bir *seçkinler sınıfından* söz etmektedir. Ona göre, seçkinler sınıfının oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğu konusundaki düşünceler, demokrasi anlayışına zıt değildir.[111] Ayrıca, Mehdiyev, seçkinler sınıfı kavramının yalnızca politik elit sınıf olarak anlaşılmaması gerektiği konusunda da uyarmaktadır. Buna göre seçkinler sınıfı kendi içinde bilimsel, politik, ekonomik, sanatsal, yönetici, devlet idaresini elinde tutan ve muhalefetteki elit kesimlerden oluşmaktadır.[112] Başka bir deyişle Mehdiyev`e göre, seçkinler sınıfı "bir grup devlet memuru" ya da "bürokratik mekanizma"dan ibaret olmayıp aldıkları kararlardan bireylerin veya bütün bir toplum hayatının etkilendiği, aslında aynı toplumun az sayıdaki bir grup insanı veya özel bir

[109] Ramiz Mehdiyev, "Geleceyin Strategiyasını Müeyyenleşdirerken: Modernleşme Xetti (1)", *Azerbaycan,* 16 Ocak, 2008.
[110] a.g.y.
[111] Azerbaycan demokrasisinde seçkinler sorunsalına ilişkin diger bilgiler için bkz: Aydın Mirzezade, "Azerbaycanın Siyasi Sisteminde Milli Elitanın Rolu", *Dirçeliş*, Sayı 118-119, 2007-2008, s.383-391.
[112] Ramiz Mehdiyev, *Azerbaycan: Küreselleşmenin Talepleri (geçmişten dersler, bugünün gerçekleri ve geleceğin perspektifleri)*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 268-271.

tabakasını oluşturan insanlardır. Özetle, Hikmet Alizade ve Üzeyir Şefiyev`in de belirttiği üzere, Mehdiyev`in yaklaşımında Azerbaycan toplumunda demokrasinin "siparişcisi" sadece halk değil, aynı zamanda seçkinler sınıfıdır.[113]

Öte yandan Mehdiyev`in yaklaşımında Azerbaycan`da demokrasinin geliştirilmesi ve yerleşik hale getirilmesi için uygun görülen yöntemlerden de bahsedilmektedir. Buna göre,

"...Tarihsel tecrübe şunu göstermiştir: demokratik rejim yalnız genel seçimlerin kişi başına düşen GSMH`nin belirli düzeye ulaştığında yapılacağı taktirde, sağlam olacaktır. Bu düzeye varıldığında, ülke halkının çoğunluğu sorumluluk gerektiren kararlar kabul etmek ve seçim pusulaları alan lümpenlerin etkisini tarafsız hale getirmek için yeterince güçlü konumda olacaktır. Kalkınmanın daha aşağı düzeyinde genel seçimlerin uygulanması girişimleri ya bu hukukun kısa zamanda ortadan kaldırılmasını, ya da hiç bir anlam taşımayan prosedürlere dönüşmesini sağlayacaktır."[114]

Bu varsayımdan yola çıkan yazar, ekonomik kalkınmayı siyasetin önüne koyarak bir ölçüde Marksist perspektiften demokrasinin yerleşmesi amacına ulaşmaya çalışmaktadır.[115] O, bu konudaki görüşlerinin geçerliliğini kanıtlamak amacıyla Endonezya, Malezya, Singapur gibi Doğu Asya ülkelerini ya da Meksika tecrübesini örnek olarak göstermektedir.

Azerbaycan`da devlet-toplum ilişkileri ve demokrasi üzerine eğilen ve önemli saptamalarda bulunarak resmi görüşü farklı açıdan yansıtan çalışmalardan biri de

---

[113] Hikmet Alizade ve Üzeyir Şefiyev, "Akademik Ramiz Mehdiyevin "Demokratiya: Tarixi İrs" Haqqında Düşünerken", <http://www.yenicag.az/modules/news/article.php?storyid=375> 14.02.2008

[114] Mehdiyev, "Geleceyin…"

[115] Yazara gore, "*ülkede ekonomi modernleşirse, kapitalizm güçlenirse ve burjuvazi yaranırsa, siyasi sistemin dönüşmesi zorunlu olacaktır. Marks`ın terminolojisi ile, altyapıda başgösteren değişimler herzaman üstyapıda değişimlere neden olacaktır.*" a.g.y.

Büyükelçi Hafız Paşayev`e aittir.[116] Paşayev özellikle Haydar Aliyev`le başlayan döneme odaklanarak Azerbaycan`ın içinden geçmekte olduğu toplumsal-siyasal süreci açıklamaya çalışmıştır.[117] Aliyev`le başlayan dönemi *demirkollu demokrasi* olarak tanımlayan yazar, Azerbaycan`ın bu tür bir düzeni seçmesinin meşruiyet zeminini bağımsızlığın kazanılmasını takiben ülkede çıkan kaosun önlenmesi için demokrasiden önce ertelenmesi mümkün olmayan meselelerin doğasına dayandırmakta ve özel vurguyla eklemektedir:

"... Bir olguyu unutmamak gerekir: demokrasi iki taraflı yoldur. Bu yalnız devletin liderine ve iktidara ait olamaz. Kitle de demokrasiyi aynı şekilde oynamayı bilmelidir. Kitle olarak ise demokrasinin ne olduğunu henüz tam şekilde kavrayamamıştık. 1997 yılında Washington`da Georgetown Üniversitesi`nde ona (H.Aliyev`e) demokrasi ile ilgili bir soru sordular. Hafifce güldü ve eminlikle yanıtladı: `Demokrasi, gidip de pazardan alabileceğimiz bir elma değildir. Onun yerleşmesi için zaman gerekiyor.`"[118]

Yukarıda özetle anlatılmaya çalışılanlar ışığında Azerbaycan`da toplumsal-siyasal yapının ve demokrasinin tanımı – ister Ottaway`in özdeyişiyle, *semi-otoriter düzen*; ister Mehdiyev`in deyimiyle *seçkinler sınıfınca yönetilen/yönetilmesi gereken sistem*, isterse de Paşayev`in saptamasıyla *demirkollu demokrasi* - ne olursa olsun, Brenda Shaffer`in de belirtmiş olduğu gibi, buradaki sivil toplum Orta Asya cumhuriyetleri başta olmak üzere birçok Sovyet sonrası ülkelerle karşılaştırıldığında göreli olarak daha aktif durumdadır.[119] Azerbaycan`ın ulusal gelişim tarihinde önemli rol

[116] 1992-2006 yılları arasında Azerbaycan`ın Washington Büyükelçisi olarak görev yapan H.Paşayev halen Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı ve aynı bakanlığa bağlı Diplomasi Akademisi rektörü olarak görevini sürdürmektedir.
[117] Hafiz M. Paşayev, *Bir Sefirin Manifesti,* ŞERQ-QERB Yayınevi, Bakü, 2007
[118] a.g.e., s.82
[119] Brenda Shaffer, "Young Leader or an Affront to Democracy?" *Wall Street Journal*, 2000; Sevante E. Cornell, "Democratization Falters in Azerbaijan", *Journal of Democracy*, Cilt 12, Sayı 2, 2001, s.118-31

oynayan basın hala etkinliğini sürdürmektedir. Çok sayıda muhalif partiler mevcuttutr. Sözkonusu partilerin kendi yayınları var ve seçimlere kendi adayları ile katılabiliyorlar. STÖ`ler ve özel üniversiteler bulunmaktadır. Aynı zamanda, Azerbaycan uluslararası tepkilere duyarlıdır. Avrupa Konseyi kararlarına uygun davranmaya çalışmaktadır.

Doğal olarak tüm bu faktörler Azerbaycan`a özgü demokrasi koşulları çerçevesinde güvenlikleştirme süreci için gerek duyulan karşılıklı etkileşimin yerel niteliğine işaret edecektir. Buradan yola çıkarak bir ölçüde seçkinler sınıfı ile özdeşleşen devlet aygıtının fazla ön planda görünmesinin, Güvenlikleştirme yaklaşımının Azerbaycan örneğine uygulanabilirlik olanaklarının altını zayıflatmayacağını önermek mümkündür. Her ne kadar Poulantzascı deyimle, *devletin özerkliği* Azerbaycan örneğinde ileri boyutlarda görünse de, öteki toplumsal kurumların (STÖ, basın vb) etkilerini inkar etmek pek olanaklı değildir.[120] Ayrıca, Kopenhag Okulu mensuplarının da özellikle vurguladıkları gibi Güvenlikleştirme yaklaşımı devlet merkezci (*state centric*) olmasa bile, devlet ağırlıklı (*state-dominated*) profile sahiptir.[121] Başka bir deyişle devlet, hala günümüzde ileri demokrasiler de dahil olmak üzere baş *güvenlikleştirici aktör* konumunu koruyabilmektedir.

Öte yandan ileride de görülebileceği gibi, Azerbaycan`da devlet aygıtı güçlü olmakla birlikte, güvenlik konularının belirlenmesinde kimi zaman tüm sorumluluğu kendi üzerine almaktan kaçınmaya çalışmaktadır. Devlet kendi politikasını belirlerken, belirli düzeydeki yerel, biraz da hassas demokratik koşullar çerçevesinde muhalif partilerin, STÖ`lerin ve basının görüşlerinden beslenebilmektedir. Kimi durumlarda

[120] Bunun için bkz: Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes,* London, Verso, 1978. Aktaran: Uzgel, s.76-89
[121] Buzan, Waever ve and de Wilde**,** *Security*…, s.36-40.

toplumu iknaetme girişimleri dikkat çekmektedir. Bazen ise muhalif parti, STÖ ya da basın kuruluşları devreye girerek güvenlikleştirici veya işlevsel eden (*agent*) niteliği ile belirebiliyorlar. Dolayısıyla, Azerbaycan`ın güvenlik politikalarını incelerken devlet faktörüne ağırlık verilmekle birlikte, bu politikaları sadece devlet üzerinden okuma tercihinin kapsayıcı sonuca ulaşmak açısından yeterli olmayacağını özellikle vurgulamak gerekecektir. İzleyen bölümde devlet dışı güvenlikleştirici aktör ya da işlevsel edenler bağlamında Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal yaşamında siyasi parti, STÖ ve basının rolüne değinilmeye çalışılacaktır.

C. Güvenlikleştirici ya da İşlevsel Eden olarak Partiler, STÖ`ler ve Basın Kuruluşları

1985 yılında Sovyetler Birliği`nde Gorbaçov`la başlayan *Perestroyka* ve *Glasnost* süreci ve bu süreç kapsamında Komünist Parti`nin tek ve yönetici rolüne ilişkin Sovyet Anayasas`nın 6. maddesinin kaldırılması, bu nedenle Komünist Parti`nin devlet yönetimindeki tekelci pozisyonunun zayıflaması, dahası 1989 yılında ilk defa olarak, Sovyet Parlamentosu için alternatifli ve göreceli demokratik bir ortamda seçimlerin yapılması diğer Sovyet sonrası ülkelerde olduğu gibi doğal olarak Azerbaycan`daki sosyo-politik ortamı da etkilemiştir.[122] Ayrıca, yine aynı yıllarda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının alevlenmesi sözkonusu gelişmeler üzerinde etkili olmuş, güçlü bir parti, sivil toplum örgütleri (STÖ`ler) ve basın-yayın

[122] Qabil Hüseynli, "Azerbaycan`da Siyasi Partiler ve Siyasi İlişkiler", *Avrasya Dosyası,* Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s.161-177

araçları oluşturma dalgası başlamıştır. Başka bir deyişle, 1980`li yılların sonunda Azerbaycan`da olabildiğince hızla parti, STÖ ve basın organlarının ortaya çıkmasının bir nedeni Sovyet yönetiminde beliren otorite boşluğu idi ise, diğer neden(ler)i bu sürece paralel olarak gerek Dağlık Karabağ Çatışması, gerek 20 Ocak 1990`de Sovyet ordusunun Bakü`de yaptığı katliamın da önemli etkisiyle ulusal bağımsızlık adına giderek sertleşen toplumsal tepkilerdi. İlk başta aydın ve üniversiteli gençlerin biraraya geldiği düzensiz hareketler zamanla düzenli, belirli çerçevesi olan oluşumlara dönüşmüştür.[123] Sözkonusu oluşumlar bir taraftan Sovyet yönetimine karşı eylemler yaparken, diğer taraftan ellerinde bulundurdukları basın-yayın araçları ile halkı bilinçlendirme görevini üstlenmişlerdi

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra partilerin, STÖ`lerin ve basın-yayın araçlarının Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal yaşamındaki rolü devam etmiştir. Her ne kadar sözkonusu kurumların (*partiler, STÖ`ler ve basın-yayın*) bağımsızlığın kazanılması sürecindeki faaliyet alanları pek karışık olsa da, 1995 yılında kabul edilen Anayasa çerçevesinde Siyasi Partiler Kanunu, Toplumsal Örgütler Kanunu, ifade özgürlüğü ve sansürün kaldırılmasını öngören kararname gibi yasal düzenlemelerle işlevsel sınırları daha belirgin hale gelmiştir.[124]

---

[123] 1987 yılında Bakü`de Azerneşr binasında ilk toplantısını yapan *Çenlibel Birliği* ilk başlarda ulusal kültürü koruyup geliştirme amacı taşıdığını ilan etse de, kısa bir sürede siyasi oluşuma dönüşmüştür. Ayrıca, benzeri teşkilatlar arasında *Müsteqiller, İnkişaf, Qala, Yurt, Aşıq Elesker, Ozan, Varlık* gibi sosyo-politik örgütlenmeleri saymak mümkündür. Nihayet, 17 Temmuz 1989`da *Azerbaycan Halk Cephesinin* kurulmasıyla siyasal örgütlenmelerde önemli bir dönüm noktası yaşanmış, arkasından hızla partileşme süreci başlamıştır. Bunun için bkz: Ebülfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri: Rus İşgalinden Günümüze Sosyolojik Bir Değerlendirme,* İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.249.

[124] Örneğin, Rizvan Qenberli, bağımsızlığın kazanılması sürecinde Azerbaycanlı gazetecilerin kendi mesleklerinin yanı sıra adeta ulusal mücadeleyi güdümleyen kişiler niteliği ile bir tür "siyasetçi gazeteci" izlenimi uyandırdıklarına dikkat çekmektedir. Bkz: Rizvan Qenberli, "Azerbaycan`da Bitmeyen Geçiş Süreci ve Medya Çıkmazı", *Avrasya Dosyası,* Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s.197-220.

a) Siyasi Partiler: 1989 yılında Azerbaycan Halk Cephesi (AHCep) hareketinin kurulması, Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal yaşamında particilik sürecinin çekirdeği sayılabilir. Kısa bir sürede hareketten ayrılan farklı örgütlenmeler kendi partilerini kurmuşlardır. Bağımsızlığı takiben ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mütallibov dönemine nazaran, diğer Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey`le başlayan süreçte hızlı bir partileşme süreci gözlemlenmiştir.[125] 2007 yılı itibarı ile Azerbaycan Adalet Bakanlığı verilerine göre, ülke çapında resmi kayıttan geçmiş 52 siyasi parti faaliyetini sürdürmektedir.[126] Azerbaycan büyüklüğünde bir ülke için oldukça fazla olduğu anlaşılan bu rakam, aynı zamanda siyasi kültürün niteliği konusunda da önemli ipuçları vermektedir. Gabil Hüseynli`nin de belirttiği gibi *Azerbaycan`da partilerin bu tür karmaşık durumu, sürekli olarak demokrasi sorunları doğurmaktadır. Bu; demokratik siyasal sistemin, demokratik kurum ve süreçlerin yerleşmesinden, demokratik siyasal kültür ve alışkanlıkların oluşmasına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır*.[127]

Genel olarak tanımlamak gerekirse, Azerbaycan`da siyasi partiler ideolojik açıdan esasen *muhafazkar, milliyetci, liberal-demokrat ve solcu* fraksiyonlara bölünmektedir. Bununla birlikte, sözkonusu partilerin çoğu zaman program ve tüzüklerinin içeriği epey birbirine benzemektedir.[128] Ayrıca, Azerbaycan`da parti ideolojisinden ziyade lider merkezli bir siyasi kültürün olduğunu da özellikle vurgulamak gerekecektir. Siyasetbilimci Musabeyov bu ve buna benzer durumu eski Doğu Bloku ülkelerine özgü bir nitelik olarak değerlendirmiş ve önemli saptamalarda

[125] Ramiz Mehdiyev (der.), *Azerbaycan Respublikası: 1991-2001*, XXI-Yeni Neşrler Evi, Bakü, 2001, s.161-164
[126] <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=02&article_id=20071225021950901>25.12. 2007
[127] Hüseynli, a.g.y.
[128] Mehdiyev, *Azerbaycan Respublikası…,* s.164

bulunmuştur. Ona göre, onlarca ve hatta yüzlerce parti ve siyasi hareketin bulunmasına rağmen bu tür ülkelerde toplumun küçük bir kısmı sürdürülebilir parti rağbetine sahiptir.[129] Seçmenler parti ve parti programlarına değil, belirli kişilere öncelik veriyorlar. Bu nedenle olsa gerek IFES`in 2006 yılında USAID (*U.S. Agency for International Development*) için Azerbaycan`ın büyük bir bölümünde sürdürmüş olduğu anketin sonuçlarına göre, katılımcıların %66`ı siyasete ilgi duyduğunu açıklamış olsa da, sadece %23`ü siyasi partilerin demokrasi için önemli olduğunu belirtmiştir.[130]

Siyasi partilerin genel niteliklerine ve Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal yaşamındaki konumuna ilişkin yukarıda özetle anlatılmaya çalışılanlar, öncelikle Güvenlikleştirme yaklaşımı açısından haklı olarak bu kurumların (*partilerin*) bir güvenlikleştirici ya da işlevsel eden olarak ne kadar etkin olduğu sorusunu gündeme getirecektir. Başka bir deyişle, güvenlikleştirme sürecinin önemli bir ölçütü olan hedef kitleyi iknaetme kapasitesi bakımından Azerbaycan`da siyasi partilerin ne kadar etkili olduğuna dair önemli kuşkular belirecektir. Fakat bu durumu dış faktörleri hesaba katmadan tamamen ülke içi koşullar bağlamında okumak, kapsamlı bir analiz için yeterli olmayabilir. Tabii ki, günümüz Azerbaycan koşullarında siyasi partilerin etkinliği ulusal mücadelenin de vermiş olduğu heyecanla 1980`li yılların sonu ve 1990`lı yılların başlarındaki dönemde olduğu kadar yüksek düzeyde değildir.[131] Bununla birlikte, Azerbaycan`ın özellikle Avrupa kurumları ve Batı değerleri ile bütünleşme sürecinin başlamasına ve dolayısıyla, ülke demokrasisinin gelişimine dış dinamiklerin

[129] Rasim Musabeyov, "Postsovet Mekanında ve Şarki Avropada Çoxpartiyali Demokratiyanın Formalaşmasi", <http://www.kitabxana.org/site/index.php?name=view&id=216&page=1>14.07.2007.
[130] *Public Opinion in Azerbaijan 2006: Findings from a Public Opinion Survey (Published Draft Version)*, <www.ifes.org> 12.03.2007
[131] "Siyasi partiyalar yeniden dirçele bilermi?", <http://www.paralel.az/index.php?type=xebergoster&id=10364> 07.02.2008

yapmış/yapmakta olduğu etkilere paralel olarak, ölke yönetiminde başat konumda olan siyasi iktidarın zaman zaman ulusal nitelik arzeden konuları (*örneğin, seçim yasasının değiştirilmesi ya da basın-yayın koşullarının geliştirilmesi gibi*) ele almak için muhalif partilerle dialog kurma eğilimi gözden kaçırılmamalıdır. Başka bir deyişle, son yıllarda siyasi partilerin toplum nezdindeki reytinginde belirli bir azalma gözlemlense de, siyasi iktidarın kendi uygulamalarına meşruiyet zemini ararken öteki siyasi oluşumların nabzını tutarak politika belirlediği bir gerçektir. Dolayısıyla, devleti temsil eden siyasi iktidar herhangi bir konuyu içeren güvenlikleştirme sürecinde *mutlak* güvenlikleştirici eden statüsünden kaçınmaya çalışırken, öteki muhalif siyasi oluşumlar Azerbaycan`ın kendine özgü kırılgan demokrasi koşullarında, deyim yerindeyse, biraz mütevazı, biraz da içe kapanık rollerini icra edebilmektedirler.

*b) Sivil Toplum Örgütleri (STÖ`ler)*: STÖ`lerin de Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal yaşamında boy göstermesi 1980`lerin sonu itibarı ile ulusal bağımsızlık mücadelesi yıllarından başlamakadır. Hatta daha önce de vurgulandığı gibi, ilk yıllarda siyasi partilerle STÖ`leri amaçsal ve işlevsel bakımdan birbirinden ayırmak çok zordu. Araştırmacı Muharrem Zülfükqarlı Azerbaycan STÖ`lerini tarihsel olarak üç aşamaya ayırmaktadır.[132] Ona göre 1992-1995 yıllarını kapsayan *birinci aşamada*, STÖ faaliyetleri preakende nitelikte idi. Ayrıca, ilk STÖ`ler genelde siyasi iktidara muhalif kişilerce örgütlenmekte idi. Doğal olarak bu tür STÖ`lere karşı yönetimin tavrı soğuk idi. Çoğu zaman sözkonusu örgütler çalışmalarında yapay engellerle karşılaşmakta ya da dış servislere çalışmakla suçlanmakta idi. 1995-2003 yıllarını *ikinci aşama* olarak

[132] Meherrem Zülfüqarlı, "Prezidentden QHT`lere destek", <http://www.525ci.com/new/2007/07/31/read=17120> 31.07.2007

niteleyen yazar, bu dönemde STÖ`lerin gelişimine, ilgili yasal altyapının güçlendirilmesine, yönetimle STÖ`ler arasında ilişkilerin normale dönüştüğüne dikkat çekmektedir.[133] Yazar 2003`ten günümüze değin devam eden süreci *üçüncü aşama* olarak tanımlayarak, bu süreçte STÖ`lerin hem artan sayına, hem de devlet yönetimi ile daha demokraktik koşullarda çalışma ve işbirliği sergileme eğilimlerine dikkat çekmektedir.

Gerekten de son yıllarda Azerbaycan`da STÖ`lerin oluşum hızında bir artış gözlemlenmektedir. Örneğin, Azerbaycan Adalet Bakanlığı`nca *APA Haber Ajansı*`na verilen bilgiye göre 2007 yılının sonları itibarı ile ülke içinde devlet kayıt belgesi almış yaklaşık 2.500 STÖ faaliyetini sürdürmektedir.[134] Ayrıca, gerçekleştirmiş oldukları çalışmaların genişliğinden ve etkililiğinden olsa gerek, son dönemlerde ülke yönetiminin STÖ`lere özel bir ilgiyle yaklaştığı görülmektedir.[135] Şöyle ki, 27 Temmuz 2007 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in imzaladığı bir karanamede Azerbaycan`da STÖ`lere devlet desteğinin sağlanması öngörülüyordu.[136] Kararnamede finansal desteğin sağlanması ile beraber, resmi kurumlarla STÖ`ler arasında ilişkilerin ülke yararına verimlilik temelinde geliştirilmesi, devlet ve toplumun kalkınmasının önündeki sorunların çözümüne STÖ`lerin katılımının teşfik edilmesi amaçlanmıştır. Arkasından

---

[133] Şöyle ki, 1999 yılında BM`nin Kalkınma Programı`nın desteği ile STÖ`lerin Eğitim ve Fon Merkezi, aynı zamanda Ulusal STÖ Forumu kurulmuş, 1992 yılında kabul edilmiş *Sivil Toplum Örgütleri Yasası* yeni düzenlemelerle 13 Haziran 2000 yılında kabul edilmiştir. Bkz: a.g.y.

[134] Karşılaştırma için 2001 yılında 23, 2002 yılında 50, 2003 yılında 100, 2004 yılında 164, 2005 yılında 379, 2006 yılında 548, 2007 yılının ilk yarısında ise 229 STÖ`ye yasal olarak çalışma izni verilmiştir. Bunun için bkz: *APA İnformasiya Agentliyi* <www.apa.az> 22.10. 2007 veya <http://mqfxeber.az/news/572.html>21.04. 2008

[135] Rovşen Ismayılov**, "**Azerbaijan: Attention Turns to Government-NGO Relationship Following President's Return from Washington**",**
<http://www.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav050306.shtml> 05.03.2006

[136] <http://www.azadliq.org/Article/2007/07/28/20070728165616890.html> 28.07.2007.

yine cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle *Sivil Toplum Örgütlerine Devlet Desteği Konseyi* kurulmuştur. Devletin bu girişimi büyük ölçüde desteklenmekle beraber, farklı tepkilere de neden olmuştur. Bu tür karşıt görüşlerce sözkonusu girişim, artan petrol gelirlerinin de etkisiyle sivil toplumun devlet tarafından kontrolü anlamına geleceği şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin, uzun zamandan beri siyasi partilerin de belirli oranda devlet tarafından finanse edilmesinin sık sık gündeme getirilmesine karşın, STÖ`lere öncelik verilmesine dikkat çekilmiştir.[137] Fakat resmi kurumların yanı sıra bağımsız örgüt ve kişilerden, hatta siyasi yönetime muhalif kimi kesimlerden bile devletin STÖ`lere yönelik bu girişimine destekleyici açıklamalar gelmiştir. Örneğin, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisi Toplumsal-Siyasal İşler Daire Başkanı Ali Hasanov bir demecinde devletin bu inisiyatifinin STÖ`leri doğrudan finanse etmek anlamına gelmeyeceğini, sadece onların rekabet temelinde çalışmalarının devlet tarafından teşvik edilmesi, belirli yardımlar sağlanması, hibeler ayrılması amacını güttüğünü açıklamıştır.[138] Ayırca, Azerbaycan`da sivil toplumun geliştirilmesi doğrultusunda devletin STÖ`lerle işbirliğine önem verdiğini eklemiştir. Öte yandan siyasi iktidar üyesi olmayan kimi çevreler de bu girişimi destekleyerek günümüzde gelişmiş demokrasilerde bile devletin STÖ`lere finansal katkılarından bahsetmişlerdir. Buna göre örneğin, Fransa`da STÖ`ler kendi kaynaklarının %34`nü, Macaristan`da %58`ni, Almanya`da %26`nı, Japonya ve İngltere`de %48`ni, ABD`de ise %52`ni devletten sağlamaktadır.[139] Bunun yanı sıra mevcut siyasi yönetime muhalif çevrelere yakınlığı ile bilinen insan

[137] *Yeni Azerbaycan* <http://www.yeniazerbaycan.com/news/1332.html> 03.08.2008; *Ekspress* <http://www.express.com.az/second.asp?id=41298> 12.08.2007; *Bizim Yol*, <http://www.bizimyol.az/index.php?mod=news&act=view&nid=8598> 14.09.2007 <http://azadinform.az/index.php?dn=news&to=art&id=8181>10.01.2008.
[138] *Ekspress*, 31.07.2007
[139] *525-ci*, 31.07.2007

hakları savunucularından Seide Gocamanlı şeffaflık konusunda cumhurbaşkanının güçlü kontrolünün olması koşuluyla STÖ`lere yönelik devletin destek programının sivil toplumun gelişimine önemli katkıda bulunacağını dile getirmiştir.[140] Gazeteci Natig Penahlı ise konuya daha farklı üslupla yaklaşarak bu gelişmelerin STÖ`leri dış güçlerin etkisinden kurtaracağına olan inancını ifade etmiştir.[141]

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan`da çoğu STÖ`ler etkin siyasal nitelik arz etmekte, bir ölçüde de siyasi partilerin uzantısı olarak algılanmakta idi. Bu eğilim günümüzde bile gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle olsa gerek, 2002 yılında ISAR (*Avrasya Sosyal Eylemler ve Yenilendirme İnisiyatifi*) isimli uluslararası kurumun ülkenin 11 en büyük ilinde 3.050 kişi arasında uygulamış olduğu anket sonuçlarına göre, yantılayıcılardan sadece %16`ı STÖ`lerin ne olduğunu bildiğini belirtmiş, dahası, sözkonusu yanıtlayıcıların sadece %11`i STÖ`ler ile siyasi partiler arasındaki farkı açıklayabilmiştir.[142]

Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan STÖ`leri son yıllarda daha çok ekonomik, toplumsal, bir ölçüde de çevresel alanlara kaymışlardır. Devletin de STÖ`lerle çalışma politikasında bu alanlara öncelik verdiği gözlemlenmektedir.[143] Doğal olarak, STÖ`lerin Azerbaycan siyasetindeki güvenlikleştirme sürecine katılımı da ağırlıklı olarak ekonomik, toplumsal, çevresel alanlara yansımaktadır. Örneğin,

---

[140] *Turan İnformasiya Agentliyi,* 28.07.2007
[141] Natiq Penahlı, "QHT-leri Xarici Donorların Caynağından Xilas Etmek Fürseti", *Zaman-Azerbaycan*, 01.08.2007
[142] "İctimaiyyetin Melumatlılıq Seviyesinin Öyrenilmesine Yöneldilmiş Sorğu: QHT`ler ve Onların Azerbaycan Cemiyetinde Rolu", <www.isar.org>18.12.2002
[143] Örneğin, yeni oluşturlan *Sivil Toplum Örgütlerine Devlet Desteyi Konseyi`nin* tüzüğünde III. bölümünde sözkonusu konseyin STÖ`lerle işbirliği önceliği belirlenirken ekonomik ve toplumsal gündem ağırlık kazanmaktadır. Bkz:
<http://mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=04&article_id=20071214104010810> 14.12.2007

Azerabaycan Jeofizik Araştırmalar Derneği yöneticisi tarafından bir gazeteye verilen demeçte Ermenistan`da bulunan *Metsamor* nükleer santralinin Güney Kafkasya`yı ikinci bir Çernobil`e çevirebileceği uyarısı yapılmıştır.[144] Ya da *Transparency Azerbaijan* örgütünün yetkilileri yaptıkları bir araştırmanın sonucuna dayanarak yolsuzlukla mücadele önlemlerinin bir an önce başlatılmayacağı taktirde, ülke içi tehlikeli durumların ortaya çıkabileceğini açıklamıştır.[145] Bunun yanı sıra STÖ`lerin kimi zaman askeri ya da siyasal alanla ilgili güvenlikleştirme süreçlerine de angaje olduklarını görmek mümkündür.[146] Bu tür STÖ`ler genellikle siyasi partilere yakınlıkları ile bilinmekle bile, nadiren de olsa görece bağımsız oluşumları temsil edebiliyorlar.

c) Basın: Aslında basının kuruluşlarının, özellikle de yazılı basının Azerbaycan toplumunun tarihsel yaşamındaki rolü siyasi parti ve STÖ`lerden çok daha eskiye dayanmaktadır. Azerbaycan dilinde ilk kez 1875 yılında *Ekinci* gazetesinin yayın hayatına başlaması, gazetecilik mesleğinin gereklerinin yerine getirilmesi ile beraber aynı zamanda ulusal bilincin biçimlenmesinde de önemli rol oynamıştır.[147] Nitekim 1918 yılında kurulan ilk cumhuriyetin ortaya çıkışını sağlayan süreçte mücadeleci aydınların neredeyse hepsi şu veya bu düzeyde gazetecilik mesleği ile ilgilenmiştir. Benzer durum Sovyetler Birliği`nin çözülme aşamasına eşlik eden ulusal bağımsızlığın kazanılması sürecinde de görülmüştür. Rizvan Ganberli`nin de tanımladığı gibi, bu dönemde gazeteciler kendi rutin mesleki pratiklerinin ötesinde toplumu seferber etme

[144] *Ekspress*, 12.05.2005
[145] *525-ci gazete,* 01.12.2004
[146] Örneğin, Bakü`ye yerleşik *Avro-Atlantik Sosyal Birliği* isimli bir STÖ yetkilisi kurum adına yaptığı bir açıklamasında son dönemlerde birçok devletin sık sık güvenlik sorunları ile karşılaştığını, bunun da NATO ile bütünleşmeyi hızlandırdığını dile getirmiştir.Bkz: *525-ci* gazete, 05.05.2007.
[147] *Azerbaycan Dergisi,* <http://www.azerbaijan.az/Sosiety/MassMedia/massMediae.html>10.02.2008

misyonunu da üstlenmiştir.[148] Ne varki, Azerbaycanlı gazerecilerin bu şekilde inisiyatif üstlenmeleri bağımsızlığın kazanılmasından sonra da hemen hemen aynı ruhla devam etmiş, basın-yayın kuruluşları siyasal iktidar ilişkilerinin merkezinde yer alarak siyaseti yönlendirme çabasına girmiştir. Hatta günümüzde bazı gazetelerin ortalama Azerbaycan vatandaşları için bir takım siyasi partilerden daha etkin göründüyünü kolaylıkla söylemek mümkündür. Bununla birlikte gazeteciliğin siyasal süreçlerin içine bu ölçüde girmesi ve çoğu zaman sözkonusu süreçlerde belirli bir siyasal pozisyondan çıkış yapmayı tercih etmesi Azerbaycan`ın başlıca güncel demokrasi sorunlarından birine çevrilmiştir. Resmi kayıtlara göre, bugün Azerbaycanda 1750`si gazete ve dergilerden, 80`i ise radyo, televizyon ve diğer haber ajanslarından oluşmak üzere 1830 basın-yayın aracı kullanılmaktadır. Gazete ve dergilerin sadece %15`i devlete aittir. Geriye kalan %85`lik kısım farklı siyasal ve toplumsal grup ve örgütlerce çıkarılmaktadır.[149] Buna karşın Azerbaycan toplumunda özellikle gazete okuma alışkanlığına ilişkin göstergeler ilginç ipuçlarına götürmektedir. Örneğin, 2006 yılında *Azerbaycan Yayıncılar Konsorsiumu`nun* isteği üzerine uygulanan anket sonuçlarına göre ülke halkının sadece %2.8`i günlük gazete okumaktadır. %71`lik kesimin ise hiç gazete okumadığı ortaya çıkmıştır.[150] Ya da yine aynı yıl USAID (*United States Agency for International Development*) için yapılan bir araştırmada katılımcıların sadece %9`u ülkedeki basın-

[148] Ganberli, a.g.y.
[149] <http://www.azerbaijan.az/Sosiety/MassMedia/massMediae.html> 14.09.2007
[150] <http://www.bbc.co.uk/azeri/news/story/2006/07/060718_reading.shtml>18.06.2006.

yayın araçlarının ülkedeki sosyo-politik, ekonomik gelişmeleri nesnel şekilde aktardığına inandığını ifade etmiştir.[151]

Bu göstergelere karşın ilginçtir ki, bazı uluslararası kurumlarca Azerbaycan`ın demokrasi eksiklerine yöneltilen eleştirilerin merkezinde ifade özgürlüğü sorunları yer tutmaktadır.[152] Bununla birlikte uluslararası kurumlar zaman zaman Azerbaycan basınının siyasileşmiş yönüne, tarafsız gazetecilik sorunlarına yönelik eleştirilerini de eklemektedirler.[153]

Gazetecilik ağırlıklı Azerbaycan basınına yönelik toplumsal ilginin yukarıda da belirtildiği gibi, beklenilenin aşağısında seyretmesine karşın, neden sözkonusu basının hala bir güvenlikleştirici ya da işlevsel eden olarak değerlendirilmesi gerektiği ile ilgili olası soruyu yine Azerbaycanın mevcut siyasi-kültürel koşulları çerçevesinde yanıtlamak mümkündür. Şöyle ki, günümüz Azerbaycanında siyaset-toplum-medya ilişkilerine yönelik kuşbakışı bir değerlendirme bile bu konuda yeterli olacaktır. Bunu biraz daha açmak gerekirse, şu hususlar belirtilebilir. Bugün Azerbaycan`da özellikle gazetecilik ağırlıklı basın faaliyetleri ticari açıdan pek gelirli alan sayılmamaktadır. Buna

---

[151] *Public Opinion in Azerbaijan 2006: Findings from a Public Opinion Survey (Published Draft Version)*, <www.ifes.org> 12.03.2007

[152] Örneğin, *Freedom House* örgütü 2007 yılında Uluslararası Basın Günü dolayısıyla yayınlamış olduğu raporda bağımsız ve muhalif yazılı basın organlarının faaliyet gösterdiğini itiraf etmesine karşın, Azerbaycan`da televizyon kanallarının yönetimin kontrolünde olduğunu açıklamıştır. Bkz: <http://www.voanews.com/azerbaijani/archive/2007-05/Aze-freedomhouseazadmetbuat.cfm>01.05.2007. Buna karşılık Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Toplumsal-Siyasi İşler Daire Başkanı Ali Hasanov bu tür eleştirilerin haklı olmadığına dikkat çekerek, Azerbaycan`da basın kuruluşlarına KDV uygulanmadığını, sözkonusu kuruluşların devlet yayınevlerine olan borçlarının dondurulduğunu, indirimli krediler sağlandığını belirtmiş, dolayısıyla devletin ifade özgürlüğünün gelişimini desteklediğine işaret etmiştir. Bkz: *OLAYLAR* İnformasiya Agentliyi, 08.05.2007 veya <http://www.xazar.info/index.php?newsid=1178563162>08.05.2007.

[153] 06 Nisan 2008`de Bakü`ye iş ziyaretinde bulunan AGİT`in Basın Özgürlüğü Temsilcisi Miklosh Harashti hükümetin media pazarını liberalleştirmesi gerektiğini dile getirirken, basın mensuplarını da haber kaynağını doğrulamadan yayın yapmamaya çağırıyordu.
Bkz: <http://www.presspost.az/index.php?type=xebergoster&id=5051>07.04.2008

rağmen sık sık yeni ve farklı gazetelerin yayın hayatına başladığına tanık olmaktayız. Belki de özerk bir kurum olan *Azerbaycan Basın Konseyi* Başkanı Eflatun Amaşov`un saptamaları bu konuda önemli bir ipucu olarak görülebilir:

"...Öyle insanlar vardır ki, onların bir değil, on gazetesi bulunmaktadır. Öyle aileler var ki, onlara 30-50 gazete hizmet etmektedir."[154]

Amaşov ayrıca, çağdaş Azerbaycan gazeteciliğinin profesyonellik açısından da ciddi sorunlarının olduğunu eklemektedir. Doğal olarak, profesyonel ve ticari kaygının yeterli düzeyde ikna edici olmamasına rağmen gazeteciliğe, büyük ölçekte ise basın faaliyetlerine bu kadar ilginin gösterilmesinin arkasında siyasi ögeler aramak eğilimi istenilen gözlemci için çekici gelebilecektir. Başka bir deyişle, çoğu (özellikle de muhalif görüşlü) gazete ya da haber üreten diğer farklı birimlerin (haber ajansları, elektron basın vb) siyasi ilişkilerde açık şekilde taraf olma eğilimi sergilemeleri nedeniyle basın kuruluşları hala günümüzde üzerinden siyaset yapılan sosyo-politik kurum olarak görülmeyi gerektirecektir. Özellikle de içinde bulunduğumuz dönemde Azerbaycan`ın gelişmekte olan hassas demokrasi pratiklerinin hesaba katılması koşuluyla.

[154] *Nezer Nöqtesi,* <http://www.anspress.com/nid11275.html> 28.03.2007

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN`IN KİMLİK MESELESİ

I. Azerbaycan Kimliğine Yönelik Temel Tartışmalar ve Bazı Güncel Sorunlar

A. Seçilmiş Temel Kaynaklara İlişkin Kısa Değerlendirme

1918-1920 tarihleri arasında 23 aylık kısa bir dönem, arkasından Komünist ideolojiyle yönetilen 70 yıllık bir zaman dilimi, daha sonra ise 1991 yılında kazanılan bağımsızlıktan günümüze değin devam eden süreç gözönünde bulundurulursa, kimlik konusu Azerbaycan toplumunun zorlu ve karışık aşamalardan geçen sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi yaşamının tanımlanmasında en önemli hususlardan biri olsa gerek. Buna karşın, konuyla ilgili günümzde ciddi bir kaynak sıkıntısı sözkonusudur. Başka bir deyişle, sosyoloji, antropoloji ya da kültür araştırmaları gibi doğrudan bağlı olduğu sosyal bilim alanlarındaki kökleri pek eskiye gitmeyen, ayrıca siyasetbilimi ve Uluslararası İlişkiler`de ise daha yeni yeni ilgi çekmeye başlayan *kimlik* çalışmaları Azerbaycan örneğinde büyük bir boşluk arz eden konu niteliğini korumaktadır. Günümüzde genel bir literatür taraması yapılırsa, tarihsel olarak Azerbaycan`ın kimlik sorunu üzerine yapılmış *yerli* ve *yabancı* bilimsel çalışmaların, özellikle de kuramsal araştırmaların hem nitelik, hem de nicelik itibarıyla sınırlı olduğu görülecektir.

Yerli çalışmalar kapsamında Azerbaycan`da kimlik konusuna eğilen yaklaşımların ilk belirgin örnekleri kuşkusuz ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti olarak tanımlanabilecek 1918-1920 dönemine gitmektedir. Fakat ileride de değinileceği gibi, bu

dönemde kaleme alınan yazılar daha çok sözkonusu dönemde ülke aydınlarının Azerbaycan toplumunun uluslaşma yolundaki dönüşümüne ışık tutmak amacıyla gazete ve dergilerde yayınladıkları ve seferber edici niteliği ile dikkat çeken çalışmalardan oluşmakta idi. Bu tür çalışmalar ise Azerbaycan kimliğine belirli bir bilimsel disiplin açısından yaklaşmaktan ziyade, oluşma sürecine yeni başlamış bir kimliğin gelişimine farklı siyasi düşünce akımları temelinde katkı sağlıyacak nitelikte idiler. Aslında buna benzer katkılar kimi farklı yönleriyle tarihsel olarak daha gerilere gitmektedir. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısını takiben dil, tarih ve edebiyat alanında Abbas Kulu Ağa Bakühanlı (1794-1846), Mirza Kazım Bey (1802-1870), Mirza Fethali Ahundov (1812-1878) gibi yazar ve düşünürler tarafından Batı Aydınlanmasının etkisiyle gerçekleştirilen yapıtlar, izleyen dönemlerde Azerbaycan kimliğinin oluşumu ve gelişimi açısından küçümsenmeyecek ölçüde etkiler bırakmıştır.[155] Adı geçen yazarlarca sürdürülen çalışmalar doğrudan bir ulus inşa etme amacı taşımasa da, 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kuruluşunu sağlayan ve dolayısıyla, Azerbaycan kimiğini biçimlendiren tarihsel-siyasal süreçte önemli referans kaynağı olmuştur.

Azerbaycan kimliğinin büyük bir bölümünü kapsayan Sovyet döneminde ise tüm sosyal bilim alanlarında olduğu gibi kimlik konusunu içeren çalışmalar da öncelikle resmi ideolojinin gereksinimlerinin karşılanmasına odaklanmıştır. Üstelik kendi akademik gündeminde kimlik konusuna görece daha fazla yer ayıran Sosyoloji`nin bu dönemde bir "*burjuva bilimi*" olarak değerlendirilmesi ve Marksizm eksenli tarihe ağırlık verilmesi, mevcut boşluğu daha da genişletmiştir. Bu bağlamda takip eden

[155] Heyder Hüseynov, *XIX Esr Azerbaycan İctimai ve Felsefi Fikir Tarihinden,* Zekioğlu Neşriyatı, Bakı, 2006, s.97-138; 156-208, 209-369; 370-492.

yıllarda belirli yumuşama göstermekle birlikte, başlıca olarak "*bir millet, bir ülke, bir cumhuriyet*" şeklindeki Stalinist ilkeler temelinde yeni bir Sovyet Azerbaycanı ulusu inşa edilmeye çalışılmıştır.[156]

1980`lerden itibaren Sovyetlerde başlayan *Glasnost* ve *Perestroyka* uygulamaları diğer Birlik üyeleri gibi Azerbaycan`da da toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanda önemli bir dönüşüm noktası olmuştur. İlk başlarda göreli bir yumuşama niteliği arz eden, arkasından iç çatışmaların da etkisiyle belirli bir ototrite boşluğuna dönüşen süreçte Birlik içerisinde yer alan topluluklar kendilerini yeniden tanımlamak için adeta yarışa girmişlerdir.[157] Başka bir deyişle, başta etnik, kültürel, siyasal boyutları olmak üzere kimlik konuları günlük gazetelerden popüler dergilere, bilimsel yayınlardan radyo-TV programlarına kadar geniş bir yelpazede en fazla ilgi duyulan, en moda konulardan biri olmuştur.

1980`lerin sonuna doğru patlak veren Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması, Sovyet Ordusu`nun 20 Ocak Bakü katliamı, arkasından Karabağ cephesinde

---

[156] Sovyet kimlik politikasında *etnogenez* olarak tanımlanan bir tarih açıklama yöntemi geliştirilmiştir. Yunan kökenli söz olan *etnogenez* (ethnos=kavim; genez=köken) herhangi bir halkın etnik tarihinin başlangıç merhalesine işaret etmekteydi. Etnogenez perspektifli Sovyet tarihyazımına göre, Birliği oluşturan her bir cumhuriyet halkı için ayrı bir etnik tarih yazılacaktı. Ayrıca, bu doktrine göre bir kavim, etnik köken esasının değil, muhtelif unsurların lingüvistik, antropolojik bakımdan karışmalarının ürünüydü. Sosyolog Ebülfez Süleymanlı`nın Zeki Velidi Togan`a dayanarak yapmış olduğu aşağıdaki saptama bu açıdan çok önemlidir: *(...) o yüzden Sovyet ilim alemi kavimlerin bir menşe unsurundan türemesi fikrini reddeder. Ona göre (Z.V.Togan`a) etnogenez kendi emperyalist siyasetini yürütmek için Sovyetlerin uydurduğu bir ilmi araştırma prensibidir. Bu prensibin uygulanmasından sonra Rus mahkumu Türkler için "Türk" tabiri yerine "Tyurkoyazıçnıy" yani "konuşması Türkçe" veya "Türkçe konuşan" tabiri kullanılmış olduğuna dikkat çeken Togan, burada sözkonusu kavimlerin menşe itibarıyla Türk olmayabilecekleri ve herhangi sebepten Türkçe konuşan kavim olduğunu göstermek amacı güdüldüğünü ifade ediyor.* Bkz: Ebülfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri: Rus İşgalinden Günümüze Sosyolojik Bir Değerlendirme,* İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.169; 283-285; Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, 1977, s.23; Elnur Soltan, "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Kimliği Üzerine Düşünceler", *Azerbaycan: Siyasi, Ictimai ve Edebi Dergi*, <http://www.azerbaycan.se/Arkiv/31-11.htm>24.12.2007

[157] Mark Beissinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

peş peşe gelen toprak kayıpları, komşu ülkelerden tehdit algılamaları bu süreci Azerbaycan örneğinde daha kapsamlı, bir ölçüde de daha sert kılmıştır.[158] Kobena Mercer`in ünlü özdeyişi bu durumu en iyi şekilde anlatıyor olsa gerek:

> "... kimlik sadece bunalıma girdiğinde, değişmez, uyumlu ve istikrarlı olanın yerini kuşku ve belirsizlik aldığında da tartışma konusu olur."[159]

1980`li yılların sonuna doğru Azerbaycan`da beliren koşullara bakılırsa, o dönem için Mercer`in tanımıyla kuşku ve belirsizlik bir tarafa, ciddi bir bunalım sözkonusu idi. 70 yıl süren bir rejim paradigmatik değişim geçirmek durumuyla yüzyüze kalmıştır. Dolayısıyla, kimlik konusuna yüksek düzeyde toplumsal ilginin duyulması gayet doğaldı. Ne var ki, bu dönemde Azerbaycan`da kimlik meselesini ele alan çok sayıda çalışmalara rağmen, bunlardan çoğunun belirli bir bilimsel disiplin çerçevesinde ya da kuramsal ölçütler temelinde üretildiğini söylemek pek olanaklı değildir. Genelde dil, tarih, edebiyat ağırlıklı olan bu çalışmaların daha çok o döneme özgü toplumsal-siyasal tepkilere uygun içerikte olduğu görülebilmektedir. Bu nedenle olsa gerek, Azerbaycan kimliği üzerine araştırma yapan Çingiz Memmedov, kendisiyle yapılan bir söyleşide günümüzde bile bu konuda büyük sıkıntıların, yüzeyselliklerin olduğuna açık şekilde dikkat çekmiştir. Ona göre, Soğuk Savaş döneminde Batı bloku ülkeleri için gizemli Sovyet rejiminin bir parçası olan Azerbaycan`ın kimlik sorunsalına şimdikinden daha

---

[158] Bu konuda karşılaştırmalı bilgiler için bkz: Ronald Grigor Suny, "Nationalism and Democracy in Gorbachev.s Soviet Union: The Case of Karabagh", R.Denber (der.) *The Soviet Nationality Reader: The Disintegration in Context,* Westview Press, Boulder, 1992; Tamara Dragadze, "Azerbaijan and the Azerbaijanis", G. Smith (der.),*The Nationalities Question in the Post-Soviet*, *States*, Longman Group Ltd, New York, 1996; Shireen T. Hunter, "Azerbaijan: Search for Identity", I.Bremmer ve R.Taras (der.) *Nation and Politics in the Soviet Successor, States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993; Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder,* Zed Books Ltd., London, 1994.

[159] Kobena Mercer, "Welcome to the Jungle: Identity and Diversity in Postmodern Politics", Jonathan Rutherford (der.), *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence & Wishart, 1990, s.43.

fazla ilgi duyulmuş olsa da, o dönemde Sovyetlere ilişkin kapsamlı bir ülke araştırması için sosyo-politik olanakların kısıtlı olması nedeniyle, yapılan araştırmalar belirli mesafeye kadar gidebilmiştir.[160] Memmedov yabancı araştırmalara ilişkin bu hususu belirtirken, Azerbaycanlı yazarların da bu konuda büyük eksikliklerinin olduğunu önemle eklemektedir.

Günümüzde gazete ve dergilere yansıyan popülist içerikli yazılar bir tarafa bırakılırsa, Azerbaycan`ın kimlik meselesini konu edinen *yerli çalışmalar* kategorisinde değerlendirilebilecek bilimsel araştırmalar sınırlıdır. Bununla birlikte son yıllarda bir dizi yazar, yayınlamış oldukları kitap ve makalelerle dikkat çekmektedir. Bir genelleme yapmak gerekirse, kimlik konusu çalışan Azerbaycan yazarlarını çalışmalarının ana teması bakımından iki başat gruba ayırmak mümkündür:[161]

a) Azerbaycan`ın kimlik meselesini etnik bağlamda açıklamaya çalışan, bunu yaparken ise *Türkçülüğe*, Türk kültürü faktörüne odaklanan yazarlar;

b) Temel esin kaynağı olarak 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`ni hazırlayan süreçten beslenmekle birlikte, 1993 yılında Haydar Aliyev`in yönetime geçmesiyle belirginleşen, 1995

[160] "Azerbaijanis Assume Lead in Studying Their Own Identity: A Conversation with Dr. Chingiz Mammadov", *Azerbaijan in the World* (Azerbaijan Diplomatic Academy), Cilt 1, Sayı 9, 1 Haziran, 2008

[161] Aslında belirli özellikleri göz önünde bulundurulmakla, Azerbaycan`da yapılan kimlik çalışmaları için *üçüncü* bir gruptan da sözedilebilir. Fakat bu kategoride geliştirilen ve açık şekilde Sovyet tarihyazımı yöntemlerinin izini taşıyan sözkonusu çalışmaların günümüzde gerek Azerbaycan`ın ilgili akademik çevrelerinde, gerek toplumsal düzeyde destek bulmadığı, bir tür demode yaklaşım muamelesi gördüğü gözlemlenmektedir. İgrar Aliyev ve A.S.Sumbatzade gibi tarihçilerin öncülüğünde geliştirilen bu tür çalışmalarda etnik kimlik kavramının halk mefhumu içerisinde eritildiği, Azerbaycan`da yaşayan toplulukların tarihinin Milat`tan binlerce yıl önceye götürülerek etnik aidiyet konusunda önemli kuşkular üretildiği söylenebilir. Hatta N.Nesibli, İ.Aliyev`in çalışmalarında Pan-İranist eğilimin ağır bastığını aktarmaktadır. Bunun için bkz: A.S.Sumbatzade, *Azerbaydjantsı-Etnogenez i Formiravaniye Naroda*, Yüzyıl Y., Bakı, 1990; İgrar Aliyev, *Azerbaycan Tarihi,* Cilt 1, Elm Neşriyatı, Bakü, 1998; Nesib Nesibli, "Azerbaycan`ın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, (ilkbahar), 2001), s.132-46.

Anayasası`nı müteakiben resmi bir meşruiyet zemini de kazanan *Azerbaycancılık* yaklaşımını temel alan yazarlar.[162]

Birinci grupta yer alan yazarlara başlıca örnek olarak, Nesib Nesibli (Nesibzade), Süleyman Aliyarlı (Aliyarov), Nizami Caferov, Fazıl Gazenferoğlu, Haleddin İbrahimli, Giyaseddin Geybullayev, Elmeddin Elibeyzade ve Ebülfez Süleymanlı`yı örnek göstermek mümkündür.[163] Öte yandan, Ramiz Mehdiyev, Nizameddin Şemsizade ve Selahaddin Halilov gibi yazarlar *Azerbaycancılık* yaklaşımına ilişkin önemli tezler ortaya koymuşlardır.[164]

---

[162] Hemen şunu belirtmek gerekir ki, *Azerbaycancılık* kavramının ikinci grup şeklinde tanımlanması, onun Türklük ögesini dışarsadığı anlamına gelmeyecektir. Nitekim ileride de görüleceği gibi, Azerbaycancılık kimliğini savunan yazarlar Türk unsurundan, Türk kültüründen önemli ölçüde beslendiklerini açık şekilde itiraf etmektedirler. Bununla birlikte bir takım yerel farklılıklara da dikkat çekmektedirler.

[163] Bkz: Nesib Nesibli, "Azerbaycan`ın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, (ilkbahar), 2001), s.132-16; Nesib Nesibzade, "Sovyet Siyasetinde Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri", *1926 Bakü Türkoloji Kurultayının 70.Yıl Dönümü Toplantısı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 726, Ankara, 1999, s. 97-100; Nesib Nesibzade, *İran`da Azerbaycan Meselesi: XX esrin 60-70-ci İlleri*, Ay-Yıldız Yaynları, Bakı, 1997, Nesib Nesibzade, "Yeni Turan`ın Kurulması Bakımından Azerbaycan`ın Misyonu", *Yeni Forum*, cilt 13, sayı 280, 1992 (Eylül), s.62-64; Nesib Nesibzade,"Perestroykanın Zor Döneminde Azerbaycan`da Politik Gelişmeler", Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları, *Yeni Forum* Dergisinin 16-19 Eylül 1991 tarihinde düzenlediği sempoziyumda sunulan bildiriler, Yeni Forum A.Ş.Ankara; Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi:Uzak Keçmişten 1870-ci illere Qeder,* Azerbaycan Yayınları, Bakı, 1996, Süleyman Aliyarlı, "Azerbaycan Milli Harekatının İlkin Dönemleri", *Yeni Forum,* No:271, Aralık, 1991; Nizami Caferov, *Azerbaycanşünaslığa Giriş,* Bakı, 2002; Fazil Gazenferoğlu, *Türk Kimliği ve Azerbaycan Vatanı*, YİSAV Yayınları, Ankara, 1998; Fazil Gazenferoğlu, *Azerbaycan Türkünün İman Davası,* Serecan YY, Ankara, 1996; Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya`da Kafkasya*, ASAM Yayınları:25, Ankara, 2001; Haleddin İbrahimli, *Azerbaycan Siyasi Muhacireti (1920-1991)*, Elm Yayınları, Bakı, 1996; Haleddin İbrahimli, "Türkçülük Ağırlık Merkezi Olmalıdır", *Yeni Müsavat,* 2 Mart 1995, Giyaseddin Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin Teşekkül Tarihinden,* Yüzyıl Yayınları, Bakı, 1994; Elmeddin Elibeyzade, *Azerbaycan Halkının Manevi Medeniyet Tarihi: İslama Kadar Olan Dövr*, Gençlik Neşriyatı, Bakı, 1998; Ebülbez Süleymanlı, a.g.e.; Ebülfez Süleymanlı, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan`da Milli Kimlik Sorunu", *Kimlik ve Kültür* konulu Uluslararası Sempozyum, Bildiri, Türkiye Kültür Araştırmaları Grubu Yayınları, İstanbul, 2005; Ebülfez Süleymanlı, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan`da Milli Bilincin Gelişimi", *Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan* konulu Uluslararası Konferansa, Bildiri, Kafkas Üniversitesi (Azerbaycan) Yayınları, Bakü, Mart, 2003.

[164] Ramiz Mehdiyev, "Globallaşma Dövründe Dövlet ve Cemiyyet"*Azerbycan, 25 Eylül, 2007*; Ramiz Mehdiyev, "Azerbaycançılıq - Milli İdeologiyanın Kamil Nümunesi", *Azerbaycan,* 03 Ağustos 2007; Ramiz Mehdiyev, *Azerbaycan: Tarihi İrs ve Müsteqillik Felsefesi,* Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Neşriyyatı, Bakü, 2001; Nizameddin Şemsizade, "Azerbaycancılığın Esasları", <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=312>08.10.2007*,* Nizameddin Şemsizade, "Milli İdeolojimiz-Azerbaycancılık", *Azerbaycan,* 14.01.1994; Selahaddin Halilov, *Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık Mefküresi,* Azerbaycan Üniversitesi, Neşr, Bakı, 2002.

Her iki grubun öne sürmüş olduğu görüşlerin kuramsal içerikleri ve pratiğe yansımaları konusunda müteakip bölümlerde daha detaylı bilgiler verilecektir. Ama şunu hemen belirtmek gerekir ki, yukarıda tanımlanmaya çalışılan iki grup (*Türkçülüğe*, Türk kültürüne vurgu yapanlar ile *Azerbaycancılığı* ön plana çıkaranlar) arasında belirli içeriksel farklar olmakla birlikte, bir takım önemli örtüşmeler de bulunmaktadır. Dolayısıyla, iki grubu birbirinden farklı kılan şey(ler), paradigmatik nitelikte değildir. Dahası, genelde Batılı ya da Türk araştırmacıların iddia ettikleri gibi muhalefetin *Türkçülüğü*, iktidarın ise *Azerbaycancılığı* savunduğu varsayımı kolaycılıktan başka bir şey olmayacaktır. Çünkü ilerleyen bölümlerde de gözlemleneceği üzere, bu ür varsayımları yanlışlayabilecek örneklere sık sık rastgelinebilecektir. Örneğin, birinci grupta yeralan Haleddin İbrahimov *Türkçülük* ve *Azerbaycancılığın* Azerbaycan ulusçuluğunun esasını oluşturduğunu söyleyebilmektedir.[165] Ya da Profesör Caferov`un Azerbaycancılığı Türkçülüğün yerel bir kolu olarak gören yaklaşımı, uzun süredir akademik camiada bilinmektedir.[166]

Öte yandan ikinci gruba giren yazarlardan Şemsizade Azerbaycancılığı tanımlarken aşağıdaki açıklamayı yapabilmektedir:

> "... Azerbaycancılık Türk kökenli Azerbaycan halkının ulusal ideolojisi, Türkçülüğün ulusal idea ve siyasi inanç olarak vatan ahlakı düzleminde algılanmasıdır." [167]

Sözkonusu iki grup arasındaki ortak özelliklerden biri de yapılan çalışmaların daha çok tarih, edebiyat, dilbilimi, felsefe ve nadiren de olsa sosyoloji kapsamında ele

---

[165] Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya`da... s.*4
[166] Caferov, a.g.e.
[167] Nizameddin Şemsizade, "Azerbaycancılığın Esasları", <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=312>08.10.2007

alınmasıyla ilgilidir. [168] Aslında bu hususu ortak özellik yerine, ortak sorun olarak ifade etmek, belki de daha yerinde olacaktır. Şöyle ki, kimlik çalışmalarının sözkonusu geleneksel alanlarla sınırlı kalması, örneğin, siyasetbilimi ya da Uluslararası İlişkileri ilgilendiren durumlarda önemli bir boşluk olarak belirebilmektedir. Bu durum ise ister bilimsel-kuramsal düzlemde, ister devlet politikaları açısından uygulamalı düzlemde olayların daha geniş açıdan okunmasını zorlaştırmaktadır. Dahası, Azerbaycan kimliğini çalışan yerli yazarlar arasında özellikle tarihçilerin etnik kimlik araştırmalarına daha fazla ilgi duymalarına rağmen, halen bir metodoloji sorununu aşamadıkları için varılan sonuçlar da çözüme gerekli düzeyde katkı sağlayamamaktadır.[169] Hiç kuşkusuz, burada toplumsal yaşamda olduğu gibi, bilimsel ortamda da Sovyetler sonrası geçiş döneminin neden olduğu kavramsal karışıklıklar etkili olmuştur.[170] Bununla birlikte, son yıllarda kendi araştırmalarında genel Sovyet dönemi metodolojisinden kaçınmaya çalıştıkları izlenimi veren yeni nesil Azerbaycanlı yazarların katkılarını da gözönünde bulundurmak gerekecektir.[171]

Daha önce de belirtildiği gibi Azerbaycan`da sürdürülen (yerli) kimlik çalışmalarının yanı sıra gerek Sovyet döneminde, gerek Soğuk Savaş`ın bitmesini takiben izleyen yıllarda diğer yabancı ülke araştırmacıları da bu konuya ilgi duymuş,

---

[168] Adları geçen yazarlar arasında sadece Ebülfez Süleymanlı kendi sosyolog özgeçmişi ile bu tabloya farklı renk katabilmiştir.
[169] Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde…,* s.324.
[170] Rafiq Rüstemov, "Azerbaycansayağı Demokratiya ve İntellektual Öhdelikler", *525-ci gazete,* 23.07.2004
[171] Bunun için bkz: Murad Ismayilov "Azerbaijani National Identity and Baku's Foreign Policy: The Current Debate", *Azerbaijan in the World*, A Bi-Weekly Newsletter of the Azerbaijan Diplomatic Academy, Cilt 1, Sayı 1, (Şubat 1) 2008; Elin Suleymanov, "Azerbaijan, Azerbaijanis and the Search for Identity", *Analysis of Current Events*, Cilt 13, Sayı 1, (Şubat) 2001; Elin Suleymanov, *Emergence of New Political Identity in the South Caucasus*, Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis, The Fletcher School, (Mayıs) 2004.

Azerbaycan`ın kimlik sorunsalını doğrudan içeren bir dizi kalıcı eserler ortaya koyabilmişlerdir. Bunlar arasında Batılı ülkelerden özellikle Tadeuz Swietochowski, S.Enders Wimbush, Alstadt Audrey, Chales van der Leeuw ve Brenda Shaffer gibi yazarlar örnek gösterilebilir.[172] Sözkonusu yazarlardan başlıca olarak Shaffer, kendi araştırmalarında kullanmış olduğu güncel kuramsal araçlarla siyasetbilimi ve Uluslararası İlişkiler `e daha yakın çizgide durmaya çalışmıştır.

Batılı ülkelerle beraber Türkiye`de de Azerbaycan`ın kimlik meselesini ele alan çok sayıda önemli bilimsel araştırmalar yayınlanmıştır. Bu konudaki temel araştırmaların büyük çoğunluğunun Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Görünen o ki, her ne kadar Azerbaycan`ı da içeren *Dış Türkler* kavramı Mart 1921 yılında Sovyetler ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti arasında yapılan *Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması* ve bunun akabinde 1922`de Enver Paşa`nın Orta Asya`da Basmacıların başında Ruslara karşı savaşırken ölmesinden sonra Türk dış politikasında geri plana itilse de, ülke içinde güncelliğini korumayı başarmıştır.[173] Bu bağlamda Türk akademiyasının önemli temsilcilerinden Zeki Velidi Togan, M.Fuat Köprülü, Faruk Sümer, Mehmet Saray gibi yazarlar genel Türk tarihi

---

[172] Tadeuz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, Columbia University Press, New York, 1995; Tadeuz Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985; S.Enders Wimbush, "The Politics of Identity Change in Soviet Central Asia", *Central Asian Survey*, Cilt 3, Sayı 3, 1985; S.Enders Wimbush, "Divided Azerbaijan: Nation Building, Assimilation, and Mobilization Between Three States", William O. McCagg Jr ve Brain D. Silver (der.), *Soviet Asian Ethnic Frontiers*, Pergamon Press, New York, 1979; Alstadt Audrey, *The Azerbaijani Turks,* Hoover Institute, Stanford, 1992; Chales van der Leeuw, *Azerbaijan: A Question for Identity***,** St. Martin`s Press, New York, 2000; Brenda Shaffer, *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2002, Brenda Shaffer, *The Formation of Azerbaijan Collective Identity: In Light of the Islamic Revolution in Iran and the Soviet Breakup*, PhD Dissertation, Tel-Aviv University, 1999.

[173] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya`yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar(1980-2001)*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.366

çerçevesinde olmak üzere Azerbaycan kimliğinin tarihsel, siyasal, kültürel ve edebi yönlerini ele alan çalışmalar yapmışlardır.[174] Burada adı geçen yazarların yapıtları Türkiye`de Azerbaycan kimliğine yönelik temel geleneksel çalışmalara işaret etmektedir. Sovyetler Birliği`nin çözülmesini takiben bu sefer daha çok Soğuk Savaş sonrası dönemin neden olduğu yeni küresel ve bölgesel koşullar temelinde ve bu anlamda yeni toplumsal, politik, kültürel ögelere ağırlık veren yeni nesil araştırmacılar dikkat çekmiştir. Bunlar arasında özellikle Büşra Ersanlı, Ceylan Tokluoğlu, Yaşar Kalafat gibi yazarların çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.[175]

Öte yandan İran`da içlerinde Azerbaycan kökenli araştırmacıların da bulunduğu bir grup yazar tarafından Azerbaycan kimliğine ilişkin çalışmalarının sürdürüldüğünü eklemek gerekecektir. Bu tür çalışmalardan bazıları (örneğin, Seyyid Ahmed Kesrevi, Turac Atabeyi gibi) Azerbaycan`a has kimliksel özgüllükleri İranlılık yaklaşımının bir parçası olarak tanımlamaya çalışırken, diğerleri (Cavad Heyet, Alireza Asgarzade) Türklük bağlamında etnik aidiyete de vurgu yapan bir duruş sergilemişlerdir. Başka bir deyişle, tarihçi Seyyid Ahmed Kesrevi, İran tarih yazımında "tek İran milleti" görüşünün

---

[174] Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan Etnografisine Dair", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, NN 14,15, 1993; Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi,* 2.Cilt, 1961, s. 93-113; M.Fuat Köprülü, "Azeri", *İslam Ansiklopedisi,* 2.Cilt, İstanbul, 1961, s.126; Faruk Sümer, "Azerbaycan`ın Türkleşmesi Tarihine Umumi bir Bakış", *Türk Tarih Kurumu Belleteni,* Cilt XXI, Sayı 83, Temmuz 1957, s.429-447; Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi,* Nesil Yayınları, İstanbul, 1993.

[175] Ceylan Tokluoglu, "Definitions of National Identity, Nationalism and Ethnicity in Post-Soviet Azerbaijan in the 1990s", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 28, Sayı 4, (Temmuz) 2005, s. 722-758; Ceylan Tokluoğlu ve Bülent Arıcı, "Türklerde Yönetim Kültürü: Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan Örnekleri", <http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az&item=20031202075016599>02.12.2003; Büşra Ersanlı ve Hüsamettin Mehmedov (der.), *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi: Azerbaycan*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2004; Büşra Ersanlı, "Türkçülük Türkiye`de ve Azerbaycan`da (1990`lı yıllar)", *Avrasya Etüdleri*, C.3, S.3, (Sonbahar) 1996; Büşra Ersanlı (der.), *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan,* Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1995; Büşra Ersanlı, "Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Kültürel ve Siyasal Dönüşüm", *Türkiye Günlüğü,* Sayı 31, Kasım-Aralık, 1994, s.102-114.

geleneksel savunucusu olup, Azerbaycan toplumunu eski Fars kökenli İranlıların bir kolu olarak ele almıştır.[176] Buna karşılık Cavad Heyet gibi araştırmacılar Azerbaycan toplumunu kuşkusuz bir biçimde Türklük bağlamında değerlendirmiştir.[177] Öte yandan, tarihçi Atabeyi daha çok İran`ın kuzeyindeki Azerbaycan toplumunun kimlik sürecini yerel özerklik çabalarına indirgeyerek değerlendirirken, son dönemlerde bu konudaki çalışmalarıyla dikkat çeken Asgarzade *Azerbaycancılık* kavramının evrenselci özelliklerini de içeren yapısına odaklanmıştır.[178]

Günümüz açısından genel bir değerlendirme yapılırsa, her iki kategorideki (y*erli ve yabancı*) kaynakların birbirlerini sıkı şekilde besledikleri görülecektir. Örneğin, bu konudaki yabancı başyapıtlardan birinin yazarı olan Shaffer kendi çalışmasına yazdığı önsözde Azerbaycanlı araştırmacı Nesibli`den (Nesibzade) övgüyle bahsederek, onun bu konuda iyi bir uzman olduğunu eklemeği unutmamıştır.[179] Ya da Azerbaycanlı araştırmacıların sık sık Swietochowski`yi taçlandıran görüşleriyle karşılaşmak pekala mümkündür. Bununla birlikte, karşılıklı beslenme sürecinin etki-tepki, karşı görüş bildirme, eleştiri boyutlarının olduğu ve bu boyutların bir açıdan sürdürülen çalışmalara önemli dinamiksel katkılarda bulunduğu da belirtilmelidir. Örneğin, Atabey`in bir çalışmasını hedef alan Azerbaycan Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü Başkanı Yakub

---

[25] Bkz: Seyyid Ahmed Kesrevi, *Azeri ya Zaban-e Bastan-e Azerbaycan*, Tahran, 1938; Seyyid Ahmed Kesrevi, *Tarikh-e Hejdah Saleh-ye Azerbaijan*, Taban, Tahran, 1941; Yahya Zaka, *Megalat-e Kesrevi*, Nashr-e Danesh, Tahran, 1955.

[177] Cavad Heyet, "Neğedi Çend Ber Ketab-e Azeri ya Zeban-e Bastan-e Azerbaycan", *Varlıg,* Sayı 20, Yaz ve Sonbahar, 1377; Cavad Heyet "Azerbaycan`ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", *Varlıg,* 14, Sayı 87-4, 1993; Cavad Heyet, "Der Bareye Nam ve Mouveiyyat-e Zeban-e Torkiye-Azerbaycani" *Varlıg,* Sayı 3-4; 1982.

[178] Touraj Atabaki, *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twientieth-Century Iran*, British Academic Press, London, 1993**;** Alireza Asgharzadeh, "Azerbaijan and The Challenge of Multiple Identities: In Search of A Global Soul", *MERIA Journal*, Cilt 11, Sayı 4, (Aralık) 2007.

[179] Shaffer, *Borders...,* s, ıx

Mahmudov, adı geçen yazarın 20.yüzyılın başlarında İran`ın kuzeyindeki Azerbaycan toplumunun sosyo-politik yaşamına yönelik yaklaşımını şiddetle eleştirmiştir.[180]

B. Yöntem ve Kavram Sorunları

Günümüzde Azerbaycan kimliğinin kuramsal çerçevede daha geniş açıdan incelenmesini gerçek amacından saptırabilen, belki de geciktiren bir takım önemli yöntem ve kavram sorunlarının bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda ilk dikkat çeken, bir yöntem sorunu olup Azerbaycan kimliğinin çalışılması sırasında odaklanılan temel ögelerle ilgilidir. Şöyle ki, *Azerbaycancılık* kavramını çalışan yazarlar dışında, yerli ve yabancı araştırmaların hemen hepsinin Azerbaycan kimliğini ele alırken tarihselci perspektifle etnik ögeleri merkeze alan bir yöntem tercih ettikleri söylenebilir. Bir anlamda ontolojik içeriğe de işaret eden bu sorun, günümüz koşullarında Azerbaycan`ın genelde sosyo-politik, kültürel yapısını, özelde ise dış politikasını kimlik perspektivinden okumak icin yeterli olmayabiliyor. Örneğin, bu şekilde bir yöntem izlendiği taktirde, Elçibey dönemindeki *Türkçülük* merkezli Azerbaycan kimliği ile H.Aliyev`le başlayan dönemde *Azerbaycancılık* perspektifli Azerbaycan kimliği arasındaki farkı kapsamlı değerlendirme olanakları daralabilmektedir. Başka bir ifadeyle, bu tür bir yöntem bir taraftan *Azerbaycancılığın* gelişmesini besleyen temel toplumsal-siyasal dinamiklerin göz ardı edilmesini sağlarken, diğer taraftan Azerbaycan

[180] Turac Atabeyi, *Azerbaycan: Etnik Mensubiyyeti ve İranda Küdret Uğrunda Mübarizesi,* Çev. Nigar Medetli, Tehsil Neşriyyatı, Bakı, 2002, s.6

kimliğinin incelenmesini sürekli şekilde etnik merkezli bir araştırma gündemine zorlamaktadır.

Bir diğer yöntem sorunu ise özellikle yerli çalışmalar için geçerlidir. Şöyle ki, günümüzde Azerbaycan kimliği üzerine yapılan çözümlemelerde Azerbaycanlı tarihçilerin hala başat konumda oldukları gözlemlenmektedir. Bu durum bir taraftan Azerbaycan`ın kökleri Sovyet döneminden beslenen bilimsel-siyasal kültürünü yansıtıyor ise, diğer taraftan bir sosyal bilim dalı olarak bizzat Tarih`in doğası ile ilgilidir. Nitekim Kant`a göre Tarih, tüm bilgi alanlarını kapsayan genişlikte bir bilgi alanıdır. Ayrıca, İlhan Tekeli`nin de belirttiği gibi, milli kimliklerin oluşumunda tarihe araçsal bir işlev yüklenmektedir.[181] Bu durum doğal olarak Marksist-pozitivist bilim kültürünün etkilerinin günümüzde de hissedildiği Azerbaycan gibi Sovyet sonrası toplumlarda daha açık gözlemlenebilmektedir.[182] Daha da önemlisi sosyoloji, siyasetbilimi, antropoloji gibi kimlik sorunları ile doğrudan bağlantılı olan diğer sosyal bilim dallarının görece edilgenlikleri ve gündem belirleme sorumluluğunu zımni şekilde tarihin "tekeline" bırakmaları mevcut durumu etkilemektedir. Başka bir deyişle, Azerbaycan kimliğinin daha bilimsel çoğulculuk ve daha demokratik yaklaşım çerçevesinde incelenme olanakları sınırlanmaktadır. Üstelik tarihçilerin Azerbaycan kimliğine ilişkin (etnik açıklamalar ağırlıklı) tezlerini geliştirirken sürekli olarak tarihin bilimsel açıdan tartışmalı derinliklerinde daha ikna edici referans noktası saptama gayretleri çoğu zaman çözüm üretmekten ziyade, ciddi sorunlara dönüşebilmektedir. Bu

[181] İlhan Tekeli, "Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi: Bildiriler (30 Nisan-02 Mayıs 1997),* Mersin Üniversitesi, s.121

[182] Çağdaş Azerbaycan tarihçiliğindeki metodoloji sorunu için bkz: Musa Qasımlı, "Sovet Dövrü Azerbaycan Tarixine Ümumi Metodoloji Baxış", *525-ci gazete*, 14-15.12.2004; Rafiq Rüstemov, "Tarix, Dövlet ve Siyaset", *525-ci gazete*, 04.01.2005

hususu, Azerbaycanlı genç nesil araştırmacılardan Elnur Soltan biraz ironik şekilde şöyle tanımlamaktadır:

"...kimlik krizinden, karmaşıklıktan veya sığlıktan bahsederken, bazı insanların Azerbaycan'ı tarihin derinlerine götürme gibi zorlu çabasının anlamsızlığı da burada saklanmaktadır... bugünkü Azerbaycan kimliğinden bahsederken, eskiden özel olarak Azerbaycan denilen bir devlet ve milletin olmayışı "utancını" yollar kavşağında bulunan bu toprakların tarihsel derinliliğine inerek kolay olmayan ve durumu daha da karmaşıklaştıran bir şekilde incelemeye çalışmak, bu iddialarla (tarihin kadim devirlerinde Azerbaycan isimli bir devletin olmadığı iddiaları) Azerbaycan ve Azerbaycanlıları küçük düşürmeye çalışan insanlarınki kadar yersiz olmaktadır."[183]

Önemli sorunlardan bir diğeri de kavramsal olup Batılı ülkeler, Türkiye ve İran`da kullanılan kimlik (*identity*) kavramı ile sözkonusu kavramın Azerbaycan`daki karşılığı arasındaki biçimsel-içeriksel farka ilişkindir. O kadar ki, bu sorun, Azerbaycan kimliğine ilişkin çalışma yapmayı düşünen herhangi bir araştırmacı için ilk kertede kafa karıştırıcı, acilen açıklığa kavuşturulması gereken ciddi bir durum olarak belirebilecektir.[184] Örneğin, günümüzde Azerbaycan kimliği ile ilgili belli başlı yerli çalışmalar gözucu tarandığında bile, sık sık *kimlik* kavramına tekabül ettiği anlaşılan *milli mensubiyyet, milli özünüderk, milli özünemahsusluk, milli idea, milli ideoloji, milli şuur* gibi terimlerin kullanıldığını görmek pek olağandır.[185] Bu tür kavramsal tanımlama

[183] Soltan, "Azerbaycan Cumhuriyeti....", a.g.y.

[184] Burada Rusça kaynaklara değinilmemenin nedeni, günümüzde geleneksel Azerbaycan araştırmacılarının büyük ölçüde Sovyet bilim kültüründen beslendikleri varsayımıyla Azerbaycan ve Rusya`da kullanılan kavramların birbirlerine yakın olabileceği görüşüne dayanmaktadır. Buna karşın, daha önce de belirtildiği gibi, birçok Azerbaycanlı yeni nesil araştırmacının bu tür sorunları önemli ölçüde aştığı söylenebilir.

[185] Örneğin, Azerbaycanlı Türkologlardan Hasan Azizoğlu *milli özünüderketme* kavramını kullanırken, filozof Ramiz Mehdiyev *milli idea* tanımını tercih etmiştir. Ya da siyasetbilimci Elşen Nesibov bir yazısında *milli ideoloji* kavramına odaklanmıştır. Bkz: Hasan Azizoğlu, *Türklüyümüz,* Nurlan Neşriyyatı, Bakı, 2007, s.101; Ramiz Mehdiyev, *Azerbaycan: Tarihi İrs ve Müsteqillik Felsefesi,* Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Neşriyyatı, Bakü, 2001, s.188; Elşen Nesibov, "Azerbaycanda Demokratiya ve Liderin Rolu (II)", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi,* <www.azsam.org> 03.04.2008.

çeşitliliği araştırmacının tercihine bağlı olarak Azerbaycan kimliğinin kimi zaman dar açıdan (*örneğin, etnik temelde*), kimi zaman ise geniş açıdan (*örneğin, devlet ideolojisi düzeyinde*) ele alınmasını sağlayabilmektedir. Başka bir deyişle, tercih edilen biçimsel yapı, içeriksel gündemi yönlendirmektedir. Dolayısıyla, sözkonusu kavramsal muğlaklık, araştırma sürecini gerçek konusundan pekala saptırabilmektedir. Ayrıca, günümüz Azerbaycanında farklı kavramların kullanılmasının, aynı zamanda farklı toplumsal öznelerin siyasi duruşlarını, siyasi jargonlarını da belirlediğini gözönünde bulundurmak gerekecektir. Örneğin, muhalif kesimlerce *milli mensubiyyet* türü kavramlar tercih edilirken, resmi söylemde *milli idea* ya da *milli ideoloji* gibi tanımlamalara ağırlık verilmektedir.[186]

Diğer bir kavramsal sorun ise Azerbaycan toplumunun ya da bir Azerbaycan yurttaşının nasıl tanımlanacağı sorusu ile ilgili olup ister akademik çevrelerde, ister siyasi ya da popülist ortamlarda güncel tarışma konularından birini oluşturmaktadır. İleride de daha detaylı şekilde görüleceği gibi, Haydar Aliyev`in yönetime geçmesini takiben 1995 yılında yeni Anayasa için başlatılan hazırlık sürecinde devlet dilinin tanımı gündeme getirilmiş, nihayet Kasım 1995`te kabul edilen yeni Anayasa`nın 21. maddesinde devlet dilinin Azerbaycan dili olduğu karara bağlanmıştır.[187] Bu sürece paralel olarak bir Azerbaycan yurttaşının kimliğini tanımlamak için *Azerbaycanlı* kavramının konumu da önemli ölçüde güçlenmiş, deyim yerindeyse resmi hüviyet

[186] Bu konuda daha geniş karşılaştırmalı bilgi için bkz: Ceylan Tokluoğlu, "Türklerde Yönetim Kültürü: Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan Örnekleri", <http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az&item=20031202075016599> 02.12.2003.
[187] *Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyası*, <www.millimeclis.gov.az> 10.12.2007

kazanmıştır.[188] Bununla birlikte, hala zaman zaman resmi olmayan ortamlarda *Türk, Azerbaycan Türkü*, *Azeri* gibi kavramlar tartışma konusu olabilmektedir. Bu konuda ilerleyen bölümlerde detaylı bilgi verilmeye çalışılacaktır. Ama şunu hemen özetle belirtmek gerekir ki, bağımsızlığın ilk yıllarında (etnik) milliyetçi söylemlerin merkez konumda olmasına bağlı olarak *Türk* ya da *Azerbaycan Türkü* gibi kavramlar daha tercih edilmiştir. Hatta 22 Aralık 1992 yılında Azerbaycan Parlamentosu`nun (*Milli Meclis*) çıkarmış olduğu bir yasayla devlet dilinin Türk dili olduğu kabul edilmiştir.

Daha ilginç olan bir durum ise *Azeri* kavramının kullanım özelliklerine ilişkindir. Türkiye, İran ve Batı literatüründe de yaygın olan bu kavram konusunda sosyolog Tokluoğlu, 1998 yılında sürdürdüğü alan çalışması sonucunda yeterli kaynağa ulaşamadığını belirtmekle birlikte, günümüzde *Azeri* tanımının Azerbaycan'da yaşayan gruplardan yalnızca *Türk* olanları içerdiğini ve bu nedenle, bu tanıma tepki gösterenler olduğu konusunda bilgi vermektedir.[189] Buna karşılık kimi çeşitli bilimsel, siyasi çevrelerde ya da basın-yayın kaynaklarında *Azeri* tanımının İran ideolojisinin bir ürünü olduğuna, dolayısıyla Azerbaycan toplumunun başat unsuru olduğu ifade edilen Azerbaycan Türkleri`nin gerçek kimliklerini yansıtmadığına, aksine onu yozlaştırdığına dikkat çekilmektedir.[190] Dolayısıyla, günümüzde *Azeri* tanımına sahip çıkılma konusunda ciddi muğlaklıklar sözkonusudur. Bununla birlikte, adı geçen tanımın günlük yaşamda kullanım açısından Azerbaycan toplumundan ziyade, Türkiye ve İran başta olmak üzere diğer ülkelerce daha fazla rağbet gördüğünü belirtmek gerekecektir.

---

[188] Bununla birlikte Süleymanlı`nın da belirttiği gibi günümüzde bir grup insan hala *Türk Dili* ya da *Azerbaycan Türkçesi* gibi tanımlamaları kullanmayı yeğlemektedir. Bkz: Süleymanlı, s. 307.

[189] Tokluoglu, a.g.y.

[190] Nesibli, "Azerbaycan`ın Milli...", s.152-153; Orhan Aras, "Men Azeri sözünün aleyhineyem ", *525-ci gazete,* 04.03.2008. İnternet erişimi için bkz: <http://www.525.az/new/2008/03/04/read=26551> 04.03.2008.

II. Azerbaycan Kimliğinin Tarihsel Arka Planına İlişkin Bir Kaç Önemli Not

A. 1918 Yılına Kadar Olan Tarihsel Gelişmelere Kısa Bakış

Yukarıda da vurgulanmaya çalışıldığı üzere, günümüz Azerbaycan`ınında bir sosyal bilim dalı olarak tarih, Azerbaycan kimliğinin açıklanmasında önemli bir konumu üstlenmiş durumda. Şöyle ki, Azerbaycan kimliğinin geçmişine ışık tutmaya çalışan tarih çalışmalarının içeriksel çeşitliliği sadece akademik gündemi belirlemekle sınırlı kalmayıp, siyasal süreçleri de etkileyebilmektedir. Bu bağlamda Türkolog-Kafkasyabilimci Hasan Azizoğlu bir çalışmasında Azerbaycan`ın tarihsel köklerini ele alırken yedi farklı tarihyazımı yaklaşımından bahsetmektedir.[191] Sözkonusu yaklaşımlardan bazıları Azerbaycan`ın eski topluluklarını İrandilli kavimlere ya da Kafkasya`nın yerel topluluklarına dayandırmaya çalışırken, diğer kısmı farklı dönemleri temel almakla birlikte bu topraklarda eskiden beri Proto-Türklerin bulunduğunu savunmaktadır. Özetle, bu tür yaklaşımlar kendilerini Milattan yüzlerce, hatta binlerce yıl öncesini aydınlatmaya adarken, aynı zamanda günümüz açısından Azerbaycan kimliği konusunda süregelen tartışmaları tarihselci perspektife endeksleyerek daha da karmaşık hale getirebilmektedirler. Doğal olarak, akademik bir kaygının siyasal süreçle iç içe girdiği, hatta siyasal sürecin bir parçasına dönüştüğü, başka bir deyişle, ileri sürülen bir tezin o tezi savunan kişinin çoğu zaman siyasal duruşunu da belirlediği kolayca gözlemlenebilmektedir. Üstelik, bu husus Azerbaycan gibi uluslaşma, devletleşme sürecinin en hassas dönemini yaşayan bir ülke için özel bir anlam taşıyor

[191] Bkz: Azizoğlu, *Türklüyümüz,* s.18-23.

olsa gerek. Bu konuda sosyolog Tokluoğlu`nun Azerbaycan`da bir dizi akademisyen, politkacı, bürokrat ve basın mensupları arasında sürdürmüş olduğu derinlemesine mülakatlar önemli ipuçları vermektedir.[192] Bu nedenle, bu bölümde tarihsel arka plandan kastedilen, eklektik ve böylelikle, ideolojik olabileceği endişesiyle üzerinde ilgili tarihçilerin ortak görüşe varmadığı/varamadığı eski çağları da referans olarak ele alan Büyük Tarih Anlatısı yerine, Azerbaycan`ın uluslaşma, kimlik formasyonu süreçlerini doğrudan ilgilendiren tarihsel olgulardan faydalanmaya çalışmaktır. Başka bir deyişle burada, daha çok çağdaş Azerbaycan kimliğinin biçimlenmesi bakımından süreklilik arz eden tarihsel gelişmelerin özetlenmesi tercih edilecektir. Aksi taktirde, tarihçilerin henüz önemli bir sonuca ulaşmadığı/ulaşamadığı bir tartışma sürecine "dışarıdan" girerek taraf olmak, bilimsellik açısından riskli olabilir. Bununla birlikte, tarih tartışmalarının içeriğini Azerbaycan`ın kimlik sürecinden hepten soyutlayarak dışarıda bırakmak, tablonun bir bütün olarak değerlendirilmesinde önemli bir boşluk olarak belirebilir. Bu nedenle ilerideki bölümlerde siyasal, toplumsal ve kültürel süreç üzerindeki etkilerini saptamak adına zaman zaman tarih tartışmalarına değinme girişimleri de olağan karşılanmayı hak etmektedir.

Eski çağlardan itibaren Azerbaycan coğrafyası gerek elinde bulundurduğu kaynakları, gerek stratejik konumu açısından Manna, Assuriya, Pers, Büyük İskender, Roma İmparatorluğu gibi ait oldukları dönemlerde büyük nüfuza sahip güçlerce kontrol edilmiştir.[193] Azerbaycan`da yaşayan halklar bir taraftan büyük medeniyetlerin bir

[192] Ceylan Tokluoğlu, "Türklerde Yönetim Kültürü: Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan Örnekleri", <http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az&item=20031202075016599> 02.12.2003.

[193] Örneğin, eski Pers İmparatorluğu dış politikasında birkaç önemli ilke vardı. Bunlardan biri ülke güvenliğinin öncelikle doğal sınırlar, sonra ise İran'la yakın ilişkiler içerisinde olan çevre ülkelerle

parçası olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışırken, diğer taraftan ekonomik-kültürel alışkanlıklarının, özellikle de toplumların sosyo-kültürel dokusunda büyük öneme sahip din faktörünün etkisiyle kendi yerel niteliklerini kazanmışlardır. Bu bağlamda, Zerdüştlük (Maniheizm, Mezdekizm), Hrıstiyanlık ve nihayet İslam dinleri Azerbaycan`ın tarihsel-toplumsal dinamiklerini önemli ölçüde belirlemiştir. Ama bu sürecin rahat geçtiğini söylemek pek kolay olamayacaktır. Chales van der Leeuw`in de belirttiği gibi sözkonusu dinlerin hemen hemen hepsi dışarıdan geldiği için Azerbaycan toplumu önemli kırılma noktaları ile karşılaşmak durumunda kalmıştır.[194]

Gerek yerel, gerek yabancı temel kaynakların ortak şekilde kabul ettiği üzere, 11-12. yüzyıla doğru artık Azerbaycan topraklarında Türk topluklukları, Türk-İslam kültürü başat konumda idi. Özellikle, Selçukluların Batıya doğru akınları bu süreçte belirleyici faktör olmuştur [195]. Bununla birlikte, tarihçi Nesibli`nin de belirttiği üzere, Selçuklu dönemi ve takip eden dönemlerdeki siyasi iktidarlar Türkleşse de, kültür hayatı uzun süre Türkleşmemiş, Selçuklular ve diğer Türk hanedanları Fars kültürünün adeta hamisine dönüşmüş, Fars dili devlet, eğitim ve edebiyat dili olmuş, hatta bazı hakan ve

korunması ilkesi idi. Bu bağlamda Azerbaycan`a hep büyük önem verilmişti. Bkz: Hafez F. Farmayan, "The Foreign Policy of Iran: A Historical Analysis 559 B.C. – A.D. 1971", *Research Monograph*, Sayı 4 (1971), Middle East Center, University of Utah, s.1-34

[194] Chales van der Leeuw, s.40-58.

[195] Ziya Bünyadov (der.), *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, 1994, s.292-317; Faruk Sümer, "Azerbaycan`ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Türk Tarih Kurumu Belleteni*, Cilt 21, Sayı 83, Temmuz, 1957, s.429-447; Vladimir V. Barthold, *Moğol İstilasına kadar Türkistan,* Haz:Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 322; Mehmet Altan Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* TTK Basımevi, Ankara, 1963, s. 33; A Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi,* 2.Cilt, 1961, s.101; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.90; Abdullah Razi, *Tarih-i Kulli İran,* Tahran, 1996, s.195; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s.28; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya,* Konya*,* 2000*,* s. 145-302. Bu konuda diğer karşılaştırmalı bilgiler için bkz: Veli Huluflu, *Selçuklu Devletinin Dahili Kuruluşuna Dair*, Bakü, 1930; Viladimir Minorsky, *A History of Shirvan and Darband*, Cambridge, 1958; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti,* Bakü, 1985; Abbas Perviz, *Tarih-e Selacike ve Harezmşahan*, Tahran, 1351, Rauf A.Hüseynov, *Selçuklular Kafkaslarda*, Türk Kültürü Araştırmaları Şükrü Elçin Armağanı, 1993; Cevat Hey`et, "Azerbaycan`ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", *Varlık dergisi*, Cilt 14, Sayı 87-4, 1993, s. 5-20

sultanların kendileri bile Farsça şiir yazmışlardır. 13-14. yüzyıllarda sırasıyla İlhanilerin, Teymurilerin, Karakoyunlu ve Akkoyunlular`ın kontrolü ele geçirmesiyle, bölgedeki Türk unsurunun güçlenmesi daha da belirginleşmiştir.[196] 1501 yılında Safevilerin başa geçmesiyle Azerbaycan`ın toplumsal-kültürel yapısında önemli bir dönüşüm boyutu baş göstermiştir. Şöyle ki, bu coğrafyada yaşayan insanlar arasında İslam`ın Şiilik kolunun yaygın hale gelmesi, müteakip dönemlerde ortaya çıkan tarihsel, kültürel, siyasal gelişmelerde önemli etken sayılmıştır. Bu hususu biraz daha açmak gerekirse aşağıdakiler belirtilebilir.

Azerbaycan`daki çoğunluk arasında yayılan Şiiliğin tam anlamıyla, örneğin, bir İran Şiiliği olmadığını, başka bir deyişle, ozan kültürü, Şaman görünümlü dede kültü ve diger motiflerle yerel Türk inançlarına uyarlandığını aktaran Süleymanlı, bu bağlamda Şiiliğin yayılmasının olumlu ve olumsuz yönlerini açıklamaktadır. Ona göre, Şiiliğin yayılması, Azerbaycan ve İran bölgesini kaplayan içedönük yeni ve güçlü bir Türk kimliğinin ve dilinin devlet düzeyinde oluşumunu sağlamış, dışlayıcı niteliğinin etkisiyle Çar Rusyasının bölgeyi işgalini takiben yerel kültürel değerlerin sürdürülmesini temin etmiştir. Buna karşın Süleymanlı, Şiiliğin Osmanlı ve Orta Asya Türklüğünün arasına bir duvar ördüğünü, Safevi ve Osmanlı toplumlarını sürekli gerilimde tuttuğunu olumsuz yönler olarak kaydetmektedir.[197]

17. yüzyılda Şah Abbas`ın kontrolü ele geçirmesi Azerbaycan kimliği açısından önemli bir sürece işaret ediyordu. Bu dönemden itibaren İran kültürünün ağırlık kazanmaya başladığı söylenebilir. 18. yüzyıl Nadir Şah`ın tüm çabalarına rağmen, onun

[196] Nesibli, "Azerbaycan`ın Milli…", s. 134.
[197] Süleymanlı, *Milletleşme...,* s.51-53.

ölümünü (1747) takiben Azerbaycan açısından oldukça önemli gelişmelere tanıklık edecekti. Şöyle ki, bu dönem Çarlık Rusyası`nın Azerbaycan`ın da yerleşmiş olduğu coğrafya ile etkin şekilde ilgilenmeye başladığı yıllara denk gelmektedir.[198] Swietochowski`nin de belirtiği üzere Rusya`nın sözkonusu ilgisini motive eden bir dizi önemli nedenler bulunuyordu.[199] Öncelikle, Nadir Şah`ın ölümünden sonra Azerbaycan`da merkezkaç eğilimleri güçlenmiş, merkezi otoriteden ayrılmaya çalışan bir dizi *hanlıklar* ortaya çıkmıştır. Tarihsel Azerbaycan coğrafyası kapsamında olmak üzere Aras nehrinin kuzeyinde (günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti) Karabağ, Şeki, Gence, Bakü, Derbent, Kuba, Nahçivan, Talış ve İrevan hanlıkları; Aras nehrinin güneyinde ise (günümüz İran İslam Cumhuriyeti`nin kuzey eyaletleri) Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy, Maku, Maraga ve Karadağ hanlıkları kurulmuştur. Bu tür bölünmüşlük durumu Rusya için önemli bir cesaret kaynağı idi.

Öte yandan, Azerbaycan`ın İran-Osmanlı ticaret yolunun üzerinde bulunuyor olması; ipek, pamuk, bakır gibi hammadde ihtiyacı açısından önemli kaynaklara sahip olması, Rusya için çekici idi. Örneğin, 1827 yılında Rus Çarlığı`nın Maliye Bakanı T.E.Kankrin Çar I. Nikolay`a yazmış olduğu mektupta Azerbaycan`ı da içeren Güney Kafkasya bölgesini "güney iklimine uygun hammadde sağlayan koloni" olarak tanımlıyordu.[200] Ayrıca, zaten Büyük Petro döneminden beri sıcak denizlere, Hint Okyanusuna inmek Çarlık yönetiminin en önemli askeri-siyasi projelerinden idi. Ruslar ilk defa 1722 yılında Hazar yoluyla Lenkaran kıyılarına kadar gelseler de, 1735`de Nadir

[198] Chales van der Leeuw`ya göre aslında Ruslar daha 11. yüzyıldan itibaren Azerbaycan ile ilgilenmeye başlamışlardı. Hatta yazar, Kiyef Rus Devleti ordularının zaman zaman Hazar kıyılarına indiklerini belirtmektedir. Bkz: Chales van der Leeuw, s. 63-70
[199] Tadeusz Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920:The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.2
[200] Swietochowski,a.g.e., s.19

Şah tarafından bölgeden çıkarılmışlardı.[201] 1747 yılında Nadir Şah`ın ölümünden sonra beliren gelişmeler, Rusya açısından artık önemli bir engelin ortadan kalktığını gösteriyordu.[202] Nitekim bu tarihten itibaren Rusya`nın girişimlerinin arttığı ifade edilebilir. İlk önce, 1783 yılında Azerbaycan`ın komşuluğundaki Kaheti Kartli bölgesinin Gürcü Kralı II. İrakli, yapıtğı bir anlaşmayla Rusya`nın korumacılığını kabul etmiştir. Bu tarihin hemen arkasından Çarın Kafkasya bölgesine atadığı General Sisyanov artık Azerbaycan`ı ele geçirmenin planlarını yapıyordu. Rusya`nın baskıları sonucunda Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlıkları koruma anlaşması karşılığında Çarlık otoritesini kabul ettiler. Buna karşın Gence ve etrafını kontrol eden Cevat Han, bu tür anlaşmayı kabul etmeyerek 1804 yılında Sisyanov yönetimindeki Rus güçleri ile girdiği silahlı mücadelede öldürülmüş ama buna rağmen Çarlık ordularının bölgeye yerleşmesini önleyememiştir.[203]

Bu toprakların tarihsel olarak kendilerine ait olduğunu iddia eden Kaçar yönetimindeki İran`ın Rusya`ya karşı çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Nitekim I. ve II. İran-Rus savaşlarını takiben yapılan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla Aras nehrinin güneyindeki Azerbaycan eyaletleri İran`ın kontrolünde kalırken; Rusya, Aras nehrinin kuzeyindeki Azerbaycan bölgesine (günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları) tam şekilde yerleşmiştir.[204] Ayrıca, Osmanlı-Rus

---

[201] Ali Hasanov, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Xarici Siyaseti,* Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 2005, s.59-60

[202] Nazım Cafersoy, "Bağmsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", *Avrasya Dosyası*, Cil 7, Sayı 1, (İlkbahar) 2001, s.286-318

[203] Swietochowski, a.g.e., s. 7-8

[204] Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi:Uzaq Keçmişden 1870-ci İllere Qeder,* Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s.609-623.

savaşlarını takiben yapılan Edirne Antlaşması`ının akabinde Rusya`nın Azerbaycanı da içeren Güney Kafkasya bölgesindeki konumu iyice güçlenmiştir.[205]

Çarlık Rusya`sı özellikle 1828 Türkmençay Antlaşması`nı takiben bölgedeki mevkiini sabitleştirdikten sonra uygulamaya koyduğu idari, sosyo-kültürel, ekonomik politikalarla ilerleyen dönemlerde Azerbaycan`ın toplumsal-kültürel dokusunda önemli dönüşümler sağlayacak etkiler bırakmıştır. Bu tür politikaların belli başlı olanlarını özetle saymak gerekirse, aşağıdakilerin altının çizilmesi gerekecektir.

Öncelikle, o döneme değin Azerbaycan`da yönetim sistemi açısından süregelen geleneksel *hanlıklar* sisteminin dönüştürülmesi ciddi vaka idi. Şöyle ki, ilk başlarda hanlıklar sistemine pek ses çıkarmayan Çarlık yönetimi, bir süre sonra bölgedeki kendi acil gereksinimlerine uygun olarak yeni bir idari yapılanma süreci başlatmıştır. Azerbaycan toplumunun İran ve Osmanlı Devleti ile olası ilişkileri kapsamında olmak üzere temelinde güvenlik kaygısı taşıyan bu süreç sonucunda hanlıklar sistemi tamamen tasfiye edilmiştir.[206]

Tasfiye süreci Rusya`nın tercih ettiği ve uygulamaya koyduğu yeni sistem ile iç içe gelişiyordu. Şöyle ki, 1820`lerden itibaren Azerbaycan`da hanlıkların yerine vilayetler (*guberniyalar*) kurulmaya başlamıştır. Aslında bu *guberniyalar* bir ölçüde eski hanlıkların coğrafi alanlarına tekabül ediyordu. Ama bazı ciddi sistemsel değişiklikler de sözkonusu idi. Her bir vilayet Rusya`nın atadığı *naçalnik* (*askeri yönetici*) tarafından yönetilecekti. Bu bağlamda 1840`larda Baron P.H.Hahn tarafından yapılan reformlar büyük önem arz etmektedir. Swietochowski`ye göre Rus komutanlar bölgeyi yönetirken

[205] A.g.y.
[206] Swietochowski, *Russia and Azerbaijan...*, s. 3-10; Michael P.Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications,* Praeger, Londra, 1998, s.1-4

çoğunlukla yerel hukuk ve gelenekleri temel alıyorlardı.[207] Ayrıca, ilk başlarda İslam hukuku temelinde faaliyet gösteren dini mahkemelerin işlevselliğine pek ses çıkarmıyorlardı.[208] Swietochowski, bunu askeri-halkçı (*military-popular*) yönetim diye tanımlamaktadır. Bununla birlikte, Shaffer`in tarihçi Alsdat`a dayanarak belirttiği üzere, izleyen yıllarda Arap ülkelerinde İngiliz ve Fransızların uyguladığı yöntemin aksine, Çarlık yönetimi tarafından şer`i mahkemelerin yargı üzerindeki etkilerinin sınırlandırıldığı, çok sayıda mescit ve medreselerin kapatıldığı, geriye kalan dinsel kesimin ise daha çok Rusya`nın konumunu meşrulaştıracak nitelikte olduğu söylenebilir. Nitekim bir süre sonra geleneksel yapıların çözülmesi açısından (örneğin, medrese eğitiminin etkilerinin azaltılmasını da içeren *usul-i cedit mekteplerinin* kurulması ya da kentsel yönetim sistemlerinin geliştirilmesi gibi) önemli ölçüde somut girişimlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir.[209] Artık, geleneksel tarım ağırlıklı üretim ilişkilerinde yaşamını sürdürmektense, Çarlık bürokrasisinde bir yerlere gelmek sıradan bir Azerbaycanlı için çok daha cazip hale geliyordu. Doğal olarak tüm bu gelişmeler Azerbaycan toplumunun yerleşik sosyo-politik, ekonomik, kültürel davranış kodlarını önemli bir dönüşüm sürecine zorluyordu.

İdari uygulamaların yanı sıra Çarlık yönetiminin eğitim, sosyo-kültürel alanlarda izlediği diğer politikalar da büyük önem arz etmiştir. Görünen o ki, Rus Çarlığı bölgeye yerleştikten sonra Azerbaycan toplumu ile İran ve Osmanlı gibi civar ülkelerde yaşayan

---

[207] Swietochowski, a.g.e., s.10-14.
[208] Shaffer, s.24; Audrey Alsdat, *The Azerbaijani Turks*, Hoover Institute, Stanford, 1992, s. 18
[209] Daha geniş bilgiler için bkz: Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmailbey*, Ankara, 1987,s.12-15; N.A.Tairzade, "Çislennost i Sostav Uçaşçikkhsia Ruskikh Uçebnik Zavedenii Azerbaijana v 40-50 gg XIX Veka", *ANAzSSR, İzvestiya, Ser.Ob.N,* No: 1(1964), s.43-56; A.G.Teregulov, "V Goriskoi Uçitelnoi Seminarii" *ANAzSSR, İzvestiya*, No:8, (1945), s.69-84

toplumlar arasında dinsel, dilsel ortaklıkları önemli tehdit kaynağı olarak algılamıştır. Bu nedenle olsa gerek, ilginç bir biçimde Azerbaycan toplumunun özgüllüklerini ön olana çıkaran uygulamalara büyük önem vermiştir. Nesibli`nin de dikkat çektiği üzere, Rusya`nın ilk işi özellikle bu coğrafyada hala belirli bir etki olanaklarına sahip İran`ın kültürel-siyasal nüfuzunu ortadan kaldırmaya odaklanmak olmuştur.[210] Bu bağlamda ilk başlarda resmi ortamlarda Fars dilinin kullanılmasına pek ses çıkarmasa da, 1850-60`lardan itibaren yerel dilin geliştirilmesini, yerel bir tarih bilincinin biçimlendirilmesini yeğlemiştir. Bu tür politikaların ilk örneklerinden biri olarak, Çarlığın 1840-50`li yıllarda Kafkas Canişini (*Kafkasya Valisi*) olarak atadığı Vorontsov`un uygulamaları bu açıdan önemli olsa gerek. Şöyle ki, bu göreve atandıktan kısa bir sure sonra Vorontsov`un yoğun bir kültür politikası izlediği; bu bağlamda Azerbaycanlı yazarlardan oluşan bir grubu yerel tarih yazımı için organize ettiği; o dönemde yayınlanmakta olan *Kafkas* dergisinde sık sık Azerbaycanlı şairlerin şiirlerine yer verdiği; Azerbaycan`ın yerel dili, folklörü, edebiyatı ile ilgili araştırmalara finansal fon sağladığı bilinmektedir.[211] Ama bunu yaparken hassas dengeleme politikalarının izlendiği de görülmektedir. Başka bir deyişle, Çarlık yönetimi diğer tehdit kaynağı olarak görüdüğü ve o dönemde yeni yeni kendine yer etmeye başlayan Türkçülük eğilimlerini de kontrol altında tutmayı ihmal etmemiştir. Bu politikaların içeriğini özellikle Azerbaycan toplumunun adının ve dilinin tanımlanması bağlamında değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki, Rus idarecileri bu dönemde Azerbaycan toplumunu *Müslüman*, *Müslüman Tatarlar* ya da *Rusya Müslümanları* gibi oldukça

[210] Nesibli, s.140-142.
[211] Swietochowski, a.g.e., s.26. Diğer bilgiler için bkz: A.Hüseynzade, *XIX Asrın İkinci Yarısında Azerbaycan Tarihşünaslığı,* Bakı, 1967.

genel ve muğlak kavramlar ile tanımlarken, kullanılan yerel dili Tatarca, ya da Tatar dili olarak ifade etmeyi tercih etmişlerdi.[212]

Ne varki bu dönemdeki bütün gelişmeleri sadece Rusya üzerinden okumak yeterli olmayacaktır. Özellikle, Avrupa`da güçlenen milliyetcilik, sosyalizm, liberalizm gibi siyasal akımların oluşturduğu hava Çarlık Rusyası`nın merkzinde olduğu gibi çeşitli coğrafyalardaki tebaalarında da derin izler bırakmıştır. Bu akımların etkisiyle olsa gerek, Çarlık yönetimince 1860-1870`li yıllarda uygulamaya konulan Büyük Reformlar ve bu reformlar kapsamında sürdürülen görece özgürlükler Azerbaycan`da toplumsal-siyasal dinamikleri etkilemiştir. Ayrıca, Azerbaycan`ı Çarlığın diğer eyaletlerinden farklı kılan, belki de - deyim yerindeyse - daha avantajlı konuma getiren diğer bir önemli faktör de bulunuyordu.

Şöyle ki, 1860`larda Bakü ve civarında petrolün bulunmasıyla ve bu alanda endüstrileşmenin yerleşmesiyle ulusal burjuvazinin meydana çıkması kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar Çarlık yönetimince Azerbaycanlı (Müslüman-Türk) güçlerin girişimcilik, işletmecilik faaliyetleri geniş şekilde sınırlandırılıyor olsa da, hükümet tarafından önde giden ve petrol sanayii başta olmak üzere en verimli ekonomik alanlara özellikle Rus ve diğer yabancı sermayeler teşvik edilse de, Azerbaycanlı yatırımcılar belirli bir yaşam alanı elde edebilmişlerdir.

Aslında bu konudaki mevcut bilgiler biraz çelişkili görünmektedir. Örneğin, sözkonusu dönemi araştıran tarihçi Dilare Seyidzade, Rus ve yabancı yatırımcıların

[212] Örneğin, ilk kez 1832 yılında Tiflis`te Rus dilinde yayn hayatına başlayan ve Azerbaycan toplumu için öngörüldüğü anlaşılan dergnin adı, *İzvestia Tatar (*Tatar Haberleri*)* olarak geçiyordu. Bu derginin Azerbaycan dilindeki ilk yayın organı olan "Ekinci"den (1875) epey önce çıktığı gözönünde bulundurulursa, önemli vaka olarak değerlendirilmesi gerekecektir. Bkz: Leeuw, s.101. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Süleymanlı, s.107-110; Alireza Asgharzadeh, "Azerbaijan and The Challenge of Multiple Identities: In Search of A Global Soul", *MERIA Journal*, Cilt 11, Sayı 4, (Aralık) 2007.

etkinliğini kabul etmekle birlikte, 1870`li yılların başında petrol kuyularının %88`e yakın bir bölümünün yerli işletmecilerin (Azerbaycanlıların*)* ellerinde bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, Bakü bölgesinde petrol üretimi yapan 46 fabrikadan 25`i, başka bir deyişle, %54`ü Azerbaycanlı`ların kontrolünde idi.[213] Buna karşın, Swietochowski`ye göre, 19. yüzyılın sonlarına doğru 167 petrol fabrikasından sadece 49`u Müslüman Azerbaycanlıların ellerinde idi. Bunların ise çoğu küçük firmalar idi. Oysa Mirzoev`ler, Liazonov`lar, Aramiant`lar, Tavetosyan`lar ve Mantaşyan`lar gibi zengin Ermeni aileleri büyük ve orta ölçekte 55 petrol işletmesini kontrol ediyorlardı.[214] Ayrıca, Swietochowski`ye göre, bu dönemde Bakü guberniyasında (*vilayetinde)* sanayiinin diğer alanlarında çalışan 115 işletmenin %29`u yine Ermenilere aitti. Sadece %18`i Tatarlara (Müslüman-Türk toplum üyelerine) aitti. Dahası, tütün, balık, şarap endüstrisi gibi alanlar ise neredeyse rakipsiz şekilde Ermenilerin elinde idi.[215]

Sonuç itibarıyla, Azerbaycanlı burjuvazinin büyüklüğü ne olursa olsun, artık ülkenin sosyo-ekonomik ve politik yaşamında geri dönülemez bir sürecin başlangıcını

---

[213] Dilare Seyidzade, *Azerbaycan XX. Asrin Evvellerinde: Müsteqilliye Aparan Yollar"*, OKA Yayınları, 2. Baskı, Bakı, 2004, s.52. Ayrıca, bu konuda daha geniş bilgi için bkz: M.C. İbrahimov, "Azerbaycan`da Milli Sahibkarlığın Yaranması", *İqtisadçı Dergisi,* No:2, Nisan, 1992.

[214] Çarlık yönetiminin Azerbaycan`a yönelik izlediği politikaların önemli bir boyutunu demografik yapının dönüştürülmesine yönelik uygulamalar oluşturmuştur. Bu kapsamda, 19. yüzyılın birinci yarısının sonlarından itibaren Azerbaycan coğrafyasına, özellikle de Karabağ bölgesine İran ve Osmanlı topraklarından Ermeni nüfusun göçettirilmesi izleyen yıllarda önemli sosyo-politik gelişmelerin temelini koymuştur. Olası İran ve Osmanlı tehditlerine karşı Rus Çarlığı`nın Kafkasya`da ileri karakol kurma politikası açısından Ermeni nüfusa büyük önem verdiği söylenebilir. Kafkasya bölgesine yönelik çeşitli çalışmalarıyla bilinen Svante E. Cornell`e göre, Safeviler döneminden itibaren Karabağ coğrafyasında az sayıda Ermeni nüfusun yaşamış olduğu bilinse olsa da, Rus Çarlığı`nın göç uygulamaları sonucunda bu manzara epey değişmiştir. Karşılaştırma için bilgi veren Cornell`e göre, 1823 yılında Karabağ`daki Ermeni ahali genel nüfusun sadece %9`nu oluştururken (ki, diğer %91 Müslüman-Türk toplulukları içermekteydi), bu rakam 1832 yılında %35, 1880 yılında ise %53 olmuştur. Ayrıca, Ermeni kökenli kişilerin en çok gözetilen ulus muamelesi görmesi, bölgesel idarelerde önemli konumlara getirilmesi 1905 yılında doruk noktasına ulaşacak etnik çatışmalar çatışmalar açısından ciddi etkiye sahip olmuştur. Bunun için bkz: Svante E. Cornell, "The Nagorno-Karabakh Conflict", *Report no.46,* Department of East European Studies, Uppsala University, 1999, s.5-6

[215] Swietochowski, s.39

oluşturuyordu. Özellikle, ulusal bilinçlenme sürecinde önemli katkılarının olduğu kuşku doğurmayan aydın kesimlerin yetişmesinde, basın-yayın faaliyetlerinin gelişiminde ulusal burjuvazinin rolü yadsınamayacak boyutlarda idi.[216] Başka bir deyişle, petrol üretimi odaklı endüstrileşme süreci ve bu kapsamda ulusal burjuvazinin oluşumu, o döneme kadar tarımsal üretim ağırlıklı Azerbaycan toplumunun geleneksel yapısını dönüştürerek önemli bir dönüş noktası sağlamaktaydı. Üstelik daha çok Ermeni ve Rus kökenliler olmak üzere yabancı yatırımcılarla girişilen rekabet ortamı ister istemez Azerbaycan`ı bağımsız devlet yapılanmasına taşıyacak olan ulusal bilinç reflekslerinin gelişimine ciddi katkıda bulunuyordu.[217] Örneğin, tarihçi Seyidzade 19. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan`da gelişen endüstrileşme sürecinin sosyo-politik yönüne dikkat çekerek şunları aktarmaktadır:

---

[216] Gerçekten de bu dönemde Azerbaycanlı Müslüman-Türk yatırımcıların entellektüel faaliyetlere, özellikle de basın-yayın kuruluşlarına önemli ölçüde finansal kaynak sağladığı bilinmektedir. Şöyle ki, bu yardımların da önemli katkısıyla Hasan Bey Zerdabi`den başlayan Azerbaycan gazetecilik geleneğini Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseynzade, Ali Merdan Bey Topçubaşı (Topçubaşov) gibi izleyen yıllarda ulusal bağımsızlık sürecinde bizzat siyasi faaliyetlere katılan kişiler devam ettirmiş ve sözkonusu yatırımcılardan önemli destek edinmişlerdir. Hatta, Hacı Zeynelabidin Tağıyev gibi ünlü Azerbaycan yatırımcısı ülke sınırları dışında da destek faaliyetlerini sürdürmüş, Kırımlı İsmail Bey Gaspıralı tarafından çıkarılan ve Türkler arasında "İşte, fiilde ve fikirde birlik" düşüncesini yayan *Tercüman* gazetesine önemli finansal kaynak sağlamıştır. Bkz: Süleymanlı, s. 44-48.

[217] Buna karşılık, Elnur Soltan 1905`te patlak veren ve Azerbaycan`ın Müslüman-Türk nüfusu ile Ermeni kesim arasında çıkan şiddet olaylarını da içeren bir yaklaşımla sözkonusu ekonomik rekabet ortamına ve bu ortamın Azerbaycan`daki ulusal kimlik sürecine etkilerine farklı açıdan ışık tutmaktadır. O, tarihsel olarak Azerbaycan`ın ulusal kimliğinin baskın, bir anlamda da yerel ekonomiyi kontrol eden Ermeni milliyetçiliğine tepki olarak oluştuğu yönündeki iddiaları redd ederek aslında sözkonusu iki toplum arasındaki çatışmayı yerel düzeyde beliren gelişmeler şeklinde değerlendirmektedir. Ona göre, Ermeni-Türk (Azerbaycanlı) çatışması iki etnik grubun lokal çatışmasının ötesinde bir şey idi. Başka bir deyişle, siyasi-askeri varlıklarıyla Azerbaycan'ı yöneten Rusların yanında, Ermeniler de *de facto* kolonileştirici statüsünde algılanmakta idiler. Bu bakımdan Azerbaycanlıların Ermenilerle sorunları, basit bir rekabet veya ksenofobi durumundan ziyade, tıpkı işgalci Ruslar konusunda olduğu gibi, kurtuluşçu seferberliğin bir yansımasıydı. Ayrıca, Soltan`a göre, Ermeniler ile Azerbaycanlılar arasındaki sorun eşit ortamda biri başarılı diğeri başarısız iki komşunun kavgası değildi. Daha çok Azerbaycan'ın yerli halkı tarafından, ortaya çıkan yeni dünya şartlarında, bu şartların diğer ve sonradan gelme uluslarca daha etkin bir şekilde kullanılarak baskıcı ve hegemon durum oluşturma planlarına karşı yönelmişti. Özetle Soltan, aslında 1918`lere doğru bağımsız Azerbaycan devletinin kurulmasına giden sürecin genel niteliklerine işaret etmekte, ulusal bilinçlenme açısından Biz-Öteki ilişkilerine daha farklı yaklaşm sergilemektedir. Bkz: Soltan, a.g.m.

"...Azerbaycan`da ortaya çıkan girişimciler kendi içeriği bakımından çokuluslu idi. Azerbaycanlıların (Müslüman-Türk toplulukların.) dışında Rus, Ermeni ve diğer yabancı sermaye temsilcileri de vardı. Girişimcilerin farklı grupları arasında rekabet koşullarında çıkar çatışmaları ortaya çıkıyordu.... 20. yüzyılın başlarında Rus işletmecilere kıyasla ulusal girişimcilerin hukuklarının sınırlandırılması onlarda (Müslüman-Türk topluluklarda.) itiraza neden oluyordu. Bu itiraz, keskin nitelik taşımasa da, onun artması istisna değildi... Girişimcilerin bu grupları arasnda ekonomik alandaki rekabet giderek daha çok sosyo-politik alana da yansıyordu."[218]

Ayrıca, Seyidzade bir tür Marksist perspektifle bu süreçte burjuva ve ekonomik güç odaklarının ulusal kimliğin oluşumundaki önemini belirtmekle beraber, işçi kesimin çeşitli sendikalarda birleşmesinin ulusal kimlikle ilgili gelişmelere önemli ölçüde katkı sağladığı görüşünü de eklemektedir. Gerçekten de, sözkonusu dönemde farklı petrol işletmelerinde çalışan işçilerin bazı temel haklar elde etmek için biraraya gelme çabaları kolektif bir bilincin oluşumu bakımından önemliydi. En azından ortak kimlik ruhunun gelişimini körükleyen temel faktörlerden biri olarak ele alınabilir. Özellikle, Aralık 1904`te petrol sanayii işçilerinin yaptıkları grevler sonucunda bazı temel haklar elde edebilmeleri ve bunun sonucunda da tüm işçilerle toplu sözleşmelerin yapılması Azerbaycan`da siyasi kültür ve ulusal kimlik açısından önemli bir gelişme idi.[219]

Takip eden bölümde bu konuda daha detaylı bilgi verilmeye çalışılacak, Azerbaycan`ın ulusal kimliğini besleyen iç ve dış faktörlere değinilecektir. Bu kapsamda geleneksel üretim ilişkileri, geleneksel kendini tanımlama biçimi (kimliği) dönüştürülen Azerbaycan toplumunun ülke içi (*Çarlık yönetiminin sosyo-kültürel politikaları ve eğitim uygulamaları gibi, milliyetçi ayıdınların girişimleri, basın-yayın*

[218] Seyidzade, s.52
[219] a.g.e., s.55

faaliyetleri gibi) ve ülke dışı (*Avrupa`da güçlenen ve giderek Çarlık Rusyası da dahil olmak üzere çoğu ülkelere yansıyan milliyetçi eğilimler; 1905, 1917 Rus Devrimleri; 1906 İran Meşrutiyet Devrimi, 1908 Osmanlı`da Jöntürkler Devrimi gibi*) gelişmelerden beslenerek kendi varlığını sürdürme çabaları ele alınacaktır.

B. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`ne Doğru Kimlik Oluşumunun İlk Aşaması

Aslında, Kurban Said`in 1900`lerin başında Azerbaycan`da Gürcü kızı Nino Kipiani ve Azerbaycanlı Ali Han Şirvanşir arasında geçen aşkı anlatan klasik "Ali ve Nino" romanı, sadece iki farklı kimliğe sahip genç arasındaki Doğu kültürü motifleriyle süslenmiş zorlu bir ilişkinin öyküsü değildir. Aynı zamanda, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan toplumunun içinde bulunduğu kimlik krizinin de önemli bir yansımasıdır.[220] Nitekim Shaffer`in de ifade ettiği gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Azerbaycan`da bulunan toplulukların Türk, Azerbaycanlı, İranlı ya da Müslüman kimlikleri arasındaki farklılık pek açık değildi.[221] Bu belirsizlik döneminin arkasından ise yukarıda anlatılan tarihsel dinamiklerin de etkisiyle başdöndürücü bir hızla toplumun kendini tanımlaması süreci ortaya çıkmış, tanımlamayla ilgili farklı görüşler öne çıkınca sözkonusu süreç bir anlamda toplum içi çatışmaya dönüşmüştür. Batı kökenli siyasi ideolojilerin de devreye girmesiyle durum iyice ciddileşmiştir. Bu bağlamda İslamcı-ümmetçi, Türkçü,

[220] *Ali ve Nino* romanının yazarının kimliği konusunda günümüz Azerbaycanında gerek bilimsel ortamlarda, gerek çeşitli basın-yayın kuruluşlarında tartışmalar sürmektedir. Kimilerine göre Kurban Said, Bolşevik Devrimi`ni takiben mühacir hayatı yaşamış Azerbaycan vatandaşlarındandır. Diğerlerine göre ise, sözkonusu yazar Azerbaycan`ın ünlü edebiyatçılarından sayılan Yusif Vezir Çemenzeminli`den başkası değildir. Bkz: Kurban Said, *Ali ve Nino,* Şark-Garp Neşriyyatı, Bakı, 2006.
[221] Shaffer, s, 15-22.

Azerbaycancı, Tatar, Rusya Müslümanları gibi kimlik tanımlamaları arasndaki muğlaklık olabildiğince ilerlemiştir. Zaten, adı geçen romanın kahramanı ve dönemin aydın kesimini temsil ettiği anlaşılan Ali Han Şirvanşir de adeta bu durumu simgelemektedir. O bir taraftan, Batılı kadınların özgürlğünü imrenerek anlatıp Müslümanların dinsel yaşamını, Doğu kültürüne has bazı yerel davranış biçimlerini mizahi bir dille betimlerken, aynı zamanda bazı bilinçaltı değer yargılarından kopamadığını da paradoksal biçimde yansıtmaktadır:

"...Şu dağların (Kafkasya dağları) arkasındaki dünyadan bana ne? Onların savaşlarının, kentlerinin, çarlarının, kaygılarının, sevinçlerinin, temiz ya da kirli olmalarının benimle ne ilgisi? Biz farklı tür temiz ve farklı tür kirliyiz, farklı şekilde ağırlığımız ve farklı yüzümüz var. Tren Batı`ya doğru gidiyor olabilir; ama ben, bütün kalbimle, bütün ruhumla Doğu`ya aitim."[222]

Belki de asıl çelişkili olan Ali Han Şirvanşir`in Doğu kültürüne ait olduğunu vurgulamasına rağmen, eserin sonunda Batı tipli demokratik bir devletin (1918`de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti) bekası uğruna sürdürülen silahlı çatışmalarda kendini ölüme atmasında yatmaktadır. İşte, romanın kahramanı Ali Han Şirvanşir`in bu şekilde sürekli Doğu ve Batı arasındaki bocalaması durumunun bir ölçüde o günün koşullarında *Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal dinamiklerini belirleyen kesimin - Azerbaycan aydınlarının* ruhuna sinmiş genel bir sendromu yansıttığını söylemek pek yanlış olmayacaktır.[223]

[222] Kurban Said, *Ali ve Nino*…, s.56

[223] Romandan da görüldüğü üzere, Ali Han Şirvanşir varlıklı ailede yetişmiş, o dönemde ünlü Rus okullarında iyi düzeyde eğitim almış, bununla beraber milli mücadele sırasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin Dışişleri Bakanlığı`nda görev yapmış birisi olarak adı geçen dönem için Azerbaycan`ın seçkinler katmanını temsil ediyor. Aynı zamanda ülkenin bekasını düşünen, bunun için elinde olan bütün olanakları kullanmaya çalışan aydın izlenimi veriyor.

Azerbaycan`ın ulusal kimliğinin gelişim tarihinde aydınlar olgusunun altı önemle çizilmeyi gerektirecektir. Çünkü Azerbaycan kimliğinin biçimlenme süreci ne, örneğin, Şah dönemi İranı`nda ya da Atatürk devrimlerinde olduğu gibi yukarıdan aşağıya, ne de çoğu Batılı demokrasilerde olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru gelişmiştir. Daha çok yeni yeni oluşmaya başlayan ulusal burjuvazinin de finansal katkılarıyla, ilk başlarda halkı çağdaş değerler konusunda bilgilendirmek için yola çıkan ama daha sonra tarihsel-siyasal faktörlerin de etkisiyle önce özerklik, arkasından uluslaşma, devletleşme amaçlarını kendi gündemlerinin başına yerleştiren bir grup aydın zümre ve basın-yayın kuruluşlarının faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır.[224]

Bu bağlamda Azerbaycan kimliğinin gelişiminde *iç faktörler* tanımıyla nitelendirilebilecek olan aydın ve gazeteciler grubu, ülke içindeki endüstrileşme sürecine paralel olarak bir taraftan kendi aralarında başlattıkları geniş çaplı tartışmalarla yeni kimlik söyleminin kuramsal temellerini saptamaya çalışırken, diğer taraftan da baskın şekilde geleneksel Müslüman-Türk-Doğu toplumu niteliklerini taşıyan Azerbaycanlıları politize etme konusunda önemli işlev görmüşlerdir. Ayrıca, cemaat kültüründen ulus kültürüne geçişte Azerbaycan toplumunun yeni kimlik formasyonu açısından yeni değerlerin içselleştirilmesinde, belki de daha çok yerel koşullara uyarlanmasında temel rol oynamışlardır.[225] Eric J. Hobsbawm`un özdeyişiyle *ön-milli birliğin* sağlanmasında belirleyici olmuşlardır.[226]

---

[224] Ne var ki, bu dönemde Azerbaycanlı aydınları benimsemiş oldukları siyasi görüş açısından yekpare şekilde tanımlamak olanaksızdır. Sözkonusu aydınların başlıca olarak milliyetçi, liberal, sosyal-demokrat, Marksist ve İslamcı akımlardan etkilendiği açıkça görülebilmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Swietochowski, s.37-63.

[225] 1905-1917 arasında sadece Bakü`de çeşitli yayın ömürlerine sahip 63 gazetenin yayınlandığı bilinmektedir. Başka bir veriye göre ise Bolşevik Devrimi`ne kadar genel olarak Azerbaycanda 150`den fazla dergi ve gazete yayınlanmıştır. Doğal olarak bu rakamlar, o günün koşullarında geleneksel bir Doğu

Daha da önemlisi, 1905 yılına değin genelde sosyo-kültürel alana odaklanan Azerbaycanlı aydın ve gazeteci kesimin faaliyetleri, sözkonusu tarihlerde Rus-Japon savaşından Çarlık ordularının yenilgiyle ayrılmasından sonra beliren merkezkaç eğilimlerinin ve 1905-06`da Ermeni-Müslüman (Türk) çatışmalarının da önemli etkisiyle hızlı bir şekilde siyasal alana kaymışlardır.[227] Nitekim tarihsel olarak Azerbaycan siyasetinde sosyalizmden milliyetçiliğe, İslamcı ümmetcilikten Marksizm`e ya da liberalizme kadar düşünce akımlarının kendilerine yer edinmesi daha çok bu dönemden itibaren gözlemlenmiştir. Bu doğrultudaki gelişmeler, öteden beri genelde sosyo-kültürel alana sığdırılmaya çalışılan Azerbaycan kimliği sürecinin zayıf kalan siyasal sütununun güçlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Hatta *Difai* örneğinde olduğu gibi siyasal-aktivist örgütlenmelerin meydana çıkması bir ölçüde kaçınılmaz olmuştur.[228]

Burada bir hususun altını çizmekte yarar vardır. Raymond Aron, 19. yüzyıl Rus aydınlarının tanımını yaparken şöyle bir açıklama yapmaktadır:

---

toplumu olan Azerbaycan`ın dönüşümü açısından önemli bir gelişim düzeyine işaret ediyordu. Bunun için bkz: E.Süleymanlı, *Milletleşme...,* s..83-84.

[226] Eric J. Hobsbawm, *1780`lerden Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik,* Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.35.

[227] Gerçi Swietochowski`nin bu konudaki görüşleri biraz farklıdır. Ona göre, 1905 Birinci Rus Devrimi`nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Azerbaycan`da siyasi parti yapıları zayıflamış, buna karşın, eğitim ve sanat daha önce görülmemiş bir hızla gelişmiştir. Örneğin, 1908`de sadece Azerbaycan`da değil, tüm Müslüman Doğu ülkelerinde ilk kez olmak üzere Ü.Hacıbeyov tarafından "Leyli ve Mecnun" operası yazılmış; 1914 yılında okur-yazarlık neredeyse iki katına çıkmış; sansür uygulamalarının da azalmasıyla anadile yayınlanan kitap sayısında önemli artış gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Swietochowski o günlerde Azerbaycan gazeteciliğinin iki ana gündeminin olduğunu belirtmektedir: devrim sonuçlarının tartışılması ve ulusal kendini tanımlama, başka bir deyişle ulusal kimlik sorunu. Bkz: Swietochowski, s. 56-57.

[228] 2 Şubat 1905 yılında Bakü`de Ermenilerce bir Azerbaycanlı Müslüman-Türkün öldürülmesi üzerine Ermeni ve Müslüman-Türk topluluklar arasında silahlı çatışmalar çıkmış, kısa bir sürede nerdeyse tüm Azerbaycan`a yayılmıştır. Ermeni topluluk özellikle Taşnaksütyun partisinin kontrolünde örgütlü bir şekilde hareket ederken, Müslüman-Türk nüfus hazırlıksız mücadele veriyordu. Bunun üzerine, 1906 yılında Bakü`de Ahmet Ağaoğlu`nun önderliğinde *Difai* (Arapça savunma, müdafaaya yönelik anlamında) örgütü kurulmuştur. *Difai* aynı zamanda Azerbaycan toplumunun ilk siyasi örgütlenme örneği idi. Bkz: Süleymanlı, *Milletleşme...,* s.113-114.

"...Onlar (aydın kesim); eski cemiyetten kopmuşlardı, edindikleri bilgiler ve kurulu düzen karşısında takındıkları tavır kendilerini birleştiriyordu. Sahip olduğu ilmi zihniyet ve taşıdığı hür fikirler kendini yalnız, milli kültüre düşman ve adeta şiddet yoluna itilmiş hisseden *Intelligentsia*`nın ihtilale yönelmesine yardm ediyordu."[229]

Başka bir deyişle, Aron, o dönemde Rus aydınlarının muhalif kimlikle demokratik açılımlar bağlamında sürekli bir merkezkaç eğilimi sergilediklerini ima etmektedir. Tabii ki, sözkonusu süreçte Azerbaycan, siyasal düzlemde olduğu gibi, sosyo-kültürel düzlemde de Rus Çarlığı`nın mahalli bir parçası olduğundan, Azerbaycanlı aydınlar da haliyle Rus entellektüellerinin genel niteliklerinden bir çoğunu paylaşıyordu. Bununla birlikte, Azerbaycanlı aydınları (muhtemelen Çarlık kontrolündeki diğer mahalli aydınlar gibi) Rus aydınlardan ayıran önemli bir fark vardı. Şöyle ki, Azerbaycanlı aydınlar Çarlık yönetimine karşı belirli zaman dilimlerinde özerklik taleplerinden bağımsızlık mücadelesine değin geniş bir eylem alanını kapsayan muhalif duruş, merkezkaç eğilimleri sergilemekle birlikte, ülke içinde bir bütünsellik oluşturma, merkezi yapı kurma çabası gösteriyor ve dolayısıyla, bu amaçları sağlayacak olan ortak bir kimlik inşasına odaklanıyorlardı. Nedeni açıktı. Çevre ülke kimliği ile Azerbaycanlı aydınlar yeni ve farklı siyasi ideolojilerin de etkisiyle merkezin kontrolünden uzaklaşmanın yollarını ararken; orta çağ feodal yapsının kalıntıları üzerine devam eden Azerbaycan toplumunun kendi içinde birleşmesi, ortak paydalarda buluşması, çağdaş değerlere ayak uydurması, nihayet dinsel cemaatten ulusa dönüştürülmesi gerektiğini zımni şekilde kaderin kendilerine bıraktığı bir misyon olarak

[229] Raymond Aron, *Aydınların Afyonu,* Çev.Tanju İzzet, Tur Yayınları, İstanbul, 1979, 261. Aktaran: Rüstem Erkan ve Faruk Bozgöz, "Aydınlar, Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji", *Doğu Batı,* Sayı 29, Ağustos, Eylül, Ekim-2, 2004, s.217.

görüyorlardı. Zaten bu dönemde dinsel cehalet, kimi gelişmelere rağmen okur-yazarlık düzeyinin hala aşağı olması, Bakü dışında tarımsal üretim ağırlıklı toplum düzeninin sürdürülmesi gibi problemler dışında mücadele edilecek daha önemli, daha acil sorunların olduğunu söylemek de pek kolay görünmüyor.[230]

Bununla beraber, önceki bölümde de özetlenmeye çalışıldığı gibi, Rusya bu süreçte izlediği politikalar açısından bir bakıma hep bir "yukarı" konumunda bulunmuş ve "aşağıyı" şekillendirmeye yönelik ekonomiden kültüre, eğitimden edebiyata azımsanmayacak etkiye sahip uygulamalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca, çeşitli Batı düşüncelerinin Azerbaycan`a girişinin büyük çoğunlukla hep Rusya üzerinden yapıldığını da eklemek gerekecektir. Bu bağlamda Rusya`nın uygulamaları daha çok *dış faktörlere* işaret eden etmenler olarak değerlendirilebilir. Bu hususta geriye dönmek pahasına da olsa, bazı noktalara yeniden göndermede bulunmak faydalı olabilir. Örneğin, Çarlık yönetiminin Azerbaycan kimliğinin inşa sürecine katkıları konusunda bilgi veren Seyidzade`ye göre;

"... Rusya tarafından Azerbaycan`ın işgal edilmesinin (1813, 1828) sonuçları aslında tekyönlü değildi. Bu tarihsel olayın Azerbaycan halkı için önemi ondan ibaretti ki, sonuçta dış saldırı tehlikeleri ortadan kaldırılmıştır. Ülkede yaşamın belirli düzeyde istikrara kavuşması ticaret ve zanaatın canlanmasını, kent sayısının artmasını sağlamıştır. Azerbaycan içindeki vilayetler arası iç gümrük engellerinin ortadan kaldırılması, Azerbaycanda tek para sisteminin, aynı zamanda tüm ülke için ortak ölçme sisteminin uygulanması, Rusya`nın çeşitli vilayetleri ile sıkı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi,

[230] Örneğin, Ahmet Ağaoğlu, Fransa`da eğitimini tamamlayıp Azerbaycan`a döndükten sonra, ilk iş olarak *Neşr-i Maarif* isimli bir dernek kurmuş ve İsmayil Bey Gaspıralı`nın *Usul-i Cedit* mektepleri fikrini yaymak için şehir şehir dolaşıp adı geçen derneğin şubelerini açmştır. Bu konuda bkz: F.Gülseven, "Ahmet Ağaoğlu`nun Hayatı, Fikirleri, Siyasi ve Sosyal Mücadeleleri", *Azerbaycan,* Sayı: 268, Yıl: 38, s.82-84. Aktaran: E.Süleymanlı, s.91.

girişimcilik ilişkilerinin ortaya çıkması, Azerbaycan`ın Rusya çapında ve buradan da dünya pazarlarına katılmasını temin etmiştir."[231]

Aslında Seyidzade`nin burada saptamış olduğu durum Ernest Gellner`in endüstrileşme ve ulusal bilincin gelişimi arasında kurduğu kuramsal önermelerle örtüşmektedir. Şöyle ki, Gellner`e gore, endüstri öncesi uygarlıklar kültürel farklılık bakımından zengindirler. Politik milliyetçiliğe sık rastlanmaz. Buna karşın, endüstrileşme ve kapitalistleşme belirli bir standardizasyon getirerek ulusal bütünlüğü sağlamaktadır.[232] Gerçekten de Çarlık yönetiminin genel kontrolü sağlama adına yapmış olduğu idari birleştirme uygulamaları, Azerbaycan toplumunda uluslaşma eğilimlerini etkilemiştir.

Öte yandan, Shaffer, Çarlık Rusyasının idari ve hukuksal alanlardaki uygulamalarına dikkat çekerek, bu uygulamaların Azerbaycan toplumunda bir içsel bütünleşmeye neden olduğunu, dahası, sözkonusu alanlarda beliren gelişmelerin ekonomik anlamda da bir bütünleşme eğilimlerine temel oluşturduğunu ifade etmektedir.[233] İşin ilginç yanı, 20. yüzyılın başlarındaki ulusal mücadelenin önemli isimlerinden M.E.Resulzade bile, Biz-Öteki ilişkisi çerçevesinde Çarlık Rusyası`nın etkileriyle ilgili önemli itiraflarda bulunmaktaydı:

"...Rus istilasının iyiliği şu oldu ki, Azerbaycanlılar kendilerini ictimai bir vücut, hususi kültür tohumlarını taşıyan bir cemiyet, yani Ruslardan ayrı bir millet olduklarını hissetmeye başladılar."[234]

---

[231] Seyidzade, a.g.e., s.9-11
[232] Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak,* çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.59-61.
[233] Shaffer, a.g.e., s.25-27
[234] Nesibli, a.g.m., s.143

Görüldüğü üzere Rus etkisi Azerbaycan ulusal kimliğinin gelişiminde ilk bakışta paradoksal şekilde değerlendirilebilecek bir süreç izlemiştir. Şöyle ki, Çarlık yönetimi poltikalarının Azerbaycan kimliğine birleştirici katkıda bulunduğu ve uluslaşma süreci için bir takım gerekli koşullar sağlamış olduğu bir gerçektir. İlginç olan ise Çarlık yönetiminin bu politikaları izleyerek ortak bir dil, ortak bir kültür, ortak bir üretim tarzı üzerinden Çevre`nin Merkez`e bağlılığını sağlamayı düşünürken, sürecin ters işlemesidir. Başka bir deyişle, Ersanlı`nın da doğru olarak belirttiği üzere, Rusya, Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu Kafkasya bölgesinde kültür ve dil açısından belirleyici bir konum kazansa da, sözkonusu coğrafyada Çarlık adına paylaşılan bir vatandaşlık bilincini pekiştirememiştir.[235] Böylelikle, Rusya`nın politiklaları Çarlığın merkezi otoritesine bağlı bir yuttaş inşa etmekten ziyade, yerel ulusçuluk eğilimlerini motive etmiştir. Sonuç itibarıyla süreç Çarlık yönetiminin öngördüğü şekilde gelişmemiştir. Kuşkususz sürecin bu şekilde işlemesinde Azerbaycanlı aydınların büyük rolü olmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi, Azerbaycan aydınları o dönemlerde konjonktürel koşulların da yardımıyla merkez-kaç eğilimlerinin sürekli canlı kalmasını sağlamış, özerklik taleplerinden ulusal bağımsızlığa doğru ilerleyen süreçte gündem belirleyen unsur olmaya devam etmiştir.

Bu gelişmeler ışığında tüm iç ve dış faktörlerin etkisiyle sözkonusu dönemde Azerbaycan`ın kimlik oluşum sürecinin üç temel sütunu dikkat çekmektedir: a) İslam ve modernleşme sentezi; b) Türkçülük ve c) Azerbaycancılık.

[235] Büşra Ersanlı, "Kafkasya`da Azerbaycan Kimliği", Büşra Ersanlı ve Hüsamettin Mehmedov (der.), *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi: Azerbaycan*, DA Yayınları, İstanbul, 2004, s.10

Adı geçen sütunların içeriğine geçmeden bir hususa değinmekte yarar vardır. Tarihsel olarak bakılırsa, sözkonusu üç sütun, coğrafi konum ve konjonktürel durumların da etkisiyle birbirlerini karşılıklı şekilde beslemişlerdir. Bu bağlamda örneğin, Soltan`ın anlattıkları önemli bir noktaya ışık tutmaktadır. Ona göre, Azerbaycan'ın İran devletinin içinde kalan kısmındaki insanların kendilerine *Türk* demelerine rağmen, Çarlık Rusyasının kontrolündeki bölgede (günümüz Azerbaycan Cumhriyeti sınırları içinde) yaşayan halk kendisini tanımlamak için yaygın olarak *Müslüman* kavramını kullanmıştır.[236] Soltan bunun nedenini başından itibaren Aras nehrinin iki kyısındaki "*öteki*"ler arasındaki farka bağlamaktadır. Başka bir deyişle ona göre, İran içindeki Azerbaycanlıların karşıt olarak gördükleri toplum kendileri gibi Şii olan Farslardı. Bu açıdan farklılığı belirtmek için *Türk* ismi öne çıkıyordu. Ermenistan, Gürcistan'la çevrili Rusya Çarlığı içindeki (dolayısıyla, Hrıstiyan toplumlarla çevrili) Azerbaycan için ise *Müslüman* adı daha belirgin bir şekilde yerleşmekte ve kitlesel söyleme hakim olmaktaydı.[237]

---

[236] Soltan, a.g.m.

[237] Gerçekten de, özellikle 1905 Rus Devrimini takiben Çarlık kontrolündeki Azerbaycan`da kimlik farklılığının gelişiminde Hrıstiyan-Müslüman ikileminin önemli yer tuttuğunu görmek mümkündür. Örneğin, genelde Azerbaycanlı liberal aydınlardan oluşan bir grup Bakü Düması`ndaki (Bakü Kent Meclisi) konuşmalarında ya da *Kaspi* gazetesinde yayınlanan makalelerinde bu ikilemi daha fazla ön plana çıkarmışlardır. Şöyle ki, sözkonusu aydınların Müslüman ve Hrıstiyanlara eşit hakların verilmesi, Müslümanların da sivil devlet görevlerinde çalışabilmesi, Hrıstiyan din okulları gibi medreselerin de kurulmasına izin verilmesini içeren talepleri önemli ipuçları vermektedir. Bunun için bkz: Swietochowski (1985), s. 46. Diğer taraftan, Meir Litvak İran`ın içinde kalan Azerbaycan toplumunun Biz-Öteki bağlamındaki kimlik durumuna ilişkin ilginç bilgiler vermektedir. Yazara göre, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dini ortamlarda bile etnik bölünme sözkonusu idi. Çoğunluğu Şii olan ama Türk kökenli Azebaycanlılar ile Fars kökenli ya da Farsça konuşan öğrenciler arasında farklılık eğilimlerinin belirdiği gözlemlenmeye başlamıştır. Litvak`a göre, dini merkezlerde sunulan İslami öğretinin hiç bir etnik ayrım gözetmeksizin sağlanılmasına rağmen, öğrneğin, Şiilerin ana merkezi sayılan Necef kentinde Azerbaycanlılar Türk kökenli Şeyh Hüseyn Necef gibi ayetullahları izlerken, Fars öğrenciler daha çok kendi etnik kökenlerinden olan Ayetullahları tercih ediyorlardı. Bunun için bkz: Meir Litvak, *Shi`i Scholars of Nineteenth-Century Iraq: The "Ulema" of Najaf and Karbala,* Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.31. Aktaran: Shaffer, s. 29.

Öte yandan I. Dünya Savaşı`nı takiben Azerbaycan`ın siyasi kararverme mekanizmasındaki Batı değerleri ile bütünleşme eğilimleri bir taraftan yukarıda bahs edilen kimlik sütunlarının modernleşme ayağını güçlendirirken, diğer taraftan ülke içinde toplumun tüm kesimlerini kapsamayı ve ülke dışında dengeli bir politika izlemeyi amaçlayan *Azerbaycancılık* kavramının gelişimini önemli ölçüde beslemiştir. Sözkonusu sütunların bir takım kendilerine özgü niteliklerini genel hatlarıyla tanımlamak gerekirse, aşağıdakileri belirtmek mümkündür.

a) İslam ve modernleşme sentezi: Benedict Anderson`a göre, milliyetçiliğin incelenmesi, bilinçli olarak benimsenmiş siyasi ideolojilerle değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu düşünülen büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek gerçekleştirilmelidir. Yazar burada iki kültürel sistemden söz eder: *dinsel cemaat* ve *hanedanlık mülkü*.[238] Bu varsayımdan yola çıkarak tarihsel olarak bakılırsa, görülecektir ki, Azerbaycan, coğrafi konumu nedeniyle uzun süre bağımsız bir ülke olma olanağı kazanmamış, hatta Türk toplulukların burada çoğunluğu oluşturdukları dönemlerde dahi çevre olma özelliğinden kurtulamamıştır. Zira Fazil Gazenferoğlu`nun deyimiyle, Azerbaycan coğrafyasının başat ögesi olan Türk topluluklar şu veya diğer engeller nedeniyle bir devlet çatısı altında toplanmamış/toplanamamışlardır.[239] Başka bir deyişle, Azerbaycan`ın merkez-çevre ilişkilerinde hep çevrede konumlandığını belirtmek doğru olacaktır.[240] Dolayısıyla Anderson`un önerdiği *handedanlık mülkü* seçeneği tarihsel

[238] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul, 3.Baskı, 2004, s.26.
[239] Fazil Gazengeroğlu, *Türk Kimliği ve Azerbaycan Vatanı,* YİSAV Yayınları, Ankara, 1998, s.261. Aktaran: E.Süleymanlı, s.28.
[240] Buna karşın günümüz Azerbaycan tarih yazımında Safevileri Azerbaycan devletçiliğinin tarihsel selefi olarak gören, bunu belirli bir süreklilik içerisinde Azerbaycan`a ait hanedanlık olarak değerlendiren yaklaşımlar da yaygın şekilde mevcuttur. Örneğin, bu tür yaklaşımdan yola çıkan Ali Hasanov

olarak Azerbaycan gerçeklerine pek uymamaktadır. Ve bu tarihsel olguya milliyetçilik düşüncelerinin Azerbaycan`a çok sonralar geldiği gerçeği eklenirse, Azerbaycan toplumunun kendi kimlik aidiyetine referansta bulunmak için uzun süre *dinsel cemaat* seçeneğini tercih etmek durumunda kaldığı kendiliğinden ön plana çıkacaktır. Zaten önceki bölümlerden de görüldüğü üzere, Çarlık istilasından sonra Azerbaycan toplumu ilk başlarda kendine özgü farklılığı hep Müslüman-Hrıstiyan ikilemi çerçevesinde açıklamayı tercih etmiştir. İslami değerler bir çeşit tutunum ideolojisi işlevi görmüştür. Ayrıca, Azerbaycan toplumunun büyük bir kısmının Şii mezhebine mensup olmalarının, Müslüman-Hrıstiyan ikilemine dayanan ötekileştirme sürecine özel bir dinamizm kattığı söylenebilir. Bu, biraz da Şiiliğin geleneksel ruhundan kaynaklanıyor olsa gerek. Şöyle ki, çok sayıda yapılan araştırmalara göre Şiilik, Arap İslamı'na karşı Farsi bir cevaptı.[241] Dolayısıyla, Şiiliğin ruhundaki kendine özgü tepkici ve Biz-Öteki ilişkisine dayanan geleneğin, o dönemde Azerbaycan toplumunun sosyo-politik, kültürel davranış kodlarını, tercihlerini etkilediği pek muhtemeldir. Üstelik Azerbaycan coğrafyasında yaşayan toplulukların sosyo-kültürel pratiklerinde biraz daha geriye yönelik inceleme yapılırsa, sözkonusu Biz-Öteki reflekslerini motive eden daha eski bulgulara da rastlanılabilecektir. Bunların başında kuşkusuz, İslam öncesi dönemde Azerbaycan ve

---

*Azerbaycan`da Avrupa`dan daha önce – 15. yüzyılın sonlarından itibaren Safeviler`in siyaseti sonucunda merkezileşmiş milli devlet hareketinin* başladığını ileri sürmektedir. Bunun için bkz: Ali Hasanov, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Xarici Siyaseti,* Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 2005, s.57. Ne var ki, bu çalışmanın konusu tarihsel olarak Çarlık Rusyası`nın kontrolündeki alana işaret eden Azerbaycan olduğundan, Safeviler döneminde bile günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının eyalet statüsünden kurtulamadığını belirtmek gerekecektir.

[241] İlya Pavloviç Petruşevski, *İslam der İran: ez Hecret ta Payan-e Garn-e Nohom-e Hecri*, Peyam, Tahran, 1354 (hicri), s. 371-399; İsmail Mutlu, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 15-80; Hamid Algar, *İslam Devrimi'nin Kökleri*, çev., M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, Ankara, 1988, 17-54; Abdülbakıy Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.21-224.

İran`ı da içine alan coğrafyada yaygın olan *Zerdüştlük* dininin içeriği gelecektir. Bilindiği gibi, Zerdüşütlük dininin ilk doktrininde ve MS 215 yılından sonra Zerdüştlüğün alt kolu olarak ortaya çıkan *Maniheizm`de* hep bir dikotomi olmuştur. Başka bir deyişle, Zerdüştlüğün ilk doktrininde kullanılan İyi Tanrı ve Kötü Tanrı, ya da Maniheizm'de ön plana çıkarılan İyi Ruh ve Şeytan gibi kavramlar sözkonusu dikotomiyi açıklıyordu.[242] Her ne kadar bu kavramların, Azerbaycan toplumunun sosyo-kültürel davranışlarında doğrudan neden olduğu etkiler konusunda kesin bir şey söylemek zor görünse de, Şiiliğin kuramsal temelinde önemli izler bıraktığı, onun ötekileştirme eğilimlerine ciddi katkıda bulunduğu, dolayısıyla da Azerbaycan toplumuna Şiilik süzgecinden geçerek yansıdığı kuvvetle muhtemeldir.[243]

Bu noktada Azerbaycan kimliğinin oluşum süreci bakımından teme rol oynayan aydın kesimin dinsel değerlere karşı sergilediği duruşun niteliği de büyük önem kazanmaktadır. Örneğin, A.Ağaoğlu, Mehemmed Emin Resulzade gibi Azerbaycan`ın ulusal kimlik inşasında önemli rol oynayan kişilerin bir dönem Şeyh Cemalettin Afgani`den etkilenerek Pan-İslamcı söylemi benimsedikleri bilinmektedir.[244] Fakat ne ilginçtir ki, bu durum, Azerbaycan`ı İslami devlet yapılanmasına ya da geleneksel

---

[242] Nikki R. Keddie (der.) *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, Yale University Press, New Haven and London, 1983, s.47.

[243] Aslında sözkonusu dikotomi tarihsel olarak farklı biçimlerde olmak üzere Azerbaycan kültüründe hep hissedilmiştir. Özellikle de, Azerbaycan kültürünün önemli ayağı olan edebiyyatta. Örneğin, daha Şiiliğin Azerbaycan topraklarında başat konumda olmadığı 12. yüzyılda Azerbaycan`ın ünlü klasik şairlerinden Nizami Gencevi`nin "Hayır ve Şer" manzumesi, Zerdüştlük doktronindeki dikotomiden beslenmişe benzemektedir. Ya da günümüzde Azerbaycan`ın çağdaş yazarlarından Anar`ın "Ak Koç, Kara Koç" hikayesinde yine Zerdüştlüğe özgü bir kültürel mirasın izlerinin olduğu söylenebilir. Bkz: Anar, "Ağ Goç, Qara Qoç"*, 525ci* gazete, 16-27 Eylül, 2003.

[244] Örneğin, Ahmet Ağaoğlu, 4 Ocak 1904 yılında *Şark-ı Rus* gazetesinde Müslüman kimliğine vurgu yaparak şöyle yazıyordu: "*...Biz Müslümanların laf yapmakta eşi beraberi yok. Biz, gürültülü ifadeler kullanmayı, belagatla konuşmayı.....beceriyoruz."* Bkz: Seyidzade, a.g.e., s. 60. Ayrıca,bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Ahmed Ağaoğlu, *Üç Medeniyyet,* Der. Vagif Sultanlı, Mütercim Neşriyyatı, Bakı, 2006, s.4; Şirmemmed Hüseynov (der.), *Mehemmed Emin Resulzade: Eserleri,* 1. cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992.

Müslüman Orta Doğu toplumuna götürmemiştir/götürememiştir. Aksine, aydın ve basın-yayın kuruluşlarının da önemli katkılarıyla Azerbaycan toplumu bir taraftan tarihsel, sosyo-kültürel birikimini Müslüman etiketi altında korumaya/geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan çağdaş Batı değerlerine eklemlenmeği, seküler ve demokratik ölçütler temelinde bir devlet yapılanmasına gitmeyi tercih etmiştir. Bu tercih hatta Azerbaycan aydın hareketleri (*maarifcilik*) ve gazetecilik faaliyetlerinin 19.yüzyıla inen derinliklerinde bile açıkça görünmekte idi. Örneğin, sözkonusu aydın hareketlerinin öncülerinden sayılan ve Azerbaycan kimliğinin gelişiminin ilk aşamasına yapmış olduğu önemli katkılarla bilinen M.F.Ahundov (1812-1878), Azerbaycan`ın ilk gazetecisi Hasan Bey Zerdabi`ye dayanarak *Mağrip Zemin* olarak tanımladığı Batı Avrupa ülkeleri ile *Maşrik Zemin* şeklinde nitelendirdiği Müslüman Doğu ülkeleri arasında karşılaştırma yapan çok sayıda makaleler yazmış, Batı Avrupada uygulanan parlamenter rejimi idealize eden görüşlerini dile getirmiştir.[245] Öte yandan, 19. yüzyılın sonu – 20. yüzyılın başlarında ünlü mizah dergisi *Molla Nasrettin*, toplumun dinsel hassasiyetini gözetmekle beraber, dini cehaletin toplumsal gelişme önünde neden olduğu engeller konusunda çok sayıda karikatür ve makale yayınlamakta idi. Bu tür dinsel değerler ve ilerleme arasındaki sentezci yaklaşıma Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kuruluşunda önemli görevler üstlenen Ali Merdan Topçubaşı`nın (Topçubaşov) 7 Haziran 1905`ten itibaren editörlüğünü yapacağı "Hayat" gazetesinin gelecek faaliyetleri açısından belirlediği ilkelerde de rastlamak mümkündür:

[245] Mirze Bala Memmedzade, "Memmed Emin Resulzade", Şirmemmed Hüseynov (der.), *Mehemmed Emin Resulzade: Eserleri,* 1. Cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992, s.7

"...Biz Müslüman ve Rusya`nın tebaası olduğumuz için Rus devletinin ekonomik ve siyasal koşullarında terakki etmek istiyoruz. Biz Müslümanız ve bu nedenle de bütün din kardeşlerimizin terakksini arzu ederiz ve dünyanın hangi köşesinde olursa olsun onların gelişmesini yürekten selamlıyoruz. Biz Türküz ve bu nedenle de her yerde bütün Türklere inkişaf, terakki ve mutluluk arzu ederiz."[246]

28 Mayıs 1918`de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edildiğinde ise din olgusu geride kalan dönemlere nazaran görece daha fazla özel alana itilmiş, başka bir deyişle, "şemsiye kimlik" statüsünden arınarak Azerbaycan kimliğini tanımlayan ögelerden sadece birine çevrilmişti. Nitekim Bağımsızlık Deklarasyonu`nun (o günün tanımıyla *Akitname* ya da *Misak`ı Milli*) 4. maddesi bu durumu en iyi şekilde anlatıyor olsa gerek:

"...Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins farkı gözetmeden bütün vatandaşlarına hukuk-u siyasiyye ve vataniyye temin eyler."[247]

Dolayısıyla, sozkonusu deklarasyon yeni kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin seküler niteliğini de ima ediyordu. Ne var ki, Swietochowski`nin bu görüşle ikna olmadığı görülmektedir. Ona göre, çağdaş Azerbaycan kimliği ve devletçiliğinin kuramsal temeli olan ve Ali Bey Hüseynzade tarafından geliştirilen *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak* yaklaşımı bir modernleşme programı olmakla birlikte, önemli bir eksiği de barındırıyordu: *Bu programın sekülerlik ayağı bulunmuyordu.*[248] Ama o dönemin genel koşulları gözönünde bulundurulursa,

---

[246] Seyidzade, a.g.e.

[247] Azerbaycan Respublikası MDA, f.970, İş 4, s.1-2. Aktaran: Cemil Hesenov, *Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde: 1918-1920,* Azerneşr, Bakü, 1993, s.86

[248] Swietochowski, s.57-61. Günümüzde *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak* sloganının fikir babasının kimliği konusunda tartışmalar sürmektedir. Kimilerine göre bu düşünce Cemalettin Afgani`ye, kimilerine göre, Yusuf Akçura`ya, kimilerine göre ise Ziya Gökalp`a aittir. Fakat araştırmacı Azer Turan gerek bizzat Yusuf Akçuraya, gerek ilgili dönemin diğer ileri gelenlerine dayanarak sözkonusu düşüncenin Ali Bey Hüseynzade`ye ait olduğunudile getirmiştir. Bkz: Azer Turan, *Ali Bey Hüseynzade,* Selam Yayınları, Moskova, 2008, s.108-109.

Swietochowski`nin yaklaşımının gerekli düzeyde kapsayıcı olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü ulusal kimliğin henüz gerekli olgunluk düzeyine yerleşmemiş olması, dahası, toplumun hala daha çok dinsel simgeler üzerine örgütlendiği gözönünde bulundurulursa, o koşullarda sekülerlik anlayışının yaptırımcı yöntemlerle devreye sokulması riskli sonuçlara neden olabilirdi.[249] Başka bir deyişle, Ali Han Şirvanşir örneğinde olduğu gibi geleneksel yapısından tam olarak kopmamış/kopamamış bir toplumun verebileceği tepkinin de hesaba katıldığı düşünülebilir. Bu nedenle sekülerliğin aslında pratik düzlemde *Avrupalılaşmak* bileşeninin içine sinmiş bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Ne de olsa o dönemlerde çağdaşlığı, teknolojiyi ve sosyo-ekonomik gelişmişliği simgelediği anlaşılan *Avrupalılaşmak*, çok daha meşru bir kavram olarak tutunmaya başlıyordu.[250]

b) Türkçülük: Her ne kadar Azerbaycanlı araştırmacı Aydın Dadaşov *Pan-İslamizmin iflasından doğan Turan ideası* isimli makalesinde *Türkçülüğün* Azerbaycan`da yerleşme nedenini Pan-İslamcılığın başarısızlığına bağlamaya çalışsa da, yine aynı makalenin ilerleyen bir paragrafında paradoksal biçimde Pan-İslamizm`le Pan-Türkizm`in çatışmadığını ima etmektedir.[251] Başka bir deyişle, yazar, Swietochowski`ye dayanarak aşağıdakileri dile getirmektedir:

"...Rusya (Çarlık Rusyası) topraklarında bu iki ideoloji (Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm.) birbirlerini inkar etmiyorlardı, çünkü çoğu Türk halkları Müslüman idiler. Gasprinski (İsmayıl Bey

[249] Örneğin, 1905 yılında ortaya çıkan ülke içi şiddet olayları, Ermeni-Müslüman Çatışması olarak tanımlanmakta idi.
[250] Azerbaycan kimliğinin oluşum sürecinin önemli isimlerinden M.E.Resulzade`nin, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak* sloganında Avrupalılaşmak yerine çağdaşlık kavramını kullanmayı yeğlediği bilinmektedir. Bunun için bkz: Mehemmed E.Resulzade, *Azerbaycan Kültür Gelenekleri ve Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı,* Ankara, 1984, s.37.
[251] Aydın Dadaşov, *Demokratiya ve İslam,* Elm Neşriyyatı, Bakü, 2007, s.74-116.

Gaspıralı) sürekli İslam`ın Türk milletinin esas faktörlerinden olduğunu tekrarlıyordu. Pan-Türkizmin çoğu liderleri aynı zamanda kendilerini Pan-İslamist olarak görüyorlardı."[252]

Sonuç itibarıyla Pan-İslamcılık ile Pan-Türkçülük arasında paradigmatik bir çatışma bulunduğunu söylemek zordur. Azerbaycanlı aydınların daha çok İslam`ın çağdaş yaşam koşullarına uyum sağlamasını savunan bir duruş sergilediklerini belirtmek mümkündür.[253] Nitekim Azerbaycan`da *Türkçülük* akımının önemli temsilcilerinden Ali Bey Hüseynzade`nin yaklaşımı bu konuda çok manidardır:

"...Eğer biz ilerlemek ve hayati varlığa sahip bir millet olmak istiyorsak, her şeyden önce Müslüman olarak kalmalıyız. Bizim ilericilik ülkümüz, hayat şartlarımızın iyileşmesi doğrultusunda olan arzumuz İslam kanunlarına bağlı kalınark elde edilebilir."[254]

Dolayısıyla, Azerbaycan toplumunda Müslüman kimliğine vurgu yapan söylemle *Türkçülük* söylemi her hangi bir zaman akışında birbirlerini takip eden ve/veya belirli kırılma noktalarında birbirlerinden ayrılan süreçler olarak algılanmamalıdır. Tabii ki, 1905-1917 yılları arasında dört kere yapılmış olan Rusya Müslümanları Kurultayları`nın öngörülen sonuca ulaşamaması, önemli bir faktör olarak görülebilir.[255] Fakat bu gelişmeler Müslüman kimliği unsurunun ya da İslami değerler ögesinin o dönem için Azerbaycan aydınlarının sosyo-politik söylemlerinden dışlanması açısından yeterli neden olarak görülmüyordu. Dolayısıyla, *Türkçülük* sütununun gelişmekte olan Azerbaycan kimliği sürecine yerleşmesini sağlayan başka nedenler vardı.

Nesibli`ye göre, Çarlık Rusyası`nda Pan-Slavizm akımı güçlendikçe, Ruslaştırma baskısı arttıkça, Rus olmayan milletlerde ulusal bilinçlenme süreci de

[252] Dadaşov, a.g.m, s.82
[253] Ağaoğlu, a.g.e., s.28
[254] *Hayat,* No: 1, 7 Haziran, 1905. Aktaran: E.Süleymanlı: s.88
[255] İsrafil İsmayılov, *Azerbaycan Vetenperverliyi XX Yüzılda*, Mütercim Neşriyatı, Bakı, 2003, s.17-18.

güçleniyordu. Nitekim artık İsmail Bey Gaspıralı`nın Rusya Türkleri arasında "dilde, fikirde, işte birlik!" (1883) sloganı formüle edilmiş, "Biz kimiz, nereden gelip, nereye gidiyoruz?" sorusu toplumsal-siyasal gündemde önemlli yer edinmeye başlamıştır.[256] Öte yandan, bu dönemde ortaya çıkan 1904 Rus-Japon Savaşı ve bu savaştan Çarlık yönetiminin yenilgiyle ayrılmasını takiben beliren göreli otorite boşluğu, yine aynı yıllara tesadüf eden Ermeni topluluklarla Müslüman-Türk halk arasında çıkan silahlı çatışmalar önemli etkenlerden sayılabilir.[257] Ayrıca, 19.yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycanlı aydınlar ile iletişime geçen İttihat-Terakki üyeleri ve nihayet, 1908 Genç Türkler Devrimi, *Türkçülük* görüşlerinin Azerbaycan`daki konumu açısından belirleyici olmuştur.[258] Şöyle ki, 24 Temmuz 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu`nda meşrutiyetin kurulmasına paralel olarak *Türkçülük* ideolojisinin hız kazandığını belirten Swietochowski`ye göre, artık Osmanlı toplumu kendi topraklarından ziyade Rusya`da daha fazla Türk olduğunu öğrenmeye başlıyordu.[259] Nitekim Aralık 1908`de *Türkçülüğü* yaymak için Türk Derneği kurulmuş ve Rusyalı Türkler sık sık adı geçen derneğin çalışmalarına katılmak için davet edilmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren *Türkçülük* ideolojisi Azerbaycan entellektüelleri arasında önemli konum kazanmıştır. O kadar ki, Türkiye`yi Şii önyargısıyla değerlendiren muhafazakarlar bile özellikle Balkan Savaşları sırasında Osmanlı ile dayanışma sergilemekten kaçınmamışlardır.[260]

---

[256] Nesibli, a.g.m., s.142
[257] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Tadeusz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan – A Borderland in Transition,* Cambridge University Press, New York, 1995; Svante E.Cornell, *Small Nations and Great Powers – A Study of Ethnopolitical Conflict in Caucasus*, Curzon Press, Richmond, 1999.
[258] Dadaşov, a.g.e., s.98.
[259] Swietochowski, *Russian Azerbaijan…,* s.71-72.
[260] A.g.y.

Türkçülük kaynağının Azerbaycan kimliğinde konumlanmasını sağlayan diğer önemli nedenlerden birine de Mehdiyev dikkat çekmektedir. Ona göre, Avromerkezcilik fikri karşısında Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının çözülmeye başlaması Türk toplumlarında bir korku yaratmıştır. Bu tehlikeli duruma karşı dünya Türklerinin birlik ve beraberlik içinde olmaları bir çözüm yolu olarak görülüyordu.[261]

Yukarıda betimlenmeye çalışılan faktörler ışığında bu süreci en iyi yansıtabilecek olan göstergelerden biri de, o dönemin Azerbaycan basını olsa gerek. Belki de Resulzade`nin *Dirilik* dergisinde çıkan bir makalesinden yapılacak küçük bir alıntı, bu durumu genel hatlarıyla özetleyecek niteliktedir. O, dinin ulusal kimlikteki rolünün önemini belirtmekle birlikte, aşağıdakileri eklemektedir:

"...Bizde "millet" kelimesinin manası çok yanlış bir surette telakki edilmektedir. Ne kadar yüksek tahsil görmüş, medeni hayat ve medeni memleketler görmüş adamlarımıza tesadüf edersiniz ki, hangi milletdensiniz, diye vereceğiniz soruya: "Müslümanım" — diye cevap verir. Ve bu cevabın hiç de namuvafık olduğunu düşünmez. Halbuki, aynı kişinin kendisi bir rusa "*tı iz kakoy natsii*" (hangi millettensiniz?*)* - diye verdiği soruya "*kristianin*" (Hristiyanım) cevabını alsa, mezkur cevabı oldukca gülünç ve cevap veren şahsın cehline delil tutar. Aslında bizde "ümmet" kelimesi ile "millet" kelimelerinin farkı ayrılmamıştır... İşte bu suretle Slavyan, German milletlerine mukabil vaz oluna bilecek kelime Türk, Fars ve Arap kelimeleri olabilir. Müslüman veya İslam kelimisi değil, bunlar ancak İsaviyyatla Hrıstiyanlık kelimelerine mukabil konulabilirler."[262]

Son olarak, *Türkçülük* kaynağının Azerbaycan kimliğinin gelişim sürecine entegre olunması sonucunda bu sürece kazandırmış olduğu işlevsel niteliklerle ilgili bir kaç hususun belirtilmesi faydalı olabilir. *Türkçülük* düşüncelerinin Azerbaycan`ın sosya-

[261] Ramiz Mehdiyev, *Azerbaycan: Tarihi İrs ve Müsteqillik Felsefesi,* Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Neşriyyatı, Bakü, 2001, s.192.
[262] Mehemmed E.Resulzade, "Milli Dirilik-II", *Dirilik,* No 3, 14 Ekim, 1914.

politik alanına yerleşmesinin ilk aşaması Pan-Turancılık (dünyadaki tüm Türklerin ortak vatan tasavvuru) gibi genel bir anlayış biçiminde gerçekleşmiştir. Fakat Ziya Gökalp`in de dikkat çektiği üzere, bir süre sonra Pan-Turancı yaklaşımların daha çok ütopik düzeye hitap ettiği kanısı belirmeye başlamıştır.[263] Mehdiyev`e göre, *Türkçülüğün* yayılma hızında Pan-Turancı düşüncenin önemi asla yadsınamaz. Lakin yazar, zaman geçtikçe, özellikle de, 20. yüzyılın birinci çeyreğinde belirli tarihsel koşullar nedeniyle Pan-Turancı dünyagörüşünde farklı, yeni aksanların duyulmaya başladığını dile getirmektedir.[264] Bu bağlamda Mehdiyev, Resulzade`nin görüşlerine dikkat çekerek, 20. yüzyılın ilk çeğreğini takip eden dönemlerde Pan-Turancı hareketin önde gelen liderlerinin halkın mili birliğinin yalnız ortak ırksal köke dayanamayacağını, aynı bir ırksal kökten çeşitli, bağımsız milletler ayrılabileceğini, artık romantik ve siyasi Pan-Turancılığın sözkonusu olmadığını, yalnız *Türkcülüğün* olduğunu, onun da ancak gerçek ve kesin ulusal amaçlar güttüğünü kabulllendiklerini belirtmektedir.[265]

Gerçekten de Pan-Turancı hareket genişleyip siyasi fikir düzlemine ulaştığında, bu harekette iki ana eğilim ortaya çıkmaya başlamıştır. Mehdiyev`e göre onlardan biri merkezci yaklaşımı paylaşanların ***romantik*** akımı, diğeri ise federalizmi savunanların ***gerçekçi*** akımı idi. *Birinci akımın* temsilcilerinin dünya genelinde bir Türk devletinin kurulmasını arzu etmelerine rağmen, *ikinci akımın* savunucularının başlıca gündemi ayrı-ayrı Türk halklarının özgürlüğe kavuşturulması ve bağımsız Türk devletlerinin kurulması gibi amaçları içermekte idi. Resulzade`ye göre, birinci akımın siyasi programı

[263] Ziya Gökalp, *Türkçülüyün Esasları,* Maarif Yayınları, Bakü, 1991, s.38
[264] Mehdiyev, *Azerbaycan: Tarihi İrs...* s.192-193
[265] Mehemmed E. Resulzade, "Pan-Turancılık Hakkında", *Hazar dergisi,* No:7, 1990, s. 80

Azerbaycan Türkçülerini fazla cezp etmemiştir.[266] Bu durumu o günün koşulları açısından biraz daha açmak gerekirse, aşağıdaki hususlar belirtilebilir.

Öncelikle, 1905-1917 yılları arasında Rusya içindeki Müslüman toplulukların örgütlenmesini amaçlayan girişimlerin öngörülen sonuca ulaşmaması, ülke içindeki Müslüman kimliği değerlerini pek etkilemese de, ulusal sınırlar ötesinde bir sosyo-politik proje üretme enerjisini etkilemiş olabilir. Üstelik I.Dünya Savaşı`nı takiben beliren bölgesel ve küresel koşullar da bu tür seçimler için pek elverişli görünmüyordu. Diğer taraftan, o döneme değin, tarih boyu Merkez-Çevre ilişkilerinde genelde çevrede bulunma kaderini yaşayan Azerbaycan açısından olası bir Pan-Turancı oluşumda merkezde konumlanabilme seçeneği pek gerçekçi gelmemiş olabilir. Buna karşın, ulusal bağlama uyarlanan *Türkçülük* değerleri ile ulusal mücadeleyi motive etme ve kendi özgüllüğünü geliştirme seçenekleri daha cekici gelmiş olabilir.

c) Azerbaycancılık: 1918 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kuruluşuna doğru Azerbaycan kimliğinin gelişim sürecinde önemli bir sütun olmakla birlikte, daha mürekkep bir niteliğe sahip olan *Azerbaycancılık*, günümüzde bile Azerbaycan kimliğinin en güncel bileşeni olma özelliğini korumaktadır. O kadar ki, *Azerbaycancılığın* son yıllarda diğer iki sütunu da (*İslam ve modernleşme sentezi ile Türkçülük sütunları*) kapsayacak ve temsil edecek şekilde genişlediği gözlemlenmektedir. Şunu hemen belirtmek gerekir ki, *Azerbaycancılığı* diğer iki sütundan görece daha üstün kılan faktör, büyük yoksunluklara ve ideolojik dönüşüme tabi tutulmasına rağmen, onun Sovyet döneminde de yaşamını sürdürebilmesiyle ilişkilidir. Başka bir deyişle, 1920`de Bolşeviklerin Azerbaycan`da kontrolü ele

[266] Resulzade, a.g.m.

geçirmelerini takiben Sovyet tarzı modernleşme dışında İslami değerler ve *Türkçülük* sütununun kendi varlıklarını sürdürme olanakları hem kuramsal, hem de pratik açıdan ortadan kaldırılmıştı. Her ne kadar bir takım dinsel ritüellere oldukça sınırlı düzeyde olmak ve çoğu zaman bir takım siyasi hedefleri gerçekleştirmek üzere belli ölçülerde tolerans gösterilse de, bu olanakların Sovyet ideolojisine alternatif bir kimliği uyaracak şekilde gelişimi bir dizi uygulamalarla önlenmiştir. İşte bu noktada, *Azerbaycancılık* sütunu daha esnek özellikleri ile devreye girerek, Azerbaycan kimliğinin özgüllüklerini sürdürmeye çalışmış, hatta diğer sütunlara ait bir takım ögelere (*İslami veya Türk kültürü değerleri gibi*) kendi içinde zımni şekilde yer ayırarak onların tam olarak yok olmasını bir ölçüde engellemiştir. Örneğin, Nevruz Bayramı kutlamaları ya da Dede Korkut destanının halk arasında büyük ilgiyle yaşatılması bu varsayımı doğrulayabilir. Bu konuda ilerleyen bölümlerde daha detaylı bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Şimdilik 20. yüzyılın başlarına doğru *Azerbaycancılık* fikrinin tarihsel içeriğine ilişkin bir kaç genel hususa değinmekle yetinilecektir.

Temel olarak *Azerbaycan dili*, *Azerbaycanlı* ve *Azerbaycan milleti* kavarmlarına işaret ettiği anlaşılan *Azerbaycancılık* bilincinin Azerbaycan toplumunun kimlik sürecine girişi daha çok 20. yüzyılın başlarında ülke aydınları arasında ortaya çıkan dil tartışmalarıyla simgelense de, Mehdiyev`in de dikkat çektiği üzere aslında kökleri Bakühanov`dan (1794-1847) başlayan ve Ahundov, Zerdabi, Kazmbey gibi 19. yüzyıl adyınlarının çalışmalarına kadar inmektedir.[267] 20. yüzyılda ise artık daha belirgin çizgiler kazanmaya başlamıştır.

[267] Mehdiyev, s.191.

Tarihsel açıdan *Azerbaycan* kavramının dil, ulus ya da vatandaş kimliğini simgeleyen bir sıfat olarak belirgin şekilde devreye girdiği döneme bakılırsa, ilk aşamada 1861 yılında *Zui* mahlası kullanan Azerbaycanlı yazarlardan Necef Bey Vezirof`un *Tatar-Azerbaycan Şivesi Ders Kitabı* adlı Rusça bir eseri dikkat çekecektir. Ardından, 1890 yılında Sultan Mecit Ganizade`nin *Kafkasya Tatar-Azerbaycan Şivesini öğrenme Kitabı* isimli bir eserinin yayınlandığı bilinmektedir. Zaten hemen hemen aynı yıllarda, *Azerbaycan* sözünün etnik bir ad olarak kullanılması gerektiği konusunda görüşlerin gündemde sıkça dile getirilmeye başlandığını görmekteyiz.

İlk önce 1890 yılında *Keşkül* gazetesinde *Azerbaycan* mahlaslı bir yazar *Azerbaycan milleti* kavramını gündeme taşımıştır.[268] Bundan yaklaşık bir sene sonra – 1891 yılında Muhammed Ağa Şahtahtılı (Şahtahtinski) tarafından kaleme alınan *Transakafkasya Müslümanları nasıl adlandırılmalı?* başlıklı makalede *Transkafkasya Müslümanlarının Azerbaycanlı, dillerinin ise Azerbaycan dili* olarak adlandırılması gerektiği öne sürülmüştür.[269] Bu grubun ilerleyen yıllarda (1905 ve bu tarihi takiben) *Şark-Rus, İkbal* gazeteleri ve *Molla Nasrettin* mizah dergisi gibi yayınlarla önemli konum kazandığı bilinmektedir.[270]

İzleyen yıllarda gerek bölgesel, gerek küresel düzeyde ortaya çıkan gelişmeler Azerbaycan kimliği içerisindeki *Azerbaycancılık* sütununun (*Azerbaycan dili, Azerbaycan ulusu, Azerbaycanlı*) konumunun güçlenmesine önemli etkilerde bulunmuştur. Özellikle, Ekim 1917 Bolşevik Devrimi`inin Çarlık Rusyası`nca senelerdir

[268] *Keşkül,* No:15, 1890. Aktaran: E.Süleymanlı, s.107-108.
[269] *Kaspi*, 1 Mayıs 1891. Aktaran: E.Süleymanlı, s.108
[270] Swietochowski, a.g.e., s.62-63. Ayrıca bkz: Rahman Bedelov, "Language and the Search for Identity" < http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/221.htm> 20.04.2007

kontrol edilen coğrafyada neden olduğu otorite boşluğu, yine aynı dönemde I. Dünya Savaşı`nın bitmesine sayılı günler kala beliren yeni siyasal koşullar Azerbaycan toplumunu daha kesin kararlar vermeye zorlamıştır. Nitekim 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bağımsız cumhuriyetin ilanına giden yolda *Azerbaycancılık* sütunu adeta toparlayıcı bir işlev görerek diğer iki sütunu (*İslam ve modernleşme sentezi* ile *Türkçülük*) da kapsamak suretiyle Azerbaycan toplumunun ulus devlet olarak örgütlenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Bu arada bahse konu dönemde çeşitli görüşlere sahip Azerbaycanlı aydınlar arasında entellektüel tartışmalar da *Azerbaycancılığın* gelişimine yadsınamayacak katkılarda bulunmuştur. Bilindiği üzere, Ali Bey Hüseynzade`nin yönettiği ve aralarında Osmanlı Ahmet Kemal, Abdullah Cevdet, Kırım Tatarı Hasan Sabri Ayvazov gibi aydınların da bulunduğu *Füyuzat* dergisi kadrosu, 20. yüzyıl başlarında tüm Türklerin aynı edebi dili kullanması gerektiğini ve bu dilin Osmanlıca olması gerektiğini savunuyorlardı.[271] Onlara göre bu, Azerbaycan toplumunun kültürel doğrultuda ilerlemelerini sağlayacaktı. *Füyuzat* yazarları, yerel şivelerle kökleşmiş Azerbaycan Türkçesinin soyut kavramları anlatma ve karmaşık akıl yürütmede yetersiz kaldığı görüşündeydiler. Ahmet Kemal "*Neye yerel diyoruz?"* sorusunu; yüzyıllarca siyaset, felsefe ve bilimsel gelişmelerle ilişkisi kesilmiş, sonuçta kendi doğal evrimine hapsedilmiş bir dil tanımıyla yanıtlıyordu. Bu nedenle olsa gerek, *Füyuzat* yazarları genellikle Osmanlı dil üslubunda yazmayı tercih etmişlerdir. 1907 yılında *Füyuzat*`ın

[271] Süleymanlı, s. 94. Ayrıca, daha detaylı bilg için bkz: Turan, a.g.e., s.47-55.

kapanmasını takiben aynı misyonu *Şelale, Yeni Füyuzat* ve *Dirilik* gibi yayınların devam ettirdiği bilinmektedir.[272]

Karşı tarafta ise Osmanlı dil üslubu temelinde yazılacak edebiyatın halkı yabancılaştıracağını, bu nedenle de dilde sadeleştirme gerektiğini savunan diğer bir grup yer almaktaydı. *Azerbaycancılık* bilincinin gelişimine önemli katkılarda bulunduğu gözlemlenen bu grup, bir taraftan Çarlık yönetiminin Azerbaycan toplumu için *Tatar milleti, Tatar dili*; diğer taraftan ise yeni yeni belirmeye başlayan milliyetçi aydınların *Türk milleti, Türk dili* tanımlamalarını kullandığı koşullarda ortaya çıkmıştır. Fakat ne kadar paradoksal görünse de, bu grup kendi tezlerini genel Türk kültüründen, Türk değerlerinden kopma pahasına geliştirmiyorlardı. Aksine, deyim yerindeyse, adeta genel bir Türk-Müslüman dünyası içerisinde Azerbaycan`a ait özgüllükleri koruma ve geliştirme kaygısı taşıyan bir izlenim yansıtmakta idiler. Belki de bu nedenledir, ileride bu ekolün sözcülüğünü yapan en önemli yayınlardan *Molla Nasrettin*, daha ilk sayısında okurlarıyla *Türkün açık ve şirin ana dili* ile konuşacağını vaat ediyordu. Ya da, yine aynı derginin yazarları Osmanlıcayı, Türkçenin en fazla Arapçalaştığı dil olarak değerlendirmekte idiler. Hatta 1908`den itibaren Genç Türklerin gerçekleştirdiği Yeni Lisan uygulamalarının bile Türkçeyi bu durumdan kurtarmak için yeterli olmayacağını dile getirmekte idiler.[273]

Yukarıda özetle anlatılmaya çalışıldığı kadariyle, adı geçen üç temel sütun (*İslam ve modernleşme sentezi*, *Türkçülük ve Azerbaycancılık*) üzerine gelişen Azerbaycan

[272] A.g.y.
[273] Bu konuda daha farklı yaklaşımlara da rastlamak mümkündür. Örneğin, Batılı yazarlardan Arminius Vambery, Çarlık hükümetinin diliyle konuştuğunu belirterek, onların faaliyetlerinin bir anlamda Rus politikalarına hizmet ettiğini ima etmektedir. Aktaran: Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920...,* s.61.

kimliği, 1918`de Azerbaycan`da ulus devletin kurulması sürecinde belirleyici etkenlerden olmuştur. 23 aylık kısa bir süreden sonra Sovyet ideolojisinin bir parçasına çevrilen, belirli dönüşümlere maruz kalan ama buna rağmen bir takım temel değerlerini taşıyabilen Azerbaycan kimliği, 1991`de yeniden bağımsızlığa kavuşma sürecinde tartışmasız öncü dinamiklerden olmuştur. Bu bağlamda belki de, Anderson`un milliyetçiliğe atfen söylediği "*bir kez yaratıldıktan sonra "modüler" hale geldikleri*" tezini doğrulayan en uygun örneklerden biri de Azerbaycan kimliğidir.

C. 1918-1920 AHC Dış Politikasında Kimliğin Dışavurumu ve Temel Güvenlik Kaygıları

Ülke içi gelişmelere paralel olarak, ülke dışı süreçler de artık 20. yüzyılla tanışan Azerbaycan toplumunu önemli bir tarihsel dönüm noktasına götürüyordu. Bu kapsamda I. Dünya Savaşı`nın ortaya çıkışı, ardından 1917 Şubat Devrimi, sonra ise 1917 Ekim Devrimi Azerbaycan`ı da içeren Rus Çarlığı topraklarında önemli toplumsal-siyasal gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Ulusal kimliklerin daha etkin hale gelmesiyle şiddetlenen merkezkaç eğilimleri karşısında Güney Kafkasya (*Zagafgaziya veya Transkafkasya*) bölgesini yönetmenin giderek zorlaştığını anlayan Çarlık yönetimi, Devlet Düması`nda temsil olunan bölge millet verkillerinden ibaret bir Özel Komite kurmaya karar verdi.[274] Artık Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu ve *Zagafaziya* olarak tanımlanan bölge, Rusya`nın bir parçası olmak üzere görece özerk ve yerel oluşumlarca yönetilecekti.

[274] Hasanov, *Müasir Beynelxalq Münasibetler...*,s.60-62.

Ne var ki, Özel Komite`nin devreye girmesi de beklenen sonucu vermedi. Bu sefer bölge ülkeleri arasında farklı eğilimler gözlemlenmeye başlamıştı. Üstelik, çok sayıda ve farklı görüşlere sahip siyasal fraksiyonun faaliyet göstermesi, Özel Komite`nin çalışmalarına ciddi bir engel oluşturmaktaydı. 1917 Ekim Devrimi, mevcut çatlakları iyice gün yüzüne çıkardı. Önce, 11 Kasım 1917`de Tiflis`te *Zagafgaziya Komiserliği* kuruldu. Adı geçen komiserlikte bölgenin üç ana ulusal toplumu olan Azerbaycanlı, Ermeni ve Gürcü temsilciler yer alıyorlardı. Arkasından, 23 Şubat 1918`de *Zagafgaziya Komiserliği* bölgeyi yönetecek bir tür karma parlamenter yapıya - *Zagafgaziya Seymi`ne* dönüştü.[275] Bu aşama aynı zamanda Güney Kafkasya oluşumunun Rusya`dan özerkleşme, hatta bağımsızlaşma eğilimlerini yansıtmakta idi. Nitekim 22 Nisan 1918`de Seym`de yapılan oylama sonucunda büyük çoğunluk tarafından Rusya`dan ayrılma ve bağımsız bir *Zagafgaziya Demokratik Federatif Cumhuriyeti* kurulması kararı ilan edildi. Ne var ki, bölgenin üç ana toplumsal unsurunu tek çatı altında birleştiren *Zagafgaziya Demokratik Federatif Cumhuriyeti*`nin ömrü pek uzun olmadı. Politik tercihler arası farklılık giderek daha belirginleşiyordu. Nihayet, 26 Mayıs 1918`de Gürcistan`ın kendi bağımsızlığını ilan etmesi ve dolayısıyla Zagafgaziya oluşumunun çözülmesi üzerine, 27 Mayıs 1918`de biraraya gelen Azerbaycanlı temsilciler yeni koşullarda Azerbaycan`ın bağımsızlığının artık bir zorunluluk olduğunu kabul edrek 28 Mayıs 1918`de 6 maddelik Bağımsızlık Deklarasyonu ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin (AHC) kuruluşunu ilan ettiler.[276]

---

[275] Parlamento anlamına gelen Seym`in esin kaynağı, Polonya`nın Rusya`dan ayrılmasını takiben oluşturduğu parlamenter yapıdır. Cemil Hasanov, *Azerbaycan Beynelhalk*..., s.46, 50-52.

[276] Cahangir Zeynaloğlu, *Muhteser Azerbaycan Tarihi,* Azerbaycan Devlet Kitab Palatası, Bakü, 1992, s.115; Mirza Bala Mehmetzade, "Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Menşei Hakkında", *Azerbaycan* dergisi,

Azerbaycanlı yazarlardan Sevinc Yusifzade`ye göre, kurulduğu tarihten itibaren AHC`nin dış politika gündeminde üç temel madde vardı: a) Rus Çarlığı`nın çözülmesiyle komşu ülkelerle ortaya çıkan sorunların çözümü; b) Diğer ülkeler nezdinde ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesi için diplomatik misyonların oluşturulması ve; c) Ülkenin bağımsızlığını güvence altına almak ve güvenliği sağlamak amacıyla büyük güçlerin ilgisinin çekilmesi.[277] Sözkonusu sorunları aşmak için Azerbaycanlı kararvericiler tarafından geliştirilen ve hayata geçirilen uygulamalar, aynı zamanda AHC dış politikasının temel çizgilerine işaret etmekteydi. Bununla beraber, özellikle birinci kategoride gösterilen sorun, AHC`nin dış politikasında kimlik faktörünün gözlemlenmesi açısından önemli bir vakadır. Bu bağlamda aşağıda daha çok bu soruna (Rus Çarlığı`nın çözülmesiyle komşu ülkelerle ortaya çıkan sorunların çözümü) eğilmeye çalışılarak, bununla ilgili izlenilen poltikalarda kimlik sorunsalına ilişkin izler saptanmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda, *kuramsal çerçeve* bölümünde de dile getirildiği üzere, kimlik gelişim sürecinde iç dinamikler kadar dış dinamiklerin de etkili olduğu varsayımıyla, uluslararası ortama ilk adımlarını atan AHC`nin bu süreçte "dışarıdan" kazanmış olduğu niteliklere de dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik özellikle ileriki bölümlerde tartışılacak olan *Güney Kafkasya Bölgesel Güvenlik Kompleksi* kavramının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesinin öneminden kaynaklanmaktadır.

No: 272, Mart-Nisan 1990, s. 20; Mehemmed E.Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti,* Elm Neşriyyatı, Bakı, 1990, s.36-46.

[277] Sevinc Yusfizade, "A Not so Distant Model: The Azerbaijan Democratic Republic of 1918-1920 and Baku's Post-Soviet Foreign Policy", *Azerbaijan in the World*, A Bi-Weekly Newsletter of the Azerbaijan Diplomatic Academy, Cilt 1, Sayı 1, (Şubat 1), 2008.

Aslında Azerbaycan, coğrafi alan bakımından küçük olmasına rağmen, etno-politik, dinsel ve kültürel açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip Güney Kafkasya coğrafyasının, deyim yerindeyse, minyatürü şeklindedir. Büyük çoğunluğu Müslüman-Türk topluluklardan oluşmak üzere burada farklı etnik ve dinsel kimliklere sahip gruplar yaşamaktadır.[278] Nitekim 1920 yılında Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri E.Drummond tarafından Rusya istatistiklerine dayanılarak MC Genel Kurul`a sunulan Memorandum`da o dönemde Azerbaycan`da 3.482.000 Müslüman-Tatar (Türk), 795.000 Ermeni, 26.580 Gürcü ve çeşitli sayılarda Rus, Alman ve Yahudi azınlıkların yaşamış olduğu bilinmektedir.[279] Üstelik Ermeni ve Gürcü gibi sayıları görece daha fazla olan toplulukların komşu coğrafyalardaki soydaşları da o yıllarda ulus devlet inşa etme çabası içindeydiler. Yeni kurulan Azerbaycan devleti açısından bu zorlu yapının yönetilmesi için Azerbaycan kimliğinde *Azerbaycancılık* sütununun ön plana çıkması bir anlamda kendiliğinden gelişiyordu.[280] Hatta Süleymanlı, ülke adının coğrafyaya bağlı bir tanım - Azerbaycan olarak seçilmesinde de sözkonusu farklı toplulukların desteğinin alınması amacının etkili olduğunu ifade etmektedir.[281] Dolayısıyla, Süleymanlı,

[278] Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya`da Etno-Sosyal Yapı" *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, (ilkbahar), 2001), s.221-249; Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, ASAM Yayınları, 2000.

[279] "Memorandum by the Secretary-General (Memorandum on the Application for the Admission of the Republic of Azerbaijan to the League of Nations)-20/48/108", League of Nations, *Diplomatiya Alemi,* No: 2, 2003, s.123-127

[280] Süleymanlı, s.131-132

[281] Gerçi bu önerme, tartışmaya açıktır. Çünkü çok sayıda klasik kaynaklarda bu coğrafya için Azerbaycan tanımlamasının kullanıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda, İran`ın kuzeyinde yer alan Azerbaycan bölgesi ve burada yaşayan toplulukların tarihsel kimlikleri de AHC yöneticilerinin seçiminde etkili olmuş olabilir. Belki de bu nedenledir ki, AHC`nin Bağımsızlık Deklarasyonu belgesi İstanbul`da bulunan diğer ülkelerle beraber İran konsolosluğuna da sunulduğunda, konsolosluk belgeyi yeni zarfa koyarak geri yollamış ve ayrı bir mektupla "Biz Azerbaycan diye bir ülke tanmıyoruz" mesajını iletmiştir. Zira Paris Barış Konferansı sürecinde AHC yönetiminin resmi yazışmalarda ülke adı için *Kafkasya Azerbaycanı* tanımını kullanmasının da bu endişeyi gidermeye yönelik olduğu bilinmektedir. Bunun için bkz: Cemil Hesenov, *Azerbaycan Beynelhalk...*s. 93, 125. Buna karşın, günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının tarihsel

Azerbaycancılık sütununun bir bakıma ideolojik işlevsellik sergilediğine işaret etmektedir. Bunun en önemli göstergesi olarak, 120 kişilik Azerbaycan Parlamentosu`nda Müslüman-Türk fraksyonlarla beraber, Rus ve Ermeni kökenli topluluklara, hatta Taşnak gruplara bile temsiliyet hakkı verilmiştir. Dahası, 26 Aralık 1918 yılında kurulan ve yürütme erki olan koalisyon hükümette Rus, Ermeni ve Polonya kökenli bakanlar görevlendirilmiştir.[282]

Bu hassasiyetin dış politikadaki yansımalarını da gözlemelemek mümkündür. Örneğin, Azerbaycanlı karavericiler bağımsızlığa giden süreçte Güney Kafkasya oluşumuna hep önem vermişlerdir. Hatta *Zagafgaziya Seymi*`nin (Güney Kafkasya ülkelerinin ortak Parlamentosu) çözülmesi aşamasında sürekli ağırdan alarak, bu sürecin önlenmesi seçeneğine daha yakın davranmışlardır. Bu nedenle olsa gerek, AHC`nin bağımsızlık ilanı Gürcistan`dan dan iki gün sonra yapılmıştır.[283]

Aslında o yıllarda Azerbaycan dış politikasında Güney Kafkasya oluşumuna verilen önem, Azerbaycan kimliğine özgü *Azerbaycancılık* sütununun daha büyük ölçekte yansımasını andırıyordu. Başka bir deyişle, ülke içindeki çeşitli etnik ve dinsel alt-kimliklerin kontrolüne büyük katkı sağlayan *Azerbaycancılık*, aynı dengeleme ruhuyla bu sefer bölge ülkeleri arasında pragmatik bir birlikteliği meşrulaştırıyordu. Bu yaklaşımı dış politika açısından besleyen bir takım önemli nedenler vardı.

---

olarak aynı isimi taşımadığını kabul etmeyen yazarlar da bulunmaktadır. Bunun için bkz: Atabeyi, *Azerbaycan*...s. 31-33, 48.

[282] Vilayet Guliyev, "Şergde İlk Respublika", *Diplomatiya Alemi,* No: 3, 2003, s.55-68; C.Hesenov, a.g.e., s. 156.

[283] Hatta 30 Mayıs 1919`dan itibaren İstanbul, Berlin, Vyana, Paris, Londra, Roma, Washington, Tahran, Madrid, Moskova gibi siyasi merkezlere gönderilen radiotelegraf bildirilerinde Transkafkasya Seymi`nin çözülme nedeni olarak "Gürcistanın ittihattan çıkması" gösterilmiştir. Bkz: Hesenov, s.88

Öncelikle, Azerbaycan`ın Osmanlı Devleti ile yakın ilişkileri, hatta bağımsızlığın ilk günlerinde dünyaya Osmanlı Devleti aracılığıyla entegre olma girişimleri, I. Dünya Savaşı`nın bitimine yakın dönemde genç AHC açısından aleyhe işleyen faktörlere dönüşüyordu. Üstelik Azerbaycan`dan farklı olarak Ermenistan ve görece daha az olarak Gürcistan`ın Osmanlıya karşı mesafeli duruşu, AHC`nin bölgesel güvenlik politikalarında önemli bir sorun olarak görülüyordu. Ayrıca, Mondros Mütarekesi gereğince, Osmanlı askeri birliklerinin bölgeyi terk etmesi sonucunda Azerbaycan kendini iyice yalnız hissetmeye başlamıştı.

Dahası, I. Dünya Savaşı`nın bitimini takiben Paris Barış Konferansı sürecinde Ermenistan ve Gürcistan`ın, hatta Kuzey Kafkasya`yı temsil eden Dağlılar`ın, Müttefik devletlerce destekleyici muamele görmeleri, AHC yönetimini endişelendirmekte idi.[284] Sonuç itibarıyla, bu tür gelişmeler Azerbaycan açısından kimliksel dönüşümü gerekli kılıyordu. Bir bakıma AHC yönetimi karşılaştığı durumu göz önünde bulundurarak ülke içinde *Azerbaycancılık*, ülke dışında ise *Azerbaycancılığın* bir anlamda "büyütülmüş" biçimi olan Güney Kafkasya birlikteliğine dayanan bir politika üretmeyi tercih ediyordu. Fakat burada oldukça hassas bir durum sözkonusudur. Azerbaycanlı yazarlardan Murad İsmayılov bir çalışmasında tarihçi Swietochowski`ye dayanarak sözkonusu süreçte Azerbaycan kimliği açısından *Azerbaycancılığın Türkçülükten* üstün konuma geçtiğini ima eden fikirler aktarmaktadır.[285] Bu görüşün belirli doğruluk payı olmakla beraber, önemli eksiklikleri de bulunmaktadır. Öncelikle, bu durumu bir dikotomi şeklinde ortaya

[284] 1919 Paris Konferansı süreci için görevlendirilen AHC heyeti Fransa büyükelçiliğince vize verilmediği için yaklaşık üç ay İstanbul`da beklemek zorunda kalmışdır. Oysa o sıralarda Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri diplomatik kulislerde destek aramaya başlamışlardı bile. Bkz: Rafiq Rüstemli, "Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi,* <www.azsam.org> 23.09.2007.
[285] İsmayılov, a.g.m.

koymak, başka bir deyişle, *Azerbaycancılık* ile *Türkçülüğü* sözkonusu dönemde AHC yöneticilerinin tercih etmesi gereken iki karşıt tez şeklinde sunmak, önemli hatalara açık kapı bırakılmasına neden olacaktır. Çünkü bu, her şeyden önce yukarıda açıklanmaya çalışılan ve üç temel sütundan oluştuğu dile getirilen Azerbaycan kimliğinin tarihsel ruhuna aykırı idi. Sadece, I. Dünya Savaş`nı takiben beliren siyasi gerçeklikler temelinde Azerbaycan kimliğinde *Türkçülüğün* açık şekilde varlığını sürdürmesi için bölgesel ve küresel koşullar müsait değildi. Biraz daha açmak gerekirse, o sıralarda *Türkçülük* gerek komşu Rusya tarafından, gerek I.Dünya Savaşı`ndan zaferle ayrılan Müttefik devletlerce Öteki konumunda görülen Osmanlı Devleti`nin Avrasya bölgesine yönelik nüfuz oluşturma politikasının önemli bir parçası olarak görülmekte idi. Dolayısıyla, *Türkçülük* Azerbaycan sınırlarını da aşan bir tehdit algılamasına kaynak oluşturuyordu. Bu bağlamda Azerbaycan hatta kendi iç dinamikleri pahasına *Türkçülüğü* ön plana çıkaracağı taktirde, önemli risklerle karşılaşacağı kesindi. Nitekim Azerbaycanlı liderlerin de bunun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla, *Türkçülük* bir anlamda yapısal etkiler sonucunda edilgenleşerek uygun koşullarda yeniden kendini hissettirmek üzere kabuğuna çekiliyordu. Zira Sovyetler Birliği`nin çözülmesi sırasında aradan 70 yıl geçmesine rağmen yeniden etkin konuma geçecekti.

Türkçülükten farklı olarak, Azerbaycan kimliğinin *İslam ve modernleşme sentezi* sütununun AHC dış politika söylemlerinde yeni motiflerle etkin konum kazandığı görülmektedir. Dış politikada ana çizgi olarak benimsenilen Batı değerlerine eklemlenme hedefi çerçevesinde sözkonusu sütuna AHC kararvericileri tarafından büyük önem atfedilmiş, yine bu sütun üzerinden önemli açılımlar yapılmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan`ın Müslüman Doğu dünyasında ilk demokratik cumhuriyet olduğuna dair

vurgular o günün dış politika söyleminde pek tercih ediliyordu.[286] Üstelik Azerbaycan Batı değerleri ile bütünleşme yönündeki açılımlarını Kolçak ve Denikin ordularının yenilmesini takiben daha da güçlenerek sıcak tehdit haline gelen Bolşevik Rusya`ya rağmen sürdürmeye çalışıyordu. Görünen o ki, o dönemde *İslam ve modernleşme sentezinden* hareketle Batı ile bütünleşme konusunda Azerbaycanlı liderler daha geniş siyasi manevra olanaklarına sahiptiler. Başka bir deyişle, *Türkçülükten* farklı olarak bu sefer Rusya ve Batı aynı kampta yer almıyorlardı. Bu da o sıralarda Azerbaycan için dış politikada seçim yapma imkanlarını önemli ölçüde genişletiyordu.

[286] Örneğin, AHC`nin Paris Barış Konferansı için görevlendirdiği heyetin başkanı Ali Merdan Bey Topçubaşov, 1 Kasım 1920 yılında MC Genel Sekreterine yazdığı mektupta Azerbaycan`da tesis edilen siyasal ve dinsel yaşamdaki özgürlüklerden, demokratik gelişmelerden, tüm yurttaşlara eşit seçim hakkının verilmesinden bahsediyordu. Bunun için bkz: League of Nations, Admission of Azerbaijan Republic to the League (*Letter from the Azerbaijan Peace Delegation*), 20/48/68, 01 November 1920. Ayrıca bkz: *Diplomatiya Alemi,* No:1 , 2002.

III. Sovyet Dönemi ve Sovyetlerin Çözülmesi Aşamasında Azerbaycan`da Kimlik Sorunu

A. Sovyet Döneminin Azerbaycan`ın Ulusal Kimliğindeki Dönüşüme Başlıca Etkileri

Azerbaycan`ın ulusal kimliğinin gelişim süreci tarihsel perspektiften incelendiği zaman farklı yaklaşımlar olmakla beraber, çoğu kez 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) ile 1991 yılında Sovyetlerden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta ve bu ilişkide Azerbaycan`ın toplam 90 yıllık ulusal kimlik tarihinin büyük bölümünü – yaklaşık 70 yıllık zaman dilimini kaplayan Sovyet dönemi dışarıda tutulmaktadır.[287] Bununla birlikte, Guliyev ve ondan esinlenen Meherrem Zülfügarlı gibi tarihçiler Fransa`nın 1870-1958 yıllarını kapsayan Beş Cumhuriyet yaklaşımına benzer şekilde Üç Cumhuriyet yaklaşımını geliştirerek Sovyet dönemini İkinci Cumhuriyet olarak tanımlamaktadırlar.[288] Dolayısıyla, bu görüşten yola çıkılırsa, Sovyet dönemi bir takım baskın nitelikleri ile Azerbaycan kimliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda gözlemlenebildiği kadariyle Sovyet döneminin günümüz Azerbaycan ulusal kimliğindeki etkileriyle ile ilgili aşağıdaki bir takım genel hususlara değinilebilir.

---

[287] Audrey L. Altstadt, "Azerbaijan's First and Second Republics: The Problem of National Consciousness", *Caspian Crossroads Magazine,* Cilt 3, Sayı 4, (Bahar) 1998; İsmaylov, a.g.m; Nesibli, a.g.m.; Süleymanlı, a.g.e.; Mirza Bala, "Azerbaycan`da Sovyet Kolonizasyon Siyaseti", *Azerbaycan Dergisi,* Sayı: 3, Temmuz-Eylül, 1955; Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi,* Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975.

[288] Dj. Guliyev, *K İstorii Obrazovaniya Vtoroy Respubliki Azerbaydjana*, Baku, 1997; Meherrem Zülfügarlı, *Azerbaycan Tarihi: İkinci Respublika Dövrünün Tarihşünaslığı (1920-1991-ci İller)*, Çaşıoğlu Neşriyyatı, Bakı, 2001, s. 4.

Önceki bölümlerin birinde (*I.A. Seçilmiş Temel Kaynaklara İlişkin Kısa Değerlendirme*) Stalinist uygulamalardan beslenmek üzere Sovyetlerin ulusal kimliklere yönelik yaklaşımlarına kısa şekilde değinilmişti. Bu yaklaşımların Azerbaycan örneğindeki yansımalarına gelince ise, ilk kertede genel bir kavramsal betimleme gerekecektir. Özellikle, Sovyet siyasi kültüründe kimlik tanımlamaları ile ilgili olarak kullanılan anahtar kavramların kısaca ele alınması, sözkonusu dönemin daha geniş şekilde çözümlenmesi açısından faydalı olabilir.

Stalin`e göre ulus, herhangi bir toplumun etnik yapısını temsil etmekte idi. Buna göre etnisite sınıf gibi diğer yapılarla karşılaştırıldığında daha sürekli bir yapı idi. Bu yaklaşım üzerine *Sovyet Etnografi Enstitüsü* 1960`larda etnisiteye işaret ettiği anlaşılan *etnos* isimli bir kavram geliştirmiştir. Adı geçen enstitütünün temel tezine göre, toplumsal-siyasal gelişmenin Marksist aşamalarından bile bağımsız olarak değerlendirlebilecek *etnos,* nesnel-tarihsel koşulların doğal bir sonucu olarak görülmeliydi.[289] Bununla birlikte Sovyetlerin bilimsel çalışmalarında *etnosun* herhangi bir kan ya da soy birliğine değil, temel olarak belirli bir coğrafya içerisinde ortak tarih, ortak kültür ve ortak dil gibi ögelere dayandığı bilinmektedir.[290] Yine bu teze göre *ulus*, sözkonusu *etnos* kavramının en ileri aşaması olup devletleşme düzeyine kadar evrim geçirmiş haline işaret etmektedir. Bununla birlikte, Leyla Tağızade`nin de belirttiği gibi Sovyet terminolojisinde *etnos*, belirli bir nesnel gerçekliği ifade eden bir kavram olarak

[289] Tokluoğlu, "Definitions of National Identity...", a.g.y. Ayrıca bkz: Julian Bromley ve Viktor Kozlov, "The Theory of Ethnos and Ethnic Processes in Soviet Social Sciences", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 31, Sayı 3 (1989), s. 425-38

[290] Valery Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and Conflict In and After the Soviet Union: The Mind Aflame*, Sage Publications, London, 1997, s.230. Aktaran: Tokluoğlu, a.g.m.

değerlendirilmesine karşın, *ulus* daha çok siyasal manipulasyon için kullanılan araç işlevi görmekte idi.[291]

19. yüzyılın sonlarından itibaren gelişerek 1918-1920 yılları arasında devletleşme düzeyine ulaşan Azerbaycan ulusal kimliği, 27 Nisan 1920`de Bolşeviklerin kontrolü ele geçirmesiyle yeni bir dönüşüm süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycanlı yazarlardan Nesibli, Sovyet yönetiminin kurulmasıyla sözkonusu dönüşüm sürecinin dört temel aşamada geliştiğini belirtmiştir.[292] *Birinci aşamada* 1925-1928 yılları arasında Latin alfabesine, arkasından ise 1939-1940 yıllarında Kril alfabesine geçilmiş; 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Türk dilinin devlet dili olarak kabul edilmesine, hatta Sovyet yönetiminin ilk dönemlerinde bu tanımlamanın kabul görmesine rağmen, 1937 Anayasası`nda devlet dili konusunda herhangi bir atıfta bulunulmamış, fakat bununla birlikte pratikte *Azerbaycan dili* kavramı fiilen kullanılmış,[293] soyadlarının sonuna "ov"-"ova", "yev—yeva" ekleri getirilmiştir.[294] *İkinci aşamada,* birinci aşamadaki dönüştürme politikalarına paralel olarak, önemli düzeyde modernleştirme uygulamaları gerçekleştirilmiş; sanayi, eğitim, sanat, kültür alanında belirli ilerlemeler sağlanmıştır. *Üçüncü aşamada,* 1937`de "burjuvazinin başkaldırışı" adıyla toplumun önde gelen aydınları tasfiye edilerek "Büyük Temizlik" gerçekleştirilmiştir. Azerbaycanlı yazarlardan Soltan *üçüncü*

[291] Leyla Tağızade, 'Avrasyacılık ve Lev Gumilev', Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat ve Mehmet Seyfettin Erol (der.), *21. Yuzyılda Türk Dunyası Jeopolitiği Muzaffer Özdag'a Armağan*, Sayı: 1, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s.154-158.
[292] Nesibli, a.g.m.
[293] Oysa 1978 yılında kabul edilen yeni Anayasa`nın 73. maddesinde artık açık şekilde Azerbaycanlı kavramından sözedilecekti. Bkz: *Azerbaycan*, 4 Kasım, 1995.
[294] Nesibli, a.g.y.

aşamadaki gelişmeleri rakamlara dayanarak biraz da duygusal biçimde şöyle açıklamaktadır:

"...Bir hesaplamaya göre Azerbaycan'da sadece 1937-1938 yılları arasındaki kurbanların sayısı 120 bin civarındaydı. Bunların neredeyse yarısının ziyalı (aydın) kategorisinde olması ve daha önceki tasfiyeler ve kolektivizasyon süreci dikkate alındığında bu, daha 1926'da nüfusu 2,6 milyon olan Azerbaycan için ciddi bir rakamdı. Geriye kalan aydınlar Rusya'nın büyük şehirlerinin yolunu tutacak, Bakü'ye taşradan yeni gelenler ise izleri silinen köklü gelenek, zengin bir hafızayı devralmadan yeni baştan ve göreceli olarak kopuk ve yapay bir ortamda gelişeceklerdi. Sonuç olarak ziyalılar (aydınlar), sosyal değerler sistemi ve tarihsel misyon bilinci olan bir güç olarak ortadan kaybolmuş ve yapay bir diploma sahibi topluluk bunun yerini almıştır."[295]

Nihayet, *dördüncü aşamada* ise Sovyet Azerbaycan`ının sosyalizm ve komünizm yolundaki kazanımlarını, Sosyalist toplumun avantajlarını propaganda etmek için 1940`lı yılların sonlarından itibaren günümüz İran coğrafyasının kuzeyinde yer alan *Güney Azerbaycan* konusu devreye sokulmuştur. Nesibli`nin deyimiyle, "devlet vatanseverleri" ile birlikte milli aydınlar da bu fırsatı kullanarak Sovyet Azerbaycanı vatandaşları içinde Bileşik Azerbaycan bilincini oluşturmaya ve bu bağlamda Azerbaycan`ın kimliğine yeni dinamikler kazandırmaya çalışmışlardır. [296]

Muhtemelen Nesibli`nin tanımlamış olduğu dört aşamaya Süleymanlı`nın dikkat çektiği ve Azerbaycan`ın kimliği açısından önemli olduğu varsayılan daha yeni bir aşamayı eklemek daha kapsayıcı olacaktır. Şöyle ki, 1956 yılında Komünist Parti`nin 20. Kongresinde Kruşçev`in Stalinizmi ciddi bir şekilde eleştirmesini takiben Birlik düzeyinde beliren ılımlı hava önemli bir etken olmuştur.[297] Lenin ve Stalin`in, tüm

[295] Soltan, a.g.m.
[296] Nesibli, a.g.y.
[297] Süleymanlı, s.164-175.

milliyetlerin kültürel kimliklerini birtakım politikalarla yeni bir Sovyet ulusu potasında birleştirerek Sovyet üst-kimliği oluşturmayı hedeflemelerine karşın, özellikle Brejniev`den itibaren hemen hemen aynı hedefe daha yumuşak yöntemlerle ulaşmak amacıyla bir takım yeni politikalar izlenmiştir. Buna gore, inşa edilmesi hedeflenen Sovyet (Rus) üst kimliği, beş temel özellik içeriyordu: tek ve ortak bir ülke; tek bir ideoloji ve dünya görüşü (Marxizm-Leninizm); tek bir sınıf ve yüksek bir sosyo-ekonomik homojenlik düzeyi; çok etnisiteli kültür; iki-dillilik ve toplumlararası iletişim dili olarak Rusçanın artan oranda kullanımı.[298] Bu gelişmelerin etkisinde kalan Azerbaycan ulusal kimliği, 1980`lerde *Glasnost* ve *Perestroyka* uygulamaları ile yeni bir kırılma noktasına gelecekti.

Hatırlanacağı üzere, daha önce 1918-1920 AHC döneminden bahsedilirken 19. yüzyıldan itibaren beliren gelişmeler üzerine inşa edilen Azerbaycan ulusal kimliğinin üç sütunundan (*İslam ve modernleşme sentezi; Türkçülük ve Azerbaycancılık*) bahsedilmişti. Bu bağlamda sözkonusu sütunların Sovyet döneminde geçirmiş oldukları dönüşüm sürecine ilişkin temel özelliklerin açıklanması, aynı zamanda Sovyet Azerbaycanı`nın kimlik profilinin içeriğine de önemli ölçüde ışık tutabilecektir.

Sovyet döneminde *İslam ve modernleşme sentezi* sütununun Sekülerlik ve modernleşme ögeleri mevcut sistemin gerekliliklerine uygun şekilde gelişirken, Müslüman kimliği ögesi ideolojik nedenlerle büyük ölçüde devre dışı bırakılmıştır. Bununla birlikte yine bazı ideolojik çıkarlar nedeniyle bir takım dinsel faaliyetlere kısıtlı

ölçüde olanak tanınmıştır.[299] Bunu biraz daha açmak gerekirse, *Sekülerlik*, daha çok Leninist çizgide ve Sovyet terminolojisinde yaygın şekilde kullanılan *bilimsel ateizm* çerçevesinde biçimlenmiştir. Şöyle ki, Lenin, ünlü "Sosyalizm ve Din" isimli makalesinde dinin, devlet işi olmaması gerektiği, dini toplulukların ise siyasi iktidar ile herhangi bir bağlarının bulunmasının mümkün olamayacağı ifade edilmiş, herkesin herhangi bir dini seçmekte veya seçmemekte tamamen özgür olduğu, devlet ile din işlerinin birbirinden tamamen ayrı olması gerektiğinin altı çizilmiştir.[300] Bu yaklaşım açık şekilde çeşitli dönemlerdeki Sovyet Anayasalarına da yansımıştır. Örneğin, 1936 Anayasa`sı sadece herhangi bir dini seçme özgürlüğüne izin vermiştir.[301] Ayrıca, Anayasa`nın ilgili maddesi, "herhangi bir dini seçme ve din karşıtı propaganda yapma özgürlüğü tüm vatandaşlara tanınmıştır" ifadesiyle bitmektedir. Salih Polat`a gore Anayasanın bu maddesi ile anayasanın diğer maddelerinde yer alan vatandaşların - din ile ilişkileri gözönünde bulundurulmaksızın - kanun önünde eşitliği ilkesi ateistler lehine bozulmuştur. [302] Şöyle ki, yurttaşlara din seçme özgürlüğü verilirken, sahip olduğu dini tebliğ etme olanağı öngörülmüyordu. Oysa din karşıtı propaganda serbestti.

---

[299] Şöyle ki, Komünist ideoloji dinsel değerleri kamusal yaşamdan dışlasa da, yine bir takım ideolojik çıkarlar nedeniyle ülke çapında belirli dini kurumların faaliyetine belirli olanaklar tanımış, bu bağlamda İslam dininin toplumsal statü olarak verilmesi ve Müslüman liderlerle işbirliği yapılması konusunda belirli olanaklar sağlanmıştır. Bu süreç Brejniev dönemiyle daha da belirginleşmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Aydın Yalçın (der.), *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları*, Yeni Forum Yayınları, 1988. Ayrıca bkz: Alexandre Bennigsen ve S.Enders Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire: A Guide,* Hurst&Co., London, 1985; Arif Yunusov, *Islam in Azerbaijan*, Zaman, Baku, 2004; Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay, *Islam In The Soviet Union,* Pall Mall, London, 1967.

[300] Vladimir İ. Lenin, *Sotsializm i Religiya: Poln Ssobr.Soç.* T.12, s. 143-144.

[301] Hatırlatmak gerekir ki, bu konuda ilk hukuksal düzenleme 23 Ocak 1918`de Halk Komiserleri tarafından onaylanarak yürürlüğe giren "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma Hakkında Karar"dır. Bkz: Süleymanlı (2006), s.222.

[302] Salih Polat, "Sovyetler Birliği Hukuk Sisteminde Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Akademik Araştırmalar Dergisi,*
<http://www.academical.org/dergi/MAKALE/11sayi/PolatS_Sovyetler_Birligi_Hukuk_Sisteminde.doc> 31.07.2008

Benzer yaklaşım tarzı 1977 Anayasası`nda da ifade edilmiştir. Sözkonusu Anayasa`nın 52. maddesine göre, "Sovyet Birliği vatandaşlarının vicdan özgürlüğü garanti altına alınmıştır, yani tüm vatandaşların herhangi bir dini seçme veya seçmeme ile ateist propaganda yapma hakları devlet tarafından garanti edilmiştir. ... Sovyetler Birliği'nde kilise devletten, okullar ise kiliseden ayrılmıştır."[303]

Azerbaycan`a gelince, 1920`de Bolşeviklerin kontrolü ele geçirmesinden kısa bir süre sonra (15 Mayıs 1920) AHC Hükümetinde dini işlerden sorumlu bakanlık ortadan kaldırılmış ve o güne değin süregelen Şeyhü`l İslamlık müesesesine son verilmiştir. Dinsel kesimin önde gelenleri baskılara uğramış, camilerin çoğu kapatılmıştır. Yalnız 1943 yılında II. Dünya Savaşı sürecinde Almanya`ya karşı dinsel olanaklardan faydalanmak amacıyla Güney Kafkasya Müslümanlarına ait bir kurumun oluşturulması öngörülmüş ve nitekim 1944 yılında *Zagafgaziya Müslümanları Ruhani İdaresi* tesis edilmiştir.[304] Günümüzde bu kurum, Kafkasya Müslümanları İdaresi adıyla faaliyetini sürdürmektedir.

Bu gelişmeler ışığında Azerbaycan toplumunun AHC döneminde tercih ettiği Batı tarzı sekülerlik, bu sefer Sovyet tarzı ve daha çok "bilimsel ateizme" dayanan ilkelere dönüşmüş, bununla beraber din ve devlet işlerinin ayrılması konusunda Azerbaycan`nın toplumsal bilinci kendine özgü şekilde güçlenmiştir. Ne var ki, dinsel konular sıradan Azerbaycanlı`nın yaşamından tam olarak çıkartılmamıştır/çıkartılamamıştır. Ama bununla birlikte, ideolojik zorunluluklar nedeniyle dinsel faaliyetler zaman geçtikçe daha çok yas törenlerinin rutin talepleri ya

[303] a.g.m.
[304] <http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/traditionReligion_01_a.html> 15.09.2007

da erkek çocukların sünnet düğünü gibi etkinlikler şeklinde algılanagelmiştir.[305] 1928 yılından itibaren İran`daki Şii merkezlerle bağlantının yasaklanması, Şii ve Sünni camilerin birleştirilmesi ise bir taraftan dinsel bölünmüşlüğü asgari düzeye indirerek uluslaşma eğilimlerinin güçlenmesine katkıda bulunurken, diğer taraftan Azerbaycan toplumunun geleneksel Müslüman Doğu toplumu özelliklerinden sıyrılarak kendine özgü niteliklerle dönüşüm yoluna girmesini sağlamıştır.[306]

Öte yandan, Sovyet döneminin *modernleşme* konusundaki etkilerinin içeriği ile ilgili Tokluoğlu`nun alan çalışması önemli ipuçları vermektedir. Ona göre bu konuda günümüzde bile bir takım olumlu yaklaşımlar mevcuttur. Alan çalışmasının derinlemesine mülakatları sırasında bir dizi üst düzey devlet yöneticileri ve milletvekillerinin Azerbaycan`ın modernleşmesinde Sovyet faktörüne büyük önem atfettikleri ve yine Sovyet döneminde büyük kazanımlar elde edildiğine, bu kapsamda Azerbaycan`da okur-yazarlığın hızla geliştiğine, ayrıca, çok sayıda modern araştırma enstitüleri, fabrikalar, üniversiteler, sanat ve spor müseselerinin tesis edildiğine dikkat çekildiği görülmektedir.[307] Bu nedenle olsa gerek, Azerbaycan`ın ulusal lideri olarak kabul edilen Haydar Aliyev bu gelişmeleri daha geniş bir açıdan değerlendirerek tarihsel olarak Avrupa modernizmi ve kültürünün Azerbaycan`a Rusya üzerinden geldiğini dile getirmiştir.[308]

---

[305] Rafiq Rüstemli "Azerbaycan`da Devlet-Din Münasibetleri ve Dünyevilik Anlayışı", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <www.azsam.org> 15.06.2007
[306] Burak Ulman, "1990'li Yıllarda Azerbaycan'ın Siyasal Yaşamı ve Ana Muhalefet Partileri", <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayinlar/makale1.htm> 12.01.2008.
[307] Tokluoğlu, a.g.m.
[308] Haydar Aliyev, *Müsteqilliyimiz Ebedidir: Çıkışlar, Nitqler, Beyanatlar, Mektublar, Müsahibeler (İyun 1993 – May 1994),* Azerneşr, Bakı, 1997.

Azerbaycan ulusal kimliğinin öteki sütununu oluşturan *Azerbaycancılık* fikri de Sovyet döneminde belirli düzeyde dönüşüme tabi tutulmak suretiyle varlığını sürdürebilmiş, hatta bu süreçten kimi yönleriyle güçlenerek çıkmıştır. Kısacası, bir taraftan Sovyet ideolojisi gereği Azerbaycan etnosu kavramı temelinde bir Azerbaycan ulusu inşa edilirken, diğer taraftan vatanseverlik (*vatancılık*) söylemleri üzerine klasik anlamda *teritoryel* bir devlet anlayışı geliştiriliyordu.[309] Böylece, *Azerbaycanlı* tanımı ile ülke içindeki tüm etnik ve dinsel farklılıkların aynı şemsiye altında toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşama entegrasyonunu sağlanarak ulus devlet temellerinin pekişmesine önemli bir zemin kazandırıldığı varsayılabilir. Nitekim Shaffer, bu dönemde Azerbaycanlılık tanımının, Azerbaycanlıların başat kollektif kimliğini tanımladığını ileri sürmektedir.[310]

Öte yandan bu dönemde *Azerbaycancılık* sütununun önemli ölçüde Azerbaycan ulusal kimliğinin diğer ana bileşeni olan *Türkçülük* sütununun yaşam alanına taşarak gelişmeye çalıştığı belirtilebilir. Bununla birlikte, Sovyet koşullarındaki *Azerbaycancılık* sütununun içeriğine bakıldığında, sözkonusu sütunun kendi içinde barındırdığı gündemlerle *Türklük* ögelerinin minimum düzeyde de olsa hafızalarda kalmasını sağladığını, bir anlamda Sovyet ideolojisi karşısında kazanmış olduğu itibar sayesinde *Türkçülüğü* "kamufle" ederek Türk kültürüne işaret eden çok sayıda otantik değerleri muhafaza ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle 1940`larda Sovyet çıkarları gereği *Güney Azerbaycan* konusunun meşruiyet kazanması, adı geçen değerlerin yaşatılmasına

[309] Devlet yapılanma biçimleri için bkz: Anthony D. Smith, "State-Making and Nation-Building", John A. Hall (der.), *States in History*, Basil Blackwell, Oxford, 1986, s. 228-263.
[310] Shaffer, *Borders and Brethren*…, s.152-154. Ayrıca daha geni bilgi için bkz: Enders S. Wimbush, "Divided Azerbaijan: Nation Building, Assimilation and Mobilization Between Three States", William O. McGagg ve Brian D. Silver, (der.), *Soviet Asian Ethnic Frontiers,* Pergamon Press, New York, 1979.

farklı bir dinamizm katan önemli bir fırsat kapısı olarak görülmüştür.[311] Bu konuda Azerbaycanlı yazarlardan Süleymanlı önemli saptamalarda bulunmaktadır:

"...1920`de Azerbaycan`ın Sovyetleştirilmesinden sonra İran`a bakış da farklılaşmıştı. Zira Sovyetler başlattıkları ihtilali bütün Şark`a, bu arada İran`a yayma düşünceleri çerçevesinde Azerbaycan`ın coğrafi parçalanmışlığını bir vasıta olarak kullanmak istemekteydiler. Bu propaganda için "Azerbaycan Milliyetçiliği" hazırlanmış bir alt yapı olarak kabul edilmekteydi…. Bu amaçla Kuzey Azerbaycan`da özellikle 1940`lardan itibaren Kuzey ve Güney Azerbaycan`ın birliği, bütünlüğü, ikiye bölünmüş tek bir vatan olduğu, her iki tarafta yaşayan insanların soy, dil, din, kültür bakımından bir bütün oluşturdukları hususunda makaleler yayınlanıyor, şiirler yazılıyordu."[312]

Her ne kadar bu dönemde Sovyet Azerbaycan`ında kullanılan Güney Azerbaycan söyleminin *Türk* ya da *Türkçülük* gibi kavramlar üzerinden geliştirilmesi şansı pek olmasa da, en azından milliyetçi duyguların kanalize olması, ulusal bilincin bir bakıma "idmanlı" tutulması açısından önemli bir vaka idi. Bu süreçteki gelişmelere özellikle edebiyat alandaki çalışmalar öncülük ediyordu. Örneğin, Haydar Aliyev`in Azerbaycan Dili ve Edebiyatı alanında gerçekleştirdiği uygulamalar kapsamında 1979 yılında Yazarlar Birliği`nin o zamanki yıllık kitap yarışmasını "Güney Azerbaycan" üzerine yazılmış bir eserin kazanması, bu açıdan çok anlamlı olsa gerek.

İşin daha ilginç tarafı, İran`ın kuzeyindeki Azerbaycan toplumu bu gelişmeleri aynı zamanda Türk dilinin, Türklüğün dönüşü gibi değerlendiriyordu. Örneğin, o

---

[311] Cemil Hesenli, *Soyuq Müharibenin Başlandığı Yer: Güney Azerbaycan (1945-1946)*, Mütercim Yayınları, Bakü, 1999. Bu konuda özellikle H.Aliyev`in Sovyet Azerbaycanı`ndaki yönetimine (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Komünist Partisi, Merkezi Komite Birinci Sekreteri) denk gelen 1980`li yıllarda önemli açılımların yapıldığı bilinmektedir. Şöyle ki, bu dönemde İran`ın kuzeyindeki Azerbaycan toplumunun edebi-kültürel faaliyetlerine büyük dikkat ayrılmış, hatta Sovyet siyasi kültüründe önemli kurumlardan olan Yazarlar Birliği`nde Güney Azerbaycan Edebiyatı Sorunları Sekreterliği isimli bir birim oluşturulmuş, *Edebiyat* gazetesi ve devlet radyosunda "Cenuptan Sesler" başlığı ile Aras nehrinin öteki kıyısındaki Azerbaycanlılar ile edebi-kültürel iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Bunun için bkz: *Azerbaycan*,
<http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=18590> 22.05.2007

[312] Süleymanlı, s.237

dönemdeki gelişmelere tanıklık ettiği anlaşılan Profesör Gulamrza Sebri Tebrizi şöyle anlatmaktadır:

"…Çocukluğumdan hatırlıyorum, ... baskıyı öyle bir düzeye ulaştırmışlardı ki, Reza Şah zamanında insan kendisine "Türk" demeye utanıyordu. Anneler, babalar bu hakaretten kurtulmak için neyin pahasına olursa olsun çocuklarına ve ailelerine Fars dilinin öğretilmesine çalışıyorlardı. Bu korku ve hakaret Azerbaycan Demokrat Fırkası`nın[313] gelişi ile buz gibi eridi. Azerbaycan halkı, özellikle de çocuklar ve gençler gururla kendi dillerinde okullara başladılar."[314]

Doğal olarak, *Türkçülüğe* ilişkin bu tür durumların Sovyet Azerbaycan`ında Güney sorunsalı ile ilgilenen aydınlarda ya da toplumun farklı kesimlerinde empatik düzlemde belirli çağrışımlar yaratabileceği pek muhtemeldir. Aslına bakılırsa, örneğin, Sovyet Azerbaycan`ında yaşayan şairlerden Bahtiyar Vahabzade`nin 1954 yılında – Stalinist uygulamaların "en parlak" döneminde - yayınlamış olduğu "Ana Dili" şiiri, içerik bakımından Profesör Gulamrza Sebri Tebrizi`nin yukarıda anlatılan hikayesine yakın çizgileri yansıtmakta idi.[315] Ya da İran`ın kuzeyindeki Azerbaycan`ın ünlü şairlerinden Şehriyar`ın "Haydar Babaya Selam" şiirini Sovyet Azerbaycanı toplumu için heyecanlı kılan da sözkonusu şiirde betimlenen sıradan bir Azerbaycanlının yaşamındaki yerel ve otantik Türk kültür değerleri ile kurulan duygusal bağdan başka bir şey değildi.[316]

---

[313] Demokrat Fırka, 1945-46 yıllarında İran`ın kuzeyindeki Azerbaycan toplumununca sürdürülen bağımsızlık mücadelesi kapsamında 3 Eylül 1945`te Seyyid Cafer Pişeveri tarafından kurulmuştur. Bkz: Cemil Hesenli, *Soyug Müharibenin*…. Ayrıca bkz: <www.adf-mk.org/L/tl.html> 23.09.2007

[314] Gulamrza Sebri Tebrizi, "Azerbaycan Milli Hereketinde Ana Dil Faktoru", <http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=1> 14.04.2008. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Bilgehan A. Gökdağ ve M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig,* 2004 (Yaz), Sayı 30, s.31-82.

[315] Bahtiyar Vahabzade, *İstiklal,* Bakü, 1999.

[316] İsa Özkan, "Şehriyar`ın Şiirlerinde Kültür Değerleri", <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/IV-2_Haziran/30_MTAD_4-1_SSaglik_195-198.pdf > 31.07.2008

Görüldüğü üzere bu dönemde Azerbaycan kimliğinin dışavurumu daha çok edebiyat alanında hissedilmektedir. Nedeni ise açıktı. Bir taraftan Sovyet yönetimi edebi çalışmaları önemli propaganda aracı olarak kullanırken, diğer taraftan Azerbaycanlı yazarlar edebiyatın esnek yapısından güvenlik açısından önemli ölçüde faydalanmakta idiler. Zaten Sovyetlerin güçlü devlet aygıtı karşısında her hangi bir özgün politika izleme şansı da yoktu. Ayrıca, eskiden beri Azerbaycan`da sanata, edebiyata hep ilgi duyulmuş, ulusal kimlik (anlatısı) daha çok bu ögelerin desteği ile geliştirilmiştir. Son yıllarda Azerbaycan kimlği üzerine çalışmalarıyla bilinen bilinen Selaheddin Halilov bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"... Bir takım uluslarda ulusal-felsefi fikrin kuram halinde belirmemesi onun tamamen olmadığı anlamına gelmez. Ulusal kendini idraketme durumları edebi-estetik fikir aracılığıyla da ifade edilebilir. Azerbaycan halkının ulusal gelişiminde edebi-estetik fikrin rolu her zaman büyük olmuştur. Artistik düşünce, bir tefekkür tarzı olarak rasional bilimsel düşüncenin her zaman üzerinde gelişmiştir. Halkımızın ulusal-felsefi fikri de çoğu zaman kendi yansımasını bilimsel eserler ve monografilerde değil, edebiyyatta bulmuştur. Bu nedenle de felsefi tefekküre giden yol da esasen edebiyyattan geçmiştir."[317]

Öte yandan Haleddin İbrahimli, Halilov`un yaklaşımını bir başka açıdan destekleyecek nitelikteki şu görüşü ileri sürmektedir:

"... Hegele göre, mutlak idea (Tanrı) dinden ve felsefeden önce sanatta belirir. Bu bağlamda bir millet de politika ve ideolojiden önce kültürde belirir."[318]

Ne var ki, Sovyet dönemi Azerbaycan kimliği ağırlıklı olarak ülke içi düzeyde dönüşüm süreci geçirmiştir. Dış ilişkilere uygulanma olanakları ise en fazla Birlik ülkeleri içinde önceden belirlenmiş ve ekonomi, kültür ağırlıklı prosedürel süreçlerin

[317] Selahaddin Halilov, *Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık Mefküresi,* Azerbaycan Üniversitesi, Neşr, Bakı, 2002, s.47-48
[318] Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya,da Kafkasya*, ASAM Yayınları: 25, Ankara, 2001, s.2

yerine getirilmesinden ibaretti. Zaten bu yönüyle bir dış politikadan sözedilmesi gerçekçi olmayacaktır. Her ne kadar anayasal metinlerde federe cumhuriyetlerin kendi egemen iradeleri ile Birliğe katıldıkları belirtilse de, Sovyet düzenlemeleri gereği pratikte bağımsız bir dış politika uygulama şansı yoktu.[319] Çünkü ne de olsa Sovyetlerin bir parçası olan Azerbaycan adına da dışarıda konuşabilecek bir Sovyet dış politika mekanizması vardı zaten. Bu nedenle 70 yıllık dönemin, Azerbaycan kimliğinin dış politika reflekslerini iyice zayıflattığı belirtilebilir. Bu bağlamda, kuşkusuz ki 1990`ların başında Azerbaycan dış politikasında arka arkaya gelen krizlerin ortaya çıkışında sözkonusu zayıflama sürecinin de büyük rolü olmuştur.

B. SSCB`nin Çözülmesi: Mutallibov ve Elçibey Dönemlerinde Azerbaycan Kimliği

1984 yılında SSCB`de Gorbaçov`un yönetime geçmesinin hemen ardından uygulamaya konulan *Perestroyka* ve *Glasnost* süreçleri kapsamında tüm Birlik üyesi diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan`da da milliyetçi hareket başlamıştır. Önce ekonomik reform, ulusal dil ve kültür alanlarında beliren talepler, giderek siyasal bağlamda özerkleşme, hatta ayrılıkçı söylemlere dönüşmekteydi.[320] Ayrıca, Azerbaycan`daki milliyetçi gelişmeleri diğer cumhuriyetlerden farklı kılan, bir anlamda göreli daha sert yapan bir başka faktör daha vardı: *Ermenistan-Azerbaycan Dağlık*

[319] Gwendolen M. Carter, *The Government of the Soviet Union,* 2. Baski, Harcourt, Brace&World Inc., New York ve San Francisco, 1967, s.36-38; John A. Armstrong, *Ideology, Politics and Government in the Soviet Union: An Introduction,* Frederick A. Praeger Publishing, New York, 1972, s.101-104, 115-118.

[320] Günay Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri", Büşra Ersanlı (der.) *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan*, Kültür Bakanlığı, HAGEM Yayınları, 1994, s.95-97.

Karabağ çatışması.[321] 1987 yılı sonbaharından itibaren Erivan sokaklarında önce çevresel kaygılarla düzenlenen gösteriler 1988 Şubatı ayından itibaren Azerbaycan`ın tarihsel toprakları olan Dağlık Karabağ bölgesini Ermenistan`la birleştirme talebine dönüşünce Azerbaycan toplumunda sert tepkiyle karşılaşmıştı.[322] Dolayısıyla, bu yıllarda Dağlık Karabağ çatışması, özgürlük, bağımsızlık ve demokrasi gibi sorunlar içiçe ve komplike şekilde Azerbaycan`ın toplumsal-siyasal gündemine yerleşmiştir.

Tarihsel olarak Azerbaycan`ın ulusal bilinçlenme sürecinin baş aktörleri olan aydınlar bu dönemde de etkin rol oynamışlardır. Nitekim üniversite gençlerinin de desteği ile ülke aydınları tarafından Baltık ülkeleri halk cephelerine benzer şekilde Azerbaycan Halk Cephesi (AHCep) oluşturma süreci başlatılmış, 16 Temmuz 1989`da yapılan kuruluş konferansı sonucu AHCep örgütü oluşturulmuş ve örgütün başına akademisyen tarihçi Ebülfez Elçibey seçilerek gelmiştir.[323]

SSCB çapında giderek artan sosyo-ekonomik sorunlar, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması ve göreli açıklık uygulamalarının da etkisiyle AHCep kısa süre içerisinde toplumsal düzeyde nüfuz kazanmış ve dahası, toplumu yönlendirme meşruiyeti elde edebilmiştir. Bu gelişmeler ışığında 23 Eylül 1989`da Azerbaycan

---

[321] Audrey L. Alstadt,, "Azerbaijan's Struggle toward Democracy", Karen Dawisha ve Bruce Parrott (der.) *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*, Cambridge University Press, 1997, s.118-119; Suzanne Goldenberg, "Azerbaijan: Still Not Free", Suzanne Goldenberg (der.) *Pride of Small Nations-The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books Ltd., New Jersey, 1994, s.117.

[322] Gerard J.Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.47-54.

[323] Faruk Ö. Ünal, *Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar,* Kafkas Üniversitesi Yayınları, Sayı: 8, 2001, s.10-16.

egemenliğini ilan etmiş ve bu konudaki karar 25 Eylül 1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[324]

1990 yılında 19 Ocak`ı 20 Ocak`a bağlayan gecede Sovyet askeri birliklerinin Gorbaçov`un emriyle Bakü`de gerçekleştirdikleri ve çok sayıda insanın ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlanan şiddet olayları mevcut gerilimleri daha da körüklemiştir. Nitekim 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti (*Parlamento)* ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir.[325] Ne var ki, bağımsızlığın ilan edilmesi Azerbaycan`ın toplumsal-siysal yaşamında yeni sınavları da beraberinde getirmiştir.

Bir genelleme yapılırsa, Azerbaycan`ın bağımsızlık ilanını takip eden siyasal-tarihsel süreci üç temel döneme ayırmak mümkündür.[326] ***Birinci dönem*** olarak tanımlanabilecek 1989-92 yıllarını kapsayan dönemde bağımsızlık eğilimleri, Türk kültürü gibi hususlar adı geçen dönemin temel nitelikleri arasında yer almaktadır. 1992-1993 yıllarını kapsayan ***ikinci dönemde*** milliyetçi, Türkiye ve Batı yanlısı, pan-Türkist, buna birlikte İran ve Rusya Federasyonu (RF) karşıtı özellikler dikkat çekmektedir. Haydar Aliyev`in yönetime geçtiği 1993 ve takip eden yıllara işaret eden ***üçüncü dönemde*** ise uygulanan dengeleme politikaları öne çıkmaktadır. Bu bölümde sırasıyla Azerbaycan`ın ilk cumhurbaşkanları olan Ayaz Mutallibov ve Ebülfez Elçibey dönemlerini kapsayan birinci ve ikinci dönemlerde Azerbaycan kimliği açısından genel

---

[324] Sovyet politika terminolojisinde *egemenlik* ve *bağımsızlık* kavramları farklı anlamlar içermektedir. Nitekim Azerbaycan egemenliğini 23 Eylül 1989`da ilan etse de, bağımsızlığını 18 Ekim 1991`de açıklamıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Aydın, a.g.m. ("Sovyet Terminolojisinde Egemenlik-Bağımsızlık Ayırımı" Kutusu), s.373.

[325] Süleymanlı, a.g.e., s.274-283.

[326] Shireen T. Hunter, *The Transcaucasus in Transition: Nation-Building and Conflict*, The Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994, s.64-65.

hususlara değinilmeye çalışılırken, Aliyev`le başlayan üçüncü dönem ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

Sovyet döneminden bağımsızlığın ilk evresine geçişi simgeleyen *birinci dönemdeki* (1988-1992) gelişmeler, uzun süreden beri bastırılmış kültürel taleplerden sokaklarda sürdürülen bağımsızlık eylemlerine kadar geniş bir süreci kapsamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Gorbaçov`la başlayan görece açıklık koşulları, diğer Birlik cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan`da da toplumsal-siyasal gereksinimlerin dışavurumu için uygun ortamı sağlamıştır. Başka bir deyişle, Sovyet ideolojisi gereği yasak konuların yeniden toplumsal ortamlara sokulması için çeşitli meşruiyet zemini arama çabaları açıkça görülmüştür.[327] Böylelikle, önce Sovyet tarihyazımı tezine karşı revizyonist duruş sergileyen yaklaşımlar ya da ulusal dilin geliştirilmesine vurgu yapan çıkışlar, kısa sürede yerini bağımsız devlet kurma sloganlarına bırakmıştır. Bu süreci biraz da tarihsel akış içerisinde betimlemek gerekirse, aşağıdakiler söylemek mümkündür.

1980`lerin ikinci yarısından çeşitli sivil toplum örgütleri düzeyinde başlatılan merkez-kaç girişimleri 1989 yılında AHCep`in kurulmasıyla daha örügütlü şekilde sürdürülmeye başlamıştı. Fakat asıl dönüm noktası 20 Ocak 1990 Bakü olayları ile ortaya çıkmıştır. Sözkonusu olayları takiben sert toplumsal tepki karşısında dönemin Komünist Parti Genel Sekreteri Abdurrahman Vezirov görevden alınarak 18 Mayıs 1990`da Azerbaycan Yüksek Sovyeti (*Parlamento*) tarafından Mutallibov devlet

[327] Örneğin, 1988`de yayına başalayan Azerbaycan Vatan Cemiyeti`nin yayın organı olan *Odlar Yurdu* gazetesi, Çarlık döneminde generalliğe yükselmiş Azerbaycan Türkleri hakkında yazılar yazmıştır. Ya da yine aynı gazetenin izleyen sayılarında 20. yüzyılın başlarında yaşamış Azerbaycan burjuvazisinin önemli temsilcilerini öven makaleler yayınlanmıştır. Bu konuda bkz: Süleymanlı, a.g.e., s.247-248

başkanlığına seçilmiştir.[328] Ulusal değerlere geri dönüş, demokrasi, bağımsızlık mücadelesi ve Dağlık Karabağ çatışması heyecanının içiçe geliştiği bu dönemde Sovyetleri temsilen Mutallibov yönetimine karşı alternatif bir siyasi odak olarak güçlenmeye başlayan AHCep, kendi politik konumunu kesinleştirirken kimlik konuları üzerinden de önemli açlımlarda bulunmuştur.[329] Özellikle de, etnik merkezli Dağlık Karabağ çatışması kapsamında Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerine karşı AHCep içerisinde Elçibey öncülüğündeki milliyetçi akımın güçlenerek ön plana çıkması önemli bir sürecin başlangıcına işaret ediyordu. Dolayısıyla, Ermeni kimliğine karşı Azerbaycan tarafında da milliyetçi söylemin şekillenmesi bir anlamda zorunlu hale geliyordu. Nitekim Elçibey ve diğer milliyetçilerin Türkçü söylemleri bu açıdan önemli bir boşluğu dolduruyordu. İşin ilginç tarafı, milliyetçi söylemin ötekileştirme sürecinin bir ucunda Ermeni unsuru, diğer ucunda ise tarihsel açıdan ülke bağımsızlığının önünde bir engel ve Dağlık Karabağ çatışmasında Ermenistan`ı destekleyen taraf olarak görülen (Sovyet) Rusya bulunmaktaydı. Nitekim Colin Barraclough`un dikkat çektiği üzere Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan`ı içeren Güney Kafkasya bölgesindeki yerli halk tarihsel olarak ekonomik ve politik gelişmelerin arkasında sürekli Rusya faktörünü aramışlardır.[330] Bu

---

[328] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası,* Platin Yayınları, Ankara, 2005, s.19-21; Banu İşlet Sönmez, "Azerbaycan'da Yirminci Yüzyılın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasi Gelişmeler, Azerbaycan Milli Hareketi ve Musavat Partisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* Sayı 6, (Ağustos-Ekim) 2000, s. 249-284

[329] Hatırlatmak gerekir ki, Azerbaycan Halk Cephesi`nin (AHC) 1980`lerin sonuna doğru oluşum aşamasındaki hali, izleyen yıllarda Elçibey merkezli olmak üzere Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran ve 1995 yılında Azerbaycan Halk Cephesi Partisi`ne dönüşen biçiminden çok farklı idi. Şöyle ki, AHC kurulduğunda sözkonusu oluşum içinde milliyetçilerden sosyal-demokratlara kadar geniş yelpazede kesimler temsil edilmekte idi. Hatta ilerleyen dönemlerde "Talış Muğan Cumhuriyeti" iddiasıyla etnik merkezli bölücü girişimlerde bulunan Elekrem Hümbetov da AHC`yi kuran kişler arasında idi. Bunun için bkz: *Azerbaycan Halk Cephesi ve Onun İlk Liderleri,* <www.mediaforum.az >16.07.2008

330 Colin Barraclough "The Chaos in Russia's Back Yard - Continued Political Unrest in Azerbaijan, Armenia and Georgia", *Insight on the News*, 20 Eylül, 1993. Ayrıca bkz: Nazim Cafersoy, "Bağımsızlığın

bağlamda gerek özgürleşme ve bağımsızlık sürecinin karşısında önemli bir engel olarak görülmesi nedeniyle, gerekse Dağlık Karabağ çatışmasında Ermenistan`ı desteklediği iddiasıyla Rusya, gelişmekte olan Azerbaycan milliyetçileri açısından önemli bir Öteki idi. Doğal olarak milliyetçi kesimlerce bu yaklaşımın yerel düzeydeki hedefi (Sovyet) Rusya yanlısı olarak iddia edilen ve 18 Ekim 1991`de bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra aynı şekilde devlet başkanlığını sürdüren Mutallibov yönetimi idi.

Bu arada 26 Şubat 1992`de yapılan Hocalı Soykırımı Azerbaycan milliyetçilerinin toplum içindeki konumunu iyice güçlendirmiştir.[331] Nitekim 6 Mart 1992`de başlatılan muhalif eylemler 8 Mart 1992`de Mutallibov`un isitifasıyla sonuçlanmıştır.[332] Kuşkusuz Mutallibov`un istifası milliyetçi özgüven açısından önemli bir dönüm noktası idi.

Sözkonusu süreçte milliyetçi kesimlerin güçlenmesine paralel olarak Azerbaycan kimliğinin üç temel sütunundan olan *Türkçülüğün*, Sovyet döneminde çekilmiş olduğu kabuğundan çıkarak yeni içerikle toplumsal-siyasal yaşama girdiği, hatta bir anlamda kendi işlevsellik alanını genişleterek ve diğer sütunların (*İslam ve modernleşme sentezi ve Azerbaycancılık*) ötesine geçerek Azerbaycan kimliği adına temsiliyet görevini üstlendiği gözlemlenmiştir.

Mutallibov`un isitifasından sonra mevcut anayasaya göre devlet başkanlığı görevini üç ay süreyle Meclis Başkanı Yakub Memmedov vekaleten yürütmüştür. 7 Haziran 1992`de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde seçime katılanların %59,4`ünün

---

10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel,* Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.

[331] Hocalı Soykırımı için bkz: Azad Şerifov (der.), *Hocalı Soykırımı: Senedler, Faktlarda ve Harici Metbuatda,* Ebilov, Zeynalov ve Oğlulları Yayınları, 2006

[332] Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s.22-24.

oyunu alan Elçibey, cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.[333] *İkinci döneme* (1992-1993) işaret eden bu tarihten itibaren Azerbaycan ulusal kimliği iyice *Türkçülük* ağırlıklı bir yeniden biçimlenme sürecine girmiştir. Fakat sözkonusu dönemi tanımlamak için bu kadarı ile yetinmek, aşırı kolaycılık sorununu da beraberinde getirebilecektir. Bu nedenle Elçibey dönemiyle ilgili daha kapsamlı bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

Burak Ulman`ın da işaret ettiği üzere, Elçibey dönemi Azerbaycan kimliğine özgü *Türkçülük* sütununun iki temel eksenini barındırmakta idi: a) ülke içinde (etno) kültürel milliyetçilik politikası; b) ülke dışında Azerbaycan'ın Türkiye ile ortak bir Türk Dünyası içinde birlikte hareket etmesi hedefi.[334] Bu tartışmayı biraz daha geliştirerek, adı geçen dönemi *iç ve dış Türkçülük* alt-sütunlarına ayırmak ve bu zeminde tartışmak daha açıklayıcı olacaktır.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, *iç Türkçülük* temel olarak etno-kültürel milliyetçilik politikasına dayanmakta idi. Bu kapsamda benimsenen politikaların pratikte bir takım açık yansımaları görülmekte idi. Şöyle ki, resmi tarih yazımı, Sovyet döneminden farklı bir biçimde nerdeyse temelden değiştirilerek Azerbaycan toplumunun Türk kimliğini doğrulayan bir tez üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Öte yandan 22 Aralık 1992`de Azerbaycan Milli Meclisi`nde yapılan oylama sonucu 1978 Sovyet Anayasası`nda devlet dili olarak gösterilen Azerbaycan dili, Türk Dili olarak değiştirilmiştir.[335] Tabii, bu tür girişimler bir takım önemli iç sorunları da beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle, Türkçü ögeler siyasi söylem alanından devletin resmi

[333] Nazim Cafersoy, *Elçbey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993),* ASAM Yayınları, Ankara, 2001*,* s. 45-46; *The New York Times,* 23 August 2000.
[334] Ulman, a.g.m.
[335] Süleymanlı, a.g.e., s. 299.

simgelerine (devletin resmi dili vd.) geçiş yapınca, ülke içindeki farklı etnik kimlikerin rahatsız olduğu gözlemlenmiştir.[336] Örneğin, 24 Ocak 1993`te yapılan ve hemen hemen tüm etnik grup temsilcilerinin yoğun bir şekilde iştirak ettiği *Lezgi Demokrat Partisi*`nin kongresinde yasayla ilgili itirazlar dile getirilmiş ve iktidarın milletler politikası sert bir şekilde eleştirilmiştir. Kongrede Türkçülükle beraber Lezgiciliğin, Talışçılığın vs. kimliklerin de devlet düzeyinde tebliğ edilmesi gerektiği şeklinde talepler seslendirilmitşir. Ayrıca, kimi durumlarda *Türkçülük* ögelerinin siyasal manipülasyon amacıyla kullanılması mevcut ortamı daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu bağlamda Azerbaycanlı tarih profesörlerinden Yakub Mahmudov sözkonusu dönemdeki gelişmeleri şöyle tanımlamakta idi:

> "... `Beyler`[337] Türkçülüğün de dozajını kaçırdılar. Onu ırkçılık düzeyine indirdiler. Genel Türk dünyasının manevi birlik mekanına - güven yerimize ağır darbe vurdular. Belirli zaman ve mekan içinde başka ülke için dile getirilen "Türkün Türkten başka dostu yoktur" meydanokumasını çağdaş Azerbaycan koşullarında – tamamen bambaşka bir zaman ve mekanda yaymaya başladılar. Sonuçta Azerbaycan`ın acı dolu tarih yükünü bizimle birlikte taşımış Kürt, Lezgi, Talış, Tat, Avar ve diğer halklardan olan kardeşlerimizi küstürdüler, ayrı ayrı bölgelerimizde Türkçülüğe nefret uyandırdılar."[338]

Görünen o ki, Elçibey döneminde, üç temel sütundan oluşan Azerbaycan kimliğinin *Türkçülük* ağırlıklı dönüşümü ülke içi dengeler açısından politik bir çıkmaza neden olmuştur. Aşağıda da anlatılacağı üzere, etrafındaki komşu ülkeler bağlamında içerisinde bulunduğu kırılgan jeopolitik dengeler de hesaba katılırsa, daha bağımsızlığının ilk dönemlerini yaşayan Azerbaycan için bu sorunun ciddiyeti daha kapsamlı değerlendirilebilir.

---

[336] a.g.e., s 301.
[337] "Beyler"den kast edilen Elçibey ve onun yönetim kadrosundaki milliyetçi kişilerdir.
[338] Yakub Mahmudov, "Milli siyasetde sehvler veya Manevi Sarsıntılarımız", *Xalq,* 4 Ağustos, 1993.

Her ne kadar Elçibey yönetiminin, içinde bulunduğu zorluklarla 16 Eylül 1992`de çıkarılan ve Azerbaycan`da azınlıkların ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hak ve özgürlüklerini garanti altına almayı ve yine azınlıkların dillerini, dinlerini ve kültürlerini korumak ve geliştirmek için devlet yardımının sağlanmasını öngören cumhurbaşkanlığı fermanı ile baş etmeye çalıştığı görülse de, pek yeterli olmadığı söylenebilir. Nitekim Ulman`ın da dikkat çektiği üzere, azınlık haklarını düzenleyen bu kanun, *Türkçülük* politikası ve Türklük tanımıyla bir çeliski yaratmış, bir anlamda da Azerbaycanlılıkla tanımlanan vatandaşlığı arka plana itmistir.[339] Dolayısıyla, bir ara Azerbaycanı bağımsızlığa götüren dinamiklerin başında gelen *Türkçülük*, bu sefer ülkenin güvenlik çıkarları açısından tartışılır hale gelmekteydi.

Dış Türkçülüğe gelince, burada daha ilginç bir manzarayla karşılaşılmaktadır. Mutallibov yönetimi, bölgede RF`nin temel çıkarları ile ters düşmeksizin İran ve Türkiye ile ilişkilerini belirli bir düzeyde tutmaya çalışmasına rağmen, Elçibey`in yönetime geçmesiyle Azerbaycan dış politikasında Türkiye merkezli *Türkçülük* söylemleri olabildiğince ivme kazanmıştır.[340] Azerbaycanlı üst düzey bürokratlardan Ali Hasanov, Mutallibov dönemini de kapsayacak şekilde Elçibey yönetimi tarafından sergilenen siyasi duruşu şu şekilde özetlemektedir:[341]

"...Azerbaycan`da siyasi hakimiyet el değiştirdikten sonra, yani 1992 yılının Mart`ından 1993`ün Haziran ayına kadarki dönemde de yeni hükümet (Elçibey yönetimi) dış politika alanında devletin önünde duran stratejik amaçlara ulaşmak açısından Ayaz Mutallibov döneminden pek uzağa gidemedi. Birinci aşamada (Mutallibov döneminde) amaç ve niyeti belli olmayan dış politika doğrudan Moskova`dan

[339] Ulman, a.g.m.
[340] Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s.18-21
[341] Ali Hasanov şuan Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisi, Toplumsal-Siyasal Daire Başkanlığı görevini sürdürmektedir.

belirlenip her şey Rusya`ya ve onun liderlerinin yaklaşımlarına bağlı iken; ikinci aşamada (Elçibey dönemi) bunun tersine, ama yine de tektaraflı şekilde, uluslararası siyasetin nesnel gerçekliği, devletin gerçek durumu ve çıkarları düşünülmeden yalnız Türkiye ile ilişkilere öncelik verilmesi, diğer devletlerle yersiz gerginliğin ortaya çıkmasına neden olan adımların atılması ve bu gibi zararlı durumlar açık şekilde gözlemlenen geleneğe dönüşüyordu... tüm Türkçe konuşan ve Türk kökenli devletleri derhal "birleştirme", "Çin`e Türk bayrağı dikme" konusunda yüksek düzeylerde dile getirilen konuşmalar Azerbaycan`ın dış politikasının yüce amaç ve görevleri, ana ilke ve istikametleri ile ilgili uluslararası ortamda yanlış fikirlerin oluşmasına neden oluyor, cumhuriyetimizin uluslararası imajına ciddi darbe vuruyordu."[342]

İşin ilginci, Elçibey`in *Türkçülüğünün* Türkiye`nin beklentilerinin ötesinde olduğu anlaşılmaktadır.[343] Hatta Elçibey`in Ankara`nın, deyim yerindeyse, "damak tadından" daha fazla Pan-Türkçü çıktığı, bu nedenle Türkiye`de bazı çevrelerin Elçibey`i bölgesel istikrar açısından tehdit faktörü olarak değerlendirdikleri gözlemlenmektedir.[344] Türkiye`nin Elçibey`in *Türkçülük* yaklaşımına karşı bu tür tutumunun altında biri dış, diğeri iç olmak üzere iki temel faktörün yattığı görülmektedir. Dış faktör olarak o sıralarda hala etkinliğini koruyan Rusya Federasyonu`nun gücendirilmemesi dikkat çekmektedir.[345] İç faktörü ise Türk yazarlardan Baskın Oran özetlemektedir. Oran`ın kendi deyimiyle, o yıllarda Azerbaycan`dan gelebilecek bir Pan-turanizm ve İslamizmin "reimport"u Kürt milliyetçiliğinin Türkiye`de yarattığı tepkilerle birleşince büyük

---

[342] Ali Hasanov, *Azerbaycanın ABŞ ve Avropa Devletleri ile Münasebetleri (1991-1996)*, Elm Neşriyyatı, 2000, s.41-42.

[343] Örneğin, Türk akademisyenlerden Hasan Ünal Türk Dış İşleri Bakanlığı yetkililerinin Elçibey`in Türkiye dostluğundan, Atatürk hayranlığından memnun olmak bir tarafa, endişe duyduklarını aktarmaktadır. Ünal`a gore Elçibey`in Ağustos 2000`de vefatını takiben "Ankara'da bilhassa Dışişleri çevrelerinde 'aman şu garip adamın gitmesi hiç de fena olmadı' lafları sık sık işitilirdi." Bkz: Hasan Ünal, "Elçibey'den Berişa'ya Türkiye'nin dostları", *Zaman*, 24.08.2000.

[344] Svante E. Cornell, "The Nagorno-Karabakh Conflict", *Report no: 46,* Department of East European Studies, Uppsala University, 1999, s.67.

[345] İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikası: 1993", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* Sayı 163, s.62-71 veya <http://www.mulkiyedergi.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=113&Itemid=2> 01.10.2008; Mitat Çelikpala, "1990"lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*, <http://www.asam.org.tr/temp/temp490.pdf>01.10.2008

tehlike ortaya çıkaracaktı. Ayrıca yazar, Elçibey zamanında Azerbaycan`da üslenen Milliyetçi Hareket Partisi`nin Türkiye`de çok güçlenmiş durumda olduğunu aktarmaktadır.[346]

Aslında, Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasında *Türkçülük* merkezli yaklaşımları tamamen Azerbaycan`ın iç siyasal dinamiklerine (milliyetçi hareketler, *Türkçülüğün* uyanışı gibi) bağlamak, başka bir deyişle sözkonusu yaklaşımları iç dinamiklere endekslemek ve bunun üzerinden değerlendirme yapmak kolay olmakla beraber, belirli riskler de taşımaktadır. Şöyle ki, Elçibey`in siyasal söylemindeki *Türkçülük* boyutunu motive eden dış faktörleri de göz önünde bulundurmak gerekecektir. Zaten, Mustafa Aydın`ın da belirttiği üzere Sovyetlerin çözülmesi aşamasında Türkiye ve ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin *Türkçülüğü* açık şekilde teşvik ettiği bilinmektedir.[347] Örneğin, *Economist* dergisinin 1991 yılı Eylül saysında kullanılan "Adriatikt`ten Çin Seddine kadar Türk Dünyası" kavramı o dönemlerin en moda kavramlarındadı.

Bu faktörlerin etkisiyle olsa gerek, aynı dönemde Azerbaycan bir tarafa, Hazar`ın doğu kıyısındaki öteki Türki cumhuriyetlerin de Türkçü değerlere ilgisiz kalmadığı, hatta sözkonusu değerleri fırsat buldukça taçlandırdığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Eylül 1991 yılında Türkiye`yi ziyaret ederken 21. yüzyılın "Türk yüzyılı" olacağını ifade etmiş ve bu görüş

[346] Baskın Oran, "Türkiye`nin Kafkas ve Balkan Politikası", 29 Kasım 1994'te, Paris'deki *Institut de Relatlons Internationales et Strategiques*`de verilen konferansın Türkçe metni. İnternet erişimi için bkz: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/50/1/26_baskin_oran.pdf>01.10.2008

[347] Aydın, a.g.m., s.368-388; Hayriye Kahveci, "An Analysis of The Western Scholarly Discourse on Turkic Identity in Central Asia", *The Turkish Yearbook of International Relations,* Say:32, 2001, s.127-166.

Türkiye`de büyük ilgiyle karşılanmıştır.[348] Aynı şekilde, 22-26 Aralık 1991 tarihinde Türkiye`yi ziyaret eden Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev Türkiye`yi Türki cumhuriyetlerin yolunu aydınlatan "Sabah Yıldızı"na benzetmişti.[349]

Bununla birlikte, *Türkçülük* ögelerinin dış politika söyleminde kullanılması açısından Elçibey biraz daha ileriye gidiyordu. Örneğin, 24-27 Haziran 1992`de ilk resmi ziyaretini Türkiye`ye yaparak sözkonusu ziyaret çerçevesinde 26 Haziranda TBMM`de yapıtığı konuşmada ülkesinin Mustafa Kemal Atatürk`ün çizgisinde olduğunu belirtmiş ve Türkiye`yi model kabul ettiğini ifade etmiştir.[350]

Özetle, Elçibey döneminde Azerbaycan`ın kimlik söylemine ve siyasi davranışlarına yerleşen *Türkçülük* iç dinamiklerle beraber, dışarıdan da önemli ölçüde besleniyordu. Bu durum ise o dönemlerde oldukça kırılgan toplumsal-siyasal koşullara sahip Azerbaycan`da ülke içindeki etnik azınlıkları bölücülüğe yönlendirirken, ülke dışında Rusya Federasyonu ve İran gibi komşu ülkelerin tehdit algılamasını önemli ölçüde körüklemiştir. Dahası, Elçibey yönetimince kullanılan siyasi jargonunun zaman zaman ABD başta olmak üzere çeşitli Batılı ülkelerce cesaretlendirilmesi, sözkonusu komşu ülkelerin tehdit algılamasının boyutunu önemli ölçüde etkilemiştir. Aslında bu dönemde Azerbaycan dış politikasında sadece söylemler değil, sözkonusu söylemlerin pratik düzlemdeki uzantısı sayılabilecek kimi somut uygulamalar da RF ve İran`ın endişelerini artırmıştır. Öyle ki, Fariz İsmayılzade`nin de dikkat çektiği üzere, o yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının Azerbaycan askeri birliklerini eğitmek için Bakü

[348] a.g.y.
[349] *Turkish Daily News,* 24 Aralık, 1991
[350] "Anadolu Toprağında Görüşmeler", *Xalq*, 30 Haziran 1992. Aktaran: Aslanlı ve Hesenov, a.g.y.

tarafından davet edilmesi bu açıdan önemli bir gelişme idi.[351] Daha da önemlisi, Elçibey yönetimi Batı yönlü politikalar izlese de, bu politikaları hep Türkiye üzerinden üretmeyi tercih etmiştir. Örneğin, gerek AGİT ve NATO ile ön temasların kurulması, gerekse Azerbaycan petrollerinin işletilmesi için Batılı şirketlerle işbirliği ilişkilerinin oluşturulması sürecinde Ankara`nın etkinliği dikkat çekmiştir. Tüm bunlara bir de Türk popüler kültürünün (müzik, film, dil vs. gibi ) kısa zaman içerisinde Azerbaycan halkı tarafından büyük ilgiylle benimsenmesi de eklenince, haliyle İran ve RF açısından önemli bir tehdit tablosu ortaya çıkıyordu. İsmayılzade`nin deyimiyle, "Azerbaycanlılar açısından açık düşünceli, Avrupa tarzı giyim-kuşama sahip Türkler köktendinci ve muhafazakar görünümlü İranlılardan çok daha çekici idiler."[352] RF ise Sovyetlerin çözülmesiyle başlayan Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması, 20 Ocak 1990 olayları, eski Birlik düzeyinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik bunalımlar gibi nedenlerle zaten epeydir – deyim yerindeyse - modadan düşmüş durumda idi. Dolayısıyla, İran ve RF gibi geleneksel komşuların Azerbaycanda`ki gelişmelerden endişelenmeleri için daha fazla neden ortaya çıkmış bulunuyordu.

Zira bu neden(ler)le olsa gerek Azerbaycan dış politika söyleminde *Türkçülüğün* ve buna paralel olarak Batı merkezci eğilimlerin konumu güçlendikçe, gerek RF`nin, gerek İran`ın güvenlik çıkarları açısından Azerbaycan faktörü daha da önem kazanmış, Azerbaycan`ı "içeriden" kontrol etme eğilimi sözkonusu ülkelerce bir anlamda acil "zorunluluk" olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ülke içinde Türkçü söylemlere karşı en fazla tepki gösteren etnik azınlıklardan Lezgi ve Talışların sırası ile RF ve İran

[351] Fariz Ismayılzade, "Azerbaijan's Integration into Euroatlantic Structures: What is Hindering the Pace?", *The German Marshall Fund - Black Sea Paper Series*, Sayı 1, 2008.
[352] a.g.m.

tarafından belirli ölçülerde desteklendiği birçok yerli ve yabancı kaynaklarca ileri sürülmüştür. Ayrıca, Haziran 1993 krizinde Albay Suret Hüseynov`un Kremlin tarafından yakın destek gördüğü de dile getirilmiştir. [353]

Böylece, Sovyetlerin çözülmesini takiben Azerbaycan kimliğinde yeni açılımlara soyunan *Türkçülük* sütunu, bu veya diğer gelişmeler sonucunda daha olgunlaşma fırsatı bulmadan/bulamadan içinde bulunduğu bölgesel güvenlik kompleksinin iç hesaplaşmalarının arasında sıkışıp kalmıştır. İzleyen bölümde de görüleceği gibi, Haydar Aliyev`in yönetime geçmesini takiben *Azerbaycancılık* sütununun devreye girmesi sonucunda bir dengeleme politikası uyugulanmaya başlanmış ve böylece Azerbaycan`ın dış politikada karşılaştığı darboğazlar önemli ölçüde aşılmıştır.

[353] Svante E. Cornell, "The South Caucasus: A Regional and Conflict Assessment", *Cornell Caspian Consulting,* <http://www.cornellcaspian.com>, 30.08.2002; Martha Brill Olcott, **"**Soviet Central Asia: Does Moscow Fear Iranian Influence?", John L. Esposito,(der.), *The Iranian Revolution: Its Global Impact*, Florida International University Press, Miami, 1990, s. 203-224; Olivier Roy, " The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia", <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html> 22.06.2004; Stuart Parrott, "Central Asia/Caucasus: Iran Builds Regional Bridges" <www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html>12.09.2003; Murat Gül, "Russia and Azerbaijan: Relations After 1989", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* Cilt: 7, Sayı:2-3, (Yaz-Sonbahar) 2008, s.47-66

IV. Haydar Aliyev Dönemi ve Azerbaycan Ulusal Kimliğinde Yeni Açılımlar

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasında peş peşe gelen yenilgilerle ülke yönetiminin meşruiyetine ilişkin sorgulamaların artması, arkasından RF`nin "gizli eli" olduğu ileri sürülen Albay Suret Hüseynov`un Haziran 1993`te darbe girişimleri ve bu arada ülkenin güney bölgelerinde Elikram Hümbetov`un öncülük ettiği bölücü grupların "Talış-Muğan Cumhuriyeti" kurma teşebbüsleri, aynı şekilde ülkenin kuzeyinde bir grup etnik Lezgilerce yönetilen bölücü Sadval örgütünün hareketlenmeleri Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi yönetiminin sonunu getirmiştir.[354] Üstelik ülke içindeki sosyo-ekonomik durum da pek iç açıcı değildi. Böylece, o sıralarda Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanlığın`da bulunan Haydar Aliyev, bizzat Elçibey`in kendisi tarafından Bakü`ye davet edilmiştir. Bu daveti kabul ederek Bakü`ye gelen Aliyev, 15 Haziran 1993`te Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis (Parlamento) Başkanlığı`na seçilmiştir.[355] Arkasından 24 Haziran 1993`te Milli Meclis Elçibey`in tüm yetkilerini Aliyev`e devretmiştir. Aliyev 3 Ekim 1993`te yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde katılımcıların yaklaşık %99`unun oyunu alarak Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Devlet Başkanı seçilmiştir.[356]

Devlet Başkanı seçilmesini takiben Aliyev, ileri düzeyde anarşi ve kaos durumu yaşayan yönetim üzerindeki kontrolü tam olarak sağlamış, gerek ülke içinde, gerekse

---

[354] Ulman a.g.m., Cornell, "The South Caucasus…", Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s. 38-39. Ayrıca bkz: Elizabeth Fuller, "Azerbaijan's June Revolution", *RFE/RL Research Report*, Cilt: 2, Sayı: 32, 13 Ağustos 1993, s. 26; Thomas Goltz, *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-rich, War-torn Post-Soviet Republic*, ME Sharpe, New York, 1998.

[355] Houman Sadri, "Elements of Azerbaijan Foreign Policy", *Journal of Third World Studies,* (Spring) 2003.

[356] Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s.40.

ülke dışında beliren sorunlarla başedebilmek için bir dizi yeni politiklar uygulamaya koymuştur. [357] Kuşkusuz bu politikaların başında Azerbaycan ulusal kimliğinin yeniden tanımlanmasına ilişkin süreç de yer almaktadır. Sözkonusu sürece tarihsel, siyasal, sosyal ve kültürel açıdan günümüzden bakıldığında, iki temel hususun bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ***birincisi***, Elçibey döneminde iç ve dış siyaset gündeminde önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olan ve bu vesileyle çeşitli eleştirilerle karşılaşan *Türkçülük* sütununun *Azerbaycancılık* sütununun korumacılığı altında geri plana çekilmesidir. Bu bağlamda güncel sosyo-politik sorunları çözmek için dengeleme özelliğine sahip *Azerbaycancılığın* doğrudan H.Aliyev`in girişimleriyle daha da etkinleşmesi, dahası, genel olarak Azerbaycan`ın ulusal kimliğini temsiletme konumuna gelmesi/getirilmesi büyük önem taşımaktadır. ***İkincisi*** ise *Azerbaycancılık* sütununun; Aliyev`le başlayan dönemde daha çok devlet güdümünde geliştiği, buna rağmen toplumsal katmandan destek bulduğu, aynı zamanda *yeni-muhafazakarlık* gibi kavramları içselleştirerek ülke içi yönetim açısından ideolojik değer kazandığı kanısıyla ilgilidir. İzleyen bölümlerde her iki hususa da değinilecektir.

[357] Mubariz Qurbanli, "Fundamental Principles of Azerbaijani State", <http://www.yap.org.az/en/index.php?nid=1001> 06.08.2008

A. Azerbaycancılığın Ön Plana Çıkışı

1) Azerbaycancılık ve Türkçülük

i. Pratik Düzlem

Azerbaycan ulusal kimliğinin geleneksel sütunlarından olan *Azerbaycancılığın* ön plana çıkışı ve bu anlamda sözkonusu kimliğin diğer sütunu olan *Türkçülüğü* kapsayacak şekilde, fakat aynı zamanda onun gelişimine olanak sağlayacak içerikte genişlemesi Haydar Aliyev`in yönetime geçmesini takiben gözlemlenmiştir. Bu konudaki sürecin pratik ve kuramsal olmak üzere iki ayrı düzlemde geliştiğini belirtmek gerekecektir. Pratik düzlemi anlatmayı amaçlayan bu bölümde Aliyev`in ulusal dil ve ulusal kimlik tanımlamalarıyla ilgili uygulamaya koyduğu iç politikalar ve bunlara paralel olarak dış politikadaki temel davranış çizgileri yer almaktadır.

Olgusal veriler üzerinden hareket etmek gerekirse, pratik düzlemde Aliyev`in 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası`nın ön hazırlık sürecinde sergilemiş olduğu siyasi duruş büyük önem kazanmış ve yeni dönem açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Şöyle ki, sözkonusu süreçte esas tarışmalardan biri Azerbaycan toplumunun konuştuğu dilin yeni Anayasa`da nasıl tanımlanacağı ile ilgili idi.[358] Ekim 1995`ten itibaren Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi`nde başlatılan tartışmalara bizzat katılan Aliyev çeşitli önerilerle karşılaşmıştır.[359] Özetlemek gerekirse, yeni Anayasa`da devlet dilinin tanımlanmasıyla ilgili altı temel önerinin ileri

[358] Önceki bölümde de bahsedildiği üzere, 22 Aralık 1992`de Milli Meclis`te yapılan oylama sonucu Azerbaycan`da devlet dilinin Türk dili olarak kabul edilmesi karara bağlanmıştır.
[359] Nizami Xudiyev, "Haydar Aliyev`in Azerbaycan dili siyasetinin uğurları" <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=17741> 12.07.2007

sürüldüğü görülmüştür: 1) Azerbaycan dili; 2) Türk dili; 3) Azerbaycan-Türk dili; 4) Azeri Türkçesi; 5) Azerbaycan Türkçesi; 6) Türk dilleri ailesine dahil olan Azerbaycan dili.[360]

Sözkonusu öneriler karşısında kendi görüşünün *Azerbaycan dili* tanımından yana olduğunu açıkça ifade eden Aliyev, bu yaklaşımını bir takım tarihsel-hukuksal nedenlerle açıklamaktaydı. Hukuksal açıdan Aliyev`e göre, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) devlet dilinin Türk dili olduğunu kabul etmiş, hatta AHC`nin Bolşevik güçlerce devrilerek Sovyet yönetiminin kurulmasını takip eden dönemde Türk dili tanımı bir süre geçerli olmuştur. 1921 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin ilk Anayasası kabul edilse de, sözkonusu anayasada devlet dili ile ilgili herhangi bir madde bulunmuyordu. Buna karşın, 1924 yılında Komünist Parti Merkez Yürütme Kurulu`nun kararı ile devlet dilinin Türk dili şeklinde tanımlanmasının sürdürülmesi öngörülmüştür. 1936 yılında Azerbaycan SSC`nin yeni Anayasası`nın hazırlanması için başlatılan süreçte ise Azerbaycan`ın devlet dili, Türk dili olarak yazılmış, buna rağmen sözkonusu anayasanın 1937`de kabul edilerek yürürlüğe giren şeklinde devlet dili ile ilgili herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. İşin ilginç yanı, 1936 yılından itibaren tüm yazışmalarda fiilen Azerbaycan dili kavramı kullanılmaya başlamıştır. Arkasından 1956 yılında 1937 Anayasası`na ek olarak yeni bir madde kabul edilmiş ve mezkur maddede "Azerbaycan`ın devlet dili, Azerbaycan dilidir" yazılmıştır. Nihayet, 1978 yılında kabul edilmiş yeni Anayasa`nın 73. maddesinde devlet dilinin Azerbaycan dili olduğu kesin şekilde kabul edilmiştir. Öte

[360] Roza Eyvazova, " `Türk dili` termininden `Azerbaycan dili` terminine geder", <http://www.tercume.az/ANA%20SEHIFE/termin-3.htm> 19.08.2006

yandan Aliyev`e göre, 1992`de devlet dilinin Türk dili olarak kabul edilmesi, 1978 Anayasası iptal edilmeksizin yapılmış ve dolayısıyla yasal düzenlemeler açısından önemli hatalara yol verilmiştir. [361]

Aliyev, bu konudaki yaklaşımının tarihsel dayanakları konusunda da önemli bilgi vermektedir. Ona göre, tarihsel olarak gelişen ve dönüşen her şey gibi, Azerbaycan`ın ait olduğu Türkçe konuşan halklar da farklı alt gruplara ayrılmış, yaşadıkları mekanın, komşularının ve diğer ulusların da etkisiyle kendi yollarında gelişmişlerdir. Azerbaycan toplumunun da kendine özgü bir tarihsel çizgisinin olduğunu belirten Aliyev, düşüncesini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

"...Evet, biz Türkçe konuşan halklardan biriyiz ve Türk kökenli halkız. Kökümüz birdir. Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Başkırtça, Türkmence, Kumıkça var. Demek ki, sözkonusu Türkçe konuşan halkların her birinin kendi adı var."[362]

H. Aliyev'in 1998 yılında İngiltere`de Azerbaycan Büyükelçiliği`nde yapıtğı konuşma da bu açıdan çok önemli olsa gerek:

"...Türk dilli halkların her biri kendi milliyetini yapmış, Kazak, Kırgız, Türkmen milletleri meydana çıkmıştır. Kazakça, Kırgızca her birisi bir dildir. Bir kökten doğup ancak değişik olan adlarımızı almışız. ... Milletin milliyetini sağlayan onun dilidir." [363]

12 Kasım 1995 tarihinde yapılan genel halk oylaması sonucu yeni Anayasa kabul edilmiştir. Sözkonusu Anayasa`nın 21. maddesinde "*Azerbaycan Cumhuriyeti`nin devlet dili, Azerbaycan dilidir*" yazılmıştır.[364] İzleyen dönemlerde, Aliyev`in Anayasa dışında bir takım diğer yasal düzenlemelerle de Azerbaycan dili kavramının hukuksal-toplumsal

[361] Bunun için bkz: *Azerbaycan*, 4 Kasım,1995; *Azerbaycan*, 7 Kasım,1995; *Azerbaycan*, 9 Kasım,1995.
[362] Eyvazova, a.g.m.
[363] Yaşar Kalafat, "Azerbaycan Notları",
<http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi/1-10_yazilar/sayi_8/08kalafat.htm> 13.01.2008
[364] *Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,* <www.millimeclis.gov.az>.

dayanağının güçlendirilmesine yönelik somut girişimlerde bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda 18 Haziran 2001 yılında "Devlet Dili Uygulamalarının Geliştirilmesine İlişkin" karar kabul etmiş, bir dizi resmi açıklamalarda bulunmuştur.[365] Ayrıca, yine 2001 yılında 1 Ağustos, Ulusal Ana Dil Günü olarak resmileştirilmiştir.

Azerbaycan ulusunun tanımlanmasına gelince, Anayasa metninde *Azerbaycanlı* kavramı geçmese de, bu kavram *Azerbaycan dili* tanımının uzantısı olarak resmi siyasi iradenin de açık desteği ile fiilen günlük yaşamdaki konumunu pekiştirmiştir. Zaten daha önce de belirtildiği gibi, *Azerbaycanlı* kavramı özellikle Sovyet döneminden itibaren kullanılan bir kavram olduğu için toplumun çoğunluğu tarafından pek yadırganmamıştır.

Azerbaycan dili ve *Azerbaycanlı* kavramlarının bu şekilde yeniden üstün konuma geçmesi, aynı zamanda zımni olarak Azerbaycan ulusal kimliğinin *Azerbaycancılık* sütununun yeni dönemde işlevsel açıdan daha etkin hale geldiğine işaret ediyordu. 9-10 Kasım 2001 yılında Bakü`de yapılan ve dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Azerbaycan kökenli aydın, sanatçı, işadamı ve akademisyenleri biraraya getiren Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayı ise *Azerbaycancılığın* resmi şekilde açıkça ilanından başka bir şey değildi.[366] Sözkonusu kurultayda konuşma yapan Aliyev, yeni dönemde özerkleşerek Azerbaycan ulusal kimliğini temsil edeceği anlaşılan *Azerbaycancılık* konusundaki düşüncesini aşağıdaki gibi açıklamaktaydı:

---

[365] Nurlana Aliyeva, "Azerbaycancılık İdeologiyasının Banisi", <http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=3904> 08.10.2007

[366] Burada önemli bir noktaya değinmek gerekecektir. H.Aliyev`in Azerbaycancılık yaklaşımının önemli bir özelliği de evrensel niteliğe sahip olmasındadır. Başka bir deyişle, bu yaklaşım ülke içindeki ulusal kimlik işlevselliğinin yanı sıra, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Azerbaycan kökenli insanlara kültürel değerler üzerinden ulaşma çabasını da içermektedir. Bu nedenle olsa gerek, 5 Temmuz 2002 yılında onaylamış olduğu bir kararla *Dış Ülkelerde Yaşayan Azerbaycanlılarla Çalışma Amaçlı Devlet Komitesi* kurulmuştur. Bunun için bkz: <www.diaspora.az>

"...Her bir insan için ulusal mensubiyeti (kimliği), onun gurur kaynağıdır. Her zaman gurur duydum, bu gün de gurur duyuyorum – ben, Azerbaycanlıyım. Bağımsız Azerbaycan`ın esas ideası Azerbaycancılıktır. Her bir Azerbaycanlı kendi ulusal mensubiyetine göre gurur duymalıdır ve biz, Azerbaycancılığı – Azerbaycan dilini, kültürünü, ulusal-manevi değerlerini, gelenek ve göreneklerini yaşatmalıyız."[367]

Özetle, Aliyev`le başlayan süreçte *Azerbaycancılık* fikri, *Azerbaycan dili* ve *Azerbaycanlı* kavramları üzerine gelişerek ve diğer iki sütunu (*İslam ve modernleşme sentezi ve Türkçülük*) kapsayacak şekilde önemli bir dönüşüm evresi geçirmiştir. Ne var ki, bu durum, bir takım yerli siyasetçi ve akademisyenler ile Batılı ve Türk araştırmacılarca Azerbaycan kimliğinin özellikle, *Türkçülük* sütunu ile çatışan ya da *Türkçülüğün* aleyhine genişleyen bir husus olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Azerbaycanlı yazarlardan Gazenferoğlu, *Azerbaycancılık* sütununun coğrafi milliyetcilik bağlamında vatanseverlik (*vatancılık*) duygusu içerdiğine işaret ederek Azerbaycancılığı Türkçülüğün önünü kesen yapay bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Bu tartışmayı F. Gazenferoğlu'nun sözleri ile ifade edecek olursak:

"… Azerbaycan Türkünün çöküşünü hazırlayan nedenlerin başında bu Vatan duygusunun milliyet duygusunu arka plana itmesi gelmektedir. Bizim bugünkü Vatan sevgimiz milliyet sevgisinin boşluğunu doldurmaktadır. Elbette yaşadığımız toprağı sevmeliyiz, ancak bu sevgiye dayanarak bu toprağın değerini anlamak ve korunmak mümkün değildir. Nitekim 20. yüzyılın sonlarında milliyet sevgisi bizden ileri olan bir avuç Ermeni karşısında yenilgi perişanlığını yaşadık. İşte bu yüzden Vatana değer veren, onun üzerinde yaşayan milliyettir." [368]

---

[367] "Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayında Azerbaycan Respublikasının Prezidenti H.Aliyev`in Nitgi", <http://www.diaspora.az/qurultay/speech.htm> 15.11.2007; Nazim İbrahimov, "Azerbaycan Diasporu Möhkem, Sarsılmaz Siyasi Esaslar Üzerinde Formalaşdırılır", <http://diaspora.az/new/az/viewer.php?onsoz.htm> 09.10.2007

[368] Fazil Gazenferoğlu, *Türk Kimliği ve Azerbaycan Vatanı*, YİSAV Yayınları, Ankara, 1998, s.341. Aktaran: Süleymanlı, a.g.e., s. 316-319.

Öte yandan Türk yazarlardan Tokluoğlu, *Azerbaycancılık* ve *Türkçülük* arasındaki ilişkiyi ülke içindeki siyasi fraksiyonlar temelinde değerlendirerek iktidar-muhalefet ilişkilerine dayandırmaktadır. Ona göre, daha çok Elçibey liderliğindeki AHCep (Azerbaycan Halk Cephesi) kanadı etnik merkezci ve muhafazakar milliyetçilik çerçevesinde *Türkçülüğü* savunurken, Aliyev`in kurmuş olduğu Yeni Azerbaycan Partisi farklı etnik kimlikleri de kapsayan *Azerbaycancılığı* benimsemiştir.[369] Kimi açılardan farklı yaklaşımlara sahip olmakla birlikte, Shaffer da Tokluoğlu`na benzer eğilimleri paylaşmaktadır.[370] Oysa H.Aliyev tarafından Azerbaycan ulusal kimliği adına izlenen politikalar biraz daha olgusal veriler temelinde okunduğunda, daha farklı sonuçlarla karşılaşmak mümkündür.

Öncelikle şunu hemen belirtmek gerekir ki, ilk bakışta paradoksal görünse de, Aliyev`in uygulamaları sonucunda öne çıkan ve işlevsel açıdan genişleyen *Azerbaycancılık*, *Türkçülüğün* gelişimine özel katkılarda bulunmuş, hatta bir anlamda daha güvenli bir şekilde gelişimini garanti altına almıştır. Başka bir deyişle, Aliyev`in, *Azerbaycancılık* konusundaki yaklaşımını Azerbaycan toplumunu genel Türk kimliğinden ayırma pahasına geliştirdiğini söylemek pek olanaklı değildir. Söylemsel açıdan bakılırsa, Azerbaycan ulusunun genel Türk kültürü ve Türk diline aidiyeti konusunda Aliyev tarafından yapılan açık ve net göndermelere sık sık rastlanmaktadır.[371] Bunun yanı sıra, söylemlerin pratik düzlemde bir takım somut eylemlerle karşılığını

[369] Tokluoğlu, "Definitions of National..."; Ayrıca bu konuda daha farklı görüşlere Azerbaycan`la ilgili çalışmalarıyla bilinen Türk gazetecilerden İrfan Ülkü`nün yakalşımında da rastlamak mümkündür. Bkz: İrfan Ülkü, "Bakü'deki Kurultay", *Yeniçağ,* 22.11.2007

[370] Shaffer, a.g.e., s. 157-168.

[371] Örneğin, 1995 Anayasası`nın hazırlık sürecinde H.Aliyev "Evet, biz Türk kökenli halkız" diyordu. Ya da Azerbaycan Yazarlarının 10. Kurultayında şunları dile getirmekteydi: "Biz Türkçe konuşan halkların ailesine ait bir halkız. Ama bunun birçok kolları bulunmaktadır. Bunun bir kolu da Azerbaycan dilidir." Bkz: Eyvazova, a.g.m.

bulduğu da gözlemlenmektedir. Gerek Sovyet döneminde, gerekse Sovyetler sonrası bağımsızlık yıllarında Aliyev`le birlikte çalışan ve Azerbaycan`ın üst düzey bürokratlarından olan felsefe profesörü Ramiz Mehdiyev bir gazetede yayınlanan hatıralarında bu konuda önemli bilgiler vermektedir:

"…Azerbaycancılık ideolojisinin biçimlendirilmesi doğrultusunda atılan en büyük adımlardan biri eşsiz milli-manevi servetimiz olan "Kitab-i Dede Korkut" destanının halkımıza geri verilmesi oldu. "Dede Korkut" destanı 1930`lu yıllardan itibaren yasaklanmış, Pantürkizm damgası vurulmuştu. Bağımsız Azerbaycan devleti bu destanla ilgili kendi resmi yaklaşımını ifade etmiş ve bu (yaklaşım), Devlet Başkanı Haydar Aliyev`in "Kitab-i Dede Korkut" destanının 1300. yılı nedeniyle 20 Nisan 1997`de vermiş olduğu bir kararnameyle sonuçlanmıştır. Gösterişli jübile konuşmalarında o (Aliyev), Türk halklarının genel tarihsel köklerinin "Dede Korkut"a bağlı olduğunu belirterek, sözkonusu destanın bütün Türk halklarına, lakin öncelikle Azerbaycan halkına ait olduğunu vurgulamış ve bu kahramanlık destanını milli servetimizin en muhteşem ve parlak yapıtı olarak değerlendirmiştir."[372]

Bir diğer dikkat çeken örnek ise Aliyev`in geleneksel Türk bayramlarından olan Nevruz`la ilgili görüşleri idi. 13 Haziran 2001`de Türkiye`de bir derginin tanıtım programında konuşma yapan Aliyev, Sovyetlerin ideolojik baskılarına ve bu nedenle de büyük yoksunluklara rağmen Azerbaycan halkının bu Türk bayramını yaşattığını dile getirmiş, hatta Türkiye`de sözkonusu bayramın yeterli düzeyde kutlanmamasını önemli bir eksiklik olarak ifade etmiştir. Arkasından ise son yıllarda Türkiye`de de Nevruz Bayramı`na yönelik ilginin artmasını önemli bir gelişme olarak belirtmiştir. [373]

---

[372] Ramiz Mehdiyev, "Esl Vetendaş, Büyük Şahsiyet ve Kudretli Lider Hakda Bazı Düşünceler", *Azerbaycan*, 02-03.04.2008. İnternet üzerinden erişim için bkz: *Ramiz Mehdiyevin Haydar Aliyev Haqda Xatireleri,* <http://www.mediaforum.az/articles.php?article_id=20080402013903941&page=02&lang=az> 02-03.04.2008.

[373] "`Dialog Avrasiya` Dergisinin Tanıtım Töreninde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Haydar Aliyev`in Konuşması" <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=1131&n=000023&prfr=1&g=&prev=> 13.06.2001

Bununla birlikte, *Türkçülüğün* Aliyev`le başlayan dönemde gerek iç politikada, gerekse dış politikada siyasal alandan ekonomik, sosyal ve kültürel alana kaymış olduğu da bir gerçektir. Nitekim 6-7 Kasım 1996`da TÜRKSOY`un VIII. toplantısında yaptığı konuşmada Aliyev adeta bu duruma işaret eden görüşlerini açıklıyordu. Ona göre, Türkçe konuşan devlet liderlerinin bir araya gelmeleri siyasi nitelikli değil, başlıca olarak ekonomik ve kültürel işbirliğine hizmet ediyordu.[374]

H.Aliyev`in *Azerbaycancılık* yaklaşımının arkasındaki nedenler iç ve dış koşullar temelinde olmak üzere iki ana faktöre dayanılarak açıklanabilir. Hemen eklemek gerekir ki, bu faktörler aynı zamanda *Azerbaycancılık* doğrultusunda Azerbaycan ulusal kimliğinin iç ve dış süreçlerle karşılıklı etkileşim halinde beslenmesine de işaret etmektedir.

İç faktörlerin başında kuşkusuz, Sovyetlerin çözülmesini takiben 1990`ların başında beliren etnik bölücülük girişimleri gelmekte idi. Şöyle ki, Dağlık Karabağ çatışması artık iç sorun düzeyini aşıp Ermenistan-Azerbaycan arasında devletlerarası bir savaş niteliği kazanırken, ülke içinde iki etnik bölücülük sorunu daha ortaya çıkmıştır. Bir taraftan, ülkenin güney bölgesinde Albay Elikram Hümbetov liderliğinde etnik Talış kökenli bir grup "Talış-Muğan Cumhuriyeti" kurma iddiasında idi.[375] Öte yandan,

---

[374] "Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Devlet Başkanı Haydar Aliyev`in TÜRKSOY Uluslararası Örgütünün Bakü`de Gerçekleştirilen VIII. Toplantısındaki Konuşması" <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=2077&n=000032&g=> 21.03.2007

375 Albay Elikram Hümbetov kendisini "Talış-Muğan Cumhuriyeti`nin Kumandanı" ilan ederek 7 Ağustos 1993`te Azerbaycan Cumhuriyeti`nin güney bölgesini oluşturan Lenkeran, Astara, Masallı, Lerik, Yardımlı, Celilabad ve Bilesuvar illerinde "Talış-Muğan Cumhuriyeti`nin" kurulduğunu açıklamıştır. Aynı yıl 9 Aralık`ta tutuklanmış, fakat 12 Eylül 1994`te Ulusal Güvenlik Bakanlığı`na ait cezaevinden kaçmayı başarmış, ama kısa bir süre sonra yeniden tutuklanmıştır. Şubat 1996 yılında ölüm cezasına çarptırılmıştır. Azerbaycan Avrupa Konseyi`ne katıldıktan sonra ölüm cezası kalktığından ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır. Eylül 2004`te af kapsamında cezaevinden çıksa da vatandaşlıktan mahrum edilerek ülke dışına sürülmüştür. Bu konuda geniş bilgiler için bkz: "Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Lenkeran, Astara, Masallı, Lerik, Yardımlı, Celilabad ve Bilesuvar rayonlarında yaranmış durumla ilgili

ülkenin Rusya (Dağıstan) sınırında yerleşen kuzey bölgesinde yine bir grup etnik Lezgi tarafından kurulan bölücü Sadval örgütü "bağımsız Lezgistan devleti" kurmayı hedeflediklerini açıklamışlardır.[376] Dolayısıyla, iç merkezkaç talepleri karşılayabilecek dengeleyici bir kimliğe ihtiyaç sözkonusu idi. Bu bakımdan, *Azerbaycancılık* fikrinin sıyrılarak daha etkin duruma gelmesi gayet doğaldı. Nitekim ilerideki bölümde de görüleceği üzere, *Azerbaycancılığın* bu tür dengeleyici doğası aynı yıllarda "*balanslı harici siyaset*" deyimiyle dış politika davranışlarında da gözlemlenmiştir. Sonuç itibarıyla, *Azerbaycancılık* fikrinin H.Aliyev`le başlayan dönemdeki işlevselliği bir bakıma "Yurtta Denge, Cihanda Denge" ilkesini beraberinde getirerek, zaten tarihsel nitelik olarak bu ilkenin uygulanması için uygun koşullara sahip olan Azerbaycan siyasi kültürüne kök salıyordu.

Bir diğer iç faktör olarak değerlendirilebilecek husus ise Azerbaycan toplumunun sosyo-politik gelişim süreci kapsamında toplumsal hafızaya kazınan tarihsel endişelerle, başka bir deyişle, tarihsel olarak bölünmüşlük olgusunun neden olduğu duygusal travmalarla açıklanabilir.[377] Önceki bölümlerde de açıklandığı üzere, 1747 yılında Nadir Şah`ın ölümüyle hem coğrafi-ekonomik, hem de sosyo-politik açıdan çeşitli hanlıklara

---

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin Kararı", Karar no: 672, <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/50> 12.08.2007; *Hefte İçi*, 06.08.2008; İlham Abbasov, "Xalqımızın tarixinde daha bir dönüş merhelesi", *Azerbaycan*, 12.08.2008

[376] İlginçtir ki, Sadval örgütü Azerbaycan`ın kuzey bölgesi ile Rusya`nın bir kısım Dağıstan topraklarını da içerecek şekilde bir devlet kurmayı açıkça hedef edinmelerine rağmen, sözkonusu örgüt Rusya Adalet Bakanlığı tarafından 21 Mayıs 1992`de sivil toplum örgütü olarak kayıt altına alınmıştır. Bkz: "Armenia and Russia supporting separatists in Azerbaijan, Azeri paper says", <http://www.eurasianet.org/resource/azerbaijan/hypermail/200002/0017.html Feb 08 2000> 13.04.2006; Liz Fuller, "Does Azerbaijan Face A New Irredentist Threat?" <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2008/05/mil-080515-rferl01.htm>01.06.2008; "Azerbaycan`ın İşğal Olunmuş Erazilerinde Ermenistanin Qanunsuz Fealiyyeti", Azerbaycan Cumhuriyeti, Ulusal Güvenlik Bakanlığı, <http://www.mns.gov.az/ermenistaninfealiyyeti_az.html> 03.04.2008

[377] Hikmet Hajy-Zadeh, "Azerbaijan: In Search of a National Idea ", <http://www.zerbaijan.com/azeri/hhz7.htm> 14.01.2008

bölünen Azerbaycan toplumu, bir süre sonra İran-Rusya savaşları nedeniyle daha belirgin çizgilerle ikiye ayrılacak, iki farklı başat (Rus ve Fars) kültürün baskısı altında kendi kimliksel varlığını sürdürmeye çalışacaktı. 1918-1920 yıllarındaki kısa süreli kazanımlar da hesaba katılırsa, Sovyetler`in çözülmesini takiben bağımsızlığın yeniden kazanılması ve sürdürülmesi sürecinde sözkonusu tarihsel bölünmüşlüğün refleksif etkisiyle merkezi ve güçlü aidiyet duygusunun inşası zorunlu görülüyordu. Çağdaş Azerbaycanlı aydınlardan Şemsizade bu durumu edebi bir üslupla şöyle tanımlamaktadır:

> "Vatanı zaman zaman işgal olunmuş bir halk için vatancılıktan büyük ideal olamaz."[378]

Her ne kadar, Elçibey yönetimindeki Azerbaycan Halk Cephesi Hükümeti siyasal anlamda *Türkçülüğü* merkeze oturtarak, bununla beraber diğer (etnik, dinsel vd.) azınlık gruplara da geniş haklar vererek bir model kurmaya çalışmışsa da, bu politika ulusal bütünlüğün sürdürülmesi için yeterli olmamıştır/olamamıştır.[379] Buna karşın, Tokluoğlu`nun da işaret ettiği üzere, Aliyev`in yönetime geçmesiyle Azerbaycan`daki çeşitli etnik grupları kapsayarak çoğulcu kimlik anlayışına vurgu yapan *Azerbaycancılık* (sütunu), ülke içindeki etnik merkezkaç sorunlar ile başetmede önemli düzeyde etkili olmuş, ulusal bilincin geliştirilmesine sürdürülebilir katkıda bulunmuştur.[380]

---

[378] Şemsizade, a.g.m.

[379] Örneğin, 7 Kasım 1992`de kabul edilmiş Eğitim Kanunu`nun 6. maddesi ve Devlet Dili Kanunu`nun 3. maddesi gereği etnik azınlıkların kendi dillerinde eğitim verebilecekleri vurgulanıyordu. Öte yandan, 16 Eylül 1992 tarihli "Azerbaycan`da Yaşayan Milli Azınlıklar ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerinin Korunması, Dil ve Kültürlerinin Geliştirilmesine Yönelik Devlet Desteğine ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı`nın Kararı" da aynı amaç doğrultusunda idi. Bkz: "Azerbaycan Respublikasında Milli Azlıqlara Mensub Olan Şexslerin Hüquqlarının Qorunması Üzre Mövcud Veziyyet",<http://www.mfa.gov.az/az/foreign_policy/inter_affairs/human/milli_azliqlar.shtml> 17.06.2008.

[380] Tokluoğlu, a.g.y.

İşin ilginç tarafı, Aliyev döneminde milliyetçi-Türkçü çizgiyi savunan muhalif akademisyen, aydın ve siyasetçiler de *Azerbaycancılık* sütununa önem verdiklerini açıkça ifade etmişlerdir. Örneğin bu kategorideki önemli isimlerden Nesibli şöyle demektedir:

"...Pragmatik ve Azerbaycan`a özgü yerelliklere karşı daha net ve daha kapsayıcı bir kimlik tanımı olan Azerbaycancılık, bir takım iç ve dış tehditlere karşı Azerbaycan`ın bağımsızlığını garanti altına alıp, Türk Dünyası içindeki egemen özgüllüğünü korurken, Türklük ögesinin özellikle kültürel anlamda daha güvenilir ve daha rahat gelişmesini sağlamaktadır."[381]

Benzer düşüncelere Elçibey`e yakın muhalif kesimi temsil eden akademisyenlerden İbrahimli`nin tezlerinde de rastlamak mümkündür.[382] Dahası, muhalif kanadın bir diğer temsilcisi Hikmet Hacızade`nin de çalışmasından görüldüğü üzere, 1990`lı yıllarda milliyetçi-Türkçü medya bile *Türkçülük* sütununu içerecek şekilde *Azerbaycancılığın* geliştirilmesinin gerekliliğini sıkça vurgulamakta idiler.[383] Ama muhtemelen bunların hiç birisi 1998 yılında Azerbaycan`ın siyasi kanaat önderleri arasında anonim alan çalışması sürdürmüş olan Tokluoğlu`nun bulgusu kadar ilginç olmayacaktır. Tokluoğlu, sözkonusu alan çalışması kapsamında Azerbaycanlı bir akademisyene dayanarak şu şekilde bir aktarım yapmaktadır:

"... Akademisyen (E), bu noktada ilginç açıklamalar yapmaktadır. Ona göre, muhalefet, toplumun tamamının desteğini değil, toplumdaki çoğunluğun desteğini kazanmayı hedeflemektedir. (E)'ye göre, hakimiyete gelen bir muhalefet tüm toplumun oyunu alamasa da çoğunluğun oyunu alabilir. Azerbaycan'daki çoğunluk Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır ve bu nedenle, muhalefet, çoğunluğa uygun düşen Türkçülük ideolojisini geliştirmiştir. (E), muhalefetin iktidara geldiğinde Türkçülüğü terk ederek Azerbaycancılığa döneceğini ileri sürmektedir."[384]

---

[381] Nesibli, a.g.m., s.145
[382] İbrahimli, *Değişen Avrasya`da…,* s.4
[383] Hacızade, a.g.m.
[384] Tokluoğlu a.g.m.

H.Aliyev döneminde *Azerbaycancılığın* ön plana çıkışını sağlayan *dış faktörlere* gelince, burada da bir takım temel hususların altının çizilmesi gerekecektir. Belli olduğu üzere, Elçibey döneminde Azerbaycan ulusal kimliğinin ana eksenini oluşturan *Türkçülüğün* dış politikadaki izdüşümü açısından en önemli örnek, hiç şüphesiz Türkiye ile olan ilişkilerdi. Şöyle ki, ikili ilişkiler kapsamında aşırı Türkçü öğeler üzerine kurulan söylemler bir yandan dış politika açılımlarını sınırlandırarak belirli bir çerçeveye sokuyordu. Diğer yandan ise Azerbaycan`ın ulusal egemenliğinin içini dolduran kavramsal tanımlamalar açısından belli muğlaklıklar ortaya çıkarıyordu. Soltan bu durumu şöyle betimlemektedir:

"...Unutulmaması gereken başka birşey de, Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun süreden beri Türk adını ulus devlet tanımlanması olarak, siyasi anlamda tekelinde bulundurarak onu yüksek düzeyde temsil etmesidir. Dolaysıyla günümüzde Türk adı, belirli bir etnisiteyi ifade etmekden ziyade bir devletteki ulusun siyasi tanımı halini almıştır. Azerbaycan Türklerinin, bu geç kalmışlık nedeniyle Türk adını eşit bir şekilde özümsemeleri zor olacaktır."[385]

Bununla beraber Soltan aşağıdaki hususu da eklemeyi unutmamıştır:

"...İnsanlar "ben Azerbaycanlıyım" dedikleri zaman bunun (sadece) Azerbaycan'da yaşamayla ilgili olmadığının farkındadırlar."[386]

Dolayısıyla, Aliyev`in *Azerbaycancılık* yaklaşımının Türk(çü)lük öğeleri ile ilişkisinin iki ana gündem maddesi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Azerbaycan ulusal kimliğinin tarihsel sütunlarından olan *Türkçülüğün* ekonomik ve sosyo-kültürel alanda yaşamını devam ettirmesini sağlamaktı. İkincisi ise uluslararası düzeyde sadece Azerbaycan Cumhuriyeti`ne has egemen özgüllükleri, tarihsel olarak sadece Azerbaycan

[385] Soltan a.g.m.
[386] a.g.y.

toplumuna ait nitelikleri korumak ve geliştirmekti. Belki de bu tür kaygıların da etkisiyle Türkiye`nin eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel`in davetiyle 5-8 Mayıs 1997 tarihinde Türkiye`yi ziyaret eden Aliyev, ziyaret çerçevesinde kendisine verilen Devlet Madalyası töreninde şöyle diyordu:

"...`Biz bir millet, iki devletiz` sözleri her bir Azerbaycanlının kulağında seslenmelidir. Bu ifade bizim (Türkiye ve Azerbaycan) geleceğimizin programıdır."[387]

Sonuç itibarıyla, Aliyev`in söyleminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine yansıyan *Türkçülük* fikri bir Turancılık ya da Pan-Türkizm projesi olarak değil, ortak tarihsel değerlere vurgu yapan bir politika üzerinden ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ortak çıkar inşası için meşruiyet sağlayan önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Azerbaycancılığın etkinliğini sağlayan bir diğer *dış faktöre* gelince, bu daha çok Azerbaycan`ın yerleşmiş olduğu bölgesel güvenlik kompleksinin yapısı ile ilgilidir. Öyle ki, sözkonusu güvenlik kompleksi bağlamında (takip eden ana bölümde daha detaylı anlatılacaktır) Türkçü eğilimlerin siyasal motivasyon kaynağına dönüşebileceğinden endişelenen ve bunu kendi ulusal çıkarları açısından tehdit olarak değerlendiren RF ve İran gibi çevre ülkelerinin çeşitli kanallardan Bakü`ye baskı yapma riski hep güncelliğini korumuştur. *Türkçülüğün*, tarihsel olarak gerek İran`ın gerek RF`nin toplumsal-siyasal derinliklerine nüfuz edebilme kapasitesi göz önünde bulundurulursa, Tahran ve Moskova`nın endişeleri bu bağlamda doğal karşılanmalıdır. Nitekim 1990`lı yılların başındaki etnik bölücülük sorunları örneğinde olduğu gibi, Bakü`nün dış politika uygulamalarında *Türkçülüğü* ön plana çıkaran söylemler belirginleştikçe, sözkonusu

[387] Galey Allahverdiyev ve Vehdet Sultanzade, *Haydar Aliyev ve Şark – III,* Çaşoğlu Neşriyyatı, Bakü, 2003, s.169

ülkelerin Azerbaycan`ın iç dengelerine müdahele etme girişimleri daha da genişlemiş ve daha da sertleşmiştir.

Azerbaycancılığa ilişkin resmi politika uygulamalarında benzer sürecin 2003 yılında Haydar Aliyev`in vefatı ve İlham Aliyev`in yönetime geçmesinden sonra da yaşandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni ise hemen her fırsatta Haydar Aliyev`in siyasi çizgisinin devamcısı olduğunu vurgulayan Devlet Başkanı İlham Aliyev`in siyasi duruşu ile açıklanabilir.[388] Bu bağlamda İlham Aliyev`in, ön plana çıkan *Azerbaycancılık* kimliği içerisinde Türklük değerlerine yönelik ilgisi hep güncelliğini korumuştur. 17-18 Kasım 2007`de, bu tarihe kadar sürekli olarak Türkiye`de yapılan Türk Devlet ve Topluluklarının Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği (TÜDEV) 11.Kurultayı`nın Bakü`de yapılmış olması ise önemli gelişme idi. Öyle ki, Kurultay, tarihinde ilk defa Türkiye dışında başka bir ülkede yapılıyordu. Üstelik Kurultay`da yapmış olduğu konuşmada İlham Aliyev bunu Türk dünyası için önemli bir gelişme olarak değerlendirecekti.[389]

Böylece, H.Aliyev`le başlayan ve İ.Aliyev`le devam eden dönemde Azerbaycan ulusal kimliğinin tarihsel sütunlarından olan *Azerbaycancılık* fikrinin ön plana çıkışı ve ülkenin siyasi kültüründeki konumunu (yeniden) güçlendirmesi öncelikle iç ve dış politika ortamına dengeleme olanakları temin etmiş ve bu bağlamda ulusal güvenliğin sağlanmasında önemli dönüm noktası olmuştur. Öte yandan, yine Azerbaycan kimliğinin

---

[388] Örneğin, 28 Nisan 2005 yılında Haydar Aliyev Üstün Madalyası`nın kendisine sunulduğu bir törende İ.Aliyev şunları söylemekteydi: *...Azerbaycan`da bugün Haydar Aliyev siyaseti bütün istikametlerde kendi karşılığını bulmaktadır. Ben Devlet Başkanlığı görevine seçildiğimde bu siyasete sadık kalacağımı, Haydar Aliyev siyasetini Azerbaycan`da bütün istikametlerde gerçekleştireceğimi açıklamıştım.* Bkz: <http://www.az-customs.net/news/az/arc/ox29-04-2005.htm> 29.04.2005. Bu konuda daha geniş bilgiler için bkz: <http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=7332> 13.07.2008; <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=5114> 12.05.2007.

[389] "Türk Dövlet ve Cemiyyetlerinin XI. Dostluq, Qardaşlıq ve Emekdaşlıq Gurultayı`nda Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyev`in Nitqi", *Azerbaycan Respublikası, Xarici İşler Nazirliyi*, *Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Senedler Mecmuesi 2007*, Garisma Neşriyyatı, Bakü, 2008, s. 627-632.

diğer önemli sütunlarından olan *Türkçülük*, Azerbaycancılık fikrinin gelişimi sonucunda bölgesel ve küresel koşullara uygun olarak Azerbaycan halkının toplumsal-kültürel yaşamında kendi varlığını daha güvenceli şekilde sürdürme imkanı kazanmıştır.

ii. Kuramsal düzlem

Bundan önceki bölümde *Azerbaycancılık* sütununun ön plana çıkış süreci tanımlanmaya çalışılırken, Haydar Aliyev`in uygulmalarını temel alan pratik düzlemin yanı sıra, bir de kuramsal düzlemin varlığından bahs edilmişti. Bu bölümde kuramsal düzleme ilişkin genel hususlara değinilmeye çalışılırken, Selaheddin Halilov, Ramiz Mehdiyev ve Nizameddin Şemsizade gibi devletin resmi tezine yakın ya da bizzat bu tezi savunan, geliştiren bürokrat ve/veya akademisyenlerin görüşlerine yer verilecektir. Buna karşın, zaman zaman alternatif yaklaşımlara da yer verilecektir.

Devlet yönetme tecrübesinin önemli bir kısmını kapsayan Sovyet dönemi de hesaba katılırsa, Haydar Aliyev, uygulamaya yönelik gerçek bir eylem insanı idi. Bu anlamda onun felsefi-siyasi görüşünün kavramsal çerçevesi daha çok gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler üzerinden okunabilir. Başka bir deyişle, Aliyev`in sosyal, politik, ekonomik ve kültürel olgulara kuramsal yaklaşımı onun bu alanlardaki eylemlerine sinmiş durumda idi. Bu nedenle olsa gerek, uzunca bir dönem beraberinde çalışan Mehdiyev, kaleme almış olduğu hatıralarında şunları anlatacaktı:

"...Onun (Haydar Aliyev`in) geliştirdiği felsefi konsept Azerbaycan`ın çağdaş dünyada kendine özgü yerini belirlemiş, milli devletçiliğimizin temelini oluşturmuş ve dünya Azerbaycanlılarının

dayanışması sürecinin altyapısını kurmuştur. Lakin çoğu zaman tüm bunlar, Haydar Aliyev`in somut faaliyetinin gölgesinde kalıyor."[390]

Bununla beraber Aliyev`in uygulamaları ile yeniden biçimlenen *Azerbaycancılığın* resmi tez açısından kuramsal altyapısının geliştirilme gerekliliği doğrultusunda Halilov, Mehdiyev ve Şemsizade gibi yazarların çalışmaları dikkat çekmiştir. Başka bir deyişle, adı geçen yazarların çalışmaları, içinde bulunduğumuz dönemde resmi tez kapsamında *Azerbaycancılık* sütununun genişleyerek Azerbaycan`ın ulusal kimliğini temsil etme düzeyine erişmesi sürecine kuramsal açıdan katkıda bulunmayı hedef edinmiştir.

Azerbaycancılığın ele alınmasına ilişkin yaklaşımlarında kimi ortak noktaları bulunmakla birlikte, gerek Halilov`un, gerek Mehdiyev`in, gerekse Şemsizade`nin çalışmalarında farklı renkler gözlemlenmektedir. Bir felsefe profesörü olan Halilov kendi çalışmalarında *Azerbaycancılığın* özgüllüğü üzerine yoğunlaşarak, daha çok kültürel konulara öncelik vermektedir. Ona göre, son dönemlerde kültür ideolojiye meydan okumaktadır. Bu anlamda "ideolojik çatışmalardan medeniyet ve kültürlerin çatışmasına geçiş eğilimi kendini hissettirmektedir." Yazara göre, bu tür bir durumda Azerbaycan`da da toplumsal kalkınmanın ana yönlendirici amili, siyasal ideolojilerden daha ziyade medeniyet ve kültür olmalıdır.[391] Buradan yola çıkan Halilov, zaten yüzyıllardır kendi varlığını kültür, edebiyat ve sanatın çeşitli dallarında yaşatan Azerbaycan toplumunun bu tarihsel avantajdan daha kapsamlı şekilde faydalanması gerektiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede yazar, (yerel) kültür ögesini temel alarak bir

[390] Ramiz Mehdiyev, "Esl Vetendaş, Büyük Şahsiyet ve Kudretli Lider Hakda Bazı Düşünceler", *Azerbaycan*, 02-03.04.2008
[391] Halilov, a.g.e.s., 59

taraftan ülke içindeki ulusal dayanışmayı çeşitli alt kültürlerin ortak birikimi üzerine geliştirmeyi hedeflerken, diğer taraftan ilginç bir biçimde *Azerbaycancılığa* evrensel bir perspektif yaklaşımı atfetmektedir:

"...tüm Azerbaycanlılar nerede yaşamalarına bağlı olmaksızın resmi vatanları ile beraber, aynı zamanda kendilerinin kültürel-manevi Vatanı olan Azerbaycan Cumhuriyeti`ni düşünmekte, onun nüfuzunu yüce tutmaktadırlar." [392]

Yazar bu konudaki görüşünü biraz da kesin şekilde kavramsallaştırarak aşağıdakileri eklemektedir:

"...Azerbaycancılık milli içerikten dışarı çıkan, ulusçu ve evrenselciliğin birliğinden çıkış yapan bir mefkuredir."[393]

Evrenselci niteliklere vurgu yapmakla beraber, Halilov, *Azerbaycancılığın* olgusal temellerini açıklarken son kertede ulusal düzlemdeki faktörlere göndermede bulunmaktadır. *Azerbaycancılığın* birinci olgusal temeli olarak, "milli-etnik gerçeklik" kavramını kullanırken, zımni şekilde Türk kökenlilik ögesine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Geriye kalan diğer altı olgusal temeli ise şöyle sıralamaktadır: dil (Türk dilleri grubuna ait Azerbaycan dili), din, etnografi, toponomi (tarihsel yer adları), arkeoloji ve tarihsel-maddi yapıtlar ve son olarak büyük önem atfettiği ettiği kültür.[394]

Meslek itibarıyla bir filoloji profesörü olan Şemsizade`nin yaklaşımları ise daha kompleks bir yapı içermektedir. Yazar, *Azerbaycancılığı* kimlikten ziyade ulusal ideoloji olarak değerlendirmektedir. [395] Şemsizade`ye göre ideoloji, "toplumda ulusal birliği ve genel halk münasebetlerini korumak, milletin ve onun devletinin konumunu açıklamak

[392] a.g.e., s.26
[393] a.g.y.
[394] a.g.e., s.28-31.
[395] Selaheddin Halilov genelde "mefkure" , "konsept" ya da "idea" kavramlarını kullanıyordu.

ve doğrulamak için oluşturulur. Böylece ideoloji, halkın milli-manevi varlığının ilk göstergelerindendir. Halkın kimliğini yansıtan fikriyyat, adet ve inançlar sistemidir."[396] Bu bağlamda yazar, kendi çalışmasının merkezine Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması üzerinden bir güvenlikleştirme boyutu yerleştirerek şöyle bir tanımlama yapmaktadır:

"...Günümüzde her bir soydaşımız şunu iyi anlıyor ki, en acıklı sorunumuz olan Dağlık Karabağ çatışmasının ülkemizin toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi dünyada yaşayan bütün Azerbaycanlıların birliğine bağlıdır. Böyle bir birliği ise tarihin tüm zihinsel ve manevi tecrübelerini yansıtan milli ideoloji kurabilir. Bu ideoloji Azerbaycancılıktır. Azerbaycancılık coğrafi anlayış değil, daha çok siyasi anlayıştır."[397]

Politik çözümleme açısından mürekkep görünen bu yaklaşım ilerleyen paragraflarda daha kompleks bir içerik kazanıyor. Yazar önce *Azerbaycancılığın* üç temel değer – *Türkçülük, İslamcılık ve Vatancılık* (Vatanseverlik) – üzerine dayandığını ifade etmektedir. Hemen arkasından ise ulus devletçiliği ve ulusal egemenliği açık şekilde ima eden şu değerlendirmeye yer vermektedir:

"...Toprak bütünlüğü ve halkın bütünlüğünü korumak! – Azerbaycancılığın tarihsel amacı işte budur. ...Azerbaycancılık; Türk kökenli Azerbaycan halkının ulusal ideolojisi, Türkçülüğün ulusal idea ve siyasi inanç olarak vatan ahlakı düzleminde algılanmasıdır." [398]

Resmi tez çerçevesinde *Azerbaycancılığa* ilişkin gerek nitelik, gerekse nicelik bakımından daha kapsayıcı, daha derinlemesine bir yaklaşımı Mehdiyev`in çalışmalarında görmek mümkündür. Genel bir değerlendirme yapılırsa, Mehdiyev`in

---

396 Nizameddin Şemsizade, "Azerbaycançılıq", *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı, İşler İdaresinin Kitabxanası,* <www.president.az> 12.01.2008.
397 Nizameddin Şemsizade, "Azerbaycançılıq Dünya Azerbaycanlılarının Milli İdeologiyasıdır" <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=312> 08.10.2007.
398 a.g.y.

çalışmalarında geliştirilen *Azerbaycancılık* kavramı daha çok bir tür devletçilik doktrini niteliği taşımaktadır. Yazarın kendi deyimiyle, "Azerbaycancılık öğretisi, Azerbaycan devletciliyi ile sıkı şekilde bağlıdır. Bağımsız Azerbaycan devleti olmadan, Azerbaycancılık da açık, dinamik bir süreç olarak yaşayamaz."[399] Mehdiyev tarafından kimi zaman bir idea, kimi zaman ise ideoloji olarak tanımlanan *Azerbaycancılık*; gerçek bağımsızlığı elde etmek, kendi deyimiyle *tek ve bölünmez Azerbaycan`ı korumak ve güçlü kılmak* için araç olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla, burada *Azerbaycancılık* devletin güdümünde devlet için bir işlevsellik taşımaktadır. Bununla beraber, Mehdiyev`in *Azerbaycancılık* anlayışı Halilov ve Şemsizade`nin yaklaşımlarına kıyasla ülke içindeki farklı alt-kimlikleri kapsamak açısından daha geniş ölçekte bir çoğulculuk kapasitesine sahiptir. Daha da önemlisi yazar, sözkonusu çoğulculuk kapasitesini *Azerbaycancılığın* zaten tarihsel olarak doğasında varolan pragmatizmi geliştirmek için stratejik yöntemlerle kullanmakta, bu bağlamda *Azerbaycancılık* ile ulusal güvenlik arasında doğal bir bağlantının olduğuna dikkat çekmektedir:

"...Günümüzde Azerbaycancılık ulusal hayatın, (farklı*)* inançların kendi aralarında uyum sağlamalarının asrlardan beri devam eden geleneği, ülkede yaşayan bütün milletlerin ve etnik grupların kardeşliği, karşılıklı ilişki ve etkilerinin tarihi, onların ortak gelecekleri ve bağımsız Azerbaycanın bütünlüğü uğrunda ortak mücadelesinin tarihsel tecrübesidir. ... eğer ulusal gelişim ideolojisinin temeli olarak çözümlenirse, bu anlamda Azerbaycancılığın geçiş sürecini yaşayan ve ekonomik sistemi biçimlenmekte olan sivil toplum yapısına sahip ve Ermenistanla savaş halinde olan ülke olarak Azerbaycan için daha uygun olduğunu söyleyebiliriz."[400]

[399] Halilov, Önsöz Bölümü.
[400] A.g.y.

Öte yandan Mehdiyev *Azerbaycancılığın* dünyaya bakışına da bir açıklık getirmeye çalışmaktadır. Yazar bunun için önemli bir kavram kullanmaktadır: *coğrafi determinizm*. Ona göre;

"...Azerbaycan Avrupa ve Asyanın kavşağında yerleşen bir ülkedir. Bu nedenle milletin medeniyet profili iki amilin etkisi altında biçimlenmektedir: Doğu temeli ve Batı etkisi. Bu nedenle de sınırlarla, coğrafi konum, nüfus ve diğer ögeler ile meydana gelen "coğrafi determinizm" yasası ulusun ve devletin zihin yapısını ve dünya meydanında davranış tarzını biçimlendirmektedir."[401]

Yazarın *Azerbaycancılıkla* ilgili yaklaşımının önemli özelliklerinden biri de *Türkçülükle* ilgilidir. Bu konudaki görüşlerini "*Biz Türk dünyasına yalnız bir vatansever olarak, ülkemizin ve halkımızın ender özelliklerini idrak ederek dahil olabiliriz.*" şeklinde özetleyen Mehdiyev, bununla beraber Türk dayanışması ve/veya Türk-Azerbaycanlı varlığı düşüncesinin Azerbaycan Türklerinin bilincinde dumanlı ve yaygın biçimde olmakla birlikte eskiden beri hep mevcut olduğunu eklemektedir.[402] Yazar, Resulzade`ye dayanarak Azerbaycan`da Türkçü düşüncelerin yerleşmesini tarihsel olarak 19.yüzyıldan itibaren Pan-Turancı görüşlerin ortaya çıkışına bağlamakta ve sözkonusu görüşlerin iki temel gelişim sürecine dikkat çekmektedir:

"... Onlardan biri merkezcilerin romantik cereyanı, diğeri ise federalistlerin realist cereyanı idi. Birinci cereyanın temsilcileri milletin ırksal kökü kuramının etkisi altında oldukları için dünya genelinde Türk devletinin kurulmasını arzu etmelerine rağmen, ikinci cereyanın savunucuları milli bilincin uyanmasının gerçek sonuçlarını önemli buluyorlardı. Realist cereyan ayrı-ayrı Türk halklarının özgürlüğe kavuşturulması ve özgün, bağımsız Türk devletlerinin kurulması gibi amaçlara sahiptiler. Bununla ilgili olarak M.E. Resulzade, hiç bir zaman belirli siyasi program biçimi almamış birinci cereyanın Azerbaycan Türkçülerini fazla cezp etmediğini yazmakta idi. Bunun nedeni tüm açıklığı ile ortada idi – çünkü orta çağ

[401] Ramiz Mehdiyev, "Azerbaycançılıq - Milli İdeologiyanın Kamil Nümunesi", *Azerbaycan,* 03.08.2007
[402] Ramiz Mehdiyev, "Türkçülük Tarihin Gözü ile yahud Milli İdea Esrlerin Qovşağında", *Xalq*, 14, 15, 17 ve 18 Eylül 1993.

feodal toplumunun kalıntıları üzerinde yaranan yeni Azerbaycan toplumunun giderek gelişen demokratik açılımları sürecinde ona açık aşikar zıt eğilimli hareket, tabii ki, başarı kazanamazdı."[403]

Gerek Halilov, gerek Mehdiyev, gerekse Şemsizade tarafından *Azerbaycancılıkla* ilgili devlet tezini destekleyen, geliştiren ve/veya savunan yaklaşımlarla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu tür farklı görüş ileri sürenlerden İbrahimli, resmi söylemce geliştirilen *Azerbaycancılığı* ima ederek "Azerbaycan ulusal ideolojisinde yeni oluşma aşamasında olan ulusal çıkarlar sisteminde pragmatik olmayan hiç bir şey yoktur" tezini dile getirmekte aşağıdaki fikri eklemektedir:

"...Aslında ulusal çıkarlar sisteminde ve ideolojide pragmtik olmayan durumların bulunması sıradışı değildir."[404]

Öte yandan Hacızade`ye göre, *Azerbaycancılık* 1990`lı yılların başında *Türkçülüğü* ve milliyetçiliği simgeleyen bir kavram olarak görülüyor idi ise, 1995 yılından itibaren "Ulusal Lider Haydar Aliyev etrafında Dayanışma" şeklinde tebliğ edilmeye başlamıştır.[405]

Daha ilginç olan bir görüş ise Elikram Tağıyev ve Mesud Şükürov`un birlikte kaleme aldığı çalışmada ileri sürülmektedir.[406] *Azerbaycancılığın* ulusal idea (kimlik) olarak kabul edilmesinin *Türkçülüğe* karşı olmayacağının/olamayacağının altını çizen yazarlar, bununla birlikte günümüz koşulları içerisinde sözkonusu ideanın kimi kırılgan noktalarına da dikkat çekmeye çalışmaktadırlar. Onlara göre, günümüzde

---

[403] R.Mehdiyev, *Azerbaycan:Tarixi İrs…, s.*192-193. Ayrıca bu M.E.Resulzade`nin görüşleri için bkz: Mehemmed E.Resulzade, "Panturancılık Haqqında", *Xezer,* No:7, 1990, s. 80

[404] İbrahimli, a.g.e., s.7

[405] Hacızade bu yöndeki açıklamalarını istatistiki verilerle desteklemektedir. Yazar 1995-1996 yıllarında sürdürdüğü medya taramasında resmi tezi savunan yayın oranlarından *Xalq* ve *Yeni Azerbaycan* gazetelerinin yayınlamış oldukları makalelerde bu konu üzerine yapılan çalışmaları örnek göstermektedir. Bkz: Hacızade, a.g.m.

[406] Elikram Tağıyev ve Mesud Şükürov, *İki Esrin Govşağında Azerbaycan: Milli ve Milletlerarası Problemlerin Helli Yolunda,* Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü, 2004.

Azerbaycancılık tarihsel olarak Osmanlıcılığın Türkiye`de oynadığı role benzemektedir. Tağıyev ve Şükürov Tanzimat süreci çerçevesinde imparatorluk halkına yönelik hukuksal uygulamalara işaret ederek bu bağlamda Müslüman çoğunluğun gözardı edildiğini ileri sürmekte ve şunları dile getirmektedirler:

"...Osmanlıcılık temelinde o dönemler yeni bir ulus inşa etmek istiyorlardı. Batı karşısında korkularak verilen ödünler, ulusal ve dinsel farklılıkara bakılmaksızın bütün insanları beraber ilan etme politikası kendini ispatlayamadı ve iflasa uğardı. Azerbaycancılığı da böyle bir tarihi yazgı ve perspektif bekliyor mu? Osmanlıcılığı Batılı ülkeler savunduğu gibi, Azerbaycancılığı da bir takım komşu ülkeler desteklemektedir."[407]

Aslında yazarlar burada belki de farkına varmadan Jorge Larrain`in (kültürel) kimlik ve ideoloji arasındaki ilikiyi özetlyen tanımıyla örtüşen bir durumu sorgulamaya çalışmışlardır. Larrain`e göre;

"... (kültürel) kimliğin söyleme dayalı oluşma süreci, eğer toplumdaki gerçek çeşitliliği ve uzlaşmazlıkları gizliyorsa kolaylıkla ideolojik hale gelecektir. Kültürel kimliğin içeriğini bir kez daha ve daima geçerli olacak tarzda sabitleme girişimleri ve bir halkın "doğru" kimliğini keşfetmiş olma iddiaları, mutlaka belirli gruplar veya sınıflar tarafından kendi çıkarları için kullanılacak ideolojik biçimlere dönüşürler."[408]

Yukarıda Larrain`den alıntı yapılmış paragraf tersinden okunulursa, ideolojik nitelik kazanacak bir kimliğin toplumdaki gerçek çeşitliliği gizleyeceği varsayımı öne çıkacaktır. Bu varsayım temel alınırsa, Azerbaycan`da özellikle devlet tezi tarafından ideolojik boyut kazandığı iddia edilen *Azerbaycancılık* açısından da belirli risklerin belirebileceği öne sürülebilir. Ama ne varki, bir Post-yapısalcı olduğu anlaşılan Larrain, konstrüktivist yaklaşımdan farklı olarak kimliklere özgü bir takım *pre-sosyal* ve

[407] A.g.e., s.183-184
[408] Larrain, a.g.e., s. 227-228.

taşlaşabilir özellikleri dikkate almamaktadır (Bu konuda *Kuramsal Çerçeve* bölümünde daha detaylı bilgi verilmiştir). Öyle ki, *Azerbaycancılığın* 1918-1920 döneminden itibaren biçimlenen doğası, çeşitlilikleri gizlemek bir yana, başat toplumsal unsurlarla beraber diğer etno-kültürel farklılıkları, alt-kimlikleri sergilemeye eğilimli, hatta bir takım küresel ve bölgesel nedenlerle bu uygulamayla güçlenen bir nitelik arz etmektedir. Dahası Azerbaycan`ın kararverme mekanizması bu niteliği etkin ve verimli bir biçimde dış politikada kullanmaktadır.[409] Bu bakımdan aslında 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin Paris Barış Konferansı için görevlendirdiği Ali Merdan Topçubaşov`un 1920 yılında MC Genel Sekreteri`ne yazmış olduğu ve Azerbaycan`da etnik ve dinsel özgürlükleri anlatan mektubuyla; Mart 2008`de Azerbaycan`ın BM Daimi Temsilcisi Agşin Mehdiyev`in BM Genel Kurulu`nda yapımış olduğu ve tarih boyu Azerbaycan`da Hrıstiyan toplulukların barış içinde yaşadığını vurgulayan konuşması arasında ilkesel olarak hiç bir fark yoktur.[410] Ayrıca, 6-8 Aralık 2006 tarihinde Bakü`de yapılan (etnik ve dinsel) Azınlıklar Sanat Festivali çerçevesinde hükümet adına konuşma yapan Kültür ve Turizm Bakanı Ebülfez Qarayev "*etnik ve dinsel bakımdan çoğulcu içerik, günümüz Azerbaycanı`nın mühim gerçekliklerindendir*" görüşünü dile getirmiştir.[411] Sonuç itibarıyla Larrain`in altını çizmiş olduğu riskler Azerbaycan(cılık) örneği için pek gerçekçi görünmüyor. Bununla birlikte, şimdiki aşamada gelişme süreci yaşayan *Azerbaycancılığın* kavramsal açıdan içinin doldurulması için önemli ölçüde entellektüel

[409] Örneğin, Ağustos 2008`de Bakü`yü ziyaret eden Amerikan Yahudi Komitesi`nin Genel Direktörü Devid Allan Harris Azerbaycan`daki Yahudi azınlıklarla görüştükten sonra "Azerbaycan`ın dünyada bir hoşgörü modeli" olduğunu ifade etmiştir. Bkz: <http://www.lent.az/news.php?id=6577>14.08.2008

[410] Bunun için bkz: League of Nations, Admission of Azerbaijan Republic to the League (*Letter from the Azerbaijan Peace Delegation*), 20/48/68, 01 November 1920. Ayrıca bkz: *Diplomatiya Alemi,* No:1 , 2002; <http://www.apa.az/news.php?id=9108>15.03.2008.

[411] *Xalq*, 07.12. 2006.

emeye ihtiyaç duyulduğu, kimlik ya da ideoloji arasındaki konumunun daha kesin kriterlerle saptanması gerektiği yabana atılmayacak bir gerçektir. Öte yandan özellikle küreselleşme olgusunun dinamikleri göz önünde bulundurulursa, *Azerbaycancılığın* kendisini çağın koşullarına uygun şekilde dönüştürme kapasitesi büyük önem taşıyacaktır. Nitekim bu bölümün sonunda güncel olduğu varsayılan bu veya benzer sorunların genel hatlarıyla tanımlanmasına çalışılacak ve kısa bir çözümleme denenecektir.

2) İslam, Batı ve Modernite: Günümüzde Azerbaycancılık Açısından Genel Bir Değerlendirme

Buradaki başlık aslında Azerbaycan ulusal kimliğinin *Türkçülük* dışında diğer bileşeni olduğu varsayılan *İslam ve modernleşme sentezi* sütununun Haydar Aliyev`le başlayan süreçte açıklanmasını hedeflemektedir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Sovyetlerin çözülmeye başlamasıyla bağımsızlığın kazanılmasından sonra Azerbaycan ulusal kimliğinde bir dönem (Elçibey dönemi) *Türkçülüğün*, arkasından ise (Haydar Aliyev ve sonrası) *Azerbaycancılığın* ön plana çıkmasına rağmen, *İslam ve modernleşme sentezi* sütunu hep belirli kararlılıkla gelişimini sürdürmüştür. Daha da önemlisi, gerek *Türkçülüğün*, gerekse *Azerbaycancılığın* ön planda olduğu dönemlerde her iki ikisinin *İslam ve modernleşme sentezi* sütununa belirli mesafede durdukları, hatta seklülerlik, modernizm gibi ögeleri kendi meşruiyet temellerini güçlendirmek için söylemsel açıdan etkin şekilde kullandıkarı gözlemlenmiştir. Aslında tarihsel olarak gerek devlet yapılanması, gerek temel toplumsal davranış kodları, gerekse kültürel, siyasal ve ekonomik faaliyetleri bakımından Batı tipi ülke profili çizen Azerbaycan`da Batı

değerlerine, moderniteye bakışın içeriği ulusal kimliğin gelişimi açısından hep kritik bir rol oynamıştır. Bu bağlamda modern değerlerle bütünleşme süreci tarihsel olarak Azerbaycan`ın geleneksel Müslüman-Orta Doğu ülkesine çevrilmesini önlemiştir. Bununla birlikte Müslüman alt-kimliğe işaret eden İslami ögelerin son yıllarda belirli bir işlevsellik sergileyerek devletin resmi kimlik tezi olan *Azerbaycancılıktan* özerkleşme eğilimi gösterdiği, dahası kimi noktalarda meydanokuma düzeyine ulaştığı görülmektedir. Biraz daha açmak gerekirse, genel hatlarıyla aşağıdakilere değinilebilir.

Azerbaycan kimliğinin diğer iki sütunundan ne *Türkçülüğün*, ne de *Azerbaycancılığın* tarihsel olarak Batı değerleriyle, moderniteyle çeliştiği pek söylenemez. Hatta yukarıda da vurgulandığı üzere, Moderniteyi çoğu zaman kendileri açısından önemli açılımların kaynağı olarak görmüşlerdir. Zaten Azerbaycan *Türkçülüğünün* önemli isimlerinden Ali Bey Hüseynzade`nin *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak* sloganındaki Avrupalılaşmak deyimi tam da bunu ima ediyor olsa gerek.

Oysa ileride de görüleceği üzere günümüzde Müslüman alt-kimliği ögeleri ile sekülerliği ve moderniteyi bir arada uyum içinde sürdürme girişimi zaman zaman devlet-toplum ilişkilerinde belirli darboğazlara dönüşebiliyor. Bunu daha geniş açıdan irdelemek için kuşkusuz ilk önce Azerbaycan`da din, devlet ve toplum ilişkilerini genel çizgileriyle özetlemek gerekecektir. Daha sonra sözkonusu ilişkiler çerçevesinde Batı değerleri ve modernitenin konumu saptanmaya çalışılacaktır.

Günümüz Azerbaycanı`nda din, devlet ve toplum ilişkilerini öngören temel yasal düzenlemeler 1995 Anayasası`nın 7, 18 ve 48. maddelerine dayanmaktadır. Anayasa`nın 7. maddesi Azerbaycan Devleti`nin demokratik, hukuki, dünyevi (seküler) ve tekil

cumhuriyet yapısına sahip olduğunu vurgularken, 18. madde Azerbaycan`da dinin devletten ayrı olduğu, devlet eğitim sisteminde dünyevi (seküler) ölçütlerin uygulandığını açık şekilde belirtmektedir. Bununla beraber *Vicdan Özgürlüğü* başlığını taşıyan 48. madde Azerbaycan`da tüm yurttaşların vicdan özgürlüğüne sahip olduğunu, her hangi bir inancı bağımsız şekilde seçme, her hangi bir dine tek veya diğerleri ile birlikte iman etmek, ya da etmemek, dine yaklaşımı konusunda görüşünü ifade etmek ve yaymak hakkını öngörmektedir.[412]

Aslında Azerbaycan`da devlet-toplum ilişkilerine sekülerlik kavramının girişinin kökü 1918-1920 AHC dönemine dayanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, 1918`de yapılan bağımsızlık deklarasyonunda bu hususun altı çiziliyordu.[413] Arkasından gelen Sovyet dönemi ise AHC`nin benimsemiş olduğu seküler pratiğe Marksist-komünist eksende yeni bir şekil vermiştir. Çoğu zaman *laiklik* ve *sekülerlik* kavramlarının birbirlerine karıştırıldığı riski gözönünde bulundurulursa, günümüzde Azerbaycan`ında her iki kavramın kullanışı biçimi ile ilgili bir kaç hususa değinmek gerekecektir.

Öncelikle, şunu belirtmek gerekir ki, yerel tanımıyla Azerbaycan`da benimsenen *dünyevilik* kurumu genelde Batı literatüründe ve Türkiye`de kullanılan *laiklik* ve *sekülerlik* kavramlarının tek tercümesi olarak karşılık görmektedir.[414] Oysa bir takım benzerlikler olmakla birlikte, sözkonusu iki kavram arasında (*laiklik ve sekülerlik*) önemli farklar bulunmaktadır. Şöyle ki, her iki ifade din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğine işaret etse de, *laiklik* daha çok devlet politikasının adı veya devletin sıfatı

[412] Bunun için bkz: *Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,* <www.millimeclis.gov.az>
[413] Sözkonusu deklarasyonun 4. maddesi şöyle idi: "*Azerbaycan Halk Cumhuriyet millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins farkı gözetmeksizin ülkesinde yaşayan bütün vatandaşlarına hukuk-ı siyasiyye ve vataniyye temin eyler.*" Bkz: C.Hesenov, *Azerbaycan Beynelhalk*…, s. 86.
[414] R.Rüstemli, "Dövlet ve Din… "

iken, *sekülerlik* toplumu nitelendiren bir kavram olarak kabul görmektedir.[415] Tarihsel olarak bakıldığında laikliğin daha çok Fransa başta olmak üzere Katolik Avrupa ülkeleri ve Türkiye için karakteristik olduğu görülecektir. Bu ülkelerde devlet ideolojisi ve siyasetinin temellerinden sayılan laiklik, daha serttir ve hoşgörü düzeyi görece daha aşağıdır.

Azerbaycan tanımıyla *dünyeviliğin* ikinci karşılığına denk düşen *sekülerlik* ise daha çok Protestan/Anglo-Sakson-German ülkelerde (Örneğin, Almanya, ABD ya da İngiltere gibi) gözlemlenmektedir. Göreli olarak daha ılımlıdır. Gayrı-dinilik niteliği zayıftır. Dini, potansiyel tehdit olarak görmez ve belirli sınırlamalar çerçevesinde sisteme dahil etmekten çekinmez.

Bu değerlendirmeden yola çıkılırsa, Azerbaycan`da devlet-din ilişkilerinin daha çok ikinci kategoriyle, başka bir deyişle Protestan/Anglo-Sakson-German yaklaşımı (*sekülerlik*) ile örtüştüğü görülecektir. Bunu günlük yaşamdan ya da siyasal, hukuksal pratiklerden küçük örneklerle saptamak mümkündür. Örneğin, anayasal olarak dünyeviliğin vurgulanmasına rağmen, yine anayasal olarak devlet bayrağında İslamı temsilen yeşil rengin bulunması, bu hususta belirli fikir verebilir. [416]

Batı sekülerliği ile bir takım örtüşmelerle birlikte, Azerbaycan`da dinsel alana devletin yaklaşımı bir takım *sui generis* özellikler de içermektedir. Azerbaycan sekülerlik ilkesini anayasal olarak rejim normlarına dahil eden az sayıda ülkelerden olmasına rağmen (diğerleri Fransa, Türkiye, Meksika, Hindistan ve Rusya`dır), bu yaklaşımını bir takım yasal düzenleme ve kurumlarla da geliştirmektedir. Bunların

[415] Baskın Oran, "Laiklik ve Sekülerlik Nedir?" *Radikal,* 27.05.2007.
[416] Benzer örneklere, Protestan/Anglo-Sakson-German ülkelerde de rastlamak mümkündür. Örneğin, ABD dolarları üzerinde "*In God we trust"* cümlesinin yazıldığı gibi. Bkz: R.Rüstemli, a.g.m.

başında kuşkusuz, Anayasayla beraber 1992 yılında kabul edilen ve daha sonra 1996, 1997 yıllarında geliştirilen "Dinsel İnanç Özgürlüğüne İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Kanunu" gelmektedir. Yasal düzenlemelerin pratikteki yansıması ise daha özgün idi. 21 Haziran 2001 yılında eski Devlet Başkanı H.Aliyev`in kararıyla Dini Kurumlarla Çalışma Amaçlı Devlet Komitesi (DKÇDK) kurulmuştur.[417] Aslında adı geçen kurum bir ölçüde devlet açısından sekülerlik ilkesinin cisimleştirilmesi idi. Hatırlatmak gerekir ki, bu kurum Azerbaycan`da Kafkas Müslümanları İdaresi`nin faaliyetini sürdürüyor olduğu (halen de devam etmektedir) bir dönemde kuruluyordu. Böylece devlet, adı geçen komiteyi kurarak, toplumun çoğunluğunu oluşturan Müslüman nüfusla beraber diğer dinsel akımlara da eşit mesafede durduğunu göstermeye çalışmıştır.

Azerbaycan`da devlet-din ilişkilerinde kimi kurumsal ilerlemelere rağmen, din-devlet-toplum üçgeninde manzara biraz farklıdır. Bu durum aslında daha çok toplumun profili ile açıklanabilir. Daha kesin bir ifadeyle, toplumun sekülerlik algılaması ile ilgilidir. Bu hususta şunlara dikkat çekilebilir.

Yukarıda da bahsedilği üzere, Azerbaycan`ın din-devlet ayırımı uygulaması daha çok Protestan/Anglo-Sakson-German ülkeleri için geçerli olan sekülerliğe yakındır. Sekülerlik ise sert devlet politikası olan laiklikten farklı olarak topluma özgü, toplumu tanımlayan bir sıfat olduğundan, yine toplumun bu konudaki hassasiyeti sonucu gerçekleştirilecektir. Azerbaycan`da ise toplumun sekülerlik konusunda yeterince hassas olduğunu söylemek biraz zordur. Belki de bu nedenledir ki, ilerideki örneklerde de görüleceği üzere sekülerlik ilkesinin temin edilmesi ve korunması açısından çoğu zaman

[417] Daha geniş bilgiler için bkz: <http://www.addk.net/aze/abaut_a.html> 06.01.2007

devletin kendiliğinden inisiyatif alarak devreye girdiği, etkinleştiği gözlemlenmektedir.[418]

Cornell`e göre, Müslüman-Doğu dünyasında ilk demokratik cumhuriyeti kuran; ilk defa kızlar okulu açan; ilk defa Batı tarzı tiyatro, opera eserleri üreten ve daha da önemlisi sekülerliğin Müslüman ağırlıklı bir topluma uygulanması açısından ilk başarılı örnek olan Azerbaycan için günümüzdeki durum o kadar da basit değildir.[419] O, bu konudaki açıklamasında özellikle coğrafi faktörlere odaklanmaktadır. Yazara göre, İslami yönetim tarzına sahip İran, güneyden önemli ölçüde baskı unsuru oluşturmaktadır. Hele Azerbaycan nüfusunun büyük çoğunuluğunun Şii olduğu hesaba katılırsa, sözkonusu baskı unsurunun etkinlik alanı daha iyi anlaşılabilecektir. Cornell bu konuda daha önemli bir olgusal neden de eklemektedir. Ona göre, Azerbaycan`da Şii kökenli Müslümanların merkezi kurumu olan Kafkas Müslümanları İdaresi`nin başında bulunan Şeyhü`l İslam Allah Şükür Paşazade bir Hüccet`ül İslam olup Şii hiyerarşisinde Ayetullah kademesinin altında bir konuma sahipdir. Durum böyle olunca, Azerbaycan`da günlük yaşamda Şiilik gereklerini uygulayan kesimlerin (örneğin, her hangi bir konuda fetva gerektiğinde) otorite olarak ya Kum (İran) ya da Necef`teki (Irak) geleneksel merkezlere çözüm arayışı için başvurmaları olağan hale geliyor.[420]

Diğer taraftan Cornell`e göre, kuzeyden Dağıstan ve Çeçenistan`ın Sünni köktendincileri belirli nüfuz alanı kurmaya çalışmaktadırlar. Bu arada çeşitli Arap

---

[418] Rüstemli, a.g.m.
[419] Svante E. Cornell, "The Politicization of Islam in Azerbaijan", *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006
[420] Belli olduğu gibi, Şiilik doktrininin gelişiminde iki ana merkez vardır. Bunlardan biri İran`ın Kum kenti, diğeri ise Irak`ta bulunan Necef`tir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: İsmail Mutlu, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1995.

ülkeleri ve Türkiye`den de kimi İslami çevrelerin etkileri açıkça hissedilmektedir.[421] Aynı şekilde, Birleşmiş Milletlerin Azerbaycan temsilcisi Marko Barsotti bir konuşmasında isim vermeyerek Azerbaycan`ın dinsel ortamına beş ülkenin nüfuz etmeye çalıştığını açıklamıştır.[422]

DKÇDK eski Başkanı Rafig Aliyev İslami oluşumlarla beraber bu tabloya (örneğin, *Yehova Şahitleri* gibi) gayri-İslami dinsel akımların da faaliyetlerini eklemiştir.[423] Konuya eğilen diğer yazarlardan Mehdiyev mevcut durumu bir güvenlikleştirme çerçevesinde ele almıştır. Yazar, İslami çevrelerle beraber Batı destekli misyoner gruplara da dikkat çekerek şunları aktarmıştır:

"...Bu tür örgütlerin (Batı destekli Hrıstiyan örgütler) amaçları aşağıdakiler idi: Cumhuriyetin Müslüman toplumunun Hrıstiyanlaştırılması; Müslüman dinsel-etnik kavramlarla polemik yapılması; İslamı lekeleyen tezlerin yayılmasının sağlanması; İran`a, Türkiye`ye ve Orta Asya`ya nüfuz etmek için Azerbaycan`da operasyon alanının hazırlanması vs."[424]

Gerçekten de günümüz Azerbaycanı`nda pasif seküler kesime karşılık, Sovyetler sonrası beliren ideolojik boşluktan olsa gerek İslam ağırlıklı dinsel akımlarda bir hareketlilik görülmüştür. Dinsel alana eğilimin artması, büyük ölçüde Sovyetler sonrası kimlik arayışı sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Cornell ise bunun nedenlerini *Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasından* bağımsızlık sonrası toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda baş gösteren dönüşüm sancılarına kadar geniş yelpazede ele almaktadır. [425] Bütün bunlar daha çok iç etken olurken, gazeteci

[421] Cornell, a.g.y.
[422] <http://www.azadliq.org/Article/2006/11/18/20061118135419467.html> 18.11.2006
[423] Rafig Aliyev, "Dini Qurumlarla İş üzre Dövlet Komitesinin yaradılmasından 4 il keçdi", *525-ci gazete*, 23.06.2005
[424] Ramiz Mehdiyev, "Globallaşma Dövründe Dövlet ve Cemiyyet", *Azerbycan*, 25 Eylül, 2007
[425] Cornell, a.g.m.

yazar Babek Bekir özellikle Dağlık Karabağ çatışması çerçevesinde Batı`ya yönelik duyulan hayal kırıklığını da eklemektedir.[426] Bu kapsamda ABD Kongresi`nce çıkarılan 907. Ek,[427] ABD yönetiminin Dağlık Karabağ Ermeni toplumuna doğrudan yardımlarda bulunması, öte yandan AGİT`in Minsk Grubu çerçevesinde çözüm girişimlerinin sonuç vermemesi etkili faktörlerden olabilir. Nitekim *Karabağ Azatlık (Özgürlük) Teşkilatı* isimli dinsel amaçlarının olmadığı konusunda yaygın kanı olan bir sivil toplum örgütü bile, "Karabağ`ın Özgürleştirilmesi`nde İslam`ın Rolü" isimli toplantı düzenleyerek, dini değerlerin de ulusal seferberlik adına önemli alternatif olabileceğini göstermeye çalışacaktı.[428]

Dinsel eğilimleri motive eden diğer bir önemli etkene ise Azerbaycanlı dinbilimci Altay Göyüşov dikkat çekmektedir. Ona göre, tarihsel olarak 1918-1920 AHC`nin kuruluşuna giden süreçte, Azerbaycan toplumunda dünyevilik pratiklerinin yerleşmesinde aydın hareketleri ön planda olmuştur. Daha da önemlisi, bu dönemde Azerbaycan aydınları Batı eğitimi ile iyi düzeyde donanmış olmaları ile beraber, dinsel konularda da belirli bilgilere sahiptiler. Buna karşın 1991`de bağımsızlığın kazanılmasını takiben toplumdaki yeni misyonlarını üstlenmek durumunda kalan Sovyet sonrası aydınları ise çoğunlukla "ben Müslümanım" düşüncesinin ötesinde pek yeterli bilgiye sahip değillerdi. Dolayısıyla Göyüşova`a göre, bu boşluk toplumun genel kesimine de yansımıştır. Dahası bu boşluğun farkında olan ve kendini geliştirmek

---

[426] Babek Bekir, "Demokratiyanın Böhranı Fonunda İslamın Güclenmesi" <http://www.azadliq.org/Article/2007/06/27/20070627141934120.html>27.06.2007

[427] 24 Ekim 1992 yılında 2532 Sayılı "Özgürlüklere Yardım Yasası" kapsamında Sovyet sonrası ülkelere finansal destek sağlamayı öngören ABD Kongresi, Ermeni Lobisi`nin etkisiyle 907 sayılı Ek Yasa`yla sözkonusu desteğin Azerbaycan`a verilmesini durdurmuştur. Hala yürürlükte olan bu yasanın uygulanması, terörizmle uluslararası mücadele kapsamında 2002 yılında Kongre tarafından verilen kararla Başkan tarafından yıllık olarak durdurulabilecekti. Bkz, Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s.209.

[428] *Bakı-Xeber*, 21.12.2004.

isteyen aydınlar, Sovyet döneminde dinsel alana yönelik iç kaynaklar tüketildiğinden ve gelenek zayıf olduğundan gerçek ihtiyacı karşılamada pek yeterli olamamışlardır.[429] Bu bakımdan Göyüşov`a göre, eski SSCB`nin diğer Müslüman ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan`da da devam eden süreç dinsel gelenek ve göreneklere dönüş değil, bir anlamda dinin yeniden kabul edilmesine benzemektedir. Kendi deyimiyle, "y*ani, Azerbaycan Müslümanı yeniden İslamlaşıyor*".[430]

Resmi verilere bakılırsa, bir hayli ilginç tablo ortaya çıkacaktır. Buna göre, Sovyet döneminde Azerbaycan`da resmen toplam 17 cami kullanılır iken, 2007 yılı itibarıyla bu rakam 1750`e ulaşmıştır.[431] Ya da bağımsızlığın ilk yıllarında Hacca giden sayısı bin kişiyi zor bulurken, bu gün dört bin kişiyi aşmış durumdadır.[432] Veya son bir kaç yılda türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişi ile ilgili belirli aralıklarla da olsa bazı gelişmeler dikkat çekmektedir. Daha önemli bir husus ise, orta ve orta yaş üstü grubun genelde İslam konusunda oldukça yüzeysel bilgi sahibi olmalarına karşın, genç neslin daha ilgili ve daha bilinçli olmasıdır.[433] Göyüşov tüm bu gelişmeleri biraz daha dramatik bir şekilde özetlemektedir:

"... Öyle bir durum oluştu ki, Azerbaycan`da farklı farklı büyük dini gruplar ortaya çıktı. Bunların düşüncesinde, Azerbaycancılık bir etken gibi bulunsa da, öncelik değildir. İlkin olarak, onların başka kaynaklardan almış oldukları din, dinsel bilgiler daha büyük önem kazanmaktadır." [434]

---

[429] "Ayrı-ayrı dini qrupların düşüncesinde Azerbaycançılıq prioritet deyil", <http://www.ans.az/index.php?nid=26788 >18.07.2007
[430] a.g.y.
[431] Bextiyar Sadıqov, "Geriye Doğru İreli?: Göresen Bele bir Paradoksal Hal Mümkündürmü", *Azerbycan*, 27 Eylül, 2007.
[432] B.Bekir, a.g.m.
[433] Cornell, a.g.m.
[434] <http://www.ans.az/index.php?nid=26788 >18.07.2007

Tüm bunlarla birlikte, toplumda İslam merkezli dinsel alana eğilimin artışı gözlemlense de, şimdiki aşamada Azerbaycan`da geleneksel Müslüman-Orta Doğu ülkelerindekine benzer şekilde bir Batı karşıtlığı olduğu söylenemez. ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkiler yüksek düzeydedir. Ekonomiden kültüre, enerjiden güvenliğe çeşitli alanlarda işbirlikleri geliştirilmektedir.[435] Batılı ülkelerle beraber İsrail`le de ilişkiler olumlu yönde seyretmektedir.[436] O kadar ki, 16 Ağustos 2008`de Bakü`yü ziyaret eden ABD`li gazetecilerle görüşme yapan Dağlık Karabağ Azerbaycan Toplumunun lideri Nizami Behmenov RF`nin Ağustos 2008`de Gürcistan`a yaptıklarının aynısının Azerbaycan`a da yapabileceğini belirterek, bütün bunların arkasında Azerbaycan`ın Batı`yla ilişkilerinin durduğunu dile getirmiştir.[437]

Diğer taraftan 1990`ların başında Adalet Bakanlığın`ca izin verilerek kurulan, ama 1995 parlamento seçimleri öncesi yasadışı faaliyetleri nedeniyle kapatılan *Azerbaycan İslam Partisi*, çok sayıda üyeye sahip olmasına karşın henüz ülke içi siyasete entegre olamamıştır. Başka bir deyişle, toplum tarafından siyasi süreçlere etki edebilecek bir mekanizma olarak kabul görmemiştir.[438]

Bununla beraber son yıllarda devletin dinsel alana yönelik pozisyonunda göreli daha ilkesel yaklaşımın belirdiği gözlemlenmektedir. DKÇDK eski Başkanı Aliyev

---

[435] Baımsızlığın kazanılmasının ardından Azerbaycan petrol kaynaklarının işletilmesini öngören 20 Eylül 1994 tarihli Yüzyılın Sözleşmesi çerçevesinde kurulun konsorsiyumda Batılı firmalara önemli pay verilmiştir (BP-17.12; AMOCO-%17.01; Unocal-%10.04; Exxon-%8.00; Penzoil- %4.81 vb.) Bunun için bkz: Elşen Memmedov, "Asrın Müqavilesi Azerbaycan Neft Senayesinin İnkişafında Mühüm Merheledir", *Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı,* Bakı, 1997, s.48-50.

[436] Zeyno Baran, S. Frederick Starr, Svante E. Cornell, "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU", *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006

[437] *Azad Azerbaycan Televizyonu,* 20:30 Ana Haber Bülteni, 16.08.2008.

[438] "Müasir Azerbaycan ve Din: Problemler, Perspektivler", *YENİ ŞERG Elmi Tedgigat Merkezi,* <http://www.manevisafliq.org/index.php?hisse=hisseyox&ad=/home2/manevi/public_html/BD/DIN/2.txt &ab9=ab9> 12.05.2007

devletin bu konudaki poltikasının üç temel hususa dayandığını ifade etmiştir. Ona göre devlet, dini kurum ve merkezlerin siyasete müdahelesine karşı ödünsüz uygulamalar gerçekleştirirken aşağıdaki üç hususa dikkat edecekti: 1) Dini inanç özgürlüğünün sağlanması; 2) Dünyevi devletcilik ilkelerinin muhafaza ve temin edilmesi; 3) Dinsel seçimlerin fanatizm ve aşırıcılığa dönüşmesinin engellenmesi. [439]

16 Nisan 2007`de bir haber ajansına demeç veren DKÇDK`ın şimdiki Başkanı Hidayet Orucov ise dünyeviliğin Azerbaycan halkının önemli servetlerinden biri oluduğunu vurguluyordu.[440] Daha da önemlisi, H.Orucov, ABD Dış İşleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Mathew Brayza`nın *"Azerbaycan`ın dünyada ilk Şii demokratik cumhuriyet olma potansiyaline sahip olduğu"*nu içeren açıklamasına hemen sert yanıt vererek bunun akıldışı olduğunu belirtmiş ve eklemiştir:

"...Azerbaycan ne Şii, ne de Sünni devletidir. Azerbaycan Devleti, Anayasal yapısına esasen dünyevi cumhuriyettir. Azerbaycan memleketine gelince, evet, biz, bir Müslüman ülkesiyiz. Yani, Müslüman devleti değil, Müslüman ülkeseyiz. Bizim ülkemizde Sünniler de, Şiiler de yaşamaktadır. Nüfusumuzun çoğunluğu Şiidir. Halkın yaklaşık %60-65`i Şii, %35-40`ı ise Sünnidir. Azerbaycan Devleti ne Şiilere, ne de Sünnilere yönelik siyaset yürütmektedir. Devletimizin siyaseti tarikatlar üstüdür." [441]

Gelinen noktada görünen şu ki, ülke toplumu içersinde ideolojik işlevselliğe de sahip *Azerbaycancılık* kimliğinin geliştirilmesiyle ilgili olan devlet, sözkonusu kimliğe karşı dinsel meydanokumaları potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılamakta ve bu konuda tedbirli davranmaya özen göstermektedir. Bir genelleme yapmak gerekirse, aslında devletin bu yaklaşımı en azından yakın zaman için herhangi bir paradigmatik

[439] R.Aliyev, a.g.m. Ayrıca bkz: Rafig Aliyev "İman çatışmazlığı veya ifrat elac problemi", *525-ci gazete,* 28.12.2004.
[440] *APA İnformasiya Agentliyi,* <www.apa.az> 16.04.2007
[441] *APA İnformasiya Agentliyi,* <www.apa.az> 23.03.2007; *APA İnformasiya Agentliyi,* <www.apa.az> 16.04.2007.

değişim, başka bir deyişle, olası bir İslami devrim sonucu sekülerliğin ortadan kalkması endişesine dayanmamaktadır. Daha ziyade, küresel anlamda belirli bir hız kazanan İslami eğilimlerin *Azerbaycancılığın* resmi söylemdeki bütünselleştirici ruhuna aykırı şekilde farklılaştırabilme potansiyeline ilişkindir. Buradaki farklılaştırma ise, (yukarıda da dikkat çekildiği üzere) *Azerbaycancılığın* programında olan ve ülke içinde etnik ya da dinsel azınlıklara meşru zemin içerisinde belirli haklar vererek kendi varlıklarını sürdürmelerine olanak tanıyan yaklaşımla ilgili değildir. Daha çok ulusal bütünlüğün altını kazıyabilme ve ulusal sadakati ulus ötesi düzleme götürebilme potansiyaline ilişkindir. Son olarak Mehdiyev`in, bir makalesinde ülke içindeki farklı dinsel eğilimlerin belirmesini ima ederek ileri sürdüğü öngörü, belki de resmi söylem adına bu endişeyi en net ve açık şekilde ifade edebilecek örneklerdendir: *Çoğu zaman devletlerin dönüşümü ile beraber, ulusal aynılığın kaybedilmesi toplumun mükemmel gelişimini geciktiren krize neden olmaktadır.*[442]

[442] R.Mehdiyev, "Globallaşma Dövründe...", a.g.m.

B. Azerbaycancılık ve Yeni Muhafazakarlık

Bugün biz Azerbaycanda milli ideolojinin biçimlenmesine tanık olmaktayız. Halkın çok büyük potansiyel kaynaklarının ve ülkeyi ilerlemeye, gönence götürme kapasitesine sahip siyasi seçkinlerin bulunuyor olması şunu göstermektedir: Yeni muhafazakarlığın ulusal biçimi olarak Azerbaycancılık, Azerbaycan devletçiliği tarihinin yakın geleceğinde milli ideolojinin temeli olarak kalacaktır.[443]
Ramiz Mehdiyev

Önceki bölümlerde *Azerbaycancılık* kimliğine zaman zaman resmi söylem tarafından ideolojik işlevsellik yüklendiğine, hatta *Azerbaycancılığı* doğrudan bir ideoloji olarak değerlendiren yaklaşımlara dikkat çekmeye çalışılmıştı. Doğal olarak bir ideolojik işlevsellik sözkonusu olunca, toplumun gelişim sürecinin nasıl olacağı, hangi doğrultularda ilerleyeceği sorusu da gündeme gelecektir.

Aslında Süleymanlı *Azerbaycancılığın* bir taraftan Azerbaycan toplumunun kimliğini simgelerken, diğer taraftan bir ideoloji rolü oynadığını paradoksal bir biçimde anlatmaktadır. O, önce Sovyet ideolojisiyle birlikte sistemin de çökmesi sonucunda Azerbaycan insanının bir anda ortada kaldığını, siyasi ve kültürel anlamda kendini tanımsız görmeye başladığını, dolayısıyla bir kimlik bunalımı yaşadığını ve buna çözüm olarak ya soy ve kültür temeline dayanan bir milliyetçilik (*Türkçülük*) ya da bir yurt, bir vatan esasına dayalı milliyetçilik (*Azerbaycancılık*) seçme durumunda kaldığını belirtmektedir.[444] Dolayısıyla, yazar burada *Azerbaycancılığın* kimlik odaklı niteliğine yoğunlaşmıştır.

İlerleyen paragraflarda ise Azerbaycancılığın ideolojik yönlerini ima ederek şunları aktarmaktaydı:

[443]Ramiz Mehdiyev, "Azerbaycançılık - Milli İdeologiyanın Kamil Nümunesi", *Azerbaycan,* 03.08.2007.
[444] Süleymanlı, a.g.e., s. 297

"...SSCB`nin sonu arkasında büyük bir ideolojik boşluk bırakmıştır. Bu boşluğu doldurabilmek için bağımsızlığın ardından Azerbaycanda yeni bir ideoloji arayışı içine girilecektir. Her ne kadar "Yeni dönemde ideolojiye ihtiyacımız yok" şeklinde görüşler dile getirilse de Azerbaycan gibi geçiş dönemi yaşayan ülkelerde oluşan ideolojik boşluğu milli devletciliğe ters görüşlerin doldurmasına izin verilmemesi açısından milli ideolojinin şart olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca bu ideolojinin Azerbaycanda yaşayan tüm halkları birleştirici bir karaktere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ideoloji arayışları içerisinde bütün bu özellikleri ihtiva eden "Azerbaycancılık" kavramı bir ideoloji biçimi olarak gündeme gelmiş bulunmaktadır." [445]

Şunu hemen eklemek gerekir ki, bağımsızlığın ilk yıllarında oldukça karmaşık bir yapıya işaret eden Azerbaycancılığın (*örneğin, Güney ve Kuzey Azerbaycan`ın birleştirilmesi ya da Türkçülüğün yerel kolu gibi*) gerek Mutallibov, gerek Elçibey döneminde ideolojik içeriğe sahip olduğu pek söylenemez. Buna karşın, Aliyev`le başlayan dönemde düzenli olarak yoğun bir ideolojileştirme sürecine tabi tutulduğu gözlemlenmektedir. *Azerbaycancılığın* ideolojik ölçütleri arasında kuşkusuz *yeni muhafazakarlık* yaklaşımı önemli yer tutmaktadır. Resmi söylem açısından yeni muhafazakarlığın Azerbaycancılığa uyarlanmasının fikir babası olan Mehdiyev`in görüşleri bu bağlamda büyük önem kazanmaktadır. Aşağıda yazarın bir kaç çalışmasından hareketle *Azerbaycancılık* ve *yeni muhafazakarlık* arasındaki ilişkilere değinilecektir.

Mehdiyev`in tanımına göre yeni muhafazakarlık; topluma aile ve dinin manevi önceliklerine, devlet ve vatandaşın karşılıklı sorumluluklarına, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmalarına, haklara saygıya ve sağlam kamu düzenine dayanan sosyal istikrar önermektedir. Bu doktrine göre devlet, toplumun bölünmezliğini, sivil toplum

[445] a.g.e., s.315. Bu konuda diğer bir görüş için bkz: "İdeologiya gıtlığı", <www.baku-xeber.com> 23.09.2004

örgütlerinin gelişmesini sağlamalı, vatandaşlara politik örgütler kurma imkanını vererek, bunun yanı sıra fertlerin zaruri hayat standartlarını kanun ve hukuk düzeni çerçevesinde temin etmelidir.[446]

Yeni muhafazakarlığın Azerbaycan toplumuna uygulanması gerekliliğinin ne olduğuna gelince, Mehdiyev bunu 1990`lı yılların başında beliren tarihsel-siyasal süreçlerle ve Azerbaycan toplumunun yapısıyla gerekçelendirmektedir. Başka bir ifadeyle, yazarın Azerbaycan`da yeni muhafazakarlığa duyulan ihtiyacı iki temel nedene dayandırdığı sonucu çıkarılabilir: i) Aliyev`in yönetime geçtiği sıralarda iç toplumsal-siyasal karşıklıklar nedeniyle devletin düzenleyici rolüne duyulan ihtiyaç; ii) Azerbaycan toplumunun tarihsel doğası.

Mehdiyev`in yukarıda belirtilen birinci nedenle ilgili yorumu açık ve nettir. O, Sovyetler sonrası Azerbaycan`ın hala bir geçiş toplumu olduğuna dikkat çekerek şunları dile getirmektedir:

"... Ferdin özgürlüğü, devlet karşısındaki sorumluluğuyla bağlantılıdır. Geçiş dönemini yaşayan toplumlara bu ideoloji (yeni muhafazakarlık) çok daha uygundur. Çünkü, güçlü devlet olmadan toplum anarşizme yuvarlanabilir."[447]

Aslında yazarın burada gerekçelendirmiş olduğu neden Doğu Ergil`in bir ideolojinin ortaya çıkışını sağlayan kaynaklar konusundaki görüşü ile örtüşmektedir. Ergil`e göre, bir toplumda ideolojinin doğuşunu sağlayan kaynaklar arasında *topumsal değişme karşısında duyulan tedirginlik ve yitiklik duygusu* önemli yer tutmaktadır.[448] Nitekim Mehdiyev`in "Aliyev`in yönetime geçtiği sıralarda iç toplumsal-siyasal

[446] Ramiz Mehdiyev, *Azerbaycan*: *Küreselleşmenin Talepleri (geçmişten dersler, bugünün gerçekleri ve geleceğin perspektifleri)*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.85-86.
[447] a.g.y., s.105.
[448] Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik,* Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s.26-32

karşıklıklar nedeniyle devletin düzenleyici rolüne duyulan ihtiyaç"tan kastettiği Ergil`in tanımıyla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Mehdiyev, ikinci neden olarak Azerbaycan toplumunun tarihsel doğasının yeni muhafazakarlığın uygulanmasını kendiliğinden teşvik ettiğini belirtmektedir. Ona göre, Azerbaycan toplumu, gelenekselciliği bağlamında muhafazakar bir toplumdur. Hatta yazar, ülke tarihinde defalarca gelenekselciliğin çağdaşlığa karşı çıktığını veya 1990`ların başında olduğu gibi zaman zaman toplumsal zihniyetin demokratik değişimi gerçekleştirmek bir yana, onu geciktiren bir amile çevrildiğini eklemektedir. Bununla beraber, Mehdiyev Azerbaycan`da liberal değerlere her zaman yoğun bir isteğin olduğunu da ifade etmektedir. [449]

Azerbaycancılık ve *yeni muhafazakarlık* arasındaki bu tür bağlantı doğal olarak yazarın küreselleşme, Batı değerleri ve modernizme bakışını da şekillendirmektedir. Mehdiyev`e göre, küreselleşme bağımsız devletler arasındaki setleri zayıflatırken, aynı zamanda iç sosyal ilişkileri de değiştirmekte, milli kimlikleri acımasızca birbirine benzetmekte, ortak ve standart bir şekle sokmaktadır. Başka bir deyişle yazara göre, gelişen ve değişim sürecinde olan toplumlara yeni, fakat yabancı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikler katan küreselleşme, toplumu kendi tarih ve kültüründen ayırmakta, devletin coğrafi konumuna, siyasi ve iktisadi kuruluşuna vb. özelliklere bakmaksızın onu Batılılaştırmaktadır. Kendi deyimiyle:

[449] Mehdiyev, *Azerbaycan...*, s.100-101; Ramiz Mehdiyev, *XXI Esrde Milli Devletçilik,* Yeni Neşrler Evi, Bakü, 2003, s. 21.

"...Küreselleşme, acımadan iktisadi ve idari verimsizlikleri cezalandırmakta ve "uluslararası verimlilik şampiyonları"nı, yani gelişmiş devletleri ödüllendirmektedir."[450]

Dahası yazar, küreselleşmeyi Batılılaşma açısından ortam hazırlayıcı bir süreç olarak değerlendirerek bu çerçevede ulusal kimlik sorunsalına da eğilmektedir:

"...Bizim fikrimize göre, Batılılaşmanın esası küresel çapta homojen düşüncenin oluşturulmasıdır. Bu da milli kültürlerdeki aksanların karışması, tarihin unutulması ve dünya toplumunun ortak prensip ve kurallar çerçevesinde yaşaması anlamına gelmektedir.... Batılılaşma, milletlerin kültürlerine faydalı olan yenilikleri gönüllü olarak zenginleştirseydi bunu olumlu bir şey olarak görmek mümkün olabilirdi. Fakat Batılılaşma milli kültür ve kimliği köklü şekilde değiştirmektedir."[451]

Bununla birlikte, Mehdiyev, ilerlemeci her bir toplum gibi Azerbaycan toplumunun da küreselleşmenin modernizm ayağını etkin şekilde benimsemeye ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda yazar üç temel kavram ileri sürmektedir: *i) Modernist-Batılı; ii) Anti modernist – anti Batılı ve; iii) Modernist-anti Batılı.*[452] Modernist-anti Batılı duruşu benimsediği anlaşılan Mehdiyev`e göre, kendi ekonomik tabanı, ideolojik temelleri ve kültürel birikimi olan bu kavramın (Modernist anti Batılı) ortaya çıkışı, basit düzlemde seyreden siyasi çatışmanın dengelerini bozmaktadır. Buna göre, "Modernist anti Batılılar" derin reformları, ekonomik modellerin köklü değişimini, devlet yönetimine katılan elitlerin yönlendirilmesini ve hayatın tüm alanlarının geniş çapta çağdaşlaştırılmasını savunmaktadırlar. Fakat bununla beraber mutlak ve vazgeçilmez olarak, milli, ekonomik ve kültürel bağımsızlığın korunması, tarihi köklere ve milli kimliğe bağlı kalınma şartlarına da büyük önem vermektedirler. Özetle bu

[450] Mehdiyev, "Globallaşma…"; Bu konuda daha geniş bilgiler için bkz: Ramiz Mehdiyev, "Modernleşme Xetti Yene Gündelikdedir",< http://www.mediaforum.az/files/2008/06/17/071622560_0.doc> 17.06.2008.
[451] Mehdiyev, *Azerbaycan*: *Küreselleşmenin..,* s. 152. Ayrıca, bkz: Ramiz Mehdiyev, "Geleceyin Strategiyasını Müeyyenleşdirerken: Modernleşme Xetti(1), *Azerbaycan*, 16.01.2008.
[452] a.g.e., s.156.

yaklaşıma göre, hem modernleşme, hem de bağımsızlık hiçbir şekilde vazgeçilmeyecek şartsız mecburiyet olarak kabul edilmelidir.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkılarak *Azerbaycancılıkla* ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bir kaç temel hususa değinilebilir. Kimlik üzerine çalışan önemli isimlerden Stuart Hall iki tür kimlikten bahs eder: a) özcü, dar ve kapalı kimlikler; b) tarihsel, kapsayıcı ve açık kimlikler.[453] O, birinci kategorideki (kültürel) kimliği tanımlanmış bir olgu, oluşmuş bir öz olarak değerlendirmektedir. Başka bir deyişle Hall, *birinciyi* etnik, coğrafi geçmiş, din ya da ulusal dil temelinde "ayrıcalıklı bir depodan kazılıp çıkartılması gereken özcü kavrayış" olarak ele almaktadır. Oysa *ikincisine* göre, (kültürel) kimliğin daha uygun bir tarihsel kavrayışı vardır. Bu anlamda kimlik, bir "olma" sorunu olduğu kadar bir "oluşma" sorunudur da. Geçmişe ait olduğu kadar geleceğe de aittir. Tarihsel olan her şey gibi onlar da sürekli dönüşüme uğrarlar. Mutlak bir geçmişte ebedi olarak sabit kalan bir şey olmaktan uzaktırlar, tarihin sürekli "oyun"una, kültüre ve iktidara tabidirler.

Soğuk Savaş`ın bitmesini takiben ideolojilerin işlevsel olarak anlamlarını kaybetmesiyle, kimliklerin önemli bir konum kazandığı bir gerçektir. Aslında, Hall`ın yukarıda özetle anlatılan kavramsal araçlarından yola çıkılırsa, Soğuk Savaş döneminde göreli daha dar, daha özcü, daha kapalı olan kimlikler yeni dönemde bir tür dönüşüm geçirerek daha açık, daha kapsayıcı nitelik edinmişlerdir. Bu anlamda, ideolojilerin geri plana çekilmesiyle beliren boşluğu adeta farklı kimliklerin devreye girerek kapatmaya çalıştığını ifade etmek mümkündür. Tabii ki, kimlik kavramı aslında geniş bir yelpazeye

[453] Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı*, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 217-222.

sahiptir. Nitekim Daniel M.Green`in de belirttiği üzere, birey ve çeşitli büyüklükteki kollektif grupları gösteren farklı başlıklarda kimlikler bulunmaktadır: *etnik, dinsel, sınıfsal, ulusal, bölgesel ya da yerel* kimlikler gibi.[454] Ama burada Hall`ın ikinci tanımında (tarihsel, kapsayıcı ve açık özellikler içermek üzere) kastedilen ve Soğuk Savaş sonrası dönemde iç ve dış politikayı açıkladığı anlaşılan kimlik; geleneksel olarak daha çok kültürel bağlamda etnik ögelere ya da örneğin, folklorik motivlere sığdırılmaya çalışılan – deyim yerindeyse - alçakgönüllü yapısından sıyrılarak, devlet politikalarını, ulusal çıkarları, toplumsal ilişkileri karşılıklı etkileşim çerçevesinde belirleyen değerler yığınını ima eden bir kavrama dönüşmüştür. Bu noktada daha önceki bölümlerde (Kuramsal Çerçeve) vurgulanan bir hususu tekrar dile getirmek faydalı olabilir. Şöyle ki, bu tez çalışmasının kuramsal temelini oluşturan Konstrüktivizm`den de belli olduğu gibi, burada kimlik kavramı örneğin, devletin çıkarlarını meşrulaştırma işlevi ile sınırlı kalan ikinci dereceli bir kaldıraç (*leverage*) değildir. Ya da Althuzerci tanımla, ideolojik aygıt görevi yapmaz. Söz konusu çıkarların, ilişkilerin oluşumunda bizzat görev alan temel öğedir.

Tüm bu hususların göz önünde bulundurulmasıyla, görünen o ki, Azerbaycan, Sovyetlerin çözülme sürecinde ortaya çıkan birçok nedenlerle (*kısıtlı bağımsızlık tecrübesi, 1918`de uluslaşma sürecini tamamlamadan Sovyetler`le yeni bir ideolojik bütünün parçasına çevrilme durumu, Sovyetler`in çözülmesiyle bağımsızlık aşamasında beliren sosyo-politik, kültürel, ekonomik bunalımlar, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının ağır sonuçları, ülke içi etnik dengeler açısından iç politik*

[454] Daniel M.Green, *Constructivism and Comparative Politics*, M.E.Sharpe, New York, London, 2002, s.30-33.

kaygılar, önemli etki kapasitesine sahip bölge güçlerinden tehdit algılama biçimleri vb. gibi) özcü, dar kimlik kavrayışını benimsemek durumunda kalmıştır. Bu eğilim Elçibey döneminde *Türkçülüğü* merkeze alan bir kimlik tercihiyle en ileri safhasına ulaşmış, iç ve dış politikada bir takım ciddi sorunlara yol açmıştır. Buna karşın, Haydar Aliyev`in yönetime geçmesiyle geliştirilen *Azerbaycancılık* perspektifi bu sorunun çözülmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Başka bir deyişle, H.Aliyev`le başlayan dönemde Azerbaycan kimliği *Azerbaycancılık* ekseninde özcü, dar içerikten açık ve kapsayıcı içeriğe doğru evrim geçirmiştir. Anthony D.Smith`in deyimiyle, etnik merkezci milliyetçilikten (*ethno-centric*) çok-merkezci (*polycentric*) milliyetçiliğe geçiş yapmıştır.[455] Örneğin, Azerbaycan devletinin etnik ya da dinsel azınlıklara yönelik izlediği ve uluslararası toplumca da olumlu bulunan hoşgörü politikaları sözkonusu evrim sürecinin önemli bir ayağını oluşturmuştur.[456]

Buna karşın günümüzde *Azerbaycancılık* kimliğinin de acil çözmesi gereken bir takım temel kuramsal-pratik sorunlarının bulunduğu varsayılabilir. Bunlardan birincisi *Azerbaycancılık* kimliğinin inşası ve gelişmesi sürecinde devlet-toplum ilişkilerinin (asimetrik) niteliği ile ilgilidir. Şöyle ki, Azerbaycan`da kimlik inşa sürecinde devlete kıyasla toplum görece daha edilgen profil sergilemektedir. Başka bir deyişle,

---

[455] Anthony D.Smith, *Theories of Nationalism*, Duchworth, London, 1971, s.23

[456] Örneğin, içinde bulunduğumuz dönemde gerek yasal, gerek uygulama düzeyinde Azerbaycan`da etnik ya da dinsel azınlıklara yönelik önemli haklar verilmiştir. Azınlık grupların kültür merkezleri faaliyet göstermekte, hatta sözkonusu merkezlere doğrudan Cumhurbaşkanlığı fonundan finansal destek sağlanmaktadır. Kamu radyo-televizyonunda (İctimai radyo, İTV) devlet desteği ile aznlık dillerinde çeşitli programlar yapılmakta, çeşitli gazete ve dergiler, tiyatrolar faaliyetlerini sürdürmektedir. Nitekim hala yürürlülükte olan 1995 Anayasası`nın 44. maddesi her bir yurttaşa kendi kimliğini korumak ve geliştirmek hukuku vermektedir. Bunun için bkz: "Azerbaycan Respublikasında milli azlıqlara mensub olan şexslerin hüquqlarının qorunması üzre mövcud veziyyet" <http://www.mfa.gov.az/az/foreign_policy/inter_affairs/human/milli_azliqlar.shtml> 13.09.2007; <http://www.itv.az/phpverilisler/milliazliqlarucunverilisler.php> 14.02.2008

Azerbaycan`da devlet ulusal kimliğin genel, bir anlamda da ideolojik çerçevesini belirlese de, sözkonusu çerçevenin içinin doldurulması açısından toplumsal katılımın gerekli düzeyde olduğunu söylemek biraz zordur. Aslında demokratik alışkanlıkları henüz gelişmekte olan çoğu Sovyet sonrası ülkeleri için geçerli olan bu durum, tabiyatıyla Azerbaycan`ın politik uygulamalarında hedeflenen açılımların kapsamını belirlediği gibi, etkililiğinde de önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda devletin ön planda bulunma durumu, (yukarıda da görüldüğü üzere) *Azerbaycancılığa* ulusal kimliği tanımlamanın yanı sıra, bir de ideolojik işlevsellik kazandırmaktadır.

Öte yandan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan etkileri giderek sertleşen küreselleşme karşısında bir ulus devlet olarak Azerbaycan`ın özgüllüğünün korunmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamak için *Azerbaycancılık* kimliğinin hangi düzeyde etkili olabileceği de önemli bir soru olsa gerek. Şöyle ki, 70 yıllık Sovyet dönemi nedeniyle Azerbaycan toplumunun, küreselleşme sürecinin belirleyicisi olan demokrasi ve serbest pazar odaklı Batı değerlerine geç tarihte eklemlendiği bir gerçektir. Bu "geçkalmışlık" gerçeğinin sağlamış olduğu toplumsal-siyasal koşullar, geleneksel ve muhafazakar niteliği ağır basan *Azerbaycancılığın* şimdiki durumda avantajlı konumda olduğuna, dahası toplumun şimdilik bununla yetinebildiğine işaret etmektedir. Fakat orta ve uzun vadede küreselleşme süreci karşısında *Azerbaycancılığın* nasıl bir duruş sergileyeceği ucu açık bir soru olarak görülmektedir. Bunu biraz daha açmak gerekirse şunlar belirtilebilir.

Asında, kökleri 20. yüzyılın başlarına giden *Azerbaycancılık*, bir modernleşme projesinin ürünüdür. Modernleşme paradigması açısından ise devletin kimliği ile devleti

oluşturan yurttaşların alt-kimlikleri örtüşmektedir. Kısacası, modernleşmenin bir bileşeni olan ulus-devletleşme sürecinde ulusal kimlik, sorun olmaktan uzaktı. Dolayısıyla şu sıralarda daha çok modernleşme birikimi üzerine varlığını sürdürdüğü anlaşılan *Azerbaycancılık* açısından her hangi bir sorun görünmemektedir.

Fakat özellikle 1990`lardan itibaren küreselleşme sürecinin daha belirgin hale gelmesiyle, önemli gelişmeler de hesaba katılmalıdır. Şöyle ki, Fransız Devrimi`nden sonraki süreçte teritoryel ve ulus anlayışı içinde vatandaşları birbirine bağlayan, böylece bireyin diğer kimliklerini (*örneğin, etnik, dinsel ya da sınıfsal*) eriterek ve tüm bireyleri milli kimlik altında toplayarak birleştirici bir rol oynayan ulus-devlet, küreselleşme ile birlikte bu işlevinde belirli meydanokumalarla karşılaşmak durumunda kalmıştır. Her ne kadar bir grup yazar yeni dönemi *postmodern dönem* ve *ulus-devletin ömrünü tamamladığı* şeklinde majinal yaklaşımlarla açıklamaya çalışsa da, ulus-devletlerin yeni koşullar karşısında zorlandığı da bir gerçektir.[457] Farklılaştırıcı ve çoğullaştırıcı doğasıyla küreselleşme, ulus devletleri zaman zaman önemli çıkmazlara sokabilmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin farklılaştırdığı, çoğullaştırdığı, parçaladığı ortamlarda ulus-devlet, üzerine dayandığı cemaatten her zamankinden daha fazla emin olma ihtiyacı hissetmektedir. Bu arada, gelişen teknoloji ve iletişim imkanlarının da büyük etkisiyle diğer kültürlerle karşılaşan ve ilişki kuran modern toplumlar bu sefer bir karşılıklı etkileşim çerçevesinde kendilerini dışarıdan kavrama durumuyla karşılaşıyorlar. Y.Furkan Şen`in de deyimiyle, küreselleşme böylece hem niceliksel olarak kimlik kategorilerinin artmasını sağlamakta, hem de gelişen iletişim olanakları ile

[457] Ali Yaşar Sarıbay, "Post-Modern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi: Bildiriler (30 Nisan-02 Mayıs 1997),* Mersin Üniversitesi, s.4-6

kültürlerarası alış-verişin artması üzerine kimlik olgusunun niteliğini değiştirmektedir.[458] Sonuç itibarıyla küreselleşme çeşitli alt-kimliklerin ortaya çıkışını, dahası gelişimini teşvik etmektedir.

Doğal olarak bu tür gelişmeler karşısında orta ve uzun vadede *Azerbaycancılığın* nasıl bir kavramsal ve işlevsel araçlarla kendi sürdürülebilirliğini sağlayacağı önemli bir sorudur. Zaten bu doğrultuda ilk sinyal dinsel alandan gelmiş durumda. Öyle ki, son dönemlerde toplumda dinsel alana yönelik eğilimlerin artmasından duyulan rahatsızlık fırsat bulundukça farklı resmi düzeylerde dile getirilmektedir. Bu durum, haliyle iç ve dış politikada farklı birimlere karşı sürekli dengeleme pozisyonunda durmaya çalışan, bu bağlamda dinsel alana yönelik de nötr duruş sergileyen *Azerbaycancılık* söylemini belirli bir tarafta yer almaya yönlendirirken, aynı zamanda *Azerbaycancılığın* geleneksel kapsayıcılık alanını da etkilemektedir. Sonuç itibarıyla görülen o ki, küreselleşme sürecinin Azerbaycan`ın toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri arttıkça, *Azerbaycancılık* söylemi de daha belirgin içerik kazanma durumunda kalacaktır.

[458] Y.Furkan Şen, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet,* Yargı Yayınevi, Ankara, 2004, s.245.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SSCB SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK BOYUTU

I. Azerbaycan`ın İçinde Bulunduğu Bölgesel Güvenlik Kompleksinin Tanımı

Kuramsal Çerçeve bölümünde Kopenhag Okulu`nun yaklaşımlarından bahsedilirken Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı`na (BGKK) değinilmiş ve bu kurama göre devletlerin dış politikalarında gerçekleştirdikleri güvenlik davranışlarında bölge unusurunun önemi ele alınmaya çalışılmıştı. Bu nedenle, Azerbaycan`ın dış politikası açısından güvenlik yaklaşımlarını belirlediği varsayılan bölgesel güvenlik kompleksinin bir takım temel hususlarının tanımlanması her şeyden önce bir kuramsal yükümlülük olarak karşıya çıkacaktır. Bunu yapmak için ise kimi temel kuramsal önermeleri hatırlama adına küçük bir parantezin açılması faydalı olabilir.

Hatırlanacağı üzere, Kopenhag Okulu çalışanlarının ortak görüşüne göre, bölgesel güvenlik kompleksleri, deyim yerindeyse, *bir araştırmacının güvenlik gözüyle* inşa edebileceği analitik kurgulardı. Bu bağlamda, kurgusal bölgesel güvenlik kompleksleri ne nesnel anlamda "aktörlerden bağımsız" tarihsel-coğrafi varlıklardır, ne de postmodernist/post-yapısalcı bağlamda söylemsel inşalardır. Özetle, bölgesel güvenlik kompleksleri ilgili birimler arasında gerçekleşen karşılıklı güvenlik etkileşimleri sonucunda oluşmaktadır.[459]

[459] Barry Buzan ve Ole Waever, *Regions and Powers*…, s.43

Bu önermeyle beraber BGKK`ya göre, uluslararası güvenliği açıklamak için uluslararası sistemin kutupluluk yapısının, başka bir deyişle, küresel güç yapısının belirlenmesi gerekecektir. Soğuk Savaş`ın sona ermesini takiben ulusalararası sistemin kutupluluk yapısını zımni şekilde ABD merkezli tekkutupluluk olarak tanımlayan BGKK`da, mevcut ulusalararası güvenlik sisteminin formülasyonu aşağıdaki gibidir: *1 Süpergüç (ABD) + 4 Büyük Güç (Rusya Federasyonu, Çin, AB ve Japonya) + Bölgesel Güçler (Hindistan, Türkiye, İran ve İsrail gibi).* Bu formüle göre, Büyük güçleri Bölgesel güçlerden ayıran en önemli fark, birincilerin küresel sorunlara angaje olabilme yeteneği ile ilgilidir.[460]

Küresel güç yapısı bu şekilde formüle edilirken, uluslararası sistemde bir kaç tür bölgesel güvenlik kompleksinin olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle BGKK`ya göre, herhangi bir güvenlik sorunu ortaya çıkınca ilk kertede onun hangi bölgesel komplekse ait olduğunun saptanması gerekecektir. Buradan yola çıkılarak iki temel Bölgesel Güvenlik Kompleksi türünün olduğu önerilmektedir:

i) *Standart Bölgesel Güvenlik Kompleksleri:* Westphalia sonrası uluslararası yapıda iki veya daha fazla güçten oluşan ve daha çok askeri-siyasal gündem üzerine yoğunlaşan komplekslerdir. Tüm Standard BGK`lar anarşik yapıdadır. Standard bir BGK-daki kutupluluk yapısı tamamen bölgesel güçler tarafından belirlenmektedir. Örneğin, Körfez bölgesinde İran, Irak ve Suudi Arabistan ya da Güney Asya`da Hindistan ve Pakistan gibi. Bir Standard BGK-da küresel güç bulunmaz. Bölge içi ve bölgedışı güçler arasında ayırım çizgisi çekmek daha kolaydır. Ayrıca, bu tür güvenlik komplekslerinde

[460] A.g.e., s.31-37.

güvenlik politikalarının en temel ögesi, bölgedeki bölgesel güçler arasındaki ilişkilerin niteliğidir.

ii) *Merkezleşmiş Bölgesel Güvenlik Kompleksleri:* Bu da kendi içinde üç alt-kategoriye bölünmektedir:

   a. *Büyük güç merkezli tek kutuplu BGK`lar*: Burada bölgesel değil, bir Büyük güç bölge merkezine yerleşerek bölgeye şekil vermektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Rusya Federasyonu (RF) arasındaki ilişkiler bu kategori açısından önemli bir örnektir.

   b. *Süpergüç merkezli tek kutuplu BGK`lar*: Örneğin, Kuzey Amerika ve ABD arasındaki ilişkiler. Özetle, küresel bir güç bölgeye hükmediyor.

   c. *Kurumlar merkezli BGK-lar*: Avrupa Birliği bu alt-kategori için en bilinen örnektir. Burada bölgesel güvenlik kompleksi kurumsal entegrasyon sonucu biçimlenmiştir.[461]

Yukarıda özetlenmeye çalışılan BGK kategorilerinin yanı sıra bir de *alt-kompleksler* (sub-complexes) kavramına değinilmektedir. Buna göre, *alt-kompleksler* de özerk BGK`lar ile aynı niteliğe sahiptirler. Tek farkları daha büyük olan bir BGK içinde bir takım özgüllükleri temelinde farklılık arzetmeleridir. Başka bir deyişle, kendilerine özgü karşılıklı güvenlik bağımlılıkları bulunabiliyor. Ama bu özgünlük, daha büyük yapı olan BGK`nin genel niteliğini bozmayacaktır. Orta Doğu bölgesi bunun açıklanması için en iyi örneklerden sayılabilir. Burada Levant grubu diye tanımlanan ülkelerle (Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Suriye) beraber Körfez grubu ülkeleri (İran, Irak) de

[461]A.g.e., s.53-64. Takip eden bölümlerde yazarlar daha iki bölgesel güvenlik kompleksi kategorisinden bahs etmektedirler: *Büyük Güç BGK`lar* ve *Süper Kompleksler*. Bu çalışma açısından pek fazla katkı sağlamadıkları göz önünde bulundurularak adı geçen kategoriler burada ele alınmayacaktır.

bulunmaktadır. Ama bu durum Orta Doğu bölgesinin genel güvenlik niteliğini değiştirmemektedir. Örneğin, hem Levant, hem de Körfez grubu ülkelerinin İsrail ile ilişkileri iyi değildir veya Suriye ile Irak arasındaki tarihsel rekabet kendisini hep hissettirmiştir.[462]

Burada özetlenmeye çalışılan kuramsal önermeler temelinde Azerbaycan`ın içinde bulunduğu BGK`nın tanımlanması gerekirse, bu konuda önemli sorunların bulunduğu görülecektir. Şöyle ki, Azerbaycan dış politikasında benimsenen güvenlik yaklaşımlarını BGKK temelinde ele alan çalışmalar yok derecesinde olduğu gibi, kavramsal açıdan da ciddi bir karmaşıklık sözkonusudur. Her ne kadar Kopenhag Okulu`nun ünlü temsilcileri Buzan ve Waever 2003 yılında yayınlamış oldukları çalışmalarında Azerbaycan`ı da içerecek şekilde bu konu için kimi ilk önermeler ileri sürmüş olsalar da, tamamen kapsayıcı olduklarını söylemek biraz zor olacaktır. Örneğin, adı geçen çalışmada RF (merkezde) büyük güç olmakla, geriye kalan 14 eski Birlik üyesi devletler 4 alt-komplekse (*Baltık devletleri* (Estonya, Letonya ve Latviya); *Ukrayna, Belarus ve Moldova*; *üç Güney Kafkasya cumhuriyeti* ve *beş Orta Asya Cumhuriyeti*) bölünmüş şekilde sunulmaktadır.[463] Dolayısıyla, Merkezleşmiş bir BGK sözkonusudur. Oysa son yıllardaki gelişmeler ışığında bakılırsa, Azerbaycan`ın da yer aldığı adı geçen 4 alt-kompleksi RF merkezli bir perspektif üzerinden okumak, analitik açıdan önemli boşlukları beraberinde getirebilecektir. Şöyle ki, Baltık ülkeleri artık AB`nin tam üyesi olarak kendi güvenlik politikalarını Brüksel`e endekslemiş şekilde

[462] A.g.e., s.51-52
[463] A.g.e., s.397; Khatchik Derghoukassian, "Balance of Power, Democracy and Development: Armenia in the South Caucasian Regional Security Complex", *Armenian International Policy Research Group (AIPRG),* Working Paper No. 06/10, Ocak, 2006

sürdürmektedirler.[464] Öte yandan 11 Eylül olaylarından sonra ABD`nin Orta Asya cumhuriyetleri ile ilerleyen ilişki düzeyi ilgi çekmekte, Washington, deyim yerindeyse, bizzat bölgenin içinden RF`ye meydan okumaktadır.[465] Ya da son günlerdeki RF-Gürcistan çatışması sürecinde ABD askeri gemilerinin Karadeniz üzerinden Güney Kafkasya`nın, deyim yerindeyse, burnunun dibine geldiği gerçeği, RF`nin bölgeye yönelik iddialarının sorgulanması açısından önemli bir dönüm noktası olmuşur.[466] Gelişmeler bununla da sınırlı kalmamaktadır.

2004 yılından itibaren Avrupa Komşuluk Politikası (*European Neighbourhood Policy*) çerçevesinde AB`nin de artık etkin şekilde Sovyet sonrası alana yönelik yeni açılımlar peşinde olduğu kanısı güçlenmiştir.[467] Daha da önemlisi, Sovyet sonrası alanda 2 farklı alt-komplekse (Güney Kafkasya ve Ukrayna-Belarus-Moldova alt-kompleksleri)

---

[464] Aslında Sovyet döneminde göreli olarak daha iyi koşullarda yaşamalarına rağmen Letonya, Litvanya ve Estonya`dan oluşan Baltık ülkeleri gerek Sovyet döneminde, gerek SSCB`nin çözülmesi aşamasında merkez-kaç eğilimlerinin en etkin olduğu bölge niteliğini korumuştur. Zira Azerbaycan da dahil olmakla diğer Birlik üyelerinin kendi bağımsızlık hareketlerini Baltık ülkelerinde kurulan Halk Cephelerinin etkisiyle geliştirdikleri söylenebilir. Bu açıdan 23 Ağustos 1987`de Baltık ülkelerinin Sovyetlere birleştirilmesini sağlayan Nazi-Sovyet Antlaşması`nın 48. yıldönümü nedeniyle büyük bir gösteri yapılmış, bu tarihten itibaren bağımsızlık hareketleri daha somut düzleme geçmiştir. Öte yandan, SSCB`nin dağılmasını takiben Baltık ülkelerinin diğer eski Birlik üyelerine nazaran coğrafi-kültürel faktörlerin de etkisiyle Batı değerlerine daha çabuk entegre oldukları gözlemlenmiş, bu açıdan RF merkezli bir yapılanmadan daha kesin kopuş süreci gerçekleştirebilmişlerdir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz: David R. Marples, *The Collapse of the Soviet Union:1985-1991*, Pearson Publications, Harlow-England, 2004, s.52-53; Karen Dawisha ve Bruce Parrot, *Russia and the New states of Euroasia: The Politics of Upheavel,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s.216-218.

[465] Örneğin, ABD`nin gerek 2002, gerek 2006`da yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgelerinde bu politikanın bir takım çizgileri dikkat çekmektedir. Bkz: "The National Security of the United States of America: 2002", <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>; "The National Security of the United States of America:2006", <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006>. Ayrıca bkz: Ariel Cohen, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity", *Backgrounder*, Sayı: 1132, Temmuz 1997.

[466] "ABD gemileri Gürcistan`a ulaştı", <http://www.ntvmsnbc.com/news/457164.asp> 24.08.2008; *New York Times*, 27.08.2008

[467] AB`nin 2004 yılından itibaren komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan Avrupa Komşuluk Politikası, Bireysel Eylem Planı (*European Neighourhood Policy, Individual Action Plan*) çerçevesinde yeni bir açılım yaptığı gözlemlenmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası RF ve Balkanlar dışında AB bölgesinin Güney, Doğu ve Güney-Doğu`sundaki ülkeleri kapsamaktadır. Bkz: Fraser Cameron, *An Introduction to European Foreign Policy,* Routledge, London ve New York, 2007, s. 107-110; 121-122.

ait olduğu görülen Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova`nın GUAM çerçevesinde hızlı bir şekilde RF`nin siyasi yörüngesinden uzaklaştığı ve bu doğrultuda BDT kapsamında geleneksel alt-komplekslerin altının oyulduğu eklenmelidir.[468]

Bu arada başka ilginç gelişmeler de gözlemlenmektedir. Şöyle ki, Azerbaycan`ın güvenlik politikalarını etkilemesi bağlamında civar komşu ülkeler olan İran ve Türkiye`nin son dönemlerdeki dış politika davranışlarını da hesaba katmak gerekecektir. Kopenhag Okulu yaklaşımında *Bölgesel güç* olarak tanımlanan İran ve Türkiye`nin artık onlara biçilen bu statünün sınırlarının ötesine geçme eğilimi dikkat çekmektedir. Örneğin, Türkiye`nin son dönemlerde başlatmış olduğu Afrika açılımı, Türk dış politikası açısından önemli bir yenilik olarak değerlendirilebilir.[469] Türkiye`nin Azerbaycan`ı da ilgilendirecek bir diğer önemli açılımı ise kuşkusuz Ağustos 2008`de Tiflis ve Moskova arasındaki malum gerginlikler sırasında Ankara`nın öne sürmüş olduğu *Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu* ile dikkat çekmiştir. İşin ilginci bu öneri karşısında Moskova`dan Ankara`ya verilen tepkiler de gelenekselin dışında idi. Hatta ileride de görüleceği üzere, bölgedeki çatışmaların çözümü sürecinde hep tekbaşına davranmayı yeğleyen RF, bu sefer Türkiye ile Güney Kafkasya`ya yönelik işbirliği konusunda ılımlı mesajlar verecekti.[470]

Ya da İran`ın kimi Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle artan nitelikteki ilişkileri veya son dönemlerde sıkça duyulmaya başlayan *Büyük Orta Asya* kavramı üzerinden

---

[468] Mustafa Aydın, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament*, Center for Strategic Research-SAM Papers, Ankara, Haziran, 2000, s.67

[469] Y.Ufuk Tepebaş, "Türkiye'nin Afrika Açılımı ve Türkiye- Afrika İşbirliği Zirvesi", *Yeni Dünya Gündemi,* 22.08.2008; Numan Hazar, "Türkiye`nin Afrikaya Açılımı", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi,* <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2477&kat1=&kat2=2>18.08.2008; Ahmet Davutoğlu, " Turkiye Küresel Güctür", *Anlayış Dergisi*, 21 Subat 2004.

[470] Hasan Kanbolat ve Erhan Türbedar, "Balkanlar Örneğinde 'Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu' ve Türkiye"nin Kafkasya"da İşbirliği Arayışları", *Stratejik Analiz*, Cilt 9, Sayı 101, Eylül 2008

Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu bölgeye yönelik politikaları geleneksel devrimci söylemden ziyade, pragmatik siyasal eğilimlere işaret etmektedir.[471] Tabiyatıyla, *Bölgesel güç* konumundaki ülkeler olarak değerlendirilen İran ve Türkiye`nin dış politika duruşlarındaki dönüşümler Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu bölgesel güvenlik kompleksini etkilemktedir.

Sonuç itibarıyla, günümüzde Azerbaycan`ın dış politkadaki güvenlik davranışlarını açıklamak için Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) işaret ettiği anlaşılan *Merkezleşmiş BGK* kavramı biraz dar gelmektedir. Başka bir deyişle, son yıllarda BDT`nin geleneksel nüfuz alanında etkinleşen bölgesel ve küresel aktörler hesaba katılırsa, BDT odaklı *Merkezleşmiş BGK*`nın zayıfladığı önerilebilir. Buna karşın, Kopenhag Okulu tarafından BDT`ye bağlı bir bölgesel güvenlik alt-kompleksi olarak değerlendirilen Güney Kafkasya`nın bugün artık bölgesel ve küresel düzeydeki farklı süreçlerin de etkisiyle görece daha özerk bir çözümleme düzeyini hak ettiği, dolayısıyla kendi başına bir *bölgesel güvenlik kompleksi* oluşturduğu öne sürülebilir.

Fakat bu kuramsal önermeyi temellendirmek için ilk kertede önemli bir tanım engeli ortaya çıkacaktır. Örneğin, Kopenhag Okulu yazarları Azerbaycan`ı da içeren bölgesel güvenlik alt-kompleksi için Güney Kafkasya tanımını kullanmış olsalar da,[472] öteden beri gerek pratikte, gerek bilimsel literatürde *Kafkasya*, *Güney Kafkasya*, *Transkafkasya* veya nadiren de olsa *Hazar Havzası ve Orta Asya* gibi alternatif tanımlamalar kullanılmaktadır. Daha da önemlisi, adı geçen kavramlar içerik

[471] Abbas Maleki, "Iran", <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/GCA/GCAPUB-06.pdf> 13.08.2007; Mahjoob Zweiri, "Iranian Foreign Policy: Between Ideology and Pragmatism", <http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?c=Article_C&cid=1175008641586&pagename=Zone-English-Muslim_Affairs%2FMAELayout> 20.12.2007; Yusuf Fernandez, "Iran, Latin America Construct New World System", <http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=68734&sectionid=3510304> 07.09.2008

[472] Buzan ve Waever, a.g.e., s.397.

bakımından kullanıcı özneye göre değişebilmekte, çoğu zaman ise içermiş oldukları siyasi motifleri ile dikkat çekmektedir. Takip eden bölümlerde bir taraftan Azerbaycan`ın içinde bulunduğu bölgesel güvenlik kompleksinin tanımlanmasına tarihsel-uluslararası perspektiften açıklık getirilimeye çalışlacak, diğer taraftan Azerbaycan`ın kendisini nasıl bir kompleks içinde gördüğüne eğilmeye gayret gösterilecektir.

A. Bir Tanımlama Sorunu: Kafkasya mı, Güney Kafkasya mı ya da Transkafkasya mı?

Yukarıda dikkat çekildiği üzere Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu bölgesel güvenlik kompleksinin tanımlanması için bir takım alternatif (rakip?) tanımlamalar sözkonusudur: *Kafkasya, Güney Kafkasya, Transkafkasya* gibi.[473] Aşağıda, adı geçen kavramların tarihsel-bilimsel kaynaklarda ve uluslararası pratiklerde kullanılması açısından önemli görülen hususlara değinilecek, bunlar arasından hangisinin bir bölgesel güvenlik kompleksini tanımlamak için daha analitik meşruiyete sahip olduğu saptanmaya çalışılacaktır.

Bu tanımlardan *Kafkasya* kavramı daha geniş, daha kapsayıcı olmakla birlikte, bilimsel ya da resmi ortamlardaki içeriği ve kullanımı açısından en muğlak olanıdır. Her şeyden önce coğrafi kavram olan Kafkasya bölgesi Karadeniz ile Hazar Denizi`ni bölen,

[473] *Hazar Havzası ve Orta Asya* kavramı nadiren kullanılması bakımından burada ele alınmayacaktır.

bu bağlamda Doğu ve Batı`yı ayıran Büyük ve Küçük Kafkas Dağları arasında bir mekanda yerleşmektedir.[474]

Tarih öncesi devirlerden Orta Çağ'a kadar, gerek ticaret amacıyla, gerekse savaşlar ve fetih yoluyla Kafkasya`ya giren eski Anadolu ve Mezopotamya kabileleri, Yunan, Roma ve Ceneviz ticaret kolonileri, Kimmer-İskit gibi Proto-Türk kavimleri ile Hun-Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri, Sarmat gibi İran kavimleri Kafkas sosyo-kültürel yapısında etkili olmuştur. Bu süreç sonucunda günümüzde dünyanın etnik ve sosyo-kültürel açıdan en karmaşık coğrafyalarından biri olan Kafkasya bölgesi şekillenmiştir.[475] 18. yüzyılda Kafkasya`nın kuzey bölgesini ele geçiren Çarlık Rusyası, 1801 yılında Gürcistan`a yerleşmiştir. Ardından İran-Rus savaşlarını (1813, 1828) kazanarak uzunca bir süre tüm Kafkasya`yı kontrol edecekti.[476] Rusya 1918-1921 yılları dışında, Sovyet döneminde de bölgeyi kontrol altında tutmayı başarmıştır. Dolayısıyla, bölgeye yönelik Rus etkisi bu kadar uzun bir dönemi kapsayınca, doğal olarak sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda olduğu gibi, siyasal açıdan da yapılan değerlendirmeler ve kavrasallaştırmalar hep Rusya faktörünün veri alınmasıyla sürdürülmüştür. Zira kendi yönetim politikaları açısından Rusya tarihsel olarak çok sayıda etnik ve dinsel azınlıkları ortak Kafkasya kimliği altında birleştirmeye

---

[474] Theodore Shabad, *Geography of the USSR: A Regional Survey*, Columbia University Press, New York ve London, 1965, s.413-419; G. Melvyn Howe, The Soviet Union: A Geographical Survey, 2. baskı, 1983; Solomon Ilich Bruk ve G. Melvyn Howe, "Transcaucasia", <"http://www.britannica.com/EBchecked/topic/602385/Transcaucasia#tab=active~checked%2Citems~checked&title=Transcaucasia%20--%20Britannica%20Online%20Encyclopedia"> 13.01.2007

[475] Ufuk Tavkul, **"**Kafkasyalı Kimliğinin Tarihi ve Sosyo-Kültürel Temelleri**",** <http://www.dagistanlilar.net/makale.php?baslik=kafkasyali-kimliginin-tarih-ve-sosyo-kulturel-temelleri&id=111> 22.09.2007

[476] Glenn E. Curtis, *Armenia, Azerbaijan and Georgia,* US Government Printing Office, Washington, 1995, s.89-90; 159-160; Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books Ltd., London ve New Jersey, 1994, s.16-20; Margaret Kaeter, *The Caucasian Republics*, Facts on File-Inc., New York, 2004, s.22-23.

büyük çaba sarf etmiş, bu bağlamda ulusal çıkarları gereği Kafkasya`yı bir bütün şeklinde kontrol etmeyi yeğlemiştir.[477]

İçerik olarak benzer politikalar Ersanlı`nın deyimiyle, "*birleştir, yönet*" taktiği ile Sovyet döneminde de sürdürülmüştür.[478] Bu kapsamda Kafkasya kimliğinin inşası ve geliştirilmesi politikası edebiyattan sanata, tarihten coğrafyaya, bilimsel araştırmalardan popülist kültüre kadar geniş alanda görülebilmekteydi. Azerbaycanlı siyasetbilimcilerden Rasim Musabeyov bu konuda önemli örnekler sunmaktadır. Ona göre, örneğin, Sovyet döneminde Ermeni-Gürcü dostluğunu anlatan ünlü "Mimino" filmi ya da sürekli olarak Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeniler arasında komik olayları anlatan fıkralar zımni olarak Kafkasya kimliğini inşa etmeyi amaçlayan popülist-sanatsal bir yaklaşımı çağrıştırıyordu.[479] Ne var ki, Sovyetlerin çözülmesiyle bu tür girişimlerin de anlamını yitirdiği görülmüştür. Öncelikle, Sovyet sonrası alanda ortaya çıkan milliyetçi hareketler Moskova`nın amaçladığı tarihsel Kafkasya projesini etkisiz hale getirmiştir. Daha da önemlisi 1991 yılında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan`ın bağımsızlığa kavuşmasıyla Kafkasya bölgesinin Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılması zorunlu hale gelmiştir.

Bu duruma karşın günümüzde güvenlik konularını da içeren kimi bilimsel araştırmalarda bilinçli ya da bilinçsiz şekilde geniş bir tarihsel-coğrafi içeriği olan Kafkasya tanımı kullanılmaktadır. Oysa bu tür araştırmaların özüne inildikçe çoğu

---

[477] O, kadarki günümüzde Kafkasya coğrafyasının küçücük bir parçasını oluşturan Dağıstan`da resmi olarak 32 farklı etnik grup yaşamaktadır. Bkz: Antione Parmentier, "Nationalisms in Caucasus", <http://pirate.shu.edu/~parmenan/academic%20papers/Caucasus%20essay.doc> 19.06.2007

[478] Büşra Ersanlı, "Kafkasya`da Azerbaycan Kimliği", Büşra Ersanlı ve Hüsamettin Memmedov(der.), *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi Azerbaycan,* DA Yayıncılık, 2004, s.9-10.

[479] Salome Asatiani, "South Caucasus 'region' an artificial construct?" *Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL)*, 04.06.2007

zaman Kafkasya tanımının sadece Güney Kafkasya`yı[480], nadiren de olsa Kuzey Kafkasya`yı[481], bazen ise her iki bölgeyi de içerecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.[482]

Tanımlama açısından diğer bir sorun olarak değerlendirilebilecek kavram, *Transkafkasya* adı ile ilgilidir. Rusça *Zakafkaziya* (Kafkasya`nın ötesi) deyiminin karşılığı olan *Transkafkasya* kavramı da Rus siyasi kültürünün ürünü olup Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan`dan oluşan devletler kümesini tanımlamaktadır.[483] Bununla birlikte günümüzde özellikle Batı literatüründe ve görece az olmakla beraber Türk

---

[480] Abbas Maleki, "Iran and Turan: Apropose of Iran's Relations with Central Asia and the Caucasian Republics",<http://www.ca-c.org/online/2001/journal_eng/cac-05/11.malen.shtml>15.01.2008; Alexander Rondeli, "Security Threats in the Caucasus: Georgia's View", *Perceptions: Journal of International Affairs,* Cilt 3, Sayı 2, (Haziran-Ağustos) 1998, s. 3-5; Bruno Coppieters (der.), Contested Borders in the Caucasus, VUBPress, Brussels, 1996; Svante E. Cornell, "Security Threats and Challenges in the Caucasus after 9/11", <www.silkroads.org> 25.12.2007; Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers; A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Curzon Press, Richmond, 1999; Mohiaddin Mesbahi, "Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus", *Central Asian Survey,* Cilt 12, Sayı 2, 1993; Elnur Mikayılov, "Qafqazda Tehlükesizlik Meyarı", *Beynelxalq İcmal, E-Jurnal,*<http://www.qafsam.org/sam/archives/35>08.07.2007; Armağan Kuloğlu, "Kafkasya'nın Güvenliğinde Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinin Yeri", *Kafkasya Araştırmaları Dizisi:7*, Avrasya-Bir Vakfı ASAM Yayınları: 53, Ankara, 2003; Kamil Ağacan, "İran`ın Kafkasya Politikası", <http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0163_iraninkafkasyapolitikasi.htm> 14.04.2007

[481] Sebastian Smith, *Allah`s Mountains, Politics and War in the Russian Caucasus*, I.B. Tairus, London, 1998; Parmentier, a.g.m.; Brian Murray, "Peace in the Caucasus: Multi-Ethnic Stability in Dagestan", *Central Asian Survey*, Cilt 13, Sayı 4, 1994; Ufuk Tavkul, "Kafkasyalı Kimliğinin..."a.g.m.; Ufuk Tavkul, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi", *Kök Araştırmalar*, Güz 1999.

[482] Rauf A.Guseynov, "Ethnic Situation in the Caucasus", *Perceptions:Journal of International Affairs*, September/November, 1996; Şevket Mufti, "İmparatorlukların Kafkasya Rekabeti", *Kafkasya Yazıları*, İlkbahar 1997; Mustafa Aydın, "Regional Security Issues and Conflicts in the Caucasus and the Caspian Regions", Kurt R. Spillmann ve Joachim Krause (der.), *International Security Challenges in a Changing World,* Peter Lang, Bern, 1999, s. 117-139; Gamze Güngörmüş Kona, "Kafkasya Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler: Bölgesel ve Global Aktörlerin Bölgeye Etkisi", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM),* <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=1357> 16.05.2008.

[483] Bir hususu burada hemen hatırlatmak gerekecektir. Rusya`da 1917 Devrimi`ni takiben özerkleşme eğilimleri belirginleşen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan toplumları biraraya gelerek Nisan 1918`de Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti kurmuşlardır. Fakat sözkonusu cumhuriyet yaklaşık 1 ay yaşayabilmiştir. Arkasından bağımsız cumhuriyetler kurulmuştur. Sovyetlerin bölgede kontrolü ele geçirmesinden sonra ise, 1922`de Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Adı geçen cumhuriyet 1936 yılında kaldırılmıştır. Bkz: Stephen Blank, "The Transcaucasian Federation and the Origins of Soviet Union:1921-1922", *Central Asian Survey,* Sayı: 4, 1990; U.İ. Sidamonidze, "Zakafkasskaya Sosialistiçeskaya Federativnaya Sovetskaya Respublika (ZSFSR)", *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, T.9,* Moskva, 1972, s.297.

kaynaklarında kullanılmaktadır.[484] Fakat bu kavramın da kullanılması açısından önemli sakıncaların bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Gürcü yazarlardan Thomas V.Gamkrelidze önemli argümanlarla bu kavramın bilimsel geçerliliğini tartışmaya açmaktadır. Ona göre, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan`dan oluşan bölge, Transkafkasya adı ile tanımlandığında sanki "Kuzeyli bir gözlemci" söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, Gamkrelidze`ye göre, Transkafkasya, tarihsel olarak siyasi rengi olan bir kavramdır.[485]

Öte yandan Azerbaycanlı araştırmacılardan Eldar İsmayılov da benzer görüşleri paylaşmaktadır:

"...`Zakafkaziya (*Transkafkasya*)` anlayışı, kesin olarak Rus dış politika kavramının ürünü idi ve metropol tarafından işgal edilmiş bölgenin siyasi-idari açıdan bölümlendirilmesine yönelik yaklaşımını yansıtmaktaydı. Bunlar bir tarafa, "Zakafkaziya" anlayışı gizli bir gündemle Büyük Kafkas Dağlarının güneyindeki toprakların sözümona Kafkasyaya ait olmadığını, çünkü onun arkasında yerleştiğini ima ediyordu. Böylece, bu anlayış aslında Rus Çarlığının hem Kafkasya bölgesindeki siyasi amaçlarını kapsamakta, hem de sözkonusu amaca ulaşmak açısından araç görevi yapmakta idi."[486]

Buna karşın günümüzde genel bir tarama yapılırsa, *Güney Kafkasya* kavramının bir taraftan daha nötr olduğu, diğer taraftan daha kapsayıcı ve kullanım açısından daha

---

[484] Philip Petersen, "Security Policy in Post-Soviet Transcaucasia", *European Security,* Spring, 1994; Shireen T. Hunter, *The Transcaucasus in Transition: Nation Building and Conflict*, The Center for Strategic & International Studies, Washington, D.C., 1994; Shireen T. Hunter, "The Evolution of the Foreign Policy of The Transcacucasian States", Gary K. Bertsch (der.), *Security and Foreign Policy in The Caucasus and Central Asi*a, Routledge, New York, 2000; Lawrence E.Adams, "The Reemrgence of Islam in the Transcaucasus", *Religion, State&Society-the Keston Journal,* Sayı 2/3, 1996; Süha Bölükbaşı, "Ankara`s Baku Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed", *Middle East Journal,* Ocak, 1997; Yu.Ve.Ivanov, "Russia's National Security Problems in Transcaucasia and the Era of Globalization", *Military Thought,* Ocak-Mart, 2005 veya internet erişimi için bkz: <http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JAP/is_1_14/ai_n15786915> 12.08.2007.

[485]Thomas V. Gamkrelidze, "Transcaucasia or South Caucasus: Towards a More Exact Geopolitical Nomenclature", <http://www.parliament.ge/files/327_2288_943216_coucasus.pdf> 17.06.2007

[486] Eldar İsmayılov ve Vladimir Papava, *Merkezi Qafqaz: Geosiyasetden Geoiqtisadiyyata Doğru,* Qafqaz Neşriyyat Evi, Bakı, 2006, s.11.

kabul gören bir kavram olarak işlev gördüğü ileri sürülebilir. Aynı zamanda, bölgesel güvenlik komleksine işaret etme bakımından daha özgün bir tanmlama olarak görülmektedir.[487] Dolayısıyla, bilimsel ve politik meşruiyet açısından daha sağlam zemine dayandığı izlenimi uyandırabilmektedir. Nitekim bilimsel araştırma metinleri ile beraber farklı ülke ve uluslararası örgütlerce kullanılan resmi belgelerde de giderek daha yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bir kaç temel örnek açısından aşağıdakiler özetlenebilir.

ABD kaynaklarına bakılırsa, genel eğilim *Güney Kafkasya* tanımının kullanımından yanadır. Örneğin, ABD Dış İşleri Bakanlığı organizasyonel yapısında Azerbaycan`ın da içinde bulunduğu coğrafya Avrupa ve Avrasya biriminde gösterilmektedir.[488] Fakat Azerbaycan`ı da içeren coğrafya için daha detaylı bölgelendirme durumu sözkonusu olunca, *Güney Kafkasya* kavramına sıkça rast gelinmektedir.[489]

Buna karşın ABD dış politika süreçlerinde önemli ölçüde etkili olduğu görülen *think-tank* kuruluşlarının kullandığı kavramlar ise çeşitlilik, bazen de çelişkili durum arzetmektedir. Örneğin, ünlü düşünce kuruluşlarından CSIS (*Center for Strategic*

---

[487] Cavid Veliyev**, "**Güney Kafkasya'da Güvenlik Sorunları ve Yapılanmaları**",** *Jeopolitik-Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <http://www.jeopolsar.com/05/17.htm#_edn1>23.12.2007; George Tarkhan-Mouravi, "A `Realistic` Approach to Regional Security in the South Caucasus", *Report of International Policy Fellowship Program,* CEU - Center for Policy Studies 2001/2002; Annie Jafalian, "Influences in the South Caucasus: Opposition & Convergence in Axes of Cooperation", *Conflict Studies Research Centre* (Februry 2004), <www.defac.ac.uk>, 08.12.2007; Derghoukassian, a.g.m.

[488] Diğer birimler aşağıdakilerdir: Afrika, Doğu Asya ve Pasifik, Yakın Doğu, Güney ve Orta Asya ve Batı Yarımküre (Western Hemisphere). Bunun için bkz: <www.state.gov> 11.01.2007

[489] Örneğin, ABD Dış İşleri Bakanlığı uzmanlarından David J. Kramer`in Temmuz 2008`de Kongre Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu`na sunduğu "Democracy and Human Rights in Azerbaijan" isimli raporunda bölge adı için tartışmasız olarak Güney Kafkasya ismi kullanılıyordu. Bkz: <http://www.state.gov/g/drl/rls/rm/2008/107536.htm.>20.08.2008 Ya da yine ABD Dışişleri Bakanlığı`nca Azerbaycan`a gitmek isteyen ABD`li turistler için verilen bilgilerde Azerbaycan`ın yerleştiği bölge için Güney Kafkasya tanımından faydalanılmıştır. Bkz: <http://www.state.gov/outofdate/bgn/a/88483.htm> 15.08.2008

International Studies) Kafkasya kavramına öncelik vermektedir. Ama kurum bünyesinde bulunan *Caucasus Initiative* isimli programın içeriğine bakılırsa, burada kullanılan Kafkasya kavramının sadece Güney Kafkasya ülkelerini içerdiği görülecektir. [490] Öte yandan *RAND Corporation* isimli bir diğer düşünce kuruluşu Güney Kafkasya kavramını kullanmaktadır.[491] *Hudson* veya *Johns Hopkins SAIS Central Asia-Caucasus Institute* gibi kurumlar ise yine Kafkasya kavramını tercih etmektedirler.[492]

Bunun yanı sıra Türkiye resmi belgelerinde de *Güney Kafkasya* kavramı yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bir hususu hemen belirtmek gerekir ki, tarihsel olarak Osmanlı döneminden itibaren Türk siyasi kültüründe *Kafkasya* tanımı önemli ölçüde ilgi görmüştür. Örneğin, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti`nin İtilaf kuvvetlerine karşı açmış olduğu cephelerden biri Kafkasya Cephesi olarak geçiyordu.[493] Ya da 1918 yılında Bakü`nün kurtarılması için görevlendirilen Osmanlı askeri birlikleri *Kafkas İslam Ordusu* olarak adlandırılıyordu.[494] Buna karşın günümüz Türkiye Cumhuriyeti`nde Güney Kafkasya tanımlaması resmi hüviyet kazanmış görünmektedir. Nitekim Türkiye Dışişleri Bakanlığı organizasyonel yapısında Güney Kafkasya, özerk bir birim olarak yer almaktadır.[495]

---

[490] Kuzey Kafkasya bölgesi ayrı bir alt birim olan *Chechnya and the North Caucasus* isimli program altında araştırılmaktadır. Bkz: <http://www.csis.org/ruseura/caucasus/> 14.10.2007

[491]<http://search.rand.org/search?v%3afile=viv_1023%4028%3aSpYZ2S&v%3aframe=list&v%3astate=root%7cN308&id=N308&action=list&> 14.10.2007

[492]<http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=4120&pubType=HI_Speeches> 14.10.2007; <http://www.sais-jhu.edu/centers/caci/forums.htm> 14.10.2007

[493] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995,* 1-2.Cilt, 11. baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999, s.112; Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918`e,* 8.baskı, İmge kitabevi, İstanbul, 2000, s.326.

[494] Bkz: Musa Qasımov, "Bakü`nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı", *Avrasya Dosyası,* Cilt 7, Sayı 1, (İlkbahar, 2001), s. 18-56

[495] <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?f6dc3bbf-8a73-4504-8a32-4f77c75f4809> 23.01.2008

Güney Kafkasya kavramına kendi resmi söyleminde açık şekilde yer verenler arasında hiç kuşkusuz Avrupa Birliği (AB) de önemli yer tutmaktadır. Şöyle ki, 2000`li yıllardan itibaren AB kapsamında uygulamaya konulan Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Güney Kafkasya tanımı resmi nitelik kazanmış, hatta AB Konseyi Kararı ile (11027/03) 7 Temmuz 2003 yılında *Güney Kafkasya Özel Temsilcisi* pozisyonunun oluşturulmasıyla bir ölçüde kurumsallaşmıştır.[496] Benzer duruma AGİT ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi gibi ulusalararası kurumlarda da rastlamak mümkündür.[497]

Buna karşın Rus resmi belgelerinde veya araştırma metinlerinde Azerbaycan`ı da içeren coğrafya daha çok BDT tanımı kapsamında ele alınmaktadır. Nitekim Rus Dışişleri Bakanlığı organizasyonunda *RF-BDT* adıyla özerk bir birim çalışmaktadır.[498] Bununla birlikte, özellikle (bilimsel) araştırma metinlerinde hala Çarlık ve Sovyet dönemlerinde olduğu gibi *Zakafkaziya* tanımı sıkça tercih edilebilmektedir.[499]

Öte yandan İran kaynaklarında da Kafkasya kavramının daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, İran`ın ünlü akademisyenlerinden ve bir dönem İran Dış İşleri Müsteşarlığı görevini yürüten Abbas Maleki, İran dış politikasında geleneksel temel

---

[496] Elkhan Nuriyev, "EU Policy in the South Caucasus A View from Azerbaijan", *Center for European Policy Studies,* Working Document No. 272/Temmuz 2007; Sascha Tamm, "Weakness as An Opportunity: EU Policy in the South Caucasus", *Turkish Policy Quarterly,* Cilt: 6; Sayı 3, 2007, s.71-78.

[497] <http://www.osce.org/search/?displayMode=3&lsi=1&q=South+Caucasus>17.09.2007; <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc03/edoc9705.htm>15.02.2008; <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11178.htm>13.10.2007

[498] Bkz: <http://www.mid.ru/bul_newsite.nsf/kartaflat/02.03> 16.11.2007. Ayrıca bkz: Ella Akerman ve Graeme P. Herd, "Russian Foreign Policy: The CIS and the Baltic States", Cameron Ros (der.), *Russian Politics under Putin*, Manchester University Press, Mancehster ve NY, 2004.

[499] David E. Mark, "Eurasia Letter: Russia and the New Transcaucasus," *Foreign Policy*, 105, Kış 1996-1997; Nicole J. Jackson, *Russian Foreign Policy and the CIS: Theories, Debates and Actions*, Rotledge, London ve New York, 2003.

bölgeleri tanımlarken Kafkasya tanımından bahs etmektedir.[500] Ayrıca günümüzde İran resmi belgelerinde de Kafkasya kavramının tercih edildiği söylenebilir.[501]

Doğal olarak bu durumda, Azerbaycan`ın kendisini nasıl bir bölgesel güvenlik kompleksinde tanımladığı merak konusu olacaktır. Başka bir deyişle, gerek resmi, gerek çeşitli yerel metinlerde Azerbaycan`ın dış politika güvenlik kaygılarının ilişkilendirildiği ve bu bağlamda da Azerbaycan kimliği ile karşılıklı etkileşim halinde olduğu varsayılan bölgesel düzleme yönelik temel hususların belirtilmesi gerekecektir. Bu amaçla takip eden bölümde buna değinilmeye çalışılacaktır.

B. Azerbaycan`ın Yaklaşımı Açısından

1) Genel Tarihsel Süreç

Tarihsel açıdan bakılırsa, gerek devletleşme sürecinin ulusal bilinç düzeyinde şekillenmesinin ilk örneği olan 1918-1920 Halk Cumhuriyeti döneminde, gerek 1991 yılında bağımsızlığın yeniden ilanından itibaren başlayan dönemde bölgesel güvenlik faktörü Azerbaycan`ın dış politika davranışlarında, dolayısıyla da güvenlik yaklaşımlarında belirleyici olmuştur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, 1991 yılında bağımsızlık ilan edildikten sonra kimi zaman açık şekilde, kimi zaman ise zımni şekilde

[500]<www.caspianstudies.com/Foreignpolicy/my%20new%20article/SCO%20&%20Iran%20Iranian%20Security%20Dream.ppt> 19.03.2008. Ayrıca bkz: Mohsen Milani, Abbas Maleki ve Marvin Weinbaum, "Iran, Afghanistan and Central Asia: Recent Developments", <http://www.mideasti.org/summary/iran-afghanistan-and-central-asia-recent-developments>05.04.2006

[501] Vecihe Sadegyan Hori, "Seyaset-e Harici-ye Amrika der Asya-ye Merkezi ve Gafgaz", *Motalaat-e Asya-ye Merkezi ve Gafgaz*, C.24, (Zemestan,1377(1999)), s. 121-138; Muhammed Reza Maleki,, "Revabet-e İsrail ve Turkiye ve Asar-e An der Asya-ye Merkezi ve Gafgaz", *Motalaat-e Asya-ye Merkezi ve Gafgaz*, C.24, (Zemestan,1377(1999)), s. 39-57; Abbas Maleki, "Iran and Turan…", a.g.y.

yeni devletin 1918-20 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin tarihsel mirası üzerine kurulduğu dile getirilmiştir. Bu hususta gerek Elçibey yönetimindeki Azerbaycan Halk Cephesi döneminde, gerek Haydar Aliyev`le başlayan süreçte aynı nitelik sergilenmiştir.[502] Doğal olarak bu mirasın içinde belirli ölçüde yerleşmiş bir dış politika perspektifinin de günümüze kadar taşınmış olması pek muhtemel olabilecektir. Nitekim bu hususu, günümüzde Azerbaycan`ın kendi dış politikalarını biçimlendirirken, bölgesel faktörlere yaklaşım tarzı üzerinden de gözlemlemek mümkündür. Başka bir deyişle, tarihsel olarak 1918-20 döneminde *Transkafkasya (*veya o tarihte kullanılan şekliyle *Mavera-yı Kafkasya*) oluşumunu vurgulayarak sürdürülen tehdit inşası ve uygulamaya konulan dış güvenlik politikaları ile günümüzde Güney Kafkasya tanımı temelinde geliştirilen politik bakış arasında birçok açıdan önemli düzeyde örtüşmeler bulunmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1918-20 AHC yönetimi yeni kurulan devletin bekası için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerinden ibaret *Transkafkasya* oluşumuna, başka bir deyişle Güney Kafkasya işbirliğine büyük önem vermiştir. Bu tercihin temelinde güvenlik kaygıları kuşkusuz önemli yer tutuyordu. Hatta, hatırlanacağı üzere, Azerbaycan yönetimi Transkafasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti`nin çözülmesi aşamasında bağımsızlık ilanını hep ağırdan almıştır. Zaten,

[502] Süleymanlı bu durumu şöyle tanımlamaktadır: "*...Milletleşme politikasının bir diğer göstergesi, bağımsızlığın simgesi olan devlet sembollerinin kabul edilmesidir. 18 Ekim 1991`de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, 1918`de kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kanuni mirascısı olduğunu beyan etti."* Bkz: Süleymanlı, a.g.e., s.280-281. Öte yandan Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti`nin resmi desteği ve evsahipliği ile 9-10 Kasım 2001`de gerçekleşen Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayı`na katılanların ortak bilidirisinde şöyle bahsedilmekteydi: "*...Azerbaycanlılar XX. yüzyılın başlarında eski ve tarihsel devletçilik geleneğine dayanarak, Doğu`da ilk demokratik devlet – Azerbaycan Halk Cumhuriyetini kurmuştur. XX. yüzyılın sonunda bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti de aynı muhteşem devletçilik tecrübesi temelinde ortaya çıkmış ve tarihsel olarak Azerbaycanlılara özgü devletçilik geleneklerini çağdaş koşullarda tüm dünyaya göstermiştir.*" Bkz: <www.diaspora.az> 08.10.2007

26 Mayıs 1918`de Gürcistan`ın federal yapıdan ayrılmasını takiben 28 Mayıs 1918`de Azerbaycan Cumhuriyeti adına yayınlanan Bağımsızlık Deklarasyonu`nda şöyle bir gerekçeye işaret edilmekteydi:

"...Vaka-yı siyasiyyenin inkişaf etmesi üzerine Gürcü milleti Zagafgaziya Goşma Halk Cumhriyeti (Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti) cuz"inden çıkıp da müstakil Gürcü Halk Cumhuriyeti tesisini selah gördü.... Vaziyyet-i hazıriyye-yi siyasiyye ve memleket dahilinde bulunan anarşi Cenubi Şarki Zagafgaziya`dan (Transkafkasya`nın güney doğu bölgesi) ibaret bulunan Azerbaycan`a dahi bulunduğu harici ve dahili müşkilattan çıkmak için bir devlet teşkilatı kurmak lüzumunu telkin ediyor."[503]

Ayrıca, 30 Mayıs 1918 tarihinden itibaren İstanbul, Berlin, Viyana, Paris, Londra, Roma, Washington, Tahran, Madrid, Moskova gibi siyasi merkezlere gönderilen radiotelegraf bildirilerinde bağımsızlığın gerekçesi olarak "Gürcistanın ittihattan çıkması" gösterilecekti.[504] AHC`nin bu yaklaşımının altında yattığı varsayılan nedenler II. Bölüm`de ele alındığından burada yeniden tekrar edilmeyecektir.[505] Ama şunu belirtmek gerekir ki, 23 aylık bağımsızlık sürecinin arkasından gelen Sovyet dönemi de kendi siyasi-idari yapılanma niteliği ile Azerbaycan toplumunun politik bilincinde (Güney) Kafkasya olgusunun pekişmesine farklı bir katkıda bulunmuştur.

---

[503] C.Hesenli, s. 86
[504] A.g.y.
[505] Aslında, 1918-20 döneminin temel resmi kaynaklarına bakılırsa AHC yönetimince benimsenilen bölge kavramının günümüz Güney Kafkasya ülkelerini (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) kapsayan Mavera-yı Kafkasya ile (diğer adıyla Kuzey ve Güney Kafkasya`yı kapsamak üzere Transkafkasya) daha geniş bir coğrafyaya işaret eden Kafkasya tanımı arasında sürekli olarak mekik dokuduğu söylenebilir. Örneğin, 1918`lerde AHC yönetimi Transkafkasya oluşumunun sürdürülmesini savunmakla beraber 1900`lerin başlarından itibaren Kuzey Kafkasya`yı da içeren Ortak Kafkasya Evi projesini de zaman zaman dile getirmişlerdir. Ya da Paris Barış Konferansında Azerbaycan Delegasyonu Başkanı A.M.Topçubaşov Kafkasya Federasyonu önerilerinden bahsediyordu. Bkz: Mirza Bala Memmedzade, *Milli Azerbaycan Harekatı,* Nicat Neşriyyatı, Bakü, 1992, s. 172-174; Afat Safarova, "Topchibashev and The Idea of A Caucasus Federation", *Azerbaijan in the World*: A Bi-Weekly Newsletter of the Azerbaijan Diplomatic Academy, Cilt 1, Sayı 9 (Haziran 1) 2008. Sonuç itibarıyla, Azerbaycan`ın siyasi tarihi açısından Transkafkasya ve Kafkasya kavramlarının kullanımında görülen bu tür muğlak durum ayrı bir çalışmada daha detaylı bir şekilde ele alınmayı hak etmektedir.

Şöyle ki, Bolşeviklerin bölgede kontrolü ele geçirmesiyle, önce 1922`de Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Adı geçen cumhuriyet 1936 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra SSCB`ye bağlı olmak üzere üç yeni cumhuriyet – Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.[506] Bununla birlikte, Sovyet siyasi kültürü adı geçen üç cumhuriyete hep bir bütün şeklinde yaklaşmayı tebliğ etmiştir. Bunun da doğal olarak toplumsal-siyasal hafızada belirli izler bırakması bir ölçüde kaçınılmaz olmuştur. Daha da önemlisi, Eldar İsmayılov`un da dikkat çektiği üzere 1920`lere doğru Dağlılar Cumhuriyeti`ni kuran Kuzey Kafkasya toplumunun tam anlamıyla doğrudan Moskova`nın kontrolüne girmesiyle Güney Kafkasya`nın bölgesel kavram olarak gelişimi iyice özerkleşmiştir.[507]

Sovyetler sonrası dönemde Azerbaycan`ın dış politika açısından güvenlik yaklaşımlarını belirleyen ve/veya Azerbaycan dış politka kararverme mekanizmasının kendi kararlarını verirken temel aldıkları bölgesel güvenlik kompleksinin tanımlanmasına gelince, biraz daha komplike bir durumla karşılaşılacaktır. Şöyle ki, bu kapsamda üç temel evreden bahsedilebilr.

Birinci evre: Birinci evre, Sovyetlerin çözülmesi ve bağımsızlığın ilan edilmesinden itibaren Azerbaycan petrollerinin uluslararası konsorsiyumca işletilmesini

[506] Stephen Blank, "The Transcaucasian Federation and the Origins of Soviet Union: 1921-1922", *Central Asian Survey,* Sayı: 4, 1990; U.İ. Sidamonidze, " Zakafkasskaya Sosialistiçeskaya Federativnaya Sovetskaya Respublika (ZSFSR)", *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya,* T.9, Moskva, 1972, s.297

[507] İsmayılov ve Papava, *Merkezi Gafgaz...*, s.8. Belli olduğu üzere 1918`de Kuzey Kafkasya bölgesinde kurulan Dağlılar Cumhuriyeti, Bolşevik güçlerin bölgeye yerleşmesiyle önce 1921 yılında Dağlılar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuş, arkasından 1924 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti`nin doğrudan bir parçasına çevrilmiştir. Bunun için bkz: Hijran Huseynova, "Common House of Caucasus:History and Modernity", <www.bridge.az>13.12.2004; O. I. Chistyakov, *Foundation of Russian Federation:1917-1922*, Moscow, 1996, s. 73-77.

öngören 1994 tarihli Yüzyılın Anlaşması`na kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Moskova`nın, diğer eski Birlik üyeleri ile beraber Azerbaycan`ın da kendi siyasi yörüngesinden çıkabileceği endişesi taşıdığı ve bu amaçla nüfuzunu sürdürmek için çeşitli baskılar uyguladığı görülmektedir.[508] Nitekim Sovyetlerin hukuken sona ermesinin ilanının (08 Aralık 1991) hemen ardından 21 Aralık 1991`de Alma Ata Antlaşmasıyla eski Birlik üyelerini birarada tutmayı amaçlayan Bağımsız Devletler Topluluğu girişimi, bunun ilk ve önemli işareti idi.[509] Dolayısıyla, bu dönemde Buzan ve Waever`in tanımıyla, RF`nin nüfuzunun açıkça hissedildiği *Büyük güç merkezli tek kutuplu bölgesel güvenlik kompleksi - BDT* sözkonusu idi.[510] Biraz daha açmak gerekirse, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan`ın ilk Cumhurbaşkanı Mutallibov`un o tarihlerde BDT`ye üyelik antlaşmasını imzalaması aslında ülkenin güvenlik çıkarlarını bir anlamda RF merkezli BDT`yi içeren bir bölgesel güvenlik komleksi çerçevesinde tanımlamaktan başka bir şey değildi. Her ne kadar, Mutallibov`dan sonra gerek kısa bir ara dönemi için ülkeyi yöneten Meclis Başkanı Yakub Memmedov, gerek onun arkasından Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi yönetimi BDT etki

[508] O kadar ki, yakın ve uzak birçok ülke (Örneğin, Türkiye, Romanya, ABD veya İran) Azerbaycan`ın bağımsızlığını ilan etmesinden (18 Ekim 1991) kısa bir süre sonra tanıdıklarını açıklamasına rağmen, Rusya 4 Nisan 1992`de Azerbaycan`ın bağımsızlığını tanıyan 108. ülke olacaktı. Bkz: Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın 10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel,* Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 290.

[509] Estonya, Letonya ve Litvanya`da oluşan Baltık devletleri bu antlaşmaya katılmamışlardır. Bunu takiben 15 Mayıs 1992`de Taşkent Antlaşması`yla kurulan Ortak Güvenlik Konseyi çerçevesinde Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan`ın işbirliği öngörülecekti. *Rossiyskaya Gazeta,* 23 May 1992. Aktaran: Zbignew Brezezinski ve Paige Sullivan (der.) , *Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data and Analysis,* M.E. Sharpe, New York ve London, 1997, s.541-542; Anna Kreikemeyer ve Andrei Zagorski, "The Commonwealth of Independent States", Lena Jonson ve Clive Archer (der.), *Peacekeeping and Role of Russia in Euroasia,* Westview, Boulder, 1996, s. 157-171; Pavel Baev, *Russia`s Policies in the Caucasus*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1997, s. 16-17.

[510] Nicole S. Jackson, *Russian Foreign Policy and The CIS: Theories, Debates and Actions,* Routledge, London, 2003, s.51-80; Lena Jonson, *Russia and Central Asia*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1998, s.37-40; Goldenberg, a.g.e., s.59-63.

alanından uzaklaşmaya çalışsalar da, bu çabanın kendisi bile RF`nin başat konumda olduğu bir ortamda sürdürülüyordu.[511] Moskova`nın bu konudaki etkisi, ülke içinde Atlantikçi politikaların hayal kırıklığına uğrayarak yerini Avrasyacı yaklaşımlara bırakmasıyla, daha da belirginleşmiştir. Özellikle de, Şubat 1993`ten itibaren uygulamaya konulan *Yakın Çevre Politikası*, RF`nin kontrol etmek iddiasında olduğu bölgesel güvenlik kompleksi açısından önemli bir gelişmeydi.[512] Zira kimi araştırmacı, örneğin, 1 Haziran 1993`te Rus ordusunun Azerbaycan`ı terk etmesinin hemen ardından 4 Haziran`da Albay Suret Hüseynov liderliğindeki devlet darbesini Moskova`nın vermiş olduğu gözdağı olarak yorumlamıştır.[513] Veya Azerbaycanlı yazarlardan Aliyeva, Azerbaycan yönetiminin BDT Ortak Güvenlik Antlaşması`na girmeyi redetmesinden bir gün sonra Dağlık Karabağ ve Ermenistan`dan başlatılan çifte saldırılar sonucunda Azerbaycan açısından askeri-stratejik konuma sahip Laçin koridorunun işgal edildiğini belirtmektedir.[514]

Öte yandan, daha önce de dile getirildiği gibi, 1990`ların başlarında ülkenin kuzeyinde Lezgi kökenli bir grup etnik bölücü tarafından kurulan Sadval örgütünün ayrılıkçı grişimlerinde RF`nin etkisi konusunda yerli ve yabancı basın tarafından önemli

---

[511] Örneğin, Mutallibov`un 21 Aralık`ta imzalamış olduğu BDT`ye katılım antlaşması Y.Memmedov döneminde Meclis tarafından onaylanmamıştır. Öte yandan, Elçibey yönetimi, 6 Ekim 1992`de Moskova`da imzalanan bir antlaşma ve 3 protokolle Sovyet döneminden kalan Rus ordusunun 1 Haziran 1913`ten itibaren ülkeden çıkarılmasını sağlayabilmiştir. Bkz: Aslanlı ve Hesenov, s. 22-34

[512] Erel Tellal, "Rusya`yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar(1980-2001)*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.542; Elif Karagöz, **"**Russian - American Relations in The Putin Period", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)*, <http://www.turksam.org/en/yazilar.asp?kat1=2&yazi=136> 17.07.2007.

[513] "Abulfaz Elchibey Comments on Russia`s Role in Caucasian 'War'", *Dvar Hashavua*, Report on Interview by Pazit Rabina, 23 Mayıs, 1993. Aktaran: Brezezinski ve Sullivan, a.g.e., s.227-228; Aslanlı ve Hesenov, s.179; Svante E. Cornell, "The South Caucasus: A Regional and Conflict Assessment", *Cornell Caspian Consulting,* <http://www.cornellcaspian.com> 30.08.2002.

[514] Leila Aliyeva, "The Institutions, Orientations, and Conduct of Foreign Policy in Post-Soviet Azerbaijan", Adeed Dawisha ve Karen Dawisha (der.), *The Making of Foreign Policy in Russia and New States of Eurasia*, M.E. Shape, London and NY, 1995, s. 287.

iddialar ileri sürülmüştür.[515] Daha da önemlisi, bu dönemde Batılı ülkeler (ABD ve Batı Avrupa ülkeleri) Sovyet sonrası alanla yeni yeni tanışma fırsatı bulduklarından, RF`nin rakipsiz konumu açısından pek etkili değillerdi.[516]

Türkiye`ye gelince, Sovyetlerin çözülmesini yeni bir politik açılım için oldukça önemli bulan Ankara, Azerbaycan`ı da içeren Sovyet sonrası alana, özellikle de Azerbaycan ve Orta Asya`daki diğer Türki cumhuriyetlere yönelik siyasi uygulamalarında RF`yi karşısına alan bir yaklaşımdan kaçınmaya çalışmıştır. Örneğin, Aslanlı ve Hesenov, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal`ın, Moskova ile *Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması`nı* imzaladıktan sonra 15 Mart 1991`de Azerbaycan`a gelişini, Türkiye`nin dengeli politikasının bir göstergesi olarak yorumlamıştır.[517]

İran`ın yaklaşımı ise RF açısından daha rahatlatıcı idi. Şöyle ki, İranlı dış politika kararvericileri Soğuk Savaş döneminde her ne kadar "Ne Doğu, ne Batı" şiarını ilke edinerek izolasyon politikaları güttüklerini iddia etseler de, "Küçük Şeytan" metaforu ile tanımladıkları Sovyetlerin Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki hakim konumundan gerçek anlamda rahatsız olmamışlardır. İran'ın asıl endişe ettiği, Sovyetlerin bölgeden çekilmesi durumunda Türkiye ya da Batılı güçlerin (daha dar tanımla ABD'nin) bölgeye yerleşme olasılığı idi. Nitekim Haziran 1989'da İmam Humeyni'nin ölümünden hemen sonra Moskova'ya, ardından da Bakü'ye giden dönem Meclis Başkanı Haşemi

[515] Cornell, "The South Caucasus…" a.g.y.
[516] Jonson, *Russia and Central Asia...,* a.g.y; Alexei Arbatov, "Russian Domsetic Politics, Foreign Affairs and Geopolitical Considerations", David Carlton ve Paul Ingram (der.), *The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc*, Ashgat Publications, New York, 1997, s. 15-22.
[517] Aslanlı ve Hesenov, s.20

Rafsancani, Bakü'de bir cuma hutbesinde SSCB yetkililerini Batı'nın hilelerine karşı uyanık olmaları konusunda uyarmıştır[518].

Bu gerçekliği iyi çözümlediği anlaşılan deneyimli devlet adamı Haydar Aliyev 15 Haziran 1993`te Meclis Başkanı sıfatıyla yönetime geçtikten kısa bir süre sonra dış politikada ilk kertede RF`yi yatıştırmaya öncelik verecekti. Bu bağlamda, ilk önce 22 Haziran 1993`te Hazar`daki petrol kaynaklarının işletilmesine yönelik Batılı şirketlerle başlatılan görüşmeleri daha sonra yeniden ele almak üzere durdurdurmuştur.[519] Arkasından Rus petrol şirketlerini gelecekte kurulacak olan konsorsiyumlara davet etmiştir. Daha da önemlisi, 20 Eylül 1993`te Azerbaycan Milli Meclisi`nde (Parlamento) BDT Üyelik Antlaşması onaylanmış, arkasından 24 Eylül 1993`te Aliyev Moskova`ya giderek BDT`ye üyelik anlaşmasını imzalamıştır.[520] Öte yandan, 1.600 kişilik Türk Silahlı Kuvvetleri mensubunu da ülkeden çıkarmak durumunda kalmıştır. Bununla birlikte H.Aliyev büyük bir dikkatlilik içerisinde Rus askeri birliklerinin Azerbaycan sınırları içerisinde kalmasını da reddetmiştir.[521] Sonuç itibarıyla, birinci evre sayılan bu dönemde RF merkezli BDT bölgesel güvenlik kompleksi Azerbaycan dış politikasının biçimlenmesi açısından belirleyici olmuştur.

---

[518] Olivier Roy, " The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia", <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>22.03.2004; Stuart Parrott, "Central Asia/Caucasus: Iran Builds Regional Bridges" <www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html> 15.11.2003. Ayrıca bkz: Rustamov, *İran`da…,* s.88-89.

[519] Nasib Nassibli, "Azerbaijan: Oil and Politics in the Country's Future", Michael P. Croissant ve Bulent Aras (der.), *Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region*, Praeger, Westport ve London,1999, s. 105-106; Nazım Cafersoy, *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s.23.

[520] Murat Gül, "Russia and Azerbaijan…", s. 57-58.

[521] Foreign Broadcast Information Service, Central Eurasia Series, (Hereafter FBIS-CEA) 8 September 1993, quoting *Aydınlık*, 5 September 1993. Aktaran: Svante E. Cornell, "The Nagorno-Karabakh Conflict", *Report No.46(1999),* Department of East European Studies, Uppsala University, s.67

İkinci evre: İkinci evre, 20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan`ın petrol kaynaklarının uluslararası konsorsiyumca işletilmesini öngören Yüzyılın Anlaşması`nın imzalanmasından 11 Eylül 2001`e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Şöyle ki, Haziran 1993`te ülke içi gerilim kaosa dönüşünce iktidardaki AHCep yönetiminin de ısrarı üzerine o sıralarda Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanlığı görevini yürüten H.Aliyev, 15 Haziran 1993`te Bakü`ye gelmiş, önce Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis (Parlamento) Başkanlığına, arkasından ise 3 Ekim 1993`te Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Göreve başlar başlamaz H.Aliyev, bir taraftan Albay Hüseynov`un darbe girişimlerini ve bir grup etnik bölücülük faaliyetlerini hızlı bir manevrayla önlemiş, diğer taraftan RF`yi yatıştırma politikalarına öncelik vermiştir.[522] RF ağırlıklı politika üretimi yaklaşık Şubat 1994`e kadar sürmüştür. Elçibey yönetiminin Azerbaycan petrollerinin işletilmesinde RF ve İran`ı uluslararası konsorsiyumun dışında tutmasına karşın, Aliyev`in taktiksel girişimi sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (*SOCAR - State Oil Company of Azerbaijan Republic*) 4 Şubat 1994`te kendi payının %10`nu Rus petrol şirketi LUKoil`a verdiğini açıklamıştır.[523] Ama burada bir hususun altının çizilmesi gerekecektir. ABD`li yazarlardan Cornell`e göre, H.Aliyev`in ilk dönemlerde izlediği politikalar sonucunda Azerbaycan`ı kontrol altına aldığını düşünen RF, kısa bir süre sonra kendi "zaferinin" kısa ömürlü olduğunu anlamıştır. Öyle ki, Aliyev ilk başlangıçta RF`yi yatıştırmak için Batılı şirketlerle

[522] Ramiz Mehdiyev (ed.), *Azerbaycan Respublikası: 1991-2001*, XXI-Yeni Neşrler Evi, Bakü, 1991, s. 79-82.
[523] Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", *Avrasya Etüdleri,* Sayı 16, Sonbahar-Kış 1999, s.105-108.

dondurulan petrol görüşmelerini yeniden canlandırmıştır.[524] Nitekim 20 Eylül 1994`tü imzalanan ve Hazar`ın Azerbaycan sektörünün Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarının işletilmesini öngören Yüzyılın Anlaşması`nda 7 ülkeden 11 petrol şirketi yer alacaktı. Bunların içinde Azerbaycan`ın SOCAR ve RF`nin LUKoil şirketinin yanı sıra, ağırlıklı olarak Batılı şirketler temsil olunmakta idi. Daha ilginç olanı ise SOCAR ve LUKoil %10`luk payla temsil olunurken; Batılı şirketlere daha büyük pay ayrılmıştır: AMOCO (ABD) -%17.01, Unocal (ABD) -%10.04, Exxon (ABD) - %8, Penzoil (ABD) – 4.81, BP (İngiltere) - %17.12, Ramco (İngiltere) - %2.8, TPAO (Türkiye) – %6.75, Statoil (Norveç) - %8.56, Itochu (Japonya) - %3.92.[525] Öte yandan Azerbaycan tarafı, kendi payından %5`lik bir bölümü İran`a vermek istese de, başta ABD`li şirketler olmak üzere, diğer Batılı petrol şirketlerinin karşı çıkması sonucu bu girişimini gerçekleştirememiştir.[526]

Özetle burada anlatılanlar göz önünde bulundurulursa, Yüzyılın Anlaşması`yla başlayan sürecin Azerbaycan dış politikası açısından birinci derecede öneminin kuşkusuz, RF`nin BDT kapsamında bölgesel güvenlik kompleksi inşa etme girişimini zayıflatmasıyla ilintili olduğu söylenebilir. Şöyle ki, bu anlaşma bir taraftan Moskova`nın Azerbaycan`ın da yerleştiği coğrafyaya yönelik Yakın Çevre doktriniyle kavramsallaşan başat konumunun altını zayıflatırken, diğer taraftan Türkiye ve Batılı ülkelerin RF`nin tarihsel olarak kendi arka bahçesi olarak gördüğü bölgeye gelişi ve

[524] Cornell, a.g.y.
[525] Ayrıca, Suudi Arabistan`dan Delta şirketine %1.68`lik pay verilmiştir. Bkz: Fuad Hüseynov, "Azerbaycan'in Jeopolitik Konumu, Enerji Kaynakları ve Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi", <www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/azerbeycan.doc>14.08.2005; Ülviyye Esedzade, "İki Esrin 10 Yaşlı Müqavilesi", *525-ci Qezet,* 18.09.2004; A.Mensume, "Esrin Mügavilesi-10", *Mövge,* 21.09.2004; *Ses,* 21.09.2004; <http://www.azernews.net/view.php?d=5004> 27.09.2004
[526] Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s. 91.

yerleşmesi açısından önayak olmuş, önemli bir meşruiyet kaynağı görevi yapmıştır. Zaten bu dönemden sonraki süreç yüzeysel şekilde bile incelenirse, gerek Azerbaycan`ın dış politikadaki açılımlarında, gerek Batı`nın siyasi uygulamalarında bunu gözlemlemek mümkün olacaktır. Bu kapsamda bir kaç somut örneğe değinmek faydalı olabilir.

Öncelikle Azerbaycan dış politikasında güvenlik sorunlarının ana gündemi olarak tanımlanabilecek Ermensitan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasında RF`nin tekbaşına yürütmekte hevesli olduğu arabuluculuk rolü, AGİT`in devreye girmesiyle önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.[527] Her ne kadar Azerbaycan`ın AGİK[528] üyeliği Ocak 1992`den başlıyor olsa da, 12 Mayıs 1994 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ateşkes yapılmasını öngören Bişkek Anlaşması`na kadar hala RF`nin etkin olduğu görülmektedir.[529] Zaten çoğu yerli ve yabancı gözlemcinin de dikkat çektiği üzere bu sıralarda RF, Sovyet sonrası alandaki çatışma ve anlaşmazlıkların çözülmesi sürecine özellikle Batılı aktörlerin dahil edilmesine açık şekilde olumsuz yaklaşıyordu.[530] O kadar ki, Cornell`e göre, RF`nin kaprisleri karşısında AGİK Azerbaycan ve Ermenistan

---

[527] Ronald Grigor Suny, "Transcaucasia: Cultural Cohesion and Ethnic Revival in Multinational Society", Lubomyr Hajda ve Mark Bessinger, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Westview Press, San Francisco ve Oxford, 1990, s.228-232; Herman De Fraye, "Instabilities in Former Soviet Union and Eastern Europe and the Role that OSCE Can Play", David Carlton ve Paul Ingram (der.), *The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc*, Ashgat Publications, New York, 1997, s.171-175.

[528] Aralık 1994`te Macaristan`ın başkenti Budapeşte`de yapılan toplantıda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı`nın adı değiştirilerek Avrupa Güvenlik ve İşirliği Teşkilatı kabul edilmiştir. Yaklaşık olarak 1992 yılının başlarında AGİK, çatışma taraflarını düzenlenecek olan bir uluslararası konferans çerçevesinde biraraya getirme insiyatifini başlatmış, nitekim, Mart 1992`den Minsk süreci başlatılmıştır. Halen de barış görüşmelerini yürüten tek yetkili oluşum olarak Minsk Grubu Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Rusya, Almanya, İtalya, Fransa, Macaristan, İsveç, Türkiye ve ABD`den ibarettir. Eş-başkanlık görevi üç ülke tarafından yürütülmektedir: Rusya, Fransa ve ABD. Bkz: *Report on the conflict in Nagorno-Karabakh,* Document No: 7182, 17 October 1994, <http://assembly.coe.int/documents/workingdocs/doc94/edoc7182.htm > 14.07.2006

[529] Lena Jonson, *Keeping the Peace in CIS: The Evolution of Russian Policy*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1999, s. 32-34.

[530] Svante E. Cornell, *Conflict Theory and the Nagorno Karabakh Conflict: Guidelines for a Political Solution?*, Triton Publishers, Stockholm, 1997, s.41-42; John J.Maresca, "Agony of Indifference in Nagorno Karabakh", *The Christian Science Monitor,* 27 Haziran 1994, s.19.

arasındaki barış görüşmelerini sürüdürecek olan Minsk Grubu`nda Moskova`yı daimi eş-başkan olarak görevlendirmek durumunda kalmıştır.[531] Buna karşın, Oktay F.Tanrısever`in de belirttiği gibi, Rus liderler Birleşmiş Milletler`in NATO`ya Avrupa`da sağladığı yetkiler gibi, Bağımsız Devletler Topluluğu`na (BDT) da kendi bölgesi içindeki sorunlara müdahele için yetki verilmesini istemişlerdir. Ancak uluslararsı toplum bu isteği RF`nin bölgedeki emperyal geçmişini de dikkate alarak kabul etmemiştir. Bu durum ise Moskova açısından tam bir hayal kırıklığına neden olmuştur.[532] Şöyle ki, 11 üyeden oluşan Minsk Grubu, RF`nin çatışmanın kaderindeki tekelinin kırılması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur.[533] Üstelik, ABD ve Fransa`nın da eş-başkanlık görevine getirilmesi bir taraftan Azerbaycan`a daha geniş diplomatik hareket alanı sağlarken, diğer taraftan Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının – RF`nin öteden beri yapmaya çalıştığının aksine – Moskova güdümlü BDT`nin bir "aile içi" sorunu olmadığı konusundaki inancı pekiştirmiştir.

Azerbaycan dış politikasında takip eden gelişmeler BDT`nin konumundaki aşınma sürecini iyice hızlandırmıştır. Bu bağlamda 1994 yılından itibaren resmen başlayan Azerbaycan-NATO ilişkileri önemli bir gelişmeydi.[534] Şöyle ki, NATO tarafından Ocak 1994`te Barış için Ortaklık (*Partnership for Peace*) Programı

---

[531] Cornell, a.g.y.

[532] Oktay F. Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya`nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (der.), *Türkiye`nin Komşuları,* İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s.388.

[533] Örneğin, 1994 Bişkek Ateşkes Anlaşması`nın 5. paragrafında ateşkesi takiben cephe hattında RF ile beraber uluslararası gözlemcilerin de yer alacağını öngören madde bu açıdan önemli örnek olsa gerek. Bkz: Vügar Orxan, "11 İl Önce Kesilen Ateş", *525-ci Qezet,* 12.05.2005.

[534] Aslında Azerbaycan`ın NATO ile ilk temaslarının Ekim 1992`ye kadar gider. Adı geçen tarihte bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan`ın temsilcileri NATO üyesi ülkelerin Türkiye`de yapılan toplantısına katılmıştır. Toplantı sırasında Azerbaycanlı temsilciler dönemin NATO Genel Sekreteri M. Wörner`le görüşmüşlerdi. Görüşme sırasında Azerbaycan ve NATO yetkilileri karşılıklı olarak gelecekteki işbirliği konusunda ilgilerini açıklamışlardır. Bkz: Hasanov, *Müasir Beynelhalk...*, s. 507.

açıklandıktan kısa bir süre sonra Azerbaycan, bu programa olumlu yanıt veren ilk dalga ülkelerden olmuştur. Nitekim Brüksel`i ziyaret eden H.Aliyev 10 Mayıs 1994`te Çerçeve Anlaşması`nı imzalamıştır. Sözkonusu anlaşmanın imzalanması her şeyden önce zamanlama açısından önemli idi. İlginçtir ki, imzalanma süreci Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması ile ilgili RF`nin ağırlıklı olduğu ateşkes görüşmelerinin en gergin dönemine tekabül ediyordu.[535] Üstelik Azerbaycan tarafından yapılan bu girişim, adı geçen anlaşmanın imzalanmasından yaklaşık iki sene önce Atlantikçi kimliği ile daha ılımlı bir Rus Dış İşleri Bakanı olarak bilinen Andrei Kozırev`in aşağıdaki açıklamaları çerçevesinde okunursa, daha kapsamlı şekilde anlaşılabilecektir:

"...BDT, Rusya'nın hayati çıkarlarının yer aldığı bir bölgedir. BDT'de bizim amacımız tek ordu, gelişmiş ekonomik ilişkiler, ortak sınırlar ve ortak Rus dilidir. Rusya bu beklentilerini her türlü yolla savunacaktır."[536]

Azerbaycan-NATO ilişkilerinin yanı sıra, bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak BDT`nin etkilerinin zayıflatılması açısından kuşkusuz 1997 yılında kurulmuş GUAM örgütünün de rolü önemlidir.[537] Bir ara Özbekistan`ın da katılımıyla GUÖAM`a çevrilen

---

[535] *Azerbaycan Beynelhalg Alemde,* Azerbaycan Respublikasının Prezidenti Haydar Aliyev'in Xarici Ölkelere Seferlerine Dair Materiallar, I. Cilt, Bakı, 1995, s. 168; "Azerbaijan and NATO", <http://www.mfa.gov.az/eng/international/organizations/nato.shtml> 15.08.2005

[536] Andrey Kozırev, "Preobrajeniya Rossiya v Novom Mire", *Mejdunarodnaya Jizn*, 2 (1992), s. 96. Aktaran: Elnur Eyvazov, *NATO ve Azerbaycan*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, s. 116.

[537] Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova`dan oluşan GUAM, 10 Ekim 1997 yılında Stratsburg`ta yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi`nde adı geçen ülkelerin devlet başkanlarınca Ortak Bildiriyle kurulmuştur. Orta Bildiri`de sözkonusu örgütün kuruluş amaçları olarak ikitaraflı ve bölgesel işbirliğinin; bölgesel güvenlik ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gösterilmiştir. Ayrıca, örgütün ana ilkeleri olarak egemenliğe saygı, toprak bütünlüğü, devlet sınırlarının dokunulmazılığı, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi hususlara vurgu yapılmıştır. 23 Mayıs 2006`da Ukrayna`nın başkenti Kiyef`te yapılan Zirve`de örgütün adı GUAM- Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Teşkilatı (Organızatıon for Democracy and Economıc Development) olarak değiştirilmiştir. GUAM hakkında genel bilgiler için bkz: İstoriya GUAM, <http://www.guam.org.ua/node/242> 14.07.2007. Ayrıca, örgütün kuruluşunu ön gören 1997

örgüt, 2005 yılında yeniden GUAM`a dönüşerek ilginç bir biçimde BDT`ye paralel şekilde yeni bir bölgesel işbirliği girişimi olarak işlevselliğini sürdürmüştür.[538]

Aslında, ilk bakıştan da görüldüğü üzere GUAM`ın "*BDT içinde BDT`ye paralel şekilde*" işlevselliği biraz karmaşık bir durum olsa gerek.[539] Bu bağlamda Taras Kuzio BDT ve GUAM arasındaki ilişkiler konusunda çok önemli saptamalarda bulunmaktadır. Ona göre GUAM, BDT`nin aşamalı olarak iki temel ülkeler grubuna bölünmesinden başka bir şey değildi: bir tarafta Moskova`nın siyasi yörüngesi temelindeki işbirliğini destekleyen ülkeler (Beyaz Rusya, Ermenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan), diğer tarafta ise BDT`nin ulus-üstü yapılanmaya dönüşmesinden endişelenen GUAM ülkeleri. Şöyle ki, Kuzio`ya göre, ikinci gruptaki ülkeler güvenlik ve siyasi konulardan ziyade, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini desteklemektedirler. Dahası yazar, BDT ülkeleri arasındaki ortak güvenlik çıkarlarının kopuk olmasına ve daha çok RF ile ikitaraflı ilişkiler düzleminde inşa edilmesine rağmen, GUAM içindeki ülkeleri daha makul ortak amaçların birleştirdiğini dile getirmektedir. Örneğin, Beyaz Rusya ile Ermenistan arasında doğrudan herhangi bir karşılıklı güvenlik bağı bulumaz iken, GUAM ülkeleri arasında enerji güvenliğinden toprak bütünlüğüne kadar çok sayıda daha somut ortak sorunların

---

tarihli Ortak Bildiri`nin metni için bkz: Joint Communiqué of the Meeting of the President of Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine,
<http://guam-organization.org/en/node/440>14.07.2007.

[538] 1999 yılında NATO`nun Washington Zirvesi`nde Özbekistan da katılınca örgütün ismi GUÖAM olarak değiştirilmiştir. Ne var ki, 2002 yılında Özbekistan önce üyeliğini askıya almış, arkasından Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov Moldova Devlet Başkanı Viladimir Voronin`e yazmış olduğu mektupla 22 Nisan 2005`te Moldova`nın başkenti Kişinyov`da yapılan GUAM Zirvesi`ne katılamayacağını açıklamış ve sözkonusu örgütün siyasi-askeri yapılanmaya dönüştüğünü öne sürerek Taşkent`in bundan böyle GUAM`da yer almayacağını belirtmiştir. Bkz:
<http://www.mediaforum.az/articles.php?article_id=20050506113234925&page=00&lang=az> 06.05.2005

[539] Sinan Oğan, " `BDT`de Medeni Boşanma`, GUAM ve Beyaz Rusya", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)*, <http://www.turksam.org/tr/a342.html>25.04.2005.

olduğunun altını çizmektedir.[540] Kuzio`nun bu önermesine Nisan 1999`da Azerbaycan ve Gürcistan`ın BDT eksenli Ortak Güvenlik Antlaşması`na katılımlarını yenilememeleri eklenirse, BDT içindeki çatlakların iyice gün yüzüne çıktığı belirtilebilir.[541]

Bununla birlikte GUAM`ın BDT`yle ilişkileri konusunda Azerbaycan`ın bizzat kendi duruşunun içeriğine gelince, burada bir kaç hususun altını çizmek gerekecektir. Öncelikle Azerbaycan yönetimi gerek H.Aliyev döneminde, gerek İ.Aliyev döneminde GUAM kapsamında ilişkilerini geliştirirken Gürcistan ve Ukrayna`dan farklı olarak RF`yi karşısına alan politikalardan büyük bir dikkatlilikle kaçınmıştır. Örneğin, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, Dış İlişkiler Daire Başkanı Novruz Memmedov "GUAM`ın gelişimi BDT`yi zayıflatır mı" sorusuna yanıt olarak Bakü`nün adı geçen örgütleri karşı karşıya getirmeyi düşünmediğini söylemekle yetinmiştir.[542]

Azerbaycan`ın bu yaklaşımının altında yatan nedenlerden biri, belki de en önemlisi, dış politikada uyguladığı güvenlik projeksiyonu ile açıklanabilir. Şöyle ki, birçok gözlemcinin de ifade ettiği gibi Ukrayna ve Gürcistan`dan farklı olarak Azerbaycan`ın şimdiki durumda NATO`ya üyelik konusundaki iradesi pek açık değil.[543]

---

[540] Taras Kuzio tarafından *National Security and Foreign Policy of Azerbaijan* isimli konferansa sunulan tebliğ (28 Mart 2008). İnternet erişimi için bkz: <http://www.taraskuzio.net/conferences2_files/GUAM_Azerbaijan.pdf> 06.05.2008

[541] 1990`ların sonlarına doğru Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan gibi BDT üyeleri Ortak Güvenlik Anlaşması`nın anlaşmada yer alan devletler arasındaki sorunların çözümünde yetersiz kaldığını sıkça ileri sürmeye başlamış, nihayet 1999 yılında sözkonusu anlaşmadan çıkmışlardır. Bkz: Sergey Minasian, "CIS: Building a Collective Security System", *Journal of Socıal and Political Studies*, <http://www.ca-c.org/online/2003/journal_eng/cac-01/16.mineng.shtml> 12.09.2007.

[542] *TREND İnformasiya Agentliyi,* 19.04.2005

[543] Richard Weitz , "Unity of GUAM States Threatened in Efforts to Realize Energy Potential", *World Politics Review* (*A Foreign Policy and National Securıty Daily*), 10 Temmuz 2008. Aslında Azerbaycan`ın NATO`ya üyelik konusundaki yaklaşımını şimdilik pek net şekilde değerlendirmek zor görünmektedir. Örneğin, Azerbaycan Dış İşleri Bakan Yardımcılarından Araz Azimov basına vermiş olduğu bir demecinde şöyle bir açıklama yapmaktaydı: "*Azerbaycan şimdilik NATO`ya üyelik konusunu*

Dolayısıyla, RF merkezli bir BDT, Bakü için üzerine kesin bir siyasi tavır geliştirebileceği bir Öteki niteliği taşımıyor. Daha da önemlisi, Azerbaycan dış politikada böyle bir Öteki inşa etmeyi tercih etmemektedir. Bununla birlikte, BDT`nin toparlayıcı ve düzenleyci insiyatiflerine karşı Bakü`nün GUAM içinde belirli gündemlerle merkezkaç eğilimleri sergilediği söylenebilir. Bu tür gündemler genellikle iki temel alanda gözlemlenmektedir: *Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasını da içeren etnik-ayrılıkçı çatışmalar ve enerji güvenliği.* Örneğin, Elhan Polukhov Azerbaycan`ın GUAM yapılanmasına katılarak Bakü`nün Ermenistan`ın enformasyon ablukasına karşın adı geçen örgütten bir anlamda kaldıraç olarak faydalandığını ima etmektedir.[544] Aslında Polukhov`un varsayımını Azerbaycan`ın RF`yi doğrudan karşısına almadan GUAM`ın kurumsal kimliği içinde uluslararası düzlemde Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasına yeni çözüm açılımları kazandırmak istediği şeklinde yorumlamak da mümkün olabilir. Başka bir deyişle, Azerbaycan, GUAM içindeki varlık gerekçelerinden en ön planda olanını Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması sonucunda uğradığı mağduriyet temeline dayandırmaya, bu mağduriyetini de "*bölücülüğe uğramış ulkeler kulübü"* aracılığıyla çözmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, RF merkezli BDT yapılanmasının olası baskılarına

---

ele almamaktadır. Bu mesele tektaraflı şekilde, iki tarafın karşılıklı isteği olmaksızın değerlendirilemez. Bu nedenle gerekli koşulların, jeostrateji ve jeopolitik ortamın oluşturulması zaruridir. Bu konuda Azerbaycan`ın ulusal çıkarlarla belirlenen kendi politikası vardır. Biz bu teşkilatla (NATO`yla) başarılı bütünleşmeyi sürdürmekteyiz. Üyelik meselesi ise bu işbirliğinin zirve noktası olarak değerlendirilmelidir." Bkz: *TREND İnformasiya Agentliyi,* 18.11.2005. Öte yandan, Azerbaycan Başbakanı Birinci Yardımcısı Yaqub Eyyubov bir basın açıklamasında şunları söylemekteydi: "*Azerbaycan NATO`yla bütünleşmektedir ve gelecekte İttifaka üye olmak niyyetindedir. Bu doğrultuda bir dizi programlar mevcuttur ve sözkonusu programlara uygun olarak yıllık faaliyet planları hazırlanmaktadır."* Bkz: Şahnaz Beylergızı "Azerbaycan gelecekte NATO`ya üye olmak niyyetindedir", <http://www.azadliq.org/Article/2007/11/21/20071121182155307.html>21.11.2007.

[544] Elhan Polukhov, "GUAM as seen from Azerbaijan", *Journal of Social and Political Studies*, <http://www.ca-c.org> 15.08.2007

karşın başarılı şekilde belirli bir meşruiyet zemini kazanabilmektedir. Nitekim gerçekten de Ermenistan`la beraber RF`nin de karşı çıkmasına rağmen büyük ölçüde Bakü`nün diplomatik girişimleri sonucunda 2007 yılında BM Genel Kurulu`nun 61. toplantısında "GUAM Topraklarında Çözümü Uzayan Çatışmalar ve Bu Çatışmaların Uluslararası Barış, Güvenlik ve Kalkınma üzerindeki Etkileri" (*Protracted Conflicts in the GUAM Area and Their Implications for International Peace, Security and Development*) karar taslağı değerlendirilmek üzere kabul edilecekti.[545] Buna karşın sözkonusu karar taslağının Moskova`nın *by-pass* edilerek kabul edilmesini takiben RF`nin GUAM`a yönelik olası tehdit algılamalarını etkilemek açısından olacak ki, Azerbaycan Devlet Başkanı İ.Aliyev Azerbaycan ve diğer GUAM üyeleri arasındaki ilişkilere işaret ederek şu şekilde bir açıklama yapmaktaydı:

"...GUAM üyeleri arasındaki ilişkiler tarihsel bağlara ya da siyasi düşüncelere dayanmamaktadır. (Örgütteki) üç ülkede bölücülük, etnik saldırganlık, ülke topraklarının işgali ve milyonlarca mülteci ve göçmen sorunu bulunmaktadır. Kuşkusuz biz bu tür sorunların uluslararası hukuk çerçevesinde çözülmesi gerektiğine inanmaktayız."[546]

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Azerbaycan`ın GUAM çerçevesinde BDT`nin etki kapsamından kaçma eğilimlerinin dışavurulduğu alanlardan bir diğeri de enerji güvenliğidir. Bu bağlamda Bakü`nün, enerji arzının çeşitlendirilmesi gündemiyle etkin bir diplomasi izlediği gözlemlenmektedir. Daha da önemlisi, siyasi-askeri konularda RF merkezli BDT ile çatışma durumuna girmemeye çalışan Azerbaycan, enerji konusunda zımni bir özerklik alanı edinerek çok daha cesaretli çıkışlar yapabilmektedir. Nitekim

[545]<http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=6114&lng=aze&pid=9151&%20year=2006> 15.02.2007; <http://anspress.com/nid80237.html >10.07.2008

[546] "Speech of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliev," *Diplomatiya Alemi,* No 17, 2007, s. 15. Aktaran: Polukhov, a.g.m.

Ocak 2007`de Moskova ile Tiflis arasında süregiden gerginlikler nedeniyle RF`nin Gürcistan`a sağladığı doğal gazı kesmesine karşılık, Azerbaycan devreye girerek Gürcistan`a doğal gaz temin edecekti.[547] Kuşkusuz Azerbaycan`ın bu politikası bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak tutunmaya çalışan BDT`nin ağırlığını dengeleme açısından önemli bir faktör olarak okunabilir.

Öte yandan, Ekim 2007`de Vilnüs`te yapılan Enerji Zirvesi`nde Hazar petrollerinin Odessa-Brody-Gdansk hattı ile taşınmasını öngören görüşmelerde Azerbaycan sözkonusu hattın gerçekleşmesine yönelik olumlu irade sergilemiştir. RF`nin Kuzey-Güney projesine rakip olduğu anlaşılan bu projeyle ilgili gündem 30 Haziran - 1 Temmuz 2008`de Batumi`de yapılan GUAM Zirvesi`nde daha da belirginleşmiştir. Zirveyi takiben gazetecilerle bir araya gelen İ.Aliyev, Azerbaycan`ın, yapmış olduğu büyük enerji projeleri ile bölgedeki siyasi durumu tamamen değiştirdiğini açıklamış, gündemde yeni bir proje olarak Odessa-Brody-Gdansk hattının durduğunu ve Hazar, Karadeniz ve Baltık bölgelerinin aynı enerji güvenliği içerisinde birleştiğini eklemiştir.

Üçüncü evre: 11 Eylül olaylarını izleyen dönemi kapsamaktadır. Bu tarihten itibaren bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak BDT`nin Azerbaycan dış politikasındaki etkinliğinin önemli ölçüde sınırlandığı belirtilebilir. Daha da önemlisi Bakü GUAM çerçevesindeki ilişkilerinin yanı sıra, dış politikadaki güvenlikleştirme söylemlerini ağırlıklı olarak Güney Kafkasya bölgesel güvenlik kompleksine taşımıştır. Bu ortamı sağlayan nedenlerin başında ise hiç kuşkusuz terörizme karşı başlatılan uluslararası

[547] <http://www.voanews.com/azerbaijani/archive/2007-01/Aze-qazgursab> 10.01.2007; <http://xazar.info/engine/print.php?newsid=1168419216&news_page=1> 10.01.2007; <http://az.apa.az/print.php?id=44641> 11.01.2007

mücadele kampanyası ve bu kapsamda ABD ve Türkiye başta olmak üzere Batılı devletlerle geliştirilen güvenlik işbirlikleri gelmektedir.[548] Açıkçası, 11 Eylül`ü takiben ortaya çıkan küresel gelişmeler sonucunda Azerbaycan, Batı ile güvenlik frekansı üzerinden daha rahat konuşma olanağı bulmuştur. Başka bir deyişle, terörizmle uluslararası mücadele girişimleri Bakü`nün elini rahatlatmış, çokyönlü diplomasisi için önemli bir meşruiyet ortamı oluşturabilmiştir. Aslında bu durum bir taraftan Azerbaycan`ın ortaya çıkan ortamdan rasyonel şekilde faydalanması ile ilişkilidirse, diğer taraftan BDT`nin bizzat yapısal içeriği ile bağlantıldır. Biraz daha arka plandan açıklamak gerekirse şöyle bir özetleme yapılabilir.

11 Eylül sonrası dönemde BDT`nin terörizme karşı kendi içindeki siyasi-askeri bütünlüğü koruyabilecek bir alt yapıya sahip olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır. Buna karşın ABD çevik bir diplomasi trafiği ile beliren boşluğu doldurmaya çalışmıştır. O kadar ki, uluslararası terörizme karşı herhangi bir etkinliğe katımak, üstelik bunu Washington`la işbirliği içerisinde sürdürmek, yerleşmiş olduğu coğrafyaya bağlı olmaksızın nerdeyse her bir ülke için her şeyden önce bir ahlaki mesele konumuna gelmiştir. Bu nedenle de zaten kendi özgül politikalarını oluşturma adına merkezkaç eğilimlerini hep gündemde tutan birçok BDT üyesi ülkeler, daha rahat hareket edebilme olanağı kazanmışlardır. Öyle ki, 11 Eylül`den kısa bir süre sonra BDT politik yörüngesine göreli daha yakın olan Özbekistan ve Kırgızistan gibi devletler bile bir anda ABD ile güvenlik flörtüne başlamışlardı. Örneğin, ABD Afganistan`a yönelik başlattığı

[548] 34 kişiden oluşan Azerbaycan askeri birlikleri Eylül 1999`da Kosova`da bulunan KFOR kontenjanına katılmıştır. Aynı zamanda Kasım 2002`den itibaren 22 kişiden oluşan Azerbaycan askeri birliği Afganistan`da ISAF (*International Security Assistance Force*) kapsamında görev yapmaktadır. Ayrıca Ağustos 2003`ten günümüze değin 151 kişiden oluşan Azerbaycan Silahlı Kuvvetler mensubu Irak kapsamında sürdürülen barış operasyonlarına katılmıştır. Bkz: <http://mfa.gov.az/az/foreign_policy/inter_affairs/conflict.shtml> 19.08.2007

operasyonlar kapsamında Özbekistan`ın Hanabad ve Kırgızistan`ın Ganci bölgelerinde lojistik üs kurmuştur.[549]

Ama burada ince bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Afganistan`daki köktendinci Taliban rejimini bu ülkeye komşu coğrafyalarda yerleşen Özbekistan ve Kırgızistan`ın tehdit olarak algılaması gayet doğal bir durumdu. Fakat adı geçen her iki ülkenin bu tür tehditlere karşı BDT, daha da önemlisi 1992 Ortak Güvenlik Antlaşması`nın tüm iç olanakları tüketilmeden aniden ABD ile güvenlik işbirliğine girmeleri, önemli bir gerçeğin ipuçlarını veriyordu: kurulduğundan itibaren gerekli altyapıyı geliştiremeyen BDT, hazırlıksız yakalanmıştı. Aslında, Şubat 2001`de Munich`te yapılan 37.Uluslararası Güvenlik Konferansı`nda RF Güvenlik Konseyi Sekreteri İ.İvanov`un söyledikleri bu açığı önceden kestirecek nitelikte bir itiraf idi. Ona göre, RF`nin kararverme mekanizması, BDT`nin yakın zamanda tam anlamıyla çalışan bir bütünleşme sürecine dönüşeceğinden pek emin değildi.[550] Dolayısıyla, kendiliğinden meşru bir nedenle BDT`de farklı düzeylerde yer alan üye devletlerin daha özgül politika izleyebilmeleri için kapı açılmıştı. Azerbaycan`ın 11 Eylül sonrası dış politika davranışları da genel anlamda bu ortamın görece esnekliğinden esinlenmiştir. Başka bir deyişle, Azerbaycan da yeni koşullardan yeni açılımlar için faydalanmaya çalışmıştır.

Bu dönemden itibaren terörizmle uluslararası mücadele içerikli güvenlikleştirme söylemleri Azerbaycan`ın gerek belgelerine, gerek kitlesel basın araçlarına önemli düzeyde yerleşmiştir. Başka bir deyişle, terörizmle uluslararası mücadele üzerinden ABD ve Türkiye başta olmak üzere Batılı devletlerle siyasi-güvenlik diyaloglarının

[549] Gregory Gleason ve Marat E. Shaihutdinov, "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", *International Studies Perspectives*, Sayı 6, 2005, s. 274–284.
[550] *Sovet Bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii*, <www.scrf.gov.ru> 17.01.2008

geliştirilmesi önemli bir olanak olarak değerlendirilmiştir.[551] Bunu yaparken Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması kapsamında Ermeni güçlerince yapılan bölücü eylemlerin aslında bir tür devlet terörü olduğu ön plana çıkartılmıştır.[552] Örneğin, eski Devlet Başkanı H.Aliyev 11 Eylül olaylarından kısa bir süre sonra Avrupa Konseyi Parlamento Meclisi Başkanı Lord Russel Johnston`u kabul ederken, 1988 yılından itibaren Ermenistan`ın Azerbaycan`a yönelik saldırganlığının da aslında bir terör olduğunu belirtmiş, bu nedenle Azerbaycan`ın terörizme yönelik uluslararası mücadeleye her zaman hazır olduğunu vurgulamıştır.[553] Öte yandan şimdiki Devlet Başkanı İ.Aliyev bir konuşmasında Azerbaycan`ın terörden en fazla zarar gören devletler arasında olduğunu, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması başladığından beri Ermenistan`ın Azerbaycan topraklarında 32 terör eylemi gerçekleştirdiğini, bu eylemler sonucunda 2.000`den fazla insanın yaşamını kaybettiğini belirtmiştir.[554]

11 Eylül olaylarıyla ABD ağırlıklı Batı`nın Sovyet sonrası alandaki konumunun pekişmesi BDT`nin zayıfla(tıl)ması açısından bir dış etken işlevi görmüşse de, 1990`ların sonlarından itibaren örgüt içindeki çatlaklar da sözkonusu zayıflama sürecinde etkili olmuştur. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi, 1999 yılında

---

[551] 19 Şubat 2007 tarihinde kendisiyle yapılan bir röportajda ABD Bakü Büyükelçisi Ann Dörsi ABD-Azerbaycan ilişkilerinin üç öncelikli alana sahip olduğunu belirtecekti: demokratik ve ekonomik reformlar, güvenlik ve enerji. Bkz: *TURAN İnformasiya Agentliyi,* 19.02.2007.

[552] Agshin Aliyev ve Gunduz Jafarov, "Armenian State Terrorism", *Diplomatiya Alemi*, Sayı 7, 2004, s.146-151; Xelef Xelefov, "İnsan Hüquq ve Azadlıqlarının Müdafiesi ve Beynelxalq Terrorizmle Mübarizenin Azerbaycan Respublikasının Dövlet Siyasetinde Yeri", *Diplomatiya Alemi,* Sayı 3, 2006, s.114-126.

[553] <http://bizimasr.media-az.com/arxiv_2001/new_sen/333/eks.html> 17.04.2006

[554] *Azerbaycan,* <http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=16715> 12.08.2005. Ayrıca bu konuda bkz: *Azerbaijan`s Foreign Policy Agenda,* <http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=805>04.08.2005.

Azerbaycan ve Gürcistan`ın Ortak Güvenlik Anlaşması`nı yenilememesi önemli bir kırılma noktası olmuştur. İç etkenler olarak değerlendirilebilecek bu tür gelişmeler 2000 yılından itibaren BDT içinde o döneme değin zımni şekilde alt gruplara bölünme eğilimini iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Şöyle ki, Ekim 2000 tarihinde Kırgızistan`ın başkenti Bişkek`te biraraya gelen Ortak Güvenlik Konseyi, yeniden yapılanma önerisiyle BDT içinde üç alt-bölgesel sistemin oluşturulmasına karar vermişlerdir. Buna göre daha verimli çalışabilme açısından örgüt aşağıdaki alt-bölgesel sistemlere bölünecekti: *Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya*. [555] BDT`nin bu şekilde alt bölgelere bölünme zorunluluğunun açık gündem niteliği kazanması, önemli bir dönüm noktası olsa gerek. Zira Azerbaycan, 11 Eylül olaylarını takiben ortaya çıkan gelişmelerin de katmış olduğu dinamizmle bir bölgesel güvenlik komleksi olan BDT`den kopuş sürecini iyice somutlaştırmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan dış politikasında bölgesel güvenlik komleksi olarak Güney Kafkasya kavramının ciddi ağırlık kazanmaya başladığı gözlemlenmiştir. Fakat bu süreç gelişirken, RF karşıtı tavır olarak algılanabileceğinden olsa gerek BDT`ye yönelik ihtiyatlı politikalar da sürdürülmüştür. Öyle ki, Ağustos 2008 RF-Gürcistan çatışmasını takiben, Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Hazar İbrahim, Ukrayna ve Gürcistan gibi Azerbaycan`ın da BDT`den çıkmayı düşünüp düşünmediğini soran bir gazeteciye, Gürcistan`ın toprak bütünlüğünü vurgulamakla beraber şu yanıtı vermiştir:

"...Gürcistan ve Ukrayna`nın bu doğrultudaki açıklamalarını sözkonusu ülkelerin kendi kararları olarak değerlendiriyoruz. Her bir devlet herhangi bir örgüte üye olabilir veya örgütten çıkabilir.

[555] V. Mukhin, "Dogovor o kollektivnoi bezopasnosti obretaiet konkretnyie ochertaniia," *Nezavisimaia gazeta*, 19 Ekim, 2000

Halihazırda Azerbaycan BDT`den çıkmayı düşünmüyor. Gürcistan`da ortaya çıkan olaylar Rusya ve Azerbaycan ilişkilerinde herhangi bir değişime neden olmamıştır."[556]

Bu bağlamda Cavid Veliyev önemli bir hususa dikkat çekmektedir. Ona göre, Bakü, RF merkezli BDT`ye yönelik daha çok enerji ve taşıma-ulaştırma gibi alanlarda gerçekleştirilen projelerle deyim yerindeyse, yumuşak güç politikası uygulamaktadır.[557]

BDT`ye yönelik bu tür siyasi eğilimler süre giderken, diğer önemli gelişmeler Azerbaycan`ın Güney Kafkasya bağlamında uygulamakta olduğu politik davranışları üzerinden okunabilir. Görünen o ki, Bakü dış politikada tehdit algılama çıtasını Ermenistan`la içinde bulunduğu çatışma durumu bağlamında Güney Kafkasya bölgesine indirgeyerek güvenlik yaklaşımlarını daha çok bu bölge ölçeğinde tanımlamaya çalışmaktadır. Tehdit inşa sürecini BDT ekseninden Güney Kafkasya düzeyine kaydırma politikası bir taraftan Batıyla ilişkilerini geliştirmeye önem veren Azerbaycan`a yönelik Kremlin`in endişelerini azaltırken, diğer taraftan Güney Kafkasya`nın özerk bir *bölgesel güvenlik kompleksi* şeklinde gelişimine önemli katkıda bulunmaktadır. Nitekim dış güvenlik politikası ile ilgili Azerbaycan`ın söyleminin özellikle son yıllarda Güney Kafkasya ağırlıklı bir görünüm segilemesi bu tercihin bir yansıması olarak açıklanabilir. Bu açıdan söylemlerde sık sık Azerbaycan`ın Güney Kafkasya`da en büyük ekonomiye ya da en güçlü orduya sahip olduğunun vurgulanması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla,

[556] *Bizim Yol,* 19.08.2008

[557] Öneğin, Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru hattı, ya da Azerbaycan doğal gazının Türkiye üzerinden Yunanistan`a naklini sağlayan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı veya inşası sürdürülen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı gibi. Bkz: Rovshan Ibrahimov, "Baku-Tbilisi-Kars: Geopolitical Effect on the South Caucasian Region", <http://www.turkishweekly.net/comments.php?id=2763> 23.11.2007; *İki sahil,* 23.07.2008.

Bakü`nün Güney Kafkasya merkezli bir işbirliği ya da rekabet sürecine öncelik verdiği anlaşılmaktadır. [558]

Diğer taraftan RF`yle ilişkiler bölgesel bağlamdan çıkarılarak ikitaraflı, iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde ele alınmakta, kimi zaman ise söylemsel düzeyde stratejik ortaklıktan bahs edilmektedir.[559] Bu stratejinin ise Azerbaycan açısından en azı iki önemli faydasının bulunduğu söylenebilir. ***Birincisi,*** Azerbaycan, BDT çerçevesinde prosedür gereği rutin görüşmelere katılarak daha çok RF`nin düzenleyici uyglamaları altında edilgen konum sergilemektense, son yıllarda artan somut güç faktörlerinin de etkisiyle (*örneğin, BTC petrol ve BTE doğal gaz hatlarının da kullanıma girmesiyle ortaya çıkan hızlı ekonomik büyüme[560]; diğer iki Güney Kafkasya ülkesinden daha fazla nüfusa sahip olması[561]; Trans-Hazar veya NABUCCO gibi projeler nedeniyle sürekli uluslararası gündemin dikkat merkezinde olması vs.[562]*) Güney Kafkasya ölçeğinde daha

[558] Örneğin, Azerbaycan Devlet Başkanı İ.Aliyev 2005 yılında Yüksek Askeri Okul`un mezuniyet töreninde Güney Kafkasya`da en güçlü ordunun Azerbaycan`a ait olduğunu ifade etmiştir. Bkz: *525-ci Qezet,* 28.06.2005

[559] Örneğin Ağustos 2004 yılında Moskova`ya resmi ziyarette bulunan Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Elmar Memmedyarov RF ile ilişkilerin ikili düzeyde öneminin altını çizerek "*Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini kendisi için stratejik ortaklık olarak* değerlendirmektedir" açıklamasını yapmıştır. Bkz: <http://www.ayna.az/new/ayna/view.php?category=8>20.08.2004; *525-ci Qezet*, 20.08.2004.

[560] Sedat Laçiner ve Hasan Selim Özertem, "Hazar Enerji Kaynakları: Enerji-Siyaset İlişkisi ve Türkiye", M.Turgut Demirtepe (der.), *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.68-73.

[561] Üç bölge ülkesi nüfus sayısı 2008 itibarıyla şöyledir: Azerbaycan – 8.177.717; Ermenistan – 2.968.586; Gürcistan – 4.630.841. Bunun için bkz: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html> 05.03.2008; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>05.03.2008; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>05.03.2008

[562] 2007 yılı itibarıyla ABD Enerji Bilgi Yönetimi (*Energy Information Administration*) verilerine göre Azerbaycan`ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7-13 milyar varil arasında değişmektedir. BP`ye göre bu rakam 7 milyar civarında olup dünya rezervlerinin 0.6`sını oluşturmaktadır. Buna karşın Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ARDNŞ (*SOCAR-State Oil Company of Azerbaijan Republic*) ülke petrol rezervlerinin 17.5 milyar civarında olduğunu açıklamıştır. Bkz: EIA, "Country Analysis Brief: Azerbaijan" (Washington: EIA, 2007), <www.eia.doe.gov/cabs/Azerbaijan/Oil.html>; BP, *Statistical Review 2007*, London, 2007; The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, *Azerbaijan in Figures 2007,*<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/>. Ayrıca bu konu için bkz: Mustafa Aydın, *New Geopolitics*...s.45-47

proaktif diplomasi yürütebileceğinin bilincindedir. Aslında bu yaklaşımın tarihsel kökleri daha eskilere gitmektedir. Şöyle ki, SSCB sonrası Azerbaycan Dışişleri eski bakanlarından Hasan Hasanov 1918-1920 döneminde AHC yönetiminin, özellikle de Ali Merdan Bey Topçubaşov`un Kafkasya Konfederasyonu`na önem vermesinin nedenlerini açıklarken, aslında bu yaklaşıma günümüz açısından da ışık tutmaktadır. Ona göre;

"... Kafkasya Konfederasyonu düşüncesi gerçekleşeceyi taktirde, nüfus sayısı fazla, ekonomik potansiyeli yüksek olan Azerbaycan, doğal olarak Konfederasyonda üstün konuma sahip olacaktı."[563]

Dolayısıyla, 1918-20 dönemi için kullanılan *Kafkasya Konfederasyonu* kavramının yerine *Güney Kafkasya* kavramı yerleştirillirse, bu geleneksel politikanın hala belirli düzeyde güncelliğini koruduğu anlaşılabilecektir. Nitekim Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisi, Dış İlişkiler Daire Başkanı Memmedov`un kendisiyle yapılan bir söyleşide aktarmış olduğu aşağıdaki tümceler de sözkonusu düşünce tarzının tarihsel hafızadan günümüz pratiğine yansımasını gösterir niteliktedir:

"...Azerbaycan artık 10-15 sene önceki (Azerbaycan) değil. Şimdiki durumda kendisini yeterince güçlü görüyor. Biz, Güney Kafkasya`da lider devlet olduğumuzu diyoruz. Bunlar sözgelişi söylenecek şeyler değil."[564]

Aynı zamanda ileride de değinileceği üzere, Azerbaycan`ın 2007 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Belgesi`nde "Avro-Atlantik alana entegrasyon" Bakü`nün dış politika önceliği olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda Avro-Atlantik alanla ilişkilerin Güney Kafkasya oluşumu üzerinden geliştirilmesinin, bölgede bulunan rakip devletler açısından daha az tehdit kaynağı olarak kabul edilebileceği öngörülüyor olabilir.

---

[563] Qasan Qasanov (ed.), *Diplomatiçeskiye besedı A.Topçibaşeva v Stambule,* Baku,1994. Aktaran: Zakir Murad, "Strateq", *Ayna,* 08.12.2007.
[564] *Ekspress,* 22.05.2007.

İkincisi, görünen o ki, Azerbaycan kendi dış politika gündemini Güney Kafkasya bölgesine taşıyarak RF`nin özellikle Ermenistan yanlısı politikalarını pasifize edebileceğini düşünmektedir. Bu varsayıma göre, Güney Kafkasya oluşumu özerk ve güçlü olursa, ne de olsa bu bölgeyi uzun yıllardır arka bahçesi olarak gören Kremlin, Azerbaycan ve Ermenistan`a yönelik politikalarında en azından ahlaki açıdan kendi üzerinde sürekli bir baskı hissedecektir.[565] Başka bir deyişle, Moskova`yı Bakü ve Erivan`a karşı sürekli olarak bir dengeleme politikası izleme durumunda bırakacaktır. Böyle bir durum ise her şeyden önce Azerbaycan açısından ek manevra olanağı anlamına gelebilecektir. Ayrıca, Güney Kafkasya`nın bir bölgesel güvenlik komleksi olarak özerkleşmesi, RF`nin 1990`lı yılların başından itibaren gündeme getirdiği "Yakın Çevre" politikasının meşruiyet zeminini de önemli ölçüde zayıflatacaktır. Başka bir deyişle, Güney Kafkasya bölgesinin BDT`den kopuş süreci hızlandıkça, RF`nin bölgeye yönelik olası müdaheleleri de uluslararası düzeyde Kremlin`in meşru hayati çıkarlarının temin edilmesinden ziyade; yayılmacı, baskıcı bir görünüm kazanabilecektir.

Azerbaycan açısından bu yaklaşımın siyasi pratiğe uygulanması adına en somut örnek, hiç kuşkusuz H.Aliyev tarafından AGİT`in 1999 İstanbul Zirvesi sırasında önerilen *Güney Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Paktı* olmuştur. Güney Kafkasya`da barış ve güvenliğin sağlanması için "3+3" şeklinde formüle edilen sözkonusu Pakt`ta üç bölge ülkesi (*Azerbaycan+Ermenistan+Gürcistan*) ile ABD, RF ve Türkiye yer alacaktı.[566]

---

[565] Marcel de Haas, *Geo-strategy in the South Caucasus:Power Play and Energy Security of States and Organisations*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, The Hague, 2006, s.49-50.

[566] Hasanov, *Müasir Beynelhalk…*, s.698. Aslında H.Aliyev`in Güney Kafkasya yapılanmasına yönelik ilk önerisi Mart 1996 yılında Gürcistan`a yapmış olduğu ziyaret sırasında gündeme gelmiştir. Şöyle ki, Aliyev, Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze ile birlikte *Kafkasya Bölgesinde Barış, İstikrar ve Güvenlik Deklarasyonu* imzalamıştır. Bu deklarasyonun en önemli özelliği ise Ermenistan`ın da gelecekte bu girişime dahil olabileceğine dair açık kapı bırakılmış olmasıdır. Diğer taraftan Rusya`nın Kislovodsk

Aslında H.Aliyev`in önerisi Yeltsin`in girişimleriyle Haziran 1996`da Güney Kafkasya ülkelerinin devlet başkanları ile Kuzey Kafkasya`daki özerk cumhuriyetlerin başkanlarını bir araya getiren Kislovodsk Zirvesi`nde RF tarafından formüle edilen "3+1" (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan + RF) yapılanmasından önemli ölçüde farklıydı.[567] Sovyet sonrası alanla ilgili konuları deyim yerindeyse kendi "iç işleri" olarak görmeye eğilimli olan RF`nin kendi arka bahçesinde yeni "misafirlerin" başgöstermesinden hoşlanmayacağı açıktı.[568] Nitekim tahmin edilen tepki pek gecikmemiştir. Moskova`dan yapılan açıklamada bu önerinin kabul edilmediği belirtilmiştir.[569]

İşin ilginci, mevcut uluslararası ortam da Azerbaycan`ın politikalarını güçlendirecek niteliktedir. Daha önceki bölümlerde de dikkat çekildiği üzere, Batılı devlet ve Batı merkezli uluslararası örgütlerin (örneğin, NATO veya AB gibi) de son yıllarda Güney Kafkasya kavramını daha fazla tercih ettikleri belirtilebilir.[570]

Bu anlamda ABD Ulusal Güvenlik Eski Danışmanlarından Zbigniew Brzezinski Güney Kafkasya ülkelerini ima ederek tam da bu tercihin içeriğine ışık tutmaktadır:

---

kentinde yapılan görüşmelerde Moskova`nın önermiş olduğu "3+1" (Güney Kafkasya ülkeleri+RF) formülünün de aynı tarihe denk gelmesi ilgi çekicidir. Bkz: Ramiz Mikayıloğlu, "Qafqaz hemişe sülh ve emin-amanlıg arzulayıb", *Xalq Cebhesi,* 19.08.2008.

[567] İsmayılov ve Papava, *Merkezi Gafgaz...,* s.19.

[568] Stanford Üniversitesinden Lapidus`a göre, Rusyalı seçkinler özellikle 11 Eylül 2001`den sonra Yakın Çevre politikasının yozlaştığından rahatsız olmaktadırlar. Onlara göre, ABD`nin Sovyet sonrası alanda siyasi, ekonomik veya kültürel bağlamda en küçük angajmanı bile Rusya`ya bir şeyler kaybettirdiğine işaret etmektedir. Bkz: Gail W. Lapidus, **"**Central Asia in Russian and American Foreign Policy after September 11, 2001**",** *Central Asia and Russia: Responses to the 'War on Terrorism'*, isimli panelde yapılan sunuş metni, California Üniversitesi,, Berkley, 29 Ekim, 2001.

[569] İlginçtir ki, İran da bu öneriye karşı çıkmıştır. Bkz: Hasanov, a.g.y.

[570] Örneğin, H.Aliyev`in AGİT İstabnul Zirvesi`nde önerdiği *Güney Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Paktı* aynı yılda yapılan NATO Zirvesi`nde aynı içerikte bu sefer Kafkasya İşbirliği Forumu adıyla desteklenmiştir. Bunun için bkz: C.Mezahiroğlu, "Kreml Qafqazda sabitliyin olmasinda maraqlı deyil", *Ayna,* 18.09.2004.

"...Batılılar olarak bizim Kafkasya`ya yönelik görevimiz, bölgedeki ulusal kimlik dinamiklerinin yapıcı doğrultulara kanalize olmasını sağlamaktır. Öyle ki, bu süreç, zamanla buradaki halkların kimliklerini, devamlılıklarını ve bekalarını güçlendirecek bir bölgesel işbirliğine katkıda bulunacaktır." [571]

Öte yandan Washington`a yerleşik *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü*`nden Viladimir Socor bu konuda önemli ipuçları vermektedir:

"...İlk dönemlerde Batı, Güney Kafkasya bölgesini Avrupa ve Asya`yı ayıran hat olarak görüyordu. Son dönemlerde bu yaklaşım tarzı değişmiştir. Nedeni, üç etkene bağlıdır: Rusya`nın nüfuzunun azalması, Batı`nın gelecek enerji kaynaklarının anahtarı olan Hazar havzasının büyük miktarlarda doğal kaynaklarının tespit edilmesi ve terörizm karşıtı operasyonların bölgede oynamış olduğu rol."[572]

Batıdan gelen bu şekildeki cesaretlendirici söylemler doğal olarak Bakü`nün dış politikadaki kararverme süreçlerini etkilemektedir. Ayrıca, Güney Kafkasya`nın özerkleşmesine yönelik bu tür motivasyon süreçlerinin kimi zaman zımni, kimi zaman ise açık şekilde kurumsal destek veya önerilere dönüşebildiği de görülmektedir. Örneğin, 1999 AGİT İstanbul Zirvesi`nin hemen arkasından Ocak 2000`de Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel tarafından "Azerbaycan+Ermenistan+Gürcistan+AGİT" formülüyle *Kafkasya İstikrar Paktı* önerilmiştir. Şöyle ki, 15 Ocak 2000 tarihinde Tiflis'i ziyaret eden Demirel, Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze ile yaptığı basın toplantısında AGİT'in gözetimi altında "Kafkasya İstikrar Paktı" kurulmasını teklif etmiştir.[573] Arkasından Demirel, 24-25 Ocak tarihlerinde yapılan BDT Toplantısı öncesi

---

[571] Zbigniew Brzezinski, "The Caucasus and New Geo-political Realities: How the West Can Support the Region?", *Diplomatiya Alemi,* Sayı 3, 2003, s.164

[572] *AZERBAIJAN International,*< http://azerbaijan.news.az/cgi-bin/azerbaijan.cgi?genish=6582> 24.04.2004.

[573] Hasan Kanbolat, "Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın Önerdiği "Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu" Nedir?", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2476&kat1=&kat2=2>14.08.2008.

ABD, Batı Avrupa ve bölge ülkeleri liderlerine birer mektup göndererek "Kafkasya İstikrar Paktı" önerisine destek istemiş ve paktın neden gerektiğini anlatmıştı. Sözkonusu girişime ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan`dan olumlu yanıt gelmişti. Zira bu öneriden yola çıkılarak Avrupa Birliği ve AGİT yetkilileri, AB`ye bağlı Brüksel`e yerleşik *Avrupa Siyasi Etütler Merkezi`ni* (ASEM) Güney Kafkasya`ya yönelik yeni bir formül geliştirmekle görevlendirmiştir. Michael Emerson başkanlığında adı geçen merkezce 1999-2002 yılları arasında sürdürülen çalışmalar sonucunda Güney Kafkasya ülkelerinin entegrasyonuna yönelik çeşitli öneriler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda 2000-2001 döneminde Almanya`nın Bohum ve Berlin kentlerinde Güney Kafkasya ülkelerinin üst düzey yetkililerinin katılımıyla konferanslar da düzenlenmiştir. 4 Temmuz 2000'de Berlin'de düzenlenen konferansta konuşan Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer ve 27 Temmuz'da Şevarnadze ile Londra'da görüşen İngiltere Başbakanı Tony Blair Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi girişimlerini desteklediklerini açıkça ifade etmişlerdir.[574] Öte yandan ASEM yöneticilerince çeşitli delegasyonlar oluşturularak üç bölge ülkesinin liderleri ile bireysel diyaloglar kurulmaya çalışılmıştır.[575]

Diğer taraftan 1999 yılında (NATO) Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi kapsamında Güney Kafkasya ülkeleri ile işbirliğini geliştirmek amacıyla Özel Çalışma

[574] Hasan Kanbolat ve Gökcen Ekici, "21.Yüzyıl Başında Kafkasya'da İşbirliği Arayışları ve Ekonomik Boyutları", *Jeoekonomi,* cilt 2, sayı 2-3,Yaz/Sonbahar 2000, s.34

[575] Ali Abbasov ve Harutiun Xaçatryan, "Qarabağ Münaqişesinin Helli Variantları: İdealar ve Reallıq", <http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az&item=20031003132559665> 27.08.2006

Grubu oluşturulmuştur.[576] Zaten kısa bir süre sonra – 2001 yılında NATO dönem Genel Sekreteri Lord George Robertson, Güney Kafkasya ülkelerini ima ederek şunları söyleyecekti:

"...NATO açısından Kafkasya`nın önemi sadece tarihsel ya da ekonomik potansiyeli ile ilgili olmayıp, aynı zamanda Avro-Atlantik alanda istikrara ve güvenliğe katkısı açısından da değerlendirilmektedir." [577]

Şunu da belirtmek gerekir ki, gözlemlendiği kadariyle Azerbaycan`ın yanı sıra diğer bölge ülkeleri olan Ermenistan ve Gürcistan`ın da Güney Kafkasya işbirliğine ilgisiz kaldıkları söylenemez. Her ne kadar, son dönemlerde Gürcistan`da gerek resmi, gerek çeşitli toplumsal ortamlarda Karadeniz bölgesel kimliğine öncelik verilse de, özellikle eski Devlet Başkanı Şevardnadze`nin yönetimde bulunduğu sıralarda Tiflis Güney Kafkasya işbirliğine yönelik aktif politika izlemiştir.[578] Örneğin, Şevardnadze biraz daha eski bir tarihte – 1990`lı yılların başlarında siyasi literatüre *Kafkasya Benelüksü* kavramını sokmuştur. Böylece, Şevardnadze bölge ülkeleri arasında çeşitli açılardan entegrasyonu gereklli buluyordu. Nitekim Şubat 1993`te Azerbaycan`a yapmış olduğu resmi ziyaret sırasında H.Aliyev`le imzaladığı antlaşmada "*bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulmasına önem verileceği*" vurgulanmakta idi. [579]

Öte yandan özellikle Koçaryan döneminde Ermenistan`ın kendine özgü bir biçimde Güney Kafkasya`da belirli güvenlik yapılanması için önerileri olmuştur. Bu

---

[576] Aybeniz Rüstemova, "Müsteqillik Sonrası Cenubi Qafqaz ve Merkezi Asiya Regionunda Tehlükesizlik ve Emekdaslıq Sahesinde İnteqrasiya Prosesleri", *Qloballasma Prosesinde Qafqaz ve Merkezi Asiya: İqtisadi ve Beynelxalq Münasibetler II. Beynelxalq Konqresi*, Qafqaz Universiteti, Bakı, 02-05 May, 2007, s. 1000-1005.
[577] *Xalq*, 17.01.2001. Aktaran: A.Rüstemova, a.g.m.
[578] Lili Di Puppo, "The South Caucasus countries and the ENP: Three different paths to Europe?", <http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=287> 08.01.2007
[579] Abbasov ve Xaçatryan, a.g.m.; Kamil Ağacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", Avrasya Dosyası, Cil 7, Sayı 1, (ilkbahar) 2001, s.322.

kapsamda ilk öneri Dışişleri eski Bakanı Vartan Oskanyan tarafından Mart 1999`da Londra'da *The Royal Insitute of International Affairs'de* düzenlenen toplantıda dile getirilmiş ama pek önemsenmemiştir. Bu öneriye göre, Moskova, Ankara, Tahran ve üç Güney Kafkasya cumhuriyeti arasında "Bölgesel Güvenlik ve İşbirliği Paktı" oluşturulacaktı.[580] Daha sonra Mayıs 2000`de bu sefer Ermenistan eski Devlet Başkanı Robert Koçaryan "3+3+2" formülü ile Güney Kafkasya ülkeleri, RF, İran, Türkiye, ABD ve Avrupa Konseyi`nden (AK) oluşan bir işbirliği yapılanması önerecekti. İşin ilginci Türkiye, ABD ve İran bu öneriyi desteklerken[581]; Ermenistan`ın siyasi-askeri müttefiki RF buna karşı çıkmış, ABD, Türkiye ve AK`nin sözkonusu yapılanmadan çıkarılarak "3+2" (Güney Kafkasya ülkeleri, RF ve İran) formülünde israr etmişir. [582]

2) Bölge Faktörü ve Azerbaycan Kimliği Arasındaki Örtüşmeler

Yukarıda betimlenmeye çalışılan olgusal tablo, Azerbaycan`ın kimlik özellikleri çerçevesinde yeniden okunursa, önemli örtüşmelerin bulunduğu gözlemlenebilecektir. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı üzere, 1918`de ulus devlet inşa edildikten sonra Kafkasya merkezli bölgeselcilik anlayışı Azerbaycan dış politikasında önemli yer tutmuştur. Çarlık Rusya`sının dağılmasını takiben ilk başlarda Kuzey ve Güney Kafkasya bölgelerini de kapsayan bu anlayış, Sovyet yönetiminin kurulmasıyla Kuzey Kafkasya`nın doğrudan Merkez`e bağlanması sonucunda mevcut "gerçeklikler"e uygun

---

[580] *Nezavisimaya Gazeta,* 19.01.2000

[581] 21 Mayıs 2000`de Erivan'ı ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Mürteza Sermedi bu öneriyi beğendiklerini ifade etmiştir. Bkz: *Yeni Musavat,* 30.04.2000; <www.rfrl.org.news> 23.05.2000. Tahran ayrıca, Mart 2003`te ABD`nın Irak operasyonunu başlatmasının hemen ardından Nisan 2003`te Güney Kafkasya ülkeleri ile beraber Türkiye ve Rusya`yı ziyaret ederek yeni güvenlik yapılanması için nabız yoklamaya çalışmıştır. Bkz: Elkhan Mehtiyev, "Perspectives of Security Development in the South Caucasus", <http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/10_ssg_10_meh.pdf> 15.08.2008

[582] Abbasov ve Xaçatryan, a.g.m.

olarak üç bağımsız devletten oluşan Güney Kafkasya bağlamına odaklanma durumunda kalmıştır.[583] Diğer bir deyişle, Azerbaycan siyasi kültürüne Güney Kafkasya kavramı yerleşmeye başlamıştır. Tarihsel koşullara bağlı olarak kimi zaman Zagafgaziya, kimi zaman Transkafkasya ya da Mavera-yı Kafkasya olarak tanımlanan bu yaklaşım, Azerbaycan kimliğinin pragmatist ve dengeleyici doğasıyla önemli ölçüde paralellikler arz etmiştir.

Azerbaycanlı tarihçi-siyasetbilimci İbrahimli`ye göre, Kafkasya işbirliğinin düşünsel temelleri 1915 yılında Osmanlı Askeriyesinden Mareşal Fuat Paşa`nın teşvikiyle İstanbul`da Kafkasyalı mühacirleri bir araya getiren *Kafkasya Komitesi*`ne dayanmaktadır.[584] Temel sloganı *Özgür Kafkasya* olan sözkonusu komitenin kuruluş ihtiyacı günümüz açısından değerlendirilirse, önemli amaçlarından birinin hiç kuşkusuz o dönemde bölge için tehdit kaynağı olmayı sürdüren Çarlık Rusyası`na karşı bir baskı unsuru oluşturmak olduğu anlaşılacaktır. Ama kısa bir süre sonra Kafkasya merkezli bölgeselcilik bilincinin Azerbaycan`da geniş yankı bulduğu, hatta kimi yerel niteliklerle İstanbul`da başlatılan girişimin ötesine geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla, (Güney) Kafkasyalılık bilincinin geliştirilmesine yönelik süreçte bir noktadan sonra Azerbaycan,

[583] Tabii ki, gerek Bolşeviklerin kontrolü ele geçirmesiyle Türkiye ve Batı`ya yerleşen Kafkasyalı siyasi mühacirlerin, gerek Sovyetlerin çözülmesini takiben özellikle Çeçen lider Cevher Dudayev`in girişimiyle geliştirilmeye çalışılan *Kafkasya Evi* projesini unutmamak gerekecektir. Sözkonusu proje, tarihsel olarak Kuzey ve Güney Kafkasya halklarını tek çatı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Fakat Sovyetlerin kurulmasından sonra Kafkasya kökenli mühacirlerin farklı ülkelerdeki örgütlenmeleri ya da SSCB`nin çözülmesiyle 1990`ların başındaki bir takım hareketlenmeler dışında, bizzat bölgenin içinde gerçekleşmediğinden daha çok söylemsel düzeyde kalmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Nazım Cafersoy, "Tarihte "Kafkas Evi" Girişimleri ve Türkiye", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM),* <http://www.turksam.org/tr/a1459.htm>12.05.2008

[584] Haleddin İbrahimli, *Azerbaycanın Siyasi Mühacireti*, Elm Neşriyyatı, Bakı, 1996, s. 159-173; Haleddin İbrahimli, "Kafkas Evi'ne Kareden Bakarken", *Muhalefet,* 22 Şubat 1997. Ayrıca bkz: Ramiz Mikayıloğlu, "Qafqaz hemişe sülh ve emin-amanlıq arzulayıb", *Xalq Cebhesi,* 19.08.2008.

Osmanlı Devleti`nin bölgedeki misyon takipçiliğinden ziyade, kendi bekası açısından gerekli bulduğu için bu konuya önem vermiştir.

Öte yandan ilginçtir ki, bu dönem aynı zamanda Azerbaycan ulusal kimliğinde *Türkçülük* sütununun güçlü olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu nedenle, İstanbul`da başlayan Kafkasyalılık yaklaşımının *Türkçülük* üzerinden Azerbaycan`a kanalize edildiği belirtilebilir. Bununla birlikte, 1918`de Azerbaycan`da ulus devlet kurulunca güncel politik koşullar karşısında Kafkasya oluşumunun gerekliliği *Azerbaycancılık* fikrinin pragmatist ve dengeleyici ruhuyla yerelleştirilmiştir. Zira (yukarıda) II. Bölüm`de de belirtildiği gibi, Azerbaycan`ın en yakın müttefiki olan Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı`ndan yenilgiyle ayrıldıktan sonra, Azerbaycan`ın yeni yeni oluşmaya başlayan siyasi kararverme mekanziması özellikle kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı Kafkasya işbirliğine daha sıkı sarılmak durumunda kalmıştır. Bu seçim aynı zamanda I. Dünya Savaşı`nı takiben Kafkasya şemsiyesi altında İtilaf devletlerinden belirli bir garanti sağlayabilme öngörüsünün de bir parçasıydı. Başka bir deyişle, dış politik kaygılar sonucunda Kafkasya oluşumunun güçlendirilmesi artık bizzat Azerbaycan`ın kendi siyasi gündeminin ana maddesine dönüşüvermiştir. Bu dönem, aynı zamanda Azerbaycan kimliğinde *Türkçülük* sütununun belirli düzeyde kendi kabuğuna çekilmesi ve *Azerbaycancılık* sütununun ön olana çıkışına tanıklık etmekteydi. Nitekim bu gerçeklikten yola çıkılarak, dış politikada diğer iki bölge ülkesi olan (Ermenistan ve Gürcistan) ile dengeli ve işbirliği amaçlı yaklaşımın tercih edilmesi, Azerbaycan kimliğinin iç politikaya yönelik çeşitli etnik ve dinsel azınlıkları kapsayan özelliğini ve içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre sahip olduğu ileri düzey tolerans kapasitesini - başka bir deyişle, *Azerbaycancılık* fikrini önemli ölçüde beslemiştir.

SSCB`nin çözülmesini takiben, özellikle de Elçibey yönetimi döneminde *Türkçülük* sütununun ön plana çıkmasıyla Azerbaycan`ın, içinde bulunduğu bölgesel yapıya yönelik yaklaşımı da etkilenmiştir. Kuzey ve Güney bölümleri kapsamak üzere Kafkasya merkezli bölgeselcilik yaklaşımı yeniden güncellik kazanmıştır. İlginçtir ki, Ermenistan`la yaşanılan Dağlık Karabağ çatışmasının en şiddetli aşamalarına denk gelen bu dönemde bile Azerbaycan`da Kafkasya işbirliği düşüncesi önemini kaybetmemiştir. Bu nedenle olacak ki, 25-27 Ocak 1992'de, Bakü'de yapılan Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi (AHCep) kurultayında kabul edilen programda "Kafkaslarda gerginlik kaynaklarını görüşmeler aracılığı ile çözmek; demokrasi, özgürlük ve emperyal güçlere karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi yapan Kafkasya halkları ile karşılıklı dayanışmada bulunmak, ayrıca onlarla ekonomik, kültürel ve diğer yönlerde işbirliği yapmak amacıyla Kafkas Evi kurmak" amacından bahs edilmekte idi.[585]

1990`ların başından itibaren Kafkasya Evi düşüncesi giderek iyice belirginleşmeye, siyasal nitelik kazanmaya başlıyordu. O kadar ki, 4-6 Eylül 1992'de Çeçenistan'ın başkenti Groznı'da Kafkas halkları temsilcilerinin bir toplantısı gerçekleşmiş ve burada Kafkasya Devletleri Konfederasyonu oluşturulmasının gerekliliği gündeme getirilmiştir. Çeçenistan lideri Cevher Dudayev`in başkanlığında yapılan bu toplantıda Gürcistan`dan Devlet Başkanı Zviad Gamsahurdia, Azerbaycan`dan ise Devlet Başkanı Danışmanı Arif Hacıyev katılmıştır.

Şunun hemen altını çizmek gerekir ki, bu dönemde RF faktörü; gerek Azerbaycan, gerek Gürcistan, gerek Çeçenistan kimliğini motive eden önemli bir (ortak)

[585] *AHC Meramname ve Nizamnamesi,* I. Siyasi Bölüm, 8. madde, s. 7-8, Bakü, yy., 1992; Aktaran, Cafersoy, a.g.m.

Öteki idi. Nitekim Nazım Cafersoy`un da dikkat çektiği üzere bu dönemde ileri sürülen Kafkasya Evi girişimi daha çok RF`nin bölgedeki etkinlik çabalarını sınırlandırmaya yönelik idi.[586] Doğal olarak bu girişim(ler) Kremlin tarafından önemli bir meydanokuma olarak görülmüştür.

Sonuç itibarıyla Elçibey döneminde *Türkçülük* merkezli Azerbaycan kimliği, hedeflenen Kafkasya işbirliğini bir noktada Rusya karşıtlığına dönüştürmüştür. Ulusal kimlik söylemleri sertleştikçe, bölgeye yönelik Kremlin`le işbirliği olanakları da daralmıştır. Oysa Haziran 1993`te yönetime gelen H.Aliyev Kafkasya gerçeğine önem vermekle birlikte, daha çok Güney Kafkasya`ya yoğunlaşarak ilk kertede RF`nin endişelerini gidermeyi başarmıştır. Başka bir deyişle, Elçibey`in maksimalist yaklaşımından farklı olarak, Aliyev, Kuzey Kafkasya`nın uluslararası belgelerle RF`nin egemenliği altında olduğu gerçeğine büyük önem vermiştir. Öte yandan, dengeleyici niteliğe sahip *Azerbaycancılık* fikrinin ön plana çıkmasından kaynaklanmış olacak ki, Aliyev`in Güney Kafkasya yapılanmasına yönelik yaklaşımı Rusya karşıtlığı üzerine ayarlanmış bir politika değildi. Nitekim 1999`da önermiş olduğu *Güney Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Paktı`nda* Kremlin`in de katılımı unutulmayacaktı.

[586] Cafersoy, a.g.y.

II. Dış Politikada Kavramsal ve Uygulamalı Güvenlik Yaklaşımları

A. Azerbaycan`ın Ulusal Güvenlik Belgesi

Bazı uzmanlara göre çağdaş siyasi kültürde bir ulus devlet için Anayasa`dan sonra en önemli temel kaynak, ulusal güvenliği içeren belge(veya doktrin)dir.[587] Tarihsel olarak ilk defa endüstrileşmiş Batı ülkelerinde geliştirilen ulusal güvenlik belgeleri daha sonra diğer ülkelerce de şu veya bu şekilde uygulanagelmiştir. Azerbaycan`ın bu konudaki girişimleri bağımsızlıktan yaklaşık 16 sene sonra - 2007 yılında gerçekleşmiştir.[588]

23 Mayıs 2007`de Azerbaycan Devlet Başkanı İ.Aliyev`in imzalamış olduğu kararname ile Ulusal Güvenlik Belgesi`nin (*Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası*) kabul edildiği açıklanmıştır.[589] Kararnamede "*Dünyada başgösteren hızlı değişimler ortamında farklı-farklı devletlerin ve genelde insanlığın terör, etnik bölücülük ve çatışmalar, ulusötesi organize suçların artması, kitle imha silahlarının yayılması, doğal kaynakların tükenmesi, dünya nüfusunun hızla yükselmesi ve ktlesel iltica, çevre kirliliği vb. tehlikelerin ortaya çıktığı*" gerekçesi ile güvenlik risklerinin belirlenmesi, önlenmesi ve ortadan kaldırılması amacıyla sözkonusu belgenin kabul edildiği dile getirilmiştir.[590]

---

[587] Teymur Huseyinov, "Towards Crafting A National Security Doctrine in Azerbaijan", *Central Asia-Caucasus Institute,* <http://www.cacianalyst.org/?q=node/1008>03.26.2003

[588] Sovyet sonrası ülkelerin tarihsel açıdan bu konudaki uygulamaları farklılık arz etmektedir. Örneğin, Ermenistan kendi Ulusal Güvenlik Strateji Belgesini Azerbaycan`dan sadece 1 ay once kabul etmiştir. RF 2000`de, Gürcistan ise 2005`te kabul etmiştir. Bkz: Zaur Şiriyev, "Ermenistan'ın Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ve Dış Politika Yansımaları", <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=269> 12.05.2007; <http://www.russiaeurope.mid.ru/russiastrat2000.html>12.05.2007; <http://www.president.gov.ge/others/dem_transform_3.pdf>12.05.2007

[589] <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=00&article_id=20070524120204931> 24.05.2007

[590] *Azerbaycan,* 23.05.2007

Yapısal olarak Ulusal Güvenlik Belgesi *Giriş* ve *Sonuç* bölümleri dışında 4 ana bölümden oluşmaktadır: 1) Güvenlik Ortamı; 2) Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ulusal Çıkarları; 3) Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ulusal Çıkarlarına Yönelik Tehditler ve; 4) Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Politikasının Ana Doğrultuları.[591]

Genel hatlarıyla değerlendirilirse, belgede dikkat çeken en önemli husus *devletin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve demokratik kalkınmasını sağlamak amacıyla* stratejik seçim olarak *Avro-Atlantik alana entegrasyon* ve *dengeli dış politikanın* vurgulanmasıdır.[592] Başka bir deyişle, Belge`nin genel ruhunun hemen hemen bu ölçüt üzerine inşa edildiği belirtilebilir.

Genelde ihtiyatlı bir dille yazıldığı anlaşılan Belge`de Azerbaycan`ın Doğu ve Batı`nın kesiştiği coğrafyada yerleştiğine dikkat çekilerek bu nedenle birçok medeniyetlerin olumlu yönlerinin bir araya geldiği ifade edilmektedir. Bunun hemen arkasından Azerbaycan`ın Avro-Atlantik güvenlik yapısının ayrılmaz halkası olduğu vurgulanmakta, öte yandan İslam dünyasının kültürel miras ve düşünce yapısını paylaştığı belirtilmektedir. [593]

Ülkenin coğrafi konumundan kaynaklanan bu tür olumlu özelliklerin yanı sıra yine coğrafyaya bağlı bir takım sorunların olduğu da ifade edilmekte ve bunların başında Ermenistan tarafından yapılmış olan askeri saldırının geldiği belirtilmekte ve bu

[591] Belgenin tam metni için bkz: <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=04&article_id=20070524121102090> 24.05.2007
[592] Ag.y., *Giriş bölümü.*
[593] Bkz: *Güvenlik Ortamı bölümü.*

saldırılar sonucunda toprak bütünlüğünün bozulması, çok sayıda insan kaybı, bir milyona yakın mülteci sorunu, ekonomik krizler gibi olgular eklenmektedir.[594]

Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ulusal Çıkarları bölümünde genel olarak Azerbaycan halkının siyasi, ekonomik, sosyal ve diğer alanlarda kalkınmasını sağlayan faktörlerle beraber, "*Azerbaycancılık ideasının teşvik edilmesi"* ve *"dünya Azerbaycanlılarının paylaştığı değerlere dayanan ulusal kimliğin (özünemahsusluk) ve dayanışmanın güçlendirilmesi"* hususunun vurgulanması dikkat çekmektedir.[595]

*Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ulusal Çıkarlarına Yönelik Tehditler* başlığını taşıyan üçüncü bölümde, Ermenistan`ın Azerbaycan`a yönelik saldırısının büyük siyasal ve sosyal sorunlar yarattığı belirtilmekte ve bu sorunun Azerbaycan`ın ulusal çıkarlarına yönelik en ciddi tehdit olduğunun altı çizilmektedir.[596]

Dikkat çeken en önemli hususlardan biri de hiç kuşkusuz *Avrupa ve Avro-Atlantik Yapılarına Entegrasyon* alt-başlığında verilmektedir. Buna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti; Avrupa ve Avro-Atlantik alanda istikrarsızlıkların, çatışmaların ve tehditlerin ortadan kaldırılması doğrultusunda NATO ile beraber çalışmakta ve güvenliğin bölünmezliği ilkesine aykırı olabilecek coğrafi ve siyasi ayrımcılık gözetilmeksizin Avrupa`da ve yerleşmiş olduğu bölgede tek güvenlik sisteminin kurulması yükünü paylaşmak durumundadır. [597]

Öte yandan 4. bölümün diğer ilgili alt-başlıklarında zımni ve açık şekilde Azerbaycan`ın komşu ülkelerle ilişkileri ve içinde bulunduğu bölgeyle ilgili önemli

[594] A.g.y.
[595] Bkz: *Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ulusal Çıkarları bölümü.*
[596] Bunun dışında diğer önemli tehdit kaynakları olarak terörizm, bölücülük, ekonomik, askeri ve siyasi bağımlılık, kitle imha silahları, bölgesel çatışmalar ve ulusötesi organize suçlar ve çevre sorunları gibi hususlar gösterilmiştir. Bkz: *Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ulusal Çıkarlarına Yönelik Tehditler bölümü*
[597] Bkz: *Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Politikasının Ana Doğrultuları bölümü.*

hususlar yer almaktadır. Örneğin, BDT çerçevesinde öngörülen işbirliği aynı zamanda RF ile ilişkilere de ışık tutacak niteliktedir. Buna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti BDT çerçevesinde işbirliklerinin genişletilmesinde ilgili olmakla beraber, üye ülkelerle ekonomik, siyasal, hukuksal ve insani konularda ilişkilerin *ikili* esasta geliştirilmesini tercih etmektedir.[598]

Yine aynı bölümde RF ve İran`la ilişkilere üstüörtülü şekilde göndermede bulunulduğu anlaşılan hususlara yer verilmektedir:

"...Bölgede barış ve istikrarı sağlamak için Azerbaycan Cumhuriyeti bir dizi adımların atılmasını önemli bulmaktadır. Öncelikle bölge, kitle imha silahlarından arındırılmalıdır. Nükleer silahların yayılmamasını öngören uluslararası hukuk normlarına uygun olarak hem bölgesel, hem uluslararası düzeyde istikrarın sağlanması ve güçlendirilmesi gerekli koşullardandır. Bölgede dış askeri güçlerin bulunmaması bölgesel güvenliğe olumlu katkıda bulunabilir. Bölgesel güvenlik bölge ülkelerinin karşılıklı olarak egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tanıması, militarist ve saldırgan politikadan uzak durması yoluyla sağlanmalıdır." [599]

Görüldüğü üzere yukarıdaki paragrafta iki ana konuya dikkat çekilmekte: kitle imha silahları ve bölgede askeri güçlerin bulundurul(ma)ması. Nitekim birçok yorumcuya göre burada son dönem İran`la Batı (ABD) arasında ciddi gerginliğe neden olan nükleer program ve RF`nin Ermenistan`daki askeri üsleri kastedilmektedir.[600]

İlerleyen bölümlerde ise RF ve İran`la ilişkiler konusunda daha açık fikirler yer almaktadır. Buna göre, Azerbaycan ile RF arasında mevcut olan ilişkiler bölgenin istikrarı ve kalkınması için önemli faktördür. Diğer taraftan, İran`la ilişkilere büyük

[598] Bkz: *Uluslararası örgütlerle işbirliği (4.1.4) alt-başlığı*
[599] Bkz: *Bölgesel işbirliği ve ikitaraflı ilişkiler (4.1.5.) alt-başlığı*
[600] Cesur Sümerinli, "Milli Konsepsiya Milli Tehlükesizliyimizi Eks Etdirirmi?", *Ayna,* 28.05.2007

önem verildiği belirtilerek, iki ülke arasında tarihsel ve kültürel alanlarda zengin ortak mirasa dikkat çekilmektedir.[601]

Azerbaycan`ın Ulusal Güvenlik Belgesi`nde en açık dille yazılan, bu nedenle de Bakü`nün dış politikadaki güvenlik odaklı bakış tarzını en yalın biçimde yansıtan bölüm, hiç kuşkusuz Türkiye ve Gürcistan`la olan ilişki düzeyini anlatan bölümdür:

"...Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki üç taraflı stratejik ortaklık ve genişleyen işbirliği bölgede istikrar nedenidir... Azerbaycan Cumhuriyeti`nin bağımsızlığını tanımış ilk devlet olan ve bölgede barış ve istikrarın sağlanmasında özel rol oynayan Türkiye ile bütün alanlarda çokyönlü ilişkiler son derece önemlidir. Etnik, kültürel ve dilsel açıdan sıkı şekilde bağlı olan ülkelerimiz arasında karşılıklı ilişkiler stratejik işbirliği düzeyinde daha da genişlemekte ve derinleşmektedir.... Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Gürcistan ile işbirliğinin ve ortaklğının çokyönlü gelişimi ülkemiz için büyük önem taşıyan konulardan biridir." [602]

Daha da önemlisi, ilerleyen alt-başlıkta Azerbaycan`ın ABD ile stratejik ortak olduğu eklenmekte; Baltık, Doğu ve Güney-Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ile enerji güvenliğinden siyasi ilişkilere kadar geniş alanda sürdürülen işbirliklerine değinilmektedir.[603]

Bahse konu Ulusal Güvenlik Belgesi (bu çalışmanın yazıldığı sıralarda) oldukça kısa bir süre önce kabul edildiğinden, bununla ilgili çeşitli toplumsal, siyasal ve akademik ortamlardaki tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Yapılan tartışmalar iki temel doğrultuda sürdürülmektedir: teknik açıdan ve içeriksel açıdan.

Teknik açıdan sözkonusu Belge`nin kabul edilme biçmiyle ilgili Azerbaycan`ın çeşitli toplumsal-siyasi kesimleri arasında fikir farklılığının ortaya çıktığı görülmüştür.

---

[601] Bkz: *Bölge ülkeleri ile işbirliği (4.1.5.1) alt-başlığı*
[602] A.g.y.
[603] Bkz: *Bölge dışı ülkeler ile işbirliği (4.1.5.2) alt-başlığı*

Şöyle ki, özellikle muhalif kesime yakın veya bizzat muhalif kesimin içinden kimilerine göre sözkonusu belgenin Devlet Başkanı tarafından kabul edilmeden önce Milli Meclis`e (Parlamento) gönderilerek paralementer ortamda tartışılması gerekiyordu.[604]

Öte yandan iktidar temsilcileri veya tarafsız kesimden birçok kişi bunu kabul etmemektedir. Örneğin, Milli Meclis Başkan Yardımcısı ve Meclis Savunma ve Güvenlik Daimi Komisyon Başkanı Ziyafet Askerov bu tür kararların anayasal olarak zaten Devlet Başkanı`nın yetkisinde olduğunu dile getirmitşir. Aynı şekilde millet vekili Zahid Oruc, Yüksek Baş Komutan (*Ali Baş Komandan*) sıfatıyla Devlet Başkanı`nın pekala bu tür belgeleri kabul edebileceğini açıklamıştır.[605]

Belge`nin içeriği üzerine yapılan tartışmalar ise daha renklidir. Bir gruba göre, Belge`de Avro-Atlantik alana entegrasyon gösterilse de, bu, örneğin, (gelecekteki üyelik sorunu bağlamında) NATO`yu tatmin edecek düzeyde değildir, üstelik, *dengeleme* (*balanslı harici siyaset*) politikasından vazgeçilmediği görülmektedir. Öte yandan, NATO ile sürdürülen Bireysel Ortaklık Eylem Planı`nda (*Individual Partnership Action Plan*-IPAP) hazırlanacak olan Ulusal Güvenlik Belgesi`nde tüm mevcut tehditlerin yer alması öngörülse de, bir takım "gerçek" tehditler gizletilmiştir. Örneğin, Ukrayna, Gürcistan ya da Baltık ülkelerinin ilgili belgelerinde bu tür tehditlerin açık şekilde verildiğine dikkat çekilmektedir. Yine bu gruba göre, sözkonusu Belge`de bölgesel istikrarın sağlanılması açısından RF`ye büyük rol biçilse de, Ermenistan`daki Rus askeri üsleri görmezden gelinerek asıl tehdit kaynağından uzaklaşılmıştır. İran konusunda da gerçek sorunun üzerine gidilmediği iddia edilmektedir. Bu kapsamda

[604] *Azadlıq*, 27.05.2007
[605] *Ayna,* 23.06.2007

mevcut Belge`nin nötr bir duruş sergilemeye çalıştığı ve bunu yaparken "dost"-"düşman" ayrımına gidilmeksizin bir çizgi benimsendiği öne sürülmektedir.[606]

Bakü adına bu şekilde ileri sürülen görüşlere ilk yanıt Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hazar İbrahim`den gelmiştir.[607] İbrahim`e göre Azerbaycan`ın Ulusal Güvenlik Belgesi`ni NATO veya daha kesin ifadeyle IPAP`ın taleplerine karşılık hazırlanan bir belge düzeyine indirmek doğru olmayacaktır, çünkü öncelikle sözkonusu belge bizzat Azerbaycan`ın kendi arzusu doğrultusunda geliştirilmiştir. Öte yandan, IPAP programında öngörülenler tamamen Azerbaycan`ın ulusal çıkarlarına uygun şekilde gerçekleştirilmektedir.

Ulusal Güvenlik Belgesi`nde gelecekte NATO`ya üyelik konusunun hangi düzeyde yansıtıldığı ve bu bağlamda dengeleme (*balanslı harici siyaset*) politikası sorunsalına gelince, resmi siyasi iradenin bizzat kendisiyle ona yakın (muhalif) çerve arasında farklı sesler duyulabilmektedir. İktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi`ne siyasi çizgi bakımından yakınlığı ile bilinen Ana Vatan Partisi`nin Milli Meclis`teki (Parlamento) temsilcisi Milletvekili Zahid Oruc`a göre adı geçen Belge, Azerbaycan`ın NATO`ya yolunu açmaktadır. Oruc`un Milli Meclis Savunma ve Güvenlik Daimi Komisyon üyesi olduğu gözönünde bulundurulursa, bu görüşün resmi siyasi iktidarın duruşu ile hangi düzeyde örtüşdüğü ilgi konusu olacaktır.[608]

---

[606] Sümerinli, a.g.m., *Azadlıq*, 27.05.2007
[607] *Ayna,* 01.06.2007
[608] Bu arada NATO Güney Kafkasya ve Orta Asya Özel Temsilcisi Robert Simmons kendisiyle yapılan bir söyleşide Ulusal Güvenlik Belgesi`nin Azerbaycan`ın önemli başarısı olduğunu belirtmiş ve bu belgenin ileride daha detaylı kavramsal çalışmalar için önemli temel olacağının altını çizmiştir. Bkz: <http://www.milaz.info/news.php?id=180> 27.09.2007

Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hazar İbrahim`in bu konudaki açıklamaları da bu açıdan önemli olsa gerek. O, Zahid Oruc`un ifade ettiklerini yorumlamak istemediğini belirterek aşağıdakileri eklemiştir:

"...Azerbaycan dış politikasının ana doğrultlarından biri Avro-Atlantik ve Avrupa yapılarına entegrasyondur. Azerbaycan bu isteğinde ısrarlıdır. Aynı zamanda, bu belgenin yazılmasında NATO devletlerinden uzmanlara da danışılmıştır. Diğer taraftan, bildiğiniz gibi, bu Belge`nin yazılması Azerbaycan-NATO ilişkilerinde (sadece) bir öge idi. Yani, NATO ile müzakerelerde toplum için açık bir konseptin olması esas husus olarak gerek Azerbaycan resmileri, gerek NATO resmileri tarafından her zaman vurgulanmıştır. Bu nedenle, tabii ki, bu (*Belge*) Azerbaycan-NATO ilişkilerine belirli ivme kazandıracaktır."[609]

Bu açıklamayla beraber, Azerbaycan`ın NATO`ya üyelik perspektifleri ile ilgili muhtemelen en kapsamlı yanıt, sözkonusu Belge`nin imzalanmasından yaklaşık dört gün önce bir Fransız gazetesi ile yapmış olduğu bir söyleşide Devlet Başkanı İ.Aliyev tarafından verilcekti. Ona göre;

"...resmi Bakü şimdilik Kuzey Atlantik İttifakı`na üye olmaya hazır değil. Biz NATO ile Barış için Ortaklık Programı`ndan Bireysel Ortaklık Eylem Planı`na kadar senelerdir işbirliği yapıyoruz. Geçtiğimiz yıl Ekim ayında ben NATO karargahında oldum ve orada çok yapıcı görüşmeler yaptık. Umut ediyoruz, bu ortaklık ve işbirliği devam edecek. Fakat şu veya diğer uluslararası örgüte katılım olacaksa, bu konuda karşılıklı şekilde anlaşılma sağlanılmalıdır. Bugün hem NATO, hem de bizim için ülkemizin buna hazır olmadığı açıktır." [610]

Ulusal Güvenlik Belgesi`nde "gerçek" tehditlerin gündem dışı bırakıldığını ve "dost-"düşman" ayırımının yapılmadığını öne süren iddialar karşısında da Bakü`nün duruşu büyük önem arzetmektedir. Özellikle, Ermenistan`da askeri üs bulundurduğu

---

[609] *Ayna,* 01.06.2007
[610] *Ses,* 19.05.2007*;* İnternet erişimi için bkz: <http://www.ses-az.com/aze/2007/05/19/read=6> 19.05.2007

gerekçesiyle RF`nin sözkonusu Belge kapsamında tehdit unsuru olarak ele alınmaması iddiasına karşın, Dışişleri Bakanlığı`ndan yapılan açıklamada "*bu tür stratejik kavramsal belgede Rusya`nın Ermenistan`da askeri üs bulundurmasının tekbaşına tehdit olarak gösterilmesinin gayri-ciddi olacağı, çünkü bu tür belgelerin esas amacının problemleri daha geniş açıdan tanımlamak olduğu, dolayısıyla bir alt-yapı dökümanı niteliği taşıdığı*" ifade edilmiştir. Ayrıca, sözkonusu açıklamada Gürcistan Ulusal Güvenlik Belgesi`nde RF`nin düşman devlet olarak gösterildiğine işaret edilerek, Azerbaycan`ın RF`yi düşman olarak görmediği belirtilmiş ve iki ülke arasında normal dostça ilişkilerin sürdüğü eklenmiştir.[611] Öte yandan bu tür belgelerin dinamik nitelik taşıdığı, dönemin koşullarına uygun olarak her zaman dönüştürülebilme olanağının bulunduğu ifade edilmiştir.

İran açısından ise özellikle de nükleer program bağlamında Devlet Başkanı İ.Aliyev`in açıklaması daha kapsayıcı görünmektedir. Mevcut sorunun askeri güç yolu ile çözümlenmesini kabul etmediğini açıkça belirten Aliyev, uluslararası hukuka uymak koşuluyla her bir ülkenin barışçıl amaçlar için nükleer enerjiden faydalanabileceğini dile getirmiştir.[612] Bu konuda ise uzman kuruluşların öneminin altını çizmiştir. Öte yandan sözkonusu nükleer programla ilgili uluslararası toplumun her hangi bir endişesinin olacağı takdirde bu endişenin giderilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.

[611] *Ayna,* 01.06.2007
[612] *Ses,* 19.05.2007

B. Farklı Güvenlikleştirme Gündemleri, Farklı Yoğunluklar: Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Çatışması`ndan Yansıyanlar

Bizim bir büyük derdimiz, problemimiz var: o da
topraklarımızın işgal altında kalmasıdır.
İ.Aliyev[613]

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması günümüzde Azerbaycan Devleti`nin, Azerbaycan toplumunun güvenlik gözlüğü sayılabilir. Deyim yerindeyse bu vaka, Azerbaycanlılar için "dost"la "düşma"nın sınava çekildiği yerdir. Zira 2007 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Belgesi`nin daha giriş bölümünde şöyle bir tümceye yer verilecekti:

"...Azerbaycan Cumhuriyeti`nin maruz kaldığı bu saldırı, onun şimdiki güvenliksiz ortamında ve ulusal güvenlik politikasının belirlenmesinde esas amildir." [614]

Bu tür bir yaklaşımın benimsenme nedeni oldukça açıktır. Doğrudan bir fiziksel saldırı ve toprak bütünlüğünün yaklaşık %20`lik bir kısmının işgale maruz kalması, ayrıca, bir milyona yakın insanın mülteci durumuna düşmesi hem resmi, hem de toplumun farklı kademelerindeki kesimlerini hemen aynı düzeyde etkilemektedir.[615]

---

[613] *Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyev`in Ağcabedi ictimaiyyeti ile görüşde nitqi*, <http://www.yap.org.az/az/index.php?nid=1326>19.01.2008

[614] *Milli Tehlükesizlik Konsepsiyası(tam metni),* <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=04&article_id=20070524121102090> 24.05.2007

[615] 1988-1994 arasında süren ve şiddete dönüşen Ermensitan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Çatışması sırasında maddi yıkımların yanı sıra yaklaşık 32 bin Azerbaycanlı yaşamını kaybetmiş, 1 milyon insan mülteci durumuna düşmüş, 50 bin kişi sakat kalmış, 5101 kişi kayb olmuştur. Bakü Ermenistan güçlerince işgal edilmiş toprakların boşaltılmasını ve barış ortamının inşa edilmesini öngören BM Güvenlik Konseyi kararlarının (822, 853, 874 ve 884) yerine getirilmediğini belirterek bu konuyu sık sık uluslararası gündeme taşımaktadır. Daha geniş bilgiler için bkz: Aygün Attar (Haşimzade), *Karabağ sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.155-156; Yashar T. Aliyev, "The Nagorno-Karabakh Question UN Reaffirms the Soverignty and Territorial Integrity of Azerbaijan", *Azerbaijan International,*< www.azer.com> Kış 1998; Human Rights Watch, *Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh,* New York, Washington, Los Angeles, London ve Brussels, 1994(Aralık), s. 16-18; Fırat Karabayram, *Rusya Federasyonu`nun Güney Kafkasya Politikası,* Lalezar Kitabevi, Ankara, s.243-247.

Başka bir deyişle, toplumun büyük çoğunluğu aynı görüşü paylaşmaktadır.[616] Bu nedenle, bir güvenlikleştirme sürecini tanımlamak açısından Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması vakası ilk kertede iyi bir örnek olarak görülmeyebilir. Ne de olsa, güvenlikleştirme sürecinin deyim yerindeyse, omurgasını oluşturan ikna etme/edilme kaygısı çok düşüktür. Fakat biraz geri plandan okuma yapılırsa, sözkonusu çatışma üzerinden kimi alt gündemlere içkin güvenlikleştirme süreçlerinin yaşandığı gözlemlenebilecektir. Burada örneklem olarak biri askeri, diğeri siyasi alandan olmak üzere iki güvenlikleştirme süreci genel hatlarıyla ele alınacak, bu süreçlerin Azerbaycan kimliği ile ilişkilerine değinilecektir. Bunlardan *birincisi,* Azerbaycan`ın Ermenistan`la savaş halinde olduğu gerçeğinden yola çıkılarak Bakü`nün savunma sanayii politikaları ve silahlanma harcamalarına ilişkin olup *askeri alana* tekabül etmektedir. *İkincisi* ise, yine Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının bir uzantısı olarak Bakü açısından özellikle son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye arasında Ermeni(stan) sorununa yönelik ortak bir politika geliştirmeyi meşrulaştıran söyleme odaklanıp *siyasal alana* ilişkindir.

1) Savunma Sanayii Politikaları ve Silahlanma Açısından Güvenlikleştirme Söylemleri: Bir Askeri Güvenlikleştirme Örneği

1980`lerin sonundan itibaren başlayan ve Ermenistan askeri birliklerinin Azerbaycan topraklarını işgaliyle devletlerarası savaş haline dönüşen Dağlık Karabağ

[616] Örneğin, 2006 yılında USAID (*United States Agency for International Development)* adına Azerbaycan`da kamuoyu araştırmaları uygulayan IFES`in sonuç bulgularına göre toplumun %64`ü Ermensitan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Çatışması`nı ülkenin en büyük problemi olarak görmektedir. Bkz: *Public Opinion in Azerbaijan 2006: Findings from a Public Opinion Survey,*<www.ifes.org> 18.11.2007

çatışması kapsamındaki şiddet olayları Mayıs 1994 Bişkek Anlaşması`yla yapılan ateşkesle durdurulmuş ve AGİT`e bağlı Minsk Grubu çerçevesinde sorunun barışçıl yollarla çözümlenmesi için uluslararası diplomatik girişim başlatılmıştır. Başarıyla çözüleceği taktirde bu vakanın, aynı zamanda başarılı arabulucu sıfatıyla AGİT`in "performans karnesine" yazılacak ilk not olabileceği öngörülüyordu. Ne var ki, ilk başlarda diplomatik girişimlere beslenilen umutların, 2000`lerin başından itibaren zayıfladığı görülmektedir. Kimi yazarlara göre Azerbaycan kamuoyu artık Minsk Grubu kapsamında sürdürülen görüşmelerin daha çok zaman kaybı veya zaman kazanma amacı taşıdığını düşünmektedir.[617] Nitekim siyasi iktidar da bu görüşe yakın olacak ki, Devlet Başkanı İ.Aliyev Azerbaycanlı diplomatlarla yaptığı bir görüşmede Bakü`nün halen diplomatik girişimlere önem verdiğini belirtmekle beraber "*Savaş daha bitmedi. Sadece ateşkes rejimi devam ediyor. Ermenistan bilmeli ki, ateşkese her an son verilebilir.*" diyecekti. [618] Aslında bu söylem, yaklaşık iki sene önce yine Devlet Başkanı İ.Aliyev`in Varşova`da yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi`nde yapmış olduğu açıklamadan üslup olarak çok daha sertti. Öyle ki, Aliyev sözkonusu Zirve`deki konuşmasında Azerbaycan`ın çatışmanın barışçıl yollarla çözümlenmesine hala sadık kaldığını, Azerbaycan`ın egemenliği altında olmak üzere Dağlık Karabağ`a en geniş özerklik statüsünün verilebileceğini dile getirmiştir.[619]

---

[617] Siyavuş Memmedzade, "Hazar Havzasındaki Ülkelerin Silahlanma Yarışı ve Azerbaycan Savunma Sanayiinin Önemi", *POLSAR: Politik-Strateşik Araştırmalar Uluslararası İlişkiler Dergisi*, <http://www.jeopolsar.com/05/18.htm>03.08.2007

[618] *525-ci Qezet,* 23.06.2007. İ.Aliyev bir başka konuşmasında ise şu açıklamada bulunacaktı : *Halkın sabrı sonsuza kadar değil. Barış görüşmeleri sonuç vermeyeceği taktirde, işgal altında kalan topraklarımızı diğer yollarla kuratacağız. Bu konuda tam hukuka sahibiz.* Bkz: *İki Sahil,* 16.07.2008.

[619] *Ekspress*, 17.05.2007

Bir genelleme yapılırsa, özellikle petrol gelirlerine paralel olarak Azerbaycan ekonomisi büyüdükçe, Dağlık Karabağ çatışmasına yönelik Bakü`nün söylemi sertleşmekte ve bu kapsamda savunma sanayii ve silahlanma politikalarına önem verilmektedir.[620] Karşılaştırmalı olarak Ermenistan ve Azerbaycan`ın 2003 yılından günümüze değin savunma bütçelerine bakılırsa bu eğilimi kolayca görmek mümkündür:[621]

Tablo 1: Azerbaycan ve Ermenistan`ın savunma bütçeleri (Mln. ABD doları ile)

Ülke adı	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
Azerbaycan	144[622]	247	321	662	941	1211[623]
Ermenistan	81	100	144	187	312	382

Daha da önemlisi 2005 yılında Savunma Sanayii Bakanlığı kurulmuş, adı geçen bakanlık bünyesinde üretim merkezleri oluşturulmuştur. 2007 yılından itibaren ilk üretime başlayan merkezlere artık devlet tarafından savunma siparişleri verilmeye başlamıştır. Öte yandan 2008 yılı devlet bütçesinde Savunma Sanayii Bakanlığı`na yaklaşık 70 milyon ABD doları civarında para ayrılmıştır.[624]

Bakü açısından bu tür politikalar ülkenin yaşamsal çıkarları açısından bir önceliktir. Zira İ.Aliyev bir konuşmasında şunları söyleyecekti:

---

[620] Azerbaycan ekonomisi 2005 yılında %25, 2006`da ise %35 hacminde büyümüştür. Bkz: <http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=14947> 14.07.2007; <http://www.yeniazerbaycan.com/print/6295.html> 15.03.2008

[621] Mikhail Barabanov, "Nagorno-Karabakh: Shift in the Military Balance", *Moscow Defense Brief*, <http://mdb.cast.ru/mdb/2-2008/item2/article2/> 25.08.2008

[622] Azerbaycan`ın resmi rakamlarına göre 135 milyon ABD dolarıdır.

[623] İ.Aliyev, konuşmasında bütcedeki savunma harcamalarına yeniden bakılabileceğini ve öngörülen tutarın 2 milyara çıkarılabileceğini dile getirmiştir. Bkz: "İki milyardlıq herbi büdce ne ved edir?*," Doktrina Jurnalistlerin Herbi Araşdırmalar Merkezi,* <http://azersayt.com/member.php?page=comments&member=milaz&newsid=2822> 06.05.2008

[624] a.g.m.

"...Ordumuzun teknik altyapısı güçlenmektedir. Bu alana çok büyük dikkat gösterilmektedir. Ordumuz için gerekli olan tüm ekipman, askeri teknoloji ve silah alınmaktadır. İmkanlarımız arttıkça, bunu daha geniş çapta gerçekleştireceğiz.... Orduya ayrılan harcamalar 4 yılda yaklaşık olarak 8 kere artmıştır. Bu da şunu gösteriyor: Biz ordunun güçlenmesine büyük önem veriyoruz. Çünkü savaş koşullarında yaşıyoruz, topraklarımız işgal altındadır. Savaş daha bitmedi. Sadece ateşkes rejimi sürmektedir. Bu nedenle biz herdaim orduya dikkat göstereceğiz. Bu, her bir yurttaşın görevi olmalı, ama öncelikle devlet bu görevi yerine getirmelidir ve biz de bunu yapıyoruz." [625]

Fakat biraz daha geniş açıdan bakılırsa, Bakü`nün tercih ettiği bu türden politikaların altında yatan tehdit faktörünü sadece Ermenistan`la sınırlamak pek kapsayıcı olmayacaktır. Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren RF`nin Ermenistan yanlısı politika izlediği konusundaki yargı genel Azerbaycan kamuoyu tarafından geniş şekilde paylaşılmaktadır. Zira belirli derinlikteki olgusal veriler bu yargıyı haklı çıkaracak niteliktedir. Bu konuda küçük bir parantez açmak gerekirse, aşağıdakilerin altı çizilebilir.

1991 yılından itibaren RF Ermenistan`ı gerek ekonomik, gerek askeri açıdan özel bir ilgiyle desteklemiştir. 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanan anlaşma şartlarına uygun olarak Ermenistan ve Azerbaycan silahlı kuvvetlerine eski SSCB varlıklarından 250 tank, 220, zırhlı araç, 285 topçu sistemi, 100 savaş uçağı ve 50 saldırı helikopterin verilmesi kararlaştırılsa da, kısa bir süre sonra RF Ermenistan'da konuşlanan askeri üslerinden 2/3'sini; 180 T-72 tankı, 60 BTR-60 ve BTR-70, 25 BRM-1K, 130 top ve havan topu onlarca *Osa, İgla* ve *Şilka* tipi hava savunma sistemlerini Erivan yönetimine

[625] "Haydar Aliyev adına Azerbaycan Ali Herbi Mektebinin növbeti buraxılışına hesr olunmuş tenteneli merasimde Azerbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Aliyevin nitqi" <http://www.yap.org.az/az/index.php?nid=952>23.06.2007

devretmiştir.[626] Ayrıca, askeri ilişkiler gerek teknolojik işbirliği, gerek hukuksal düzenlemelerle iyice güçlendirilmiştir.[627] Dahası, RF ve Ermenistan arasında imzalanan 21 Ekim 1994 ve 16 Mart 1995 tarihli anlaşmalar gereği Gümrü'de bulunan 102. Rus askeri üssüne yaklaşık 3.000 kişiden oluşan birlik, SU-27 savaş uçağı filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır.[628] Ayrıca, 2000'de taraflar arasında Gümrü'de konuşlanan Rus askeri üssünün gayrimenkulleri ile birlikte karşılıksız olarak 25 yıllığına RF'nin kontrolüne verilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Ermenistan, Rus sınır koruma kuvvetleri masraflarının sadece %30'unu karşılayacaktı. Tüm bunlara rağmen asıl skandal RF Devlet Düması Komite Başkanı Lev Rohlin`in açıklamasıyla patlamıştır. Rohlin`e göre Kremlin 1993-1996 yılları arasında illegal yollardan Ermenistan`a 1 milyar dolar tutarında askeri mühimmat sağlamıştır.[629] Azerbaycan`da gerek resmi, gerek çeşitli toplumsal düzeylerde sert tepki gören bu vaka, her şeyden önce AGİT Minsk Grubu çerçevesinde arabuluculuk yapan RF`nin rolünün sorgulanmasına neden olmuştur. Üstelik 2004 yılında RF Düması Başkanı Boris Grızlov`un Erivan`a ziyareti zamanı "*Ermenistan*

---

[626] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen Askeri İşbirliği", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (AZSAM)*,
<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=46> 24.03.2007

[627] Ortak Güvenlik Teşkilatı`nın üyesi olan Ermenistan örneğin, 'BDT Entegre Çalışmalarının Genel Yönleri Memorandumu veya 10 Şubat 1995'te 'Kollektif Güvenlik Anlaşması'na Üye Devletler Arasında Kollektif Güvenlik Konsepti" isimli belgeyi imzalamıştır. Ayrıca, BDT çerçevesinde 'Hava Savunma Sistemi Koordinasyon Komitesi' ve 'Askeri Teknik Komite' olmak üzere iki askeri organda temsil olunmaktadır. Öte yandan, 1992 yılına kadar eski Sovyetler Birliği'nin 7. Muhafız Ordusu`na bağlı 16. ve 17. Tümen Ermenistan'a devredilmiştir. Yine taraflar arasında 27 Eylül 2000'de 'Ortak Güvenliğin Sağlanması Açısından Ortak Askeri Birlikler/Güç Kullanılması Hakkında' anlaşma imzalanmıştır. Bkz: a.g.m

[628] Senan Necefov, "Cenubi Qafqazda silahlanma disbalansını kim yaradır?", *Kaspi,* 19.10.2007; Cabbarlı, a.g.m.

[629] Necefov, a.g.m. Ayrıca bu konuda bkz: Dmitri Trenin, "Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region", Bruno Coppieters (der.), *Contested Borders In The Caucasus,* Vubpress, Brussel, 1996, s.13-37.

Rusya`nın Güney Kafkasya`daki ileri karakoludur" açıklamasını yapması Azerbaycan toplumunda Kremlin`e yönelik mevcut kuşkulara önemi katkıda bulunmuştur. Tüm bunlar Bakü açısından önemli bir belirsizliğe neden olmuş olacak ki, İ.Aliyev bir konuşmasında ironik bir biçimde "*Biz artık ileri karakolla mı, yoksa onun efendisiyle mi diyalog kurmamız gerektiğini açıklığa kavuşturmalıyız*" açıklamasında bulunmuştur.[630] Nitekim Bakü açısından algılanan tehditin daha büyük fotografını ima edercesine İ.Aliyev bir Rus gazetesine verdiği röportajda önemli hususların altını çizecekti. O, RF Savunma Bakanlığı`nın Ermenistan`a 1 milyar dollar tutarında gizli yollarla askeri mühimmat sağlayarak mevcut askeri dengenin Ermenistan`ın lehine çevirdiğini, buna rağmen Ermenistan`ın Azerbaycan`a rakip olamayacağını ifade etmiştir.[631]

Azerbaycan tarafı ekonomik büyümenin de katkısıyla savunma politikalarını etkin şekilde geliştirse de, bölgedeki son gelişmeler Bakü`nün endişe kaynaklarının ortadan kalkmasını geciktiriyor niteliktedir. Özellikle, Mart 2005`te Gürcistan Parlamentosu ülke içindeki Rus askeri üslerinin en geç Mayıs 2006`ya kadar çıkarılması gerektiğini karara bağlayınca, Azerbaycan`ın bir takım korkuları gerçeğe dönüşmüştür. Hatırlatmak gerekirse Sovyet döneminden Gürcistan`da 4 Rus askeri üssü bulunmakta idi: *Gudauta, Vaziani, Ahalkelek ve Batumi*. 1999 AGİT İstanbul Zirvesi kararları uyarınca 2001 yılında Gudauta ve Vaziani`deki üsler boşaltılmış, ama bu üslerden çıkartılan askeri mühimmatın önemli bir kısmı Ermenistan`a yerleştirilmiştir.[632] Bu olay o dönemde Azerbaycan tarafından belirli tepkiyle karşılansa da, 2005 yılındaki gelişmeleri takiben durum iyice gerilmiştir. Öyle ki, Kremlin taşınma zorluğu

[630] *525-ci Qezet,* 19.02.2005
[631] <http://xazar.info/engine/print.php?newsid=1167130985&news_page=1>26.12.2006
[632] *525-ci Qezet*, 25.03.2005

gerekçesini iler sürerek Ahalkelek ve Batumi askeri üslerinin Ermenistan`a yerleşik 102. Gümrü Rus askeri üssüne konuşlandırılacağını açıklamıştır. Oysa bu gerekçe Azerbaycan tarafını ikna etmemiştir. Nitekim Azerbaycanlı emekli ordu mensuplarından İ.Memmedov zamanında Polonya, Macaristan ve Almanya`dan milyon tonlarca ağırlıkta askeri malzemelerini ülkenin derinliklerine kadar taşıyabilen Moskova için iki küçük üssün taşınmasının da mantıksal olarak zor olmayacağını belirtmiştir.[633] İşin ilginci, Kremlin`in taşıma gerekçesini açıkladıktan yaklaşık üç ay sonra Ermenistan Savunma Bakanlığı sözcüsü Seyran Şahsuvaryan tüm bu olup bitenlerin RF ve Ermenistan arasında askeri-teknolojik işbirliğine dair ikili anlaşmaya uygun olarak gerçekleştirildiğini açıklayacaktı.[634]

Buna karşılık Bakü Moskova`ya nota yollarayarak Ermenistan`a taşınan askeri mühimmatın bölgede zaten gergin olan durumu iyice kötüleştireceğini, dahası tüm bunların Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması ile ilgili arabulucu grubun üyesi sıfatyla RF`nin rolü ile bağdaşmayacağını belirtmiştir.[635] Bir süre bekletilen notaya nihayet 02 Haziran 2005`te yanıt verilerek, herhangi bir endişeye gerek olmadığını, çünkü Rusya`nın bir askeri üssünden diğerine taşıma yapıldığını belirtmekle yetinilmiştir.[636]

Bakü bu açıklamadan ikna olmamış olacak ki, Azerbaycan Savunma Bakanlığı sözcüsü Ramiz Melikov, "*Rusların bu adımı Güney Kafkasya`da tehlike boyutunu*

---

[633] a.g.m.
[634] *525-ci Qezet,* 02.06.2005
[635] <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=06&article_id=20050524074018443> 24.05.2005
[636]<http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=00&article_id=20050602064443174> 02.06.2005

artırmakta ve düşmanı motive etmektedir" diyecekti. Öte yandan, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisi, Dış ilişkiler Daire Başkanı Memmedov`a göre, bu şekilde yapmakla Moskova kendi nüfuzunu ve konumunu kaybedecektir.[637]

2007 yılında olaylar yeniden gerilmiştir. Bu sefer RF eski Devlet Başkanı Putin`in Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması`nın (AKKA) belirsiz bir süre için askıya alınabileceğini açıklaması (Nisan 2007), ardından 12 Aralık 2007`de Devlet Dümasınca verilen kararla askıya alma sürecinin resmen başlatılması önemli bir dönüm noktası olmuştur.[638] Azerbaycan açısından temel endişe kayanağı Ermenistan`da askeri üs bulunduran RF`nin bundan böyle nasıl bir politika izleyeceği sorusu ile ilgiliydi.[639] Belli olduğu üzere RF`nin Ermenistan`daki askeri üssü AKKA kapsamında Kremlin için ayrılan genel kotaya dahildi ve RF yönetimi de sözkonusu üssü hep Güney Cephesi kotasına bağlı göstermiştir.[640] Son gelişmelerden sonra ise durum muğlaklaşmıştır, ucu açık bir soruna dönüşmüştür. Ermenistan tarafından işgal edilen ve bu nedenle kontrol-dışı kalan Azerbaycan topraklarına asker ve silah mühimmat yığını yapılma olasılığı ciddiyetini korumaktadır. Bu nedenle olsa gerek, Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Elmar Memmedyarov AKKA`nın Güney Kafkasya`da gerektiği şekilde çalışmadığını, Azerbaycan`ın %20 işgal altında olan ve dolayısıyla kontrol dışı kalan topraklarında

---

[637] *Ekspress,* 02.06.2005

[638] Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) 19 Aralık 1990`da Paris`te NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasında imzalanmıştır. Temel amacı Avrupa kıtasında konvansiyonel silahların kota ve yerleştirilmesini hukuksal açıdan düzenlemekti. Antlaşmayı NATO`dan 16, Varşova Paktı`ndan ise 6 ülke imzalamıştır. Adı geçen antlaşma Kasım 1992`den itibaren yürürlüğe girse de SSCB ve Varşova Paktı çözüldüğünden Kasım 1999`da AGİT`in İstanbul Zirvesi`nde yeniden ele alınarak güncelleştirilmiştir. RF, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından imzalanmıştır. Bkz: "Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması ve Türkiye" Maddesi, Faruk Söznmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* DER Yayınları, İstanbul, 2004, s.82-84

[639] Ferid Abbasov, "Qafqazda qüvveler balansı yene deyişir", *Bakı-Xeber,* 13.12.2007.

[640] Elekber Raufoğlu, "Bakı Moskvadan NATO-ya şikayet etdi..." *Ekspress*, 24 07 2008.

Ermenistan`ın askeri mühimmat yığını yaptığını, uluslararası toplumun bundan habersiz olduğunu, ama buna rağmen bu gerçeği araştırmadığını belirtmiştir.[641]

Buna karşın resmi söylemden farklı olarak, muhalif ve bağımsız siyasal oluşumlar ile akademik çevreler ve güvenlik entellektüelleri Ermenistan`la beraber çoğu zaman RF için daha sert söyleme başvurmakta ve bu doğrultuda daha kesin ulusal savunma politikaları önermektedirler. İleri sürülen önermeler ise genelde öneriyi yapan öznenin toplumsal-siyasal konumuna göre değişebilmektedir: Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye stratejik ortaklığının askeri bloka dönüştürülmesi gerektiğinden; Azerbaycan`da NATO veya ABD için üs kurulmasına ya da Azerbaycan`ın da Gürcistan`a benzer şekilde NATO üyelik sürecini başlatması gerektiğine kadar.[642]

İlginç olan nokta ise, Bakü`nün RF-Ermenistan ittifakından rahatsız olduğunu saklamamasına rağmen, Erivan ve Moskva için aynı dili kullanmamasıdır. Dengeyici ve pragmatist kimlikten kaynaklanıyor olsa gerek, RF ile işbirliğinin geliştirilmesine önem verilmekte, iyi komşuluk ilişkilerini ön plana çıkaran bir söyleme başvurulmaktadır.[643]

Bir anlamda bir *güvenliksizleştirme* olarak tanımlana bilecek bu tercih, belirli düzeyde savunma politikası uygulamalarına da yansımaktadır. Şöyle ki, Bakü silah

---

[641] <http://www.xazar.info/index.php?newsid=1197712676> 15.12.2007

[642] Örneğin, Devlet Başkanı eski danışmanlarından Vefa Guluzade, Bakü yakınlarındaki Abşeron yarımadasına NATO üssünün kurulmasını önermiştir. Bkz: *TURAN İnformasiya Agentliyi,* 19.01.1999. Ya da muhalefet partilerinden Müsavat tarafından yapılan ve çeşitli toplumsal-siyasal kesimleri biraraya getiren toplantıda NATO`ya üyelik sürecinin geciktiği gündeme getirilmiştir. Bkz: <http://mediaforum.az/articles.php?article_id=20080317044107674&lang=az&page=00>17.03.2008; Cesur Sümerinli, "Birge Mühafize Ordusu Planı", *Ayna,* 24.05.2005; Hatem Cabbarlı, "ABD'nin Azerbaycan'dan Askeri Üs Talebi: Denge Politikası Bozuluyor mu?", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (AZSAM),* <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=66> 14.10.2007; Elxan Şahinoğlu, "NATO`ya üzv olaq yoxsa Moskova`ya boylanaq?" <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=02&article_id=20080404032811345> 04.04.2008

[643] Örneğin, Rusya Devlet Düma`sından bir heyeti kabul eden Devlet Başkanı İ.Aliyev, siyasi alanda öngörülen görevlerin başarıyla yerine getirilmesini Azerbaycan-Rusya strateji ortaklığının ruhuna uygun geldiğini ifade etmiştir. Bkz: *Ses,* 10.08.2004.

satınalmalarında Ukrayna, Türkiye, ABD ve son dönemlerde olmak üzere İsrail`le beraber RF`ye de belirli yer ayırmaktadır.[644]

Bu türden politik çizgiyi yansıtan daha önemli vaka ise Haziran 2008`de Heiligendamm`da (Almanya) yapılan G-8 topantısında RF eski Devlet Başkanı Putin`in RF`ye ait Azerbaycan`da bulunan Gebele Radar İstasyonu`nun ABD ile birlikte kullanılmasını öngören önerisinin ardından Bakü`nün sergilediği tutum sırasında gözlemlenmiştir.[645] Gerek yerli, gerek yabancı siyasi ve akademik kulislerde Putin`in önerisinin gerçekleşme payına inanılırlık düşük düzeyde olsa da, Bakü söylemsel olarak buna destek vermiştir.[646] Devlet Başkanı Aliyev bu önerinin Azerbaycan`ın RF ve ABD ile olan stratejik işbirliğinde yeni bir öge olduğuna işaret etmiş, prensip olarak uluslararası güvenlik çıkarları için sözkonusu istasyonun ortaklaşa kullanımına karşı olmadığını belirtmiştir.[647]

Bununla beraber Azerbaycan içinde resmi olmayan farklı kesimler işi daha ileri boyutlara götürerek, bu önerinin gerçekleşeceği taktirde Dağlık Karabağ çatışmasının

---

[644] Patrick Gorman, "The Emerging Army in Azerbaijan", *Central Asia Monitor*, Sayı 1, 1993. Barabanov, a.g.m.; Sergei Minasyan, "Moratorium on the CFE Treaty and South Caucasian Security", *Russia in Global Affairs,* Sayı 3, (Temmuz-Eylül) 2008; "Azerbaycan ABŞ-dan 2,5 milyon dollarlıq silah alıb, <http://www.lent.az/news.php?id=7271> 28.08.2008; "Azerbaycan`ın İsrail`den aldığı silah ve herbi texnikaların siyahısı açıqlanıb", <http://www.az.apa.az/news.php?id=129357> 07.08.2008

[645] Azerbaycan`a yerleşik Gebele Radar İstasyonu Soğuk Savaş döneminde Moskova`nın gücünü ve etkisini Doğu Akdeniz bölgesine yayma ve NATO`nun güney kanadını çevrelemek amacıyla kurulmuştur. 1968`de planlansa da, istasyon inşaatı 1978`de başlamış ve 1984`te tamamlanarak 1985 yılından itibaren faaliyete başlamıştır. 24 Ocak 2002`de Azerbaycan eski Devlet Başkanı H.Aliyev`in Mosova`ya resmi ziyareti zamanı yapılan bir antlaşmayla 161 milyon ABD doları karşılığında RF`ye 10 yıllığına kiraya verilmiştir. Daha detaylı bilgiler için bkz: Sinan Oğan, "Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM),* <www.turksam.org>19.09.2007

[646] Örneğin, Jamestown Foundation isimli Washington`a yerleşik bir kurumun Başkanı G.Howard`a göre Putin, ABD`nin kabul etmeyeceğini bilmesine rağmen bu öneriyi ileri sürmüştür. Bkz: *Xalq*, 12.09.2007. Veya internet erişimi için bkz: <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=11189> 14.09.2007

[647] Rovshan Ismayilov, "*Azerbaijan Ready To Discuss Russian-US Use OF Radar Station*", <http://www.iran-press-service.com/ips/articles-2007/june-2007/missile_shield_13607.shtml> 12.06.2007; *Yeni Müsavat*, 06.09.2007.

çözümü açısından Azerbaycan`ın önemli bir koz edinebileceğini ileri sürmüşlerdir.[648] Bazı yorumcular ise, bu tarihten sonra Azerbaycan`ın Batı ile daha kolay diyalog kurabileceğini ima etmiştir.[649] Siyasetbilimci Musabeyov`un yaklaşımı ise Azerbaycan kimliğine özgü dengeleme içgüdüsünün ötesinde, önemli boyutta bir pragmatizmi de yansıtmakta idi. Ona göre bu öneri gerçekleşmese bile, Azerbaycan`ın kayb edebileceği bir şey yoktu. Aksine, güven kazanma bakımından stratejik olarak daha kazançlı çıkabilecekti.[650]

Benzer değerlendirmelere Azerbaycan`da faaliyet gösteren bir düşünce kuruluşunun bu konuyla ilgili yayınlamış olduğu raporda da rastlamak mümkündür:

"...Bu şekilde (*olası*) bir anlaşma Bakü`nün yürütmekte olduğu dengeli dış politika çizgisinin parametrelerine uygundur.... Ayrıca, Rusya ve ABD`nin küresel güvenlik tartışmasında bizim üzerimizden uzlaşmaya varmaları, Azerbaycan`ın bölgesel ve uluslararası ölçekte nüfuzunu güçlendirecektir."[651]

Bu tür değerlendirmeler bir tarafa, görünen o ki, Bakü "Büyük Denge`nin" kurulma olasılığının gündeme getirilmesinden, üstelik bu tür gündemde bizzat yer almaktan memnuniyet duymaktadır. Bu tür gündemler *Azerbaycancılık* kimiğinin dengeleme ruhu ile birebir örtüştüğünden Bakü`nün elinin rahatladığı görülmektedir.

Böylece, Azerbaycan kendi savunma politikalarını geliştirirken güvenlikleştirme söylemlerini sürekli Dağlık Karabağ çatışması bağlamında Ermenistan üzerinden yapmaktadır. Sözkonusu söylemleri besleyen tehditler açısından Erivan`ın yanı sıra Moskova da önemli bir etken olmakla beraber, Bakü`nün RF ile ilgili daha çok zımni

[648] <www.mediaforum.az> 08.06.2007
[649] Elxan Şahinoğlu, "Putinin uzaqgörenliyi, yoxsa strateji sehvi?", <www.mediaforum.az>11.06.2007.
[650] İsmayılov a.g.m.
[651] Effektiv Teşebbüsler Merkezi Analitik Qrupu, "Avropada tehlükesizlik sistemi ve Azerbaycan", *525-ci Qezet,* 06.09.2007.

davranmaya öncelik verdiği gözlemlenmektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere belirli gerilim dönemlerinde RF`ye yönelik görece sert dil kullansa da, çoğunlukla tepkisel söylemlerden kaçınmaktadır. Bu tür politik tercihin ulusal kimlik özellikleri çerçevesinde nedenleri sorulursa, şu hususa değinilebilir. Şöyle ki, Bakü, RF`yi de Ermenistan`a benzer şekilde bir Öteki olarak inşa edip daha fazla risk almaktansa, Moskova`nın konumundan Batı ile ilişkilerinde dengeleme unsuru olarak faydalanmayı yeğlemektedir. Dolayısıyla, resmi söyleme yön veren *Azerbaycancılık* kimliğinin dengeleyici ve pragmatist doğası, bir taraftan dış politikada tehdit algılamasını Ermenistan düzeyine indirgeyerek "üstesinden gelebileceğine inandığı" bir Öteki inşa etmekte, diğer taraftan ise Batı ile RF arasındaki rekabet sürecinden faydalanarak sürdürülebilir bir dış politika için önemli manevra alanları kazanmaktadır.

2) Ermeni(stan) Sorununa Karşı Azerbaycan ve Türkiye`nin Ortak Tutumu: Bir Siyasal Güvenlikleştirme Örneği

Azerbaycan siyasi-kararverme mekanizmasında üst düzey bürokratlardan Ramiz Mehdiyev Azerbaycan kimliğinin *Türkçülük* sütununa işaret ederek çok önemli bir saptamada bulunmaktadır:

"...Türkçülük düşüncesi Azerbaycan`da aydınların, sosyal ve siyasi karar önderlerinin çeşitli nesillerinin dikkatini muntazam olarak çekmiştir. Azerbaycan`ın manevi ve sosyal-siyasi hayatında köklü gelişmeler baş gösterdiyi dönemlerde bu düşünceye ilgi daha da artmıştır."[652]

Burada özellikle ikinci tümce önemli bir tarihsel-siyasal içerik barındırmaktadır. 1918`de ilk ulus devletin kurulma aşamasından günümüze değin tarihsel sürece

[652] Mehdiyev, *Azerbaycan Tarihi İrs..*, s.199-200

bakılırsa, gerçekten de Azerbaycanlıların toplumsal-siyasal hayatının kırılma noktalarında hep *Türkçülük* fikrinin ön plana çıktığı görülecektir. Başka bir deyişle, sözkonusu kırılma noktaları Azerbaycan kimliğindeki *Türkçülük* fikrinin etkinlik kazanması adına uyarıcı işlev görmüştür. Gerek 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`ni hazırlayan süreçte, gerek Sovyetlerin çözülmesi aşamasında *Türkçülük* fikrinin devreye girerek önemli açılımlar sağlayan bir dinamik olduğuna önceki bölümlerde değinilmeye çalışılmıştır. Ama şunu hemen belirtmek gerekir ki, Azerbaycan`ın dış politika kimliğindeki *Türkçülük* fikri özellikle H.Aliyev`den sonraki dönemde Hazar`ın doğu kıyılarını da kapsayacak şekilde bir Turancı proje olmaktan daha çok, makul ortak çıkarlardan hareketle Türkiye ile ilişkilerde kendisini hissettirmiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan dış politikasındaki *Türkçülük* fikri, daha çok Türkiye ile ilişkiler üzerinden okunulacağı taktirde bir anlam kazanabilecek niteliktedir. Bu bağlamda Mehdiyev`in *Türkçülüğün* önemine işare ederek saptadığı "köklü gelişmeler" kavramı günümüz koşulları çerçevesinde biraz daha genişletilirse, üç kategoride gelişmelerden söz etmek mümkün olacaktır: i) sosyo-kültürel gelişmeler; ii) siyasal-ekonomik gelişmeler ve iii) askeri-güvenlik içerikli gelişmeler.

Adı geçen üç kategoriyi biraz daha somut şekilde tanımlamak için belirli toplumsal-siyasal simgeler üzerinden hareket etmek faydalı olabilir. Örneğin, Türk futbol kulüplerinden Galatasaray`ın 2000 senesinde UEFA Kupası`nı kazanması üzerine Azerbaycanlı futbolseverlerin sokaklara dökülmeleri ve yoğun sevinç gösterisi sergilemeleri *Türkçülük* fikrine özgü bilinçaltı ögeleri toplumsal hafızaya hatırlatan bir

tür *sosyo-kültürel gelişmeler* şeklinde yorumlanabilir.[653] Ya da Keçiören Belediyesi`nin Hocalı Soykırımı nedeniyle diktiği anıtın Azerbaycan toplumunda yarattığı duygu yükü gibi örnekler de pekala bu kategoriden sayılabilir.[654]

Öte yandan, enerji güvenliği ya da ulaştırma projeleri sözkonusu olunca, Bakü`nün Türkiye`ye tanıdığı ayrıcalıklı rol *siyasal-ekonomik gelişmelere* örnek olarak gösterilebilir.[655] Veya Bakü`nün petrol gelirlerinden edindiği finansal kaynakların büyük bölümünü Türkiye`de farklı yatırım araçları için kullanması da bu varsayımı doğrulamaktadır.

Mehdiyev`in ileri sürdüğü "köklü gelişmeler" kavramına işaret eden *askeri-güvenlik içerikli gelişmeler ise* daha çok paradigmatik değişimlere veya yaşamsal önemi olan dönüm noktalarına denk gelen dönemleri kapsamaktadır. Örneğin, Eylül 1918`de Osmanlı`ya bağlı Kafkas İslam Ordusu`nun Bakü`yü kurtarışı gibi vakalar bu açıdan önemlidir. Veya SSCB`nin çözülmesine paralel olarak Ermenistan`ın etnik bölücülük eylemlerine karşı *Türkçülük* merkezli söylemlerin ön plana geçmesi gibi.

Yukarıdaki kuramsal önerme temel alınırsa, gerek Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması, gerek 1915 Soykırım iddiaları nedeniyle ortak bir Ermeni(stan) Sorunu Bakü ve Ankara arasındaki stratejik ortaklığı besleyen niteliği ile dikkat çekmektedir. Daha da önemlisi, yakın zamanlara değin gerek Azerbaycan tarafında, gerek Türkiye tarafında 1915 iddialarının yalanlanmasından Ermenistan-Türkiye sınırlarının açılmasına kadar farklı konulara işaret eden söylemler daha çok

---

[653] <http://www.ntvmsnbc.com/news/6049.asp >12.06.2000
[654] Sinan Oğan, "Türklere karşı yapılan soykırımlar ve Hocalı Soykırımı", <http://www.tdtkb.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=66> 22.02.2007
[655] Bunun için bkz: İlham Hasanov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1993-2001)*, Ankara Üniversiteti, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, s.100-101.

siyasi kategoride yer alan gelişmelere ait iken, son dönemlerde PKK terör örgütünün işgal altındaki Dağlık Karabağ`a yerleşmesine yönelik iddiaların yoğunluk kazanması üzerine askeri-güvenlik alanına kaymaktadır. Ve tüm bu süreçte Bakü`nün kimliksel değerlerden beslenerek ürettiği söylem büyük önem arz etmektedir. Bu konuyu biraz olgusal veriler temelinde açıklamak gerekirse, aşağıdakileri özetlemek mümkündür.

9 Kasım 1991 yılında Azerbaycan`ın bağımsızlığını tanyan ilk devlet sıfatıyla Türkiye bir dizi önemli tarihsel-kültürel faktörlerin de etkisiyle Azerbaycan toplumunca hep ilgiyle karşılanmıştır. Hatta ilk başlarda Rusya yanlısı olarak tanımlanan Mutallibov döneminde bile, Türkiye ile ilişkilerin iyi düzeyde sürdürülmesine dikkat edilmiştir.[656] Arkasından gelen Elçibey yönetimi zaten Türkiye ağırlıklı bir politika benimserken, H.Aliyev`le başlayan süreç ünlü "Bir Millet, iki Devlet" sloganı temelinde egemen haklara ve ortak ulusal çıkarlara dayanmak üzere stratejik ortaklığa kadar yükselmiştir. Özetlemek gerekirse, Azerbaycan açısından bakıldığında Türkiye`ye olan ihtiyacın temelini öncelikle Dağlık Karabağ çatışması nedeniyle Ermenistan yanlısı politika izleyen RF`nin etkisini azaltmak ve bağımsızlık sonrası beliren sosyo-ekonomik bunalımları aşmak için gerekli maddi desteği bulmak oluşturmuştur.

Süha Bölükbaşı Türkiye`nin Azerbaycan`a yönelik dış politika önceliklerini ise şöyle sıralamaktadır: Azerbaycan`ın bağımsızlığının desteklenmesi, işgal altında olan Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde Azerbaycan`ın egemenliğinin desteklenmesi, RF`nin geri dönüşünün önlenmesi veya en azından sınırlanması, Azerbaycan`ın petrol ve doğal gaz üretimine etkin katılım ve Azerbaycan`da Türkiye dostu bir yönetimin bulunması.[657]

[656] Aslanlı ve Hesenov, *Haydar Aliyev...,* s.9-21.
[657] Bölükbaşı, a.g.m.

Öte yandan Cornell`in de dikkat çektiği üzere bir takım iç baskıların da etkisiyle Ankara, Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan`ın pozisyonunu açık şekilde desteklese de, sözkonusu çatışmanın kaderini değiştirebilecek müdahele imkanlarına sahip olmamıştır/olamamıştır.[658] İşin ilginci, Azerbaycan tarafı da Ankara`nın çatışmanın sıcak merkezine çekilmesinden yana olmamış, eski Ankara Büyülelçisi Memmed Novruzoğlu`nun deyimiyle, Türkiye`den beklenen destek daha çok *Azerbaycan`ın sesinin dünyaya duyurulmasına ve Batılı ülkelerle ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktan* ibaret olmuştur. Buna karşın, özellikle Kasım 1992`de Dağlık Karabağ bölgesinde sıcak çatışmaların sürdüğü bir dönemde Türkiye`nin Ermenistan`a enerji dahil bazı yardımlarda bulunması Azerbaycanlılar tarafından tepkiyle karşılanmış, "Bize kardeş diyen bir ülke düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürüyor" şikayetlerini gündeme getirmiştir.[659] Ama hemen arkasından Dağlık Karabağ bölgesi dışındaki Azerbaycan topraklarından Kelbecer`in işgali üzerine Türkiye`nin Ermenistanla ilişkilerini durdurması, gerek Bakü`yü, gerek Azerbaycan toplumunu önemli ölçüde rahatlatmıştır.

Tarihsel olarak geriye dönülüp 1990`lı yıllara bakıldığında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Bakü açısından o yıllarda uluslararası sistemle zorlu bütünleşme sürecinin

---

[658] Cornell bunun nedenlerini şöyle açıklamaktadır. Ona göre, her ne kadar Kuzey Kıbrıs veya Irak Türkmenlerinin desteklenmesi gibi istisnalar olsa da, Atatürk`ten itibaren benimsenmiş olan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin Türk dış politikasındaki ağırlığı, ayrıca, olası bir Rusya-Türkiye tırmanmasından endişelenen NATO`nun baskıları, Rusya`nın hala önemli bir güç olarak varlığını sürdürmesi ve ABD`deki Ermeni Diasporası`nın etkileri gibi faktörler bu konuda belirleyici olmuştur. Öte yandan Türk yazarlardan Güner Özkan Dağlık Karabağ Çatışması sırasında ABD'nin Türkiye'yi Rusya ve Ermenistan'a karşı yanlız bıraktığına dikkat çekmekte ve bu nedenle Ankara`nın fazla seçim olanağının bulunmadığını ileri sürmektedir. Bkz: Cornell, *The Nagorno-Karabakh...,* s. 70-74; Güner Özkan, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Kafkasya Faktörü", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK),* <http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=183> 12.09.2008.

[659] Ali Sami Alkış, " 'Ağabey hayırsız çıkınca' ", *Star,* 12.10.2004; Cornell, a.g.y.

önemli bir parçasıydı. Ankara açısından ise 1990`lı yılların başında şiddetle savunulan Pan-Türkist romantizmin dumanları dağıldıkça ilişkiler daha makul temele oturmaya başlıyordu. Özellikle 2000`li yıllarla başlayan süreç, iki ülke tarafından stratejik ortaklığa verilen önceliğin somut politikalara dönüşmesi açısından önemli olmuştur. Aynı zamanda 2000`li yıllara doğru Batı`nın Ermeni Soykırımı iddiaları ile tutumunun daha da sertleştiği göz önünde bulundurulursa, bu süreçte Ermeni(stan) faktörü Azerbaycan kadar Türkiye açısından da ortak tehdit olgusu olma özelliliğini korumuş, hatta Batı`dan baskılar arttıkça güçlenerek daha ileri boyutlara varabilmiştir.[660]

Tüm bu süreci Azerbaycan kimliği ve Azerbaycan dış politikasında benimsenen güvenlik yaklaşımları temelinde okumak gerekirse, aşağıdaki hususlara değinilebilir. Öncelikle, Azerbaycan dış politikasında Türkiye ile ilişkilere yönelik Ermeni(stan) ağırlıklı söylemin bir kaç temel özelliğinin bulunduğunu belirtmek gerekecektir. Bu bağlamda ilk olarak Ermeni(stan) sorununa karşı Bakü ve Ankara arasında ortak politikanın gerekliliğini meşrulaştıran söylemler kümesi dikkat çekmektedir. Bu kategorideki söylemler geliştirilirken Azerbaycanlılara yönelik Mart 1918 ve 1992 Hocalı soykırımları, Dağlık Karabağ ve diğer 7 vilayetin Ermenistan güçlerince işgali ile Türkiye`ye karşı asılsız olduğu ileri sürülen 1915 Ermeni Soykırımı iddiaları aynı potada birleştirilmekte ve bunun üzerinden iki ülke arasında ortak strateji üretilmektedir.[661] Bu tür söylemler gerek resmi, gerek sivil toplum düzeylerinde büyük karşılık bulmaktadır. Örneğin, 2007 yılında Bakü`de yapılan Türk Devlet ve Toplulukları IX. Dostluk,

---

[660] Hatem Cabbarlı, "Sözde Ermeni Soykırımı'nın 90. Yıldönümünde Türkiye'yi Neler Bekliyor?", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (AZSAM)*, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=44>22.04.2005

[661] Nuru Memmedov, "Uydurma "Ermeni Soyqırımı" ve Tarixi Heqiqetler", *Respublika,* 24.04.2007

Kardeşlik ve İşbirliği (TÜDEV) Kurultayı`nda yaptığı konuşmada Devlet Başkanı İ.Aliyev Azerbayca`nın işgal altındaki toprakları ile 1915 Ermeni Soykırımı iddialarına dikkat çekerek "Ermeni lobisinin temelsiz iddialarına karşı" ortak mücadelenin geliştirilmesini vurgulayacaktı. Öte yandan, 24 Şubat 2007`de H.Aliyev Vakfı`nın desteği ile Berlin`de "Hocalı Soykırımı ve 1915 Olaylarındaki Gerçekler" isimli panel düzenlenmiş, panele katılan konuşmacılar Ermenistan ve Ermeni lobisinin Azerbaycan ve Türkiye`ye karşı geniş çaplı ideolojik propaganda yaptıklarının altını çizmişlerdir. [662]

Azerbaycan açısından savunulan bu söylemin uygulamaya dönüştürülmesi açısından iki önemli vaka dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Mart 2007`de Azerbaycan ve Türk Diaspora örgütlerinin Bakü`de yapmış oldukları toplantı, diğeri ise Azerbaycan-Türkiye İşadamları Birliği`nin (ATİB) finansal desteği ile Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu ve Bakü Devlet Üniversitesi`nce oluşturulan Azerbaycan-Türkiye Tarih Araştrmaları Vakfı`dır.

İlk önce 6-11 Haziran 2006 yılında Türkiye`nin Alanya kentinde yapılan Dünya Azerbaycanlı Aydınları I. Forumu`nu takiben Azerbaycan yetkililerince yapılan açıklamada 2007 yılı içerisinde Bakü`de Azerbaycan ve Türk Diaspora Örgütlerinin Ortak Forumu`nun yapılmasının öngörüldüğü, bu konuda Türkiye`nin resmi ve sivil toplum kurumları ile görüşmelerin yapıldığı duyurulmuştur.[663] Arkasından yine Antalya`da yapılan TÜDEV X. Kurultayı`nda Azerbaycan Devlet Başkanı İ.Aliyev resmi şekilde sözkonusu forumun yapılacağını açıklamıştır.[664] Nitekim 9 Mart 2007`de Bakü`de 48 ülkeden 513 temsilcinin katılımıyla (73 Azerbaycan ve 150 Türk diaspora

[662] *AzerTAc İnformasiya Agentliyi*, 24.02.2007
[663] *TREND İnformasiya Agentliyi,* 13.09.2006.
[664] *Azerbaycan,* 17.09.2006

örgütünü temsilen) *Azerbaycan ve Türk Diaspora Örgütlerinin I. Ortak Forumu* gerçekleştirilmiştir. Foruma Türkiye`den Başbakan R.T.Erdoğan`ın başkanlığını yaptığı üst düzey katılım sağlanmıştır. Açış konuşmasını yapan Devlet Başkanı Aliyev, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekerek Ermeni lobisine karşı ortak mücadele gerekliliğinin altını çizmiş, Ermeni lobi örgütlerine çağrıda bulunarak Türk dünyasına karşı yıkıcı eylemlerden uzak durmalarını belirtmiştir.[665] Öte yandan Başbakan Erdoğan da bir konuşma yaparak Erivan yönetiminden Türkiye`nin ileri sürdüğü Ortak Tarih Komisyonu önerisine henüz bir yanıt almadıklarını dile getirmiş ve şunları eklemiştir:

"...Onlar (*Ermenistan yönetimi*) bu öneriye yanıt vermediler. Çünkü bizim de onların karşısına Hocalı Soykırımı`nı koyacağımızı biliyorlar. Hocalı Soykırımı çok daha yakın yıllarda yapılmış bir katliamdır."[666]

Forumun sonunda Azerbaycan ve Türk diaspora örgütlerinin gelecek eylem stratejilerini belirlemek için *Bakü Bildirgesi* kabul edilmiştir. Adı geçen bildirgede Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması ile ilgili uluslararası topluma, Türkçe konuşan halklara müracaat kabul edilmiş, 1915 Ermeni Soykırımı iddiaları ile ilgili tanıma kararı kabul eden ülkelere itirazda bulunulmuştur.[667]

---

[665] *Amerikanın Sesi* <http://www.voanews.com/azerbaijani/archive/2007-03/Aze-azeriturkdiaspor.cfm> 09.03.2007

[666] A.g.y.

[667] Adı geçen forumu düzenleyen kurumun Azerbaycan`a bağlı *Yabancı Ülkelerde Yaşayan Azerbaycanlılarla Çalışma Amaçlı Devlet Komitesi* (YÜYAÇDK) olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, önemli bir detaya değinmekte fayda vardır. Hatırlanacağı üzere Kuramsal Çerçeve bölümünde bir *güvenlikleştirme eyleminin başarılı olabilmesi için* sözkonusu eylemin arkasında özgün işlevselliğe sahip bir kurumsal yapının olmasının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan 2002 yılında Azerbaycan eski Devlet Başkanı H.Aliyev tarafından kurulan YÜYAÇDK büyük önem taşımaktadır. <http://www.ans.az/index.php?nid=8317> 09.03.2007

Yukarıda ikinci vaka olarak belirtilen *Azerbaycan-Türkiye Tarih Araştrmaları Vakfı* ise özellikle sivil toplum ekseninde Bakü`nün söylemini güçlendirecek niteliktedir. Nitekim vakfın kurucu yetkilileri eylem amaçlarını açıklarken, "*Ermenilerin Azerbaycanlılara ve Türklere yönelik yaptıkları kırımlar ve ASALA terör örgütü tarafından Türk diplomatlara yönelik gerçekleştirilen katliamlarla ilgili dünya kamuoyunun bilgilendirilmesine katkıda bulunmayı*" hedeflediklerini belirtmişlerdir.[668]

Görüldüğü kadariyle, "Ermeni Soykırımı"nın Ankara tarafından tanınmasıyla ilgili artan Batı baskılarına karşın Türkiye de Azerbaycan tarafından geliştirilen bu tür söyleme ilgisiz kalmamaktadır. Bu nedenle olacak ki, Türkiye`nin Azerbaycan Büyükelçisi Hülusi Kılıç, basına verdiği bir açıklamada Ermeni Soykırımı iddialarına karşı Azerbaycan ve Türkiye`nin birlikte çalışacaklarını belirtirken şunları da eklemiştir:

"...Karabağ bizim de yaramızdır. Ben diplomat olmadan önce, bir Türküm ve Karabağ yarası bizim ortak derdimizdir."[669]

Bu tür gelişmeler süregiderken, 2007 yılında PKK-Ermenistan ilişkileri üzrerine ortaya çıkan iddialar sözkonusu sürece önemli bir boyut kazandırmıştır. Şöyle ki, 2007 sonlarına doğru Türk Silahlı Kuvvetleri`nin Irak`ın kuzey bölgelerine yönelik başlattığı hava operasyonundan kaçan bir grup PKK`lının Ermenistan`ın desteği ile Azerbaycan`ın Dağlık Karabağ ve işgal altındaki diğer kontrol dışı topraklarına konuşlandığı ile ilgili iddialar Azerbaycan`da önemli bir gündem maddesine çevrilmiştir.[670] Gerçi PKK terör örgütüne Ermenistan tarafından destek verildiğine dair bu iddialar bir ilk değildi. Daha önce 1998 yılında Türk basınında bu konuya yer verilmiş, arkasından İngiltere basını da

[668] *APA İnformasiya Agentliyi*, 15.03.2007; <http://www.ans.az/index.php?nid=10817>24.03. 2007; <http://www.azadinform.az/index.php?dn=news&re=print&id=11801>02.06.2008.
[669] *TREND İnformasiya Agentliyi,* 25.12.07.
[670] *OLAYLAR İnformasiya Agentliyi,* 06 Dekabr 2007; *Hürriyet,* 19.02.2008; *Cumhuriyet,* 18.02.2008.

PKK`nın Dağlık Karabağ bölgesine yerleşmesiyle ilgili bilgi aktarmıştı.[671] Ama bu sefer bizzat PKK üyelerinden de tehdit içeren açıklamalar gelince, durum daha ciddi boyut almıştır. [672]

Bunun üzerine Azerbaycan Dış İşleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov gerekirse Bakü`nün Dağlık Karabağ`a konuşlanan PKK üyelerine yönelik karşı-önlem olanaklarını gözden geçirebileceğini belirtmiştir.[673] Öte yandan Azerbaycan Milli Meclis (Parlamento) uzmanlarından İlham Hasanov ise PKK`nın Dağlık Karabağ bölgesine yerleşmesinin/yerleştirilmesinin Güney Kafkasya`ya yeni bir terör dalgası getireceğini, bu sorunun önlenmesi için Azerbaycan ve Türkiye`nin beraber hareket etme gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı şekilde eski Devlet Başkanı H.Aliyev`in siyasi danışmanlarından Eldar Namazov`a göre PKK üyelerinin Dağlık Karabağ ve Azerbaycan`ın işgal altındaki kontrol-dışı diğer topraklarına konuşlanması Azerbaycan`ı yeni bir terör tehlikesi ile karşı karşıya getirebilecekti. Bu nedenle Namazov, Bakü`nün PKK`ya yönelik mücadelede Ankara`dan yardım istemesi gerektiğini savunmuştur.[674]

Öte yandan konuyla ilgili Ankara`dan herhangi bir açıklama gelmemekle birlikte, gerek Türk medyasında, gerek çeşitli düşünce kuruluşlarında geniş tartışmalar yapılmıştır. Hatta Ankara`ya yerleşik bir düşünce kuruluşundan yapılan açıklamada tehditin boyutlarına dikkat çekilerek, Ermenistan ve Dağlık Karabağ`ın yeni bir "Kuzey

---

[671] *Turkish Daily News*, April 16, 1998; Osman Tanu ve Leyla Adıbelli, "Armenia and Karabakh are the New Home for PKK Terrorism", <http://www.turkishweekly.net/news.php?id=52538> 18.02.2008

[672] Örneğin, PKK askeri kanadının liderlerinden Murat Karayılan doğalgaz-petrol boru hatlarının Türk Silahlı Kuvvetlerine kaynak sağladığı nedeniyle örgüt güçlerinin hedefine maruz kalabileceğini açıklamıştır. Ya da Irak`ın kuzeyindeki Kürt yapılanmasının Avrupa temsilcisi Seyran Barzani Türkiye`nin askeri operasyonları devam ettireceği taktirde K.Irak`taki PKK güçlerinin Azerbaycan için güvenlik sorunu oluşturacağını belirtmiştir.Bkz: Anar Valiyev, "Reviving a forgotten threat: the PKK in Nagorno-Karabakh", <http://www.jamestown.org/terrorism/news/article.php?issue_id=4336> 17.01.2008

[673] *Zerkalo,* 11Dekabr, 2007.

[674] Sebuhi Memmedli, "PKK Garabağa niye gelir?", *Yeni Müsavat,* 18.02.2008

Irak" olacağı taktirde Türk jetlerinin Ermenistan toprakları ve Ermenistan güçlerince Azerbaycan`ın işgal altında tutulan toprakları üzerinde görülebileceği olasılığı gündeme getirilmiştir.[675]

Bu yönde süregiden tartışmaların en sıcak döneminde asıl gelişme ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı'nın terörle mücadele konusudaki Danışmanı Frank Urbancik'in Şubat 2008`de önce Ankara`ya, arkasından Bakü`ye gelmesiyle yaşanmıştır. Basın mensupları ile görüşen Urbancik Bakü`ye gelişinin temel amacının terörizmle mücadelede Azerbaycan`la işbirliğinin yeni doğrultularını belirlemek olduğunu açıklamıştır.[676] Çeşitli devlet yetkilileri ile görüşen Urbancik Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardmcısı Azimov`la da bir araya gelmiş, ABD`nin terörizmle mücadelede Azerbaycan`a yardım etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Azimov, PKK sorununun da konuşulduğunu belirterek şunları eklemiştir:

"...Özellikle de son dönemlerde Türkiye`nin karşılaştığı sorunlar kapsamında PKK`nın eylemlerini daha yakından takip etmek durumundayız. Çünkü çeşitli kaynaklardan gelen haberlere göre, bu örgüt artık bizim ülkemize iyice yaklaşmaya başlamıştır."[677]

Sonuç itibarıyla gerek Azerbaycan, gerek Türk toplumunda büyük yankı uyandıran bu gelişmeler Bakü ve Ankara arasında ortak tehdit inşa sürecine yeni perspektif kazandırarak bu doğrultudaki söylem zeminini genişletmiştir. Şöyle ki, Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığı açısından Ermeni(stan) sorunu PKK ögesinin de içerilmesiyle daha ciddi bir boyut kazanmış, deyim yerindeyse siyasal alandan askeri-güvenlik alanına kayma eğilimi göstermiştir. Böylece, Bakü ve Ankara arasındaki

[675] <http://www.turkishweekly.net/news.php?id=52538> 18.02.2008
[676] <http://www.anspress.com/index.php?nid=59783>13.02.2008
[677] *Ekspress gazeesi,* 15.02.2008.

ilişkilerde Ermeni(stan) faktörü önceleri bir takım bölgesel ve küresel nedenlerle *siyasal* kategoride yer almak durumunda idi ise, son dönemlerde *askeri-güvenlik* alana geçiş için daha meşru temel kazanmışa benziyor.

SONUÇ

Entellektüel kökleri 1980`lere gitse de, özellikle Soğuk Savaş`ın sona ermesinden itibaren ortaya çıkan gelişmeler Uluslararası İlişkiler epistemolojisinde konstrüktivist yaklaşımların konumunu güçlendirmiştir. Bu bağlamda *kimlik* ve *bölge* faktörünün uluslararası siyasada ön plana çıkmasıyla konstrüktivist yaklaşımların günümüz gelişmelerini okuyabilmek için daha avantajlı çözümleme araçlarına sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan güvenlik konularının askeri-siyasal alandan ekonomik, çevresel ve sosyal alanlara da yayılması geleneksel güvenlik çalışmalarının daha fazla sorgulanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Konstrüktivizm`den esinlenen ve Kopenhag Okulu olarak geçen bir grup yazarlarca geliştirilen *Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı* ile *Güvenlikleştirme* yaklaşımları önemli yer tutmaktadır.

1991 yılında bağımsızlığını yeniden kazanmasını takiben Azerbaycan dış politikasını ve sözkonusu politikanın önemli bir boyutunu oluşturan güvenlik yaklaşımlarını ağırlıklı olarak realist/neorelaist perspektiften ele alan değerlendirmelerin günümüz açısından yeterli olduğunu söylemek pek olanaklı görünmemektedir. Başka bir deyişle, Azerbaycan dış politikasını daha çok "reel politik" eksende çözümleme eğilimlerinin, sözkonusu politikaların bir bütün şekilde incelenmesini önemli ölçüde sınırlandırdığı varsayılmaktadır. Bu konuda Kopenhag Okulu`nun kuramsal ölçütleri çerçevesinde aşağıdaki önermeleri ileri sürmek mümkündür.

Eski tarihlerden itibaren çeşitli büyük medeniyetlerin etkisinde kalan, 11. yüzyıldan itibaren Türk-İslam medeniyetinin başat konuma geçtiği Azerbaycan toplumu 1918`de Müslüman Doğu ülkeleri arasında ilk defa demokratik cumhuriyet kurmuştur.

Bu tarih aynı zamanda dinsel cemaat bilincinden ulusal kimlik bilincine geçiş dönemine işaret edip Azerbaycan toplumu için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Zira bu dönemde Azerbaycan kimliği etkileri günümüze kadar devam eden ve üç temel sütundan oluşan nihai şeklini almıştır. *İslam ve modernleşme sentezi; Türkçülük ve Azerbaycancılık* sütunlarından oluşan Azerbaycan kimliği gerek 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) döneminde, gerek 1991`de bağımsızlığın yeniden kazanmasından sonraki dönemde hem ülke içindeki toplumsal-siyasal gelişmelerde, hem de dış politika kararverme süreçlerinde belirleyici faktörlerden olmuştur.

Azerbaycan kimliğinin dış politika ve bu bağlamda da güvenlik yaklaşımlarına yansıyan en büyük özelliği kuşkusuz, yukarıda adıgeçen kimlik sütunlarının tarihsel koşullara uygun olarak etkin ya da edilgen duruma geçme nitelikleri ile ilgilidir. Bu husus aynı zamanda Azerbaycan kimliğinin tarihsel dönüşümünü de açıklamaktadır. Örneğin, 1918`lere doğru Azerbaycan toplumunu ulus devlet oluşumuna götüren süreçte *İslam ve modernleşme sentezi* ile *Türkçülük* sütunu ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda *İslam ve modernleşme sentezi* Aydınlanma hareketlerinin odağını oluştururken, *Türkçülük* sütunu gerek 1905 Ermeni-Türk(Müslüman) çatışmalarında, gerek Osmanlı Devleti`nin desteğinin sağlanmasında ve yine Osmanlı Devleti`ne bağlı Kafkas İslam Ordusu`nun Bakü`yü kurtarışında toplumsal seferberlik açısından önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte 1918`de ulus devlet mekanizmasının Bakü`de yerleşik düzene geçmesinin hemen arkasından gerek iç politikada, gerek dış politikadaki bir takım yaşamsal etkenler nedeniyle özellikle *Türkçülük* sütunu edilgenleşirken, *Azerbaycancılığın* ön plana çıktığı görülmüştür. Bunun nedenleri aşağıdaki şekilde açıklanabilir.

İç politika açısından bakıldığında o yıllarda bile etnik ve dinsel açıdan önemli farklılıklar barındıran Azerbaycan`da tüm alt kimlikleri tek ulus devlet şemsiyesi altında toplamak için *Azerbaycancılık*, önemli bir fikir idi. Bir de o dönemin oldukça kırılgan toplumsal-siyasal koşulları göz önünde bulundurulursa, *Azerbaycancılıktan* daha rasyonel bir seçimin olduğunu söylemek bir az zordur. Nitekim yukarıdaki bölümlerde de değinildiği üzere ülke adının coğrafyaya bağlı bir tanım - Azerbaycan olarak seçilmesinde bile çeşitli etnik ve dinsel alt kimliklerin desteğinin alınması amacının etkili olduğu görülmüştür. Bu açıdan *Azerbaycancılık*, ulusal kimliğin bir sütunu olmakla beraber, aynı zamanda bir devlet yönetme programı niteliği taşımıştır. Daha da önemlisi *Azerbaycancılığın* etkinleşmesi tamamen elit kesimin kurguladığı ve bu nedenle de toplumsal taban için yabancı bir fikir değildi. 1850`lerden itibaren itibaren Bakühanlı, Mirza Kazım Bey ve Ahundov gibi aydınların çalışmalarıyla toplumsal hafızaya yerleşmekte idi. Dolayısıyla, *Azerbaycancılığın* etkinleşmesi sürecinde yönetici kesimle başat toplumsal unsurları oluşturan Türk-Müslüman halk arasında zımni, bir ölçüde de pragmatist bir uyum sözkonusu idi.

1918-1920 döneminde *Azerbaycancılığın* ön plana çıkışını sağlayan dış etkenler ise daha karmaşıktı. Dış etkenler her şeyden önce AHC`nin içinde bulunduğu bölgesel güvenlik komleksinin temel niteliklerinden kaynaklanmaktaydı. Bu bağlamda AHC liderlerinin sürekli olarak bölgesel düzeyde algıladıkları tehdit ile geliştirmekte oldukları ulus devletin kimliği arasında bir uyum kurmaya çalıştıkları, hatta bu doğrultuda büyük çaba sarf ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla, kimlik ve güvenlik sürekli bir karşılıklı etkileşim içerisinde idi. Burada ise bir takım önemli bölgesel faktörler bulunuyordu. Öncelikle, AHC`nin o yıllarda en yakın müttefiki olan Osmanlı Devleti`nin I.Dünya

Savaşı`ndan yenilgiyle ayrılması, Azerbaycan`ın etnik ya da dinsel veriler üzerinden politika üretimini çıkmaza sokmuştu. Bu durum, Paris Barış Konferansı sürecinde Azerbaycan`ın bağımsızlığının diğer devletlerce tanınması meselesi gündeme gelince, epey ciddileşmişti. Paris Barış Konferansı`nın belirleyicileri olan İtilaf devletleri Azerbaycan`ı o yıllarda Osmanlı Devleti`nin Kafkasya`daki işbirlikçisi olarak gördüklerinden, daha etkin politikalar izleyebilmesi için AHC`nin yeni bir imaja ihtiyacı vardı. Dolayısıyla, dış koşullar kimlik dönüşümünü zorunlu kılıyordu. Başka bir deyişle, Türkçü ögelere vurgu yapan ulusal kimlik söylemleri çok daha riskli görülüyordu. Bu açıdan *Azerbaycancılık* önemli bir dengeleyici unsur olarak kabul ediliyordu.

Diğer taraftan, uluslararası topluma o yıllarda Transkafkasya olarak bilinen Güney Kafkasya şemsiyesi altında entegre olmayı en makul seçenek olarak kabul eden AHC liderleri, bölgenin öteki ülkeleri olan Ermenistan ve Gürcistan`la ilişkilerinin iyi düzeyde olmasına çaba göstermekte idi. Fakat Ermenistan ve ondan görece daha az olarak Gürcistan Azerbaycan`ın geleneksel müttefiki Osmanlı Devleti`ni önemli bir tehdit kaynağı olarak görmekte idiler. Dolayısıyla, Azerbaycan kimiğinde Türkçü söylemlerin ön planda olması durumunda sözkonusu komşu ülkelerin tehdit algılamaları bölgesel işbirliği olanaklarını sınırlandıracaktı. Bu nedenle *Azerbaycancılığın* ön plana çıkarılması her şeyden önce bir zorunluluk olarak görülüyordu. Sonuç itibarıyla "Yurtta Denge, Cihanda Denge" ilkesiyle özdeşleşen *Azerbaycancılık*; iç politikada çeşitli kimlikleri kapsayan yönü ile AHC liderlerini elini rahatlatırken, dış politikada özellikle bölgesel güvenlik kompleksi bağlamında tehdit algılama sürecini dönüştürmüş, Güney Kafkasya`daki komşu ülkelerle yeni işbirlikleri için uygun koşullar sağlayabilmiştir.

Fakat burada bir hususun altı önemle çizilmelidir. *Azerbaycancılığın* etkin duruma geçmesi *Türkçülüğün* zayıflatılması pahasına gerçekleşmiyordu. *Türkçülük* daha uygun koşullara kadar bir anlamda kendi etkinliğini erteliyordu. Nitekim gerek Dağlık Karabağ çatışmasının ortaya çıkışıyla, gerek Sovyetlerin çözülmeye başlamasıyla Türkçü söylemlerin toplumsal, kültürel ve siyasal hafızalarda kendini güncelleştirdiği gözlemlenmiştir.

1920`de Bolşeviklerin kontrolü ele geçirmesi sonucunda 23 aylık AHC dönemiyle beraber Azerbaycan ulusal kimliğinin bağımsız gelişimine de son verilmiş oldu. Başka bir deyişle, Azerbaycan kimliği Sovyetlerin gereklerine uygun dönüşüm geçirmek durumunda kalmışır. Bununla birlikte Sovyetler döneminde Azerbaycan`ın iç ve dış kimlikleri farklı düzeylerde dönüşmüştür. Bir SSCB üyesi olarak Azerbaycan kimliğinin dış politika ayağı nerdeyse gelişimini tamamen durdurmuştur. Birlik üyeleri içindeki rutin ilişkiler dışında gerek dış politikaya bakış açısı, gerek tehdit algılama biçimi tamamen Sovyet önceliklerine endekslenmiş durumda idi. Bu nedenle Sovyetler dönemi Azerbaycan kimliğinin dış politikaya yönelik milli reflekslerini epey zayıflatmıştır.

Buna karşın Azerbaycan kimliğinin içeriye yönelik nitelikleri göreceli olarak daha etkin kalmayı başarmış, ama bu sefer de Sovyet ölçütlerine uyum öncelikli koşul olmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan toplumu Şiilikten kaynaklanan bilinçaltı takiye kültürünün de etkisiyle kendi tarihsel kimliğine özgü birçok değerlerini korumayı ve günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır. Bu tür değerler daha çok Nevruz kutlamaları gibi kültürel etkinliklere ve Sovyetlerin sınırlı hoşgörüsü çerçevesinde uygulanabilen dinsel faaliyetlere sığdırılmıştır.

Sovyetlerin çözülmeye başlamasını takiben 1991 yılında bağımsızlığın yeniden kazanılması Azerbaycan kimliği üzerinde bir kaç açıdan şok etkisi bırakmıştır. Bir taraftan özgürlük, bağımsızlık ve demokrasi söylemleri, diğer taraftan Ermenistan`ın saldırısıyla devletlerarası şiddete dönüşen Dağlık Karabağ çatışması Azerbaycan kimliğinin yeni dönemde kendisini toparlaması için oldukça karmaşık bir durum yaratmıştır. Bununla birlikte, toplumsal hafıza 1918-1920 aralarında yaşamış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti değerlerine sahip çıkmakta gecikmemiş ve Sovyet dönemi sonrası süreçte ulusal kimliğini bu değerler üzerinden geliştirmiştir. Ne var ki, yeni dönemde Azerbaycan kimliğinin sosyo-politik koşullarla ilişkisi, özellikle de dış politikaya ve bu bağlamda güvenlik konularına uygulanması oldukça sancılı geçmiştir.

Azerbaycan`ın ilk Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov`un yönetimde bulunduğu kısa dönemin arkasından Ebülfez Elçibey`le başlayan süreçte Azerbaycan kimliğine özgü *Türkçülük* sütunu diğer boyutlar arasından sıyrılarak ön plana çıkmış ve toplumsal-siyasal hayatı şekillendirmeye çalışmıştır. Ne varki, gerek ülke içi gelişmeler, gerek savaş cephesinden arka arkaya gelen yenilgiler bir taraftan mevcut yönetimin meşruiyet zeminini zayıflatırken, diğer taraftan resmi düzeyde savunulan kimlik söylemlerinin sorgulanmasına yol açımıştır.

İç politika açısından bakıldığında Elçibey yönetimi ülkedeki azınlıklara önemli hukuksal olanaklar sağlasa da bu süreci *Türkçülük* merkezli bir idari model üzerinden yönetmekte başarılı olamamıştır. Kuzey ve Güneyden yapılan dış müdahelelerin de önemli etkisiyle Azerbaycan`da özellikle etnik azınlıkların bölücü eylemlere giriştiği, bir kaos ortamının meydana geldiği/getirildiği görülmüştür.

Dış politikadaki durum da iç politikadan pek farklı değildi. Önemli darboğazlarla karşılaşılmakta idi. Özellikle, kendi iç politika derinlikleri bakımından tarihsel olarak *Türkçülüğü* ciddi bir tehdit kaynağı olarak kabul eden İran ve RF gibi önemli bölge güçleri Elçibey yönetiminin *Türkçülük* odaklı dış politika söylem ve davranışlarından oldukça rahatsızdı. Başka bir deyişle, Türkçü kimlikle çıkış yapan Azerbaycan Tahran ve Moskova açısından önemli bir tehdit inşasına yola açmakta idi. Bu nedenle olacak ki, 1993 yılına doğru gerek Dağlık Karabağ cephesinde önemli kayıpların verilmesinde, gerek ülke içi etnik bölücülük eylemlerinde İran ve RF`nin etkili olduğu pek çok defa dile getirilmiştir. İşin ilginci bir yerden sonra Türkiye`nin de Elçibey yönetimine karşı belirli dikkatlilik içerisine girdiği, hatta zaman zaman rahatsız olduğu görülmüştür. Buna karşın, ABD merkezde olmak üzere bir kısım Batılı ülkelerin Elçibey tarafından kullanılan söylemlere oldukça sıcak baktığı, zaman zaman motive ettiği, hatta cesaretlendirdiği gözlemlenmiştir.

Öte yandan dış politikadaki güvenlik yaklaşımları bağlamında Elçibey yönetiminin bölgesel güvenlik kompleksine yönelik tutumu da Azerbaycan`ın siyasi duruşu açısından önemli olmuştur. Öncelikle, BDT`ye girmeyi kabul etmeyen Elçibey yönetimi böylece RF merkezli bir güvenlik kompleksinden uzaklaşarak Kafkasya merkezli bir bölgesel güvenlik kompleksini tercih etmiştir. Fakat Elçibey yönetimi bu tercihini bir taraftan radikal Türkçü söylemler üzerinden gerçekleştirmeye çalışınca, diğer taraftan da RF`nin egemenliği altında olan Kuzey Kafkasya`yı da içerecek şekilde bir bölgesel bütünleşmeyi sıkça dile getirmeye başlayınca, bu süreç her şeyden önce RF`nin tehdit algılamasını körüklemiş ve Azerbaycan`a karşı daha sert tavır almasını sağlamıştır.

1993 yılında Haydar Aliyev`in yönetime geçmesiyle Azerbaycan kimliği yeni bir evreye girmiş, daha doğrusu, ulusal kimliğin diğer sütunu olan *Azerbaycancılığın* ön plana çıkarak toplumsal-siyasal koşulları belirlediği görülmüştür. Hatta bir dönemden sonra *Azerbaycancılığın* tüm ulusal kimliği temsil etme düzeyine ulaştığını belirtmek mümkündür. Buna karşın, Türkçü değerlerden de vazgeçilmemiş, Azerbaycan kimliğinin *Türkçülük* sütunu daha çok sosyo-kültürel alana kayarak kendi gelişimini daha güvenli şekilde sürdürme olanağı kazanmıştır.

Dengeleme ve pragmatizmi birarada tutan *Azerbaycancılık*, ülke içinde özellikle etnik bölücülük hareketlerini önleyerek istikrarın gelişimine büyük katkıda bulunurken, ülke dışında geniş politik açılımlarla Azerbaycan`a yönelik farklı baskıları önemli ölçüde etkisiz hale getirmiştir.

H.Aliyev döneminde *Azerbaycancılık* fikrinin ön plana çıkışıyla Bakü`nün dış politikadaki güvenlik yaklaşımları da önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Şöyle ki, Elçibey yönetiminin RF`nin egemenliğine ait olan Kuzey Kafkasya`yı da içeren genel bir Kafkasya politikası izlemesine karşın, H.Aliyev sadece Güney Kafkasya`ya odaklanarak dengeli politikalara (*balanslı harici siyaset*) öncelik vermiştir. Aynı zamanda Güney Kafkasya düzeyinde işbirliğinin güçlenmesini sürekli desteklemiş, bu doğrultuda somut önerilerle gündem belirlemiştir. Bu seçimin temelinde yatan nedenlerden biri güçlü işbirliği düzeyine sahip olası bir Güney Kafkasya oluşumunda Azerbaycan`ın daha etkin politika üretebileceği öngörüsüne bağlı ise, diğeri BDT`nin etki alanından uzaklaşma eğilimi ile ilgilidir. Nitekim bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak BDT 1990`lı yılların başında belirleyici niteliğe sahip olsa da, 1994 yılından başlayarak uygulamaya konulan petrol politikaları, arkasından GUAM örgütünün kurulması, daha sonra ise 11 Eylül

olaylarının uluslararası ortamda neden olduğu yeni koşullar çerçevesinde Bakü`nün RF merkezli BDT yörüngesinden uzaklaşma eğilimlerinin belirginleştiği gözlemlenmiştir.

2003 yılında H.Aliyev`in vefat etmesiyle yönetime geçen İlham Aliyev döneminde Azerbaycan kimliği ile dış politikası arasındaki ilişkilerde herhangi bir köklü değişiklik gözlemlenmemiştir. Zira İ.Aliyev sık sık konuşmalarında H.Aliyev`in siyasi çizgisini sürdürdürmeye herdaim sadık kalacağını dile getirmektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan kimliğindeki *Azerbaycancılık* sütununun etkinliği günümüzde de aynen devam etmektedir. Buna karşın, özellikle son yıllarda bir takım yeni eğilimler dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Azerbaycan kimliğinin iç toplumsal-siyasal boyutları ile ilişkilidir. Diğer ise doğrudan dış politika ile bağlantılıdır.

İç politika açısından bakıldığında, özellikle son yıllarda Azerbaycan toplumunda İslam merkezli dinsel alana eğilimlerin artışı, resmi tez tarafından büyük önem verilen *Azerbaycancılık* açısından belirli riskler taşımaktadır. Şöyle ki, *Azerbaycancılık* çeşitli dinsel ve etnik alt kimlikleri tek şemsiye altında toplamaya çalışırken, dinsel etkinliklerin artışı ulus devlete yönelik merkezkaç eğilimlerini teşvik ederek önemli bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Zira son yıllarda türbanlı öğrencilerin üniversitelere giriş çıkışı ile ilgili ortaya çıkan sorunlar ya da Bakü merkezinde cami bombalama eylemleri gibi vakalar mevcut endişeleri haklı gösterecek niteliktedir.

İ.Aliyev döneminde *Azerbaycancılığın* dış politikadaki yeni çizgilerine ise daha çok Ermeni diasporasına ve Ermenistan`a yönelik Bakü ile Ankara arasında geliştirilen işbirliği sürecinde rastlamak mümkündür. Bakü tarafından sözkonusu işbirliği sürecinin bir Turancı ya da Pan-Türkist söylemlere dönüşmemesine büyük önem verilmekle beraber, zaman zaman Ermeni(stan) faktörünün Türk dünyası bağlamında Azerbaycan

ve Türkiye için ortak bir sorun oluşturduğu dile getirilmektedir. Nitekim 9 Mart 2007`de 48 ülkeden 513 temsilcinin katılımıyla (73 Azerbaycan ve 150 Türk diaspora örgütünü temsilen) Bakü`de gerçekleştirilen *Azerbaycan ve Türk Diaspora Örgütlerinin I. Ortak Forumu* önemli bir gelişme idi.

Dolayısıyla, *Azerbaycancılık* fikri, İ.Aliyev döneminde de başat konumda olmakla beraber, *Türkçülük* frekansı üzerinden Bakü`nün dış politika üretmesi için her hangi bir sorun yaratmamaktadır. Başka bir deyişle, İ.Aliyev döneminde de ağırlıklı olarak sosyo-kültürel alanda varlığını sürdürüen *Türkçülük*, Türkiye ile ilişkiler bağlamnda zaman zaman siyasal alanda da zemin yoklayabilmektedir. Buna karşın, "Bir millet, iki devlet" sloganı hala etkin olduğu için gerek iç, gerek dış politikada herhangi bir tehdit faktörüne dönüşmemektedir.

KAYNAKÇA

A) Kitaplar

Afrasiabi, Kaveh L., *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, Westview Press, Oxford, 1994

Ağaoğlu, Ahmed, *Üç Medeniyyet,* Vagif Sultanlı (der.), Mütercim Neşriyyatı, Bakı, 2006

Algar, Hamid, *İslam Devrimi'nin Kökleri*, çev., M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, Ankara, 1988

Aliyarlı, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi:Uzak Keçmişten 1870-ci illere Geder,* Azerbaycan Yayınları, Bakı, 1996

Aliyev, Haydar, *Müsteqilliyimiz Ebedidir: Çıkışlar, Nitqler, Beyanatlar, Mektublar, Müsahibeler (İyun 1993 – May 1994),* Azerneşr, Bakı, 1997

Aliyev, İgrar, *Azerbaycan Tarihi,* Cilt 1, Elm Neşriyatı, Bakü, 1998

Allahverdiyev, Galey ve Sultanzade, Vehdet, *Haydar Aliyev ve Şark – III,* Çaşoğlu Neşriyyatı, Bakü, 2003

Alstadt, Audrey L. , *The Azerbaijani Turks,* Hoover Institute, Stanford, 1992

Alstadt, Audrey L., "Azerbaijan's Struggle toward Democracy", Karen Dawisha ve Bruce Parrott (der.) *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*, Cambridge University Press, 1997

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul, 3.Baskı, 2004

Armstrong, John A., *Ideology, Politics and Government in the Soviet Union: An Introduction,* Frederick A. Praeger Publishing, New York, 1972

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995,* 1-2.Cilt, 11. baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999

Aslanlı, Araz ve Hesenov, İlham, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası,* Platin Yayınları, Ankara, 2005

Atabaki, Touraj, *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twientieth-Century Iran*, British Academic Press, London, 1993

Attar (Haşimzade), Aygün, *Karabağ sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005

Aydın, Mustafa, "Regional Security Issues and Conflicts in the Caucasus and the Caspian Regions", Kurt R. Spillmann ve Joachim Krause (der.), *International Security Challenges in a Changing World,* Peter Lang, Bern, 1999

Aydın, Mustafa, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament*, Center for Strategic Research-SAM Papers, Ankara, Haziran, 2000

Azizoğlu, Hasan, *Türklüyümüz,* Nurlan Neşriyyatı, Bakı, 2007

Balzer, Harley D.(der), *Five Years that Shook the World: Gorbachev`s Unfinished Revolution,* Westview Press, Oxford, 1991

Baran, Zeyno, Starr, S. Frederick ve Cornell, Svante E. "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU" , *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006

Barthold, Vladimir V., *Moğol İstilasına kadar Türkistan,* Haz:Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara 1990

Baykara, Hüseyin, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi,* Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975

Baev, Pavel, *Russia`s Policies in the Caucasus*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1997

Beasley, Chris, *What is feminism*, Sage Publications, London, Thousand Oaks ve New Delhi, 1999

Becker, Theodore L. (der.), *QuamtumPolitics: Applying Quantum Theory to Political Phenomena,* New York, 1991

Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya,* Konya, 2000

Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas, *The Social Construction of Reality,* Anchor, New York, 1966

Beissinger, Mark, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002

Bennigsen, Alexandre ve Lemercier-Quelquejay, Chantal, *Islam In The Soviet Union,* Pall Mall, London, 1967

Bennigsen, Alexandre ve Wimbush, S.Enders, *Muslims of the Soviet Empire: A Guide,* Hurst&Co., London, 1985

Bhaskar, Roy, *A Realist Theory of Science*, Leeds Books, Leeds, 1975

Bowker, Mike ve Brown, Robin (der.), *From Cold War to Collapse: Theory and World Politics in the 1980s*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993

Bhaskar, Roy, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences,* Harvester Press, Brighton, 1979

Brezezinski, Zbignew ve Sullivan, Paige (der.) , *Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data and Analysis,* M.E. Sharpe, New York ve London, 1997

Brzezinski, Zbigniew, "The Caucasus and New Geo-political Realities: How the West Can Support the Region?", *Diplomatiya Alemi,* Sayı 3, 2003

Buzan, Barry,"Regional Security as a Policy Objective: The Case of South and Southwest Asia", A.Z.Rubinstein (der.), *The Great Game: The Rivalry in the Persian Gulf and South Asia*, Praeger, New York, 1983

Buzan, Barry, *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era,* Lynne Rienner, Boulder; Harvester Wheatsheaf, Hempstead, 1991

Buzan, Barry, Waever, Ole ve Wilde, Jaap de, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Reinner Publishers, Boulder-London. 1998

Buzan, Barry ve Waever, Ole, *Regions and Powers: The Structure of International Security,* Cambridge University Press, Cambridge, 2003

Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan Atabeyler Devleti,* Bakü, 1985

Bünyadov, Ziya (der.), *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, 1994

Caferov, Nizami, *Azerbaycanşünaslığa Giriş,* Bakı, 2002

Cafersoy, Nazim, *Elçbey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993),* ASAM Yayınları, Ankara, 2001

Cameron, Fraser, *An Introduction to European Foreign Policy,* Routledge, London ve New York, 2007

Campbell, David, *National Deconstruction. Violence, Identity, and Justice in Bosnia*, University of Minnesota Press, Minneapolis ve London, 1998

Carlsnaes, Walter, Risse, Thomas ve Beth A. Simmons (der.), *Beynelxalq Elaqeler üzre Beledçi*, Bilik Neşriyyatı, Bakı, 2005

Carter, Gwendolen M., *The Government of the Soviet Union,* 2. Baski, Harcourt, Brace&World Inc., New York ve San Francisco, 1967

Connolly, William E., *Kimlik ve Farklılık*, çev. Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

Coppieters, Bruno (der.), Contested Borders in the Caucasus, VUBPress, Brussels, 1996

Cornell, Svante E., *Conflict Theory and the Nagorno Karabakh Conflict: Guidelines for a Political Solution?*, Triton Publishers, Stockholm, 1997

Cornell, Svante E. , "The Nagorno-Karabakh Conflict", *Report no.46,* Department of East European Studies, Uppsala University, 1999

Cornell, Svante E., *Small Nations and Great Powers – A Study of Ethnopolitical Conflict in Caucasus*, Curzon Press, Richmond, 1999

Cornell, Svante E., "The Politicization of Islam in Azerbaijan", *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006

Cornell, Svante E., "Security Threats and Challenges in the Caucasus after 9/11", <www.silkroads.org> 25.12.2007

Croissant, Michael P., *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications,* Praeger, Londra, 1998

Curtis, Glenn E., *Armenia, Azerbaijan and Georgia,* US Government Printing Office, Washington, 1995

Dadaşov, Aydın, *Demokratiya ve İslam,* Elm Neşriyyatı, Bakü, 2007

Dawisha, Karen ve Parrot, Bruce, *Russia and the New states of Euroasia: The Politics of Upheavel,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Der Derian, James ve Shapiro, Michael J. (der.), *International/Intertextual Relations:Postmodern Readings of World Politics*, Lexington Books, Lexington, 1989

Deutsch, Karl (der.), *Political Community and the North Atlantic Area,* Princeton, Princeton University Press, 1957

Dragadze, Tamara, "Azerbaijan and the Azerbaijanis", G. Smith (der.),*The Nationalities Question in the Post-Soviet*, *States*, Longman Group Ltd, New York, 1996

Eralp, Atila (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

Ergil, Doğu, *İdeoloji ve Milliyetçilik,* Turhan Kitabevi, Ankara, 1983

Ersanlı, Büşra (der.), *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan,* Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1995

Ersanlı, Büşra ve Mehmedov, Hüsamettin (der.), *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi: Azerbaycan*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2004

Elibeyzade, Elmeddin, *Azerbaycan Halkının Manevi Medeniyet Tarihi: İslama Kadar Olan Dövr*, Gençlik Neşriyatı, Bakı, 1998

Eyvazov, Elnur, *NATO ve Azerbaycan*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004

Farmayan, Hafez F. , "The Foreign Policy of Iran: A Historical Analysis 559 B.C. – A.D. 1971", *Research Monograph*, Sayı 4 (1971), Middle East Center, University of Utah

Gazenferoğlu, Fazil, *Azerbaycan Türkünün İman Davası,* Serecan YY, Ankara, 1996

Gazenferoğlu, Fazil, *Türk Kimliği ve Azerbaycan Vatanı*, YİSAV Yayınları, Ankara, 1998

Geybullayev, Giyaseddin, *Azerbaycan Türklerinin Teşekkül Tarihinden,* Yüzyıl Yayınları, Bakı, 1994

Goldenberg, Suzanne, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder,* Zed Books Ltd London, 1994

Goltz, Thomas, *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-rich, War-torn Post-Soviet Republic*, ME Sharpe, New York, 1998

Gökalp, Ziya, *Türkçülüyün Esasları,* Maarif Yayınları, Bakü, 1991

Guliyev, Dj., *K İstorii Obrazovaniya Vtoroy Respubliki Azerbaydjana*, Baku, 1997

Guliyev, Vilayet, "Şergde İlk Respublika", *Diplomatiya Alemi,* No: 3, 2003, s.55-68/

Halilov, Selahaddin, *Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık Mefküresi,* Azerbaycan Üniversitesi, Neşr, Bakı, 2002

Hansen, Lene, *Security as Practice:Discourse Analysis and the Bosnian War***,** Routledge, London and New York, 2006

Harre, Rom, *The Philosophies of Science: An Introductory Survey*, Oxford University Press, Oxford, 1985

Haas, Marcel de, *Geo-strategy in the South Caucasus:Power Play and Energy Security of States and Organisations*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, The Hague, 2006

Hatipoğlu, Esra, "Güney Kafkasya ve Orta Asya`da `Büyük Güçler` Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü", M.Turgut Demirtepe (der.), *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 2008

Hesenov, Ali, *Azerbaycanın ABŞ ve Avropa Devletleri ile Münasebetleri (1991-1996)*, Elm Neşriyyatı, 2000

Hesenov, Ali, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Harici Siyaseti,* Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 2005

Hesenli, Cemil, *Soyuq Müharibenin Başlandığı Yer: Güney Azerbaycan (1945-1946)*, Mütercim Yayınları, Bakü, 1999

Hesenov, Cemil, *Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde: 1918-1920,* Azerneşr, Bakü, 1993

Hobsbawm, Eric J., *1780`lerden Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik,* Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

Hogan, Michael J. (der.), *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, New York, 1992

Huluflu, Veli, *Selçuklu Devletinin Dahili Kuruluşuna Dair*, Bakü, 1930

Hunter, Shireen T., "Azerbaijan: Search for Identity", I.Bremmer ve R.Taras (der.) *Nation and Politics in the Soviet Successor, States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993

Hunter, Shireen T.,"The Evolution of the Foreign Policy of The Transcacucasian States", Gary K. Bertsch (der.), *Security and Foreign Policy in The Caucasus and Central Asi*a, Routledge, New York, 2000

Hüseynov, Heyder, *XIX Esr Azerbaycan İctimai ve Felsefi Fikir Tarihinden,* Zekioğlu Neşriyatı, Bakı, 2006

Hüseynov, Rauf A., *Selçuklular Kafkaslarda*, Türk Kültürü Araştırmaları Şükrü Elçin Armağanı, 1993

Hüseynov, Şirmemmed (der.), *Mehemmed Emin Resulzade: Eserleri,* 1. cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992

İbrahimli, Haleddin, *Azerbaycan Siyasi Muhacireti (1920-1991)*, Elm Yayınları, Bakı, 1996

İbrahimli, Haleddin, *Değişen Avrasya`da Kafkasya*, ASAM Yayınları:25, Ankara, 2001

İsmayılov, İsrafil, *Azerbaycan Vetenperverliyi XX Yüzılda*, Mütercim Neşriyatı, Bakı, 2003

Jackson, Nicole J., *Russian Foreign Policy and the CIS: Theories, Debates and Actions*, Rotledge, London ve New York, 2003

Jonson, Lena, *Keeping the Peace in CIS: The Evolution of Russian Policy*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1999

Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak,* çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Giddens, Anthony, *Central Problems in Social and Political Theory*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles, 1979

Giddens, Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge, 1984

Goodin, Robert E. ve Klingenmann, Hans-Dieter (der.), *A New Handbook of Political Science,* Oxford University Press, Oxford, 1996

Goldman, Kjell, "International Relations: An Overview", Robert E. Goodin ve Hans-Dieter Klingenmann (der.), *A New Handbook of Political Science,* Oxford University Press, Oxford, 1996

Gölpınarlı, Abdülbakıy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1997

Guzzini, Stefano ve Leander, Anna, *Construsctivim and International Relations: Alexander Wendt and his critics,* Routledge, London and New York, 2006

Kaeter, Margaret, *The Caucasian Republics*, Facts on File-Inc., New York, 2004

Kahler, Miles, "Inventing International Relations: International Relations Theory after 1945", Michael Doyle ve G.John Ikenberry (der.), *New Thinking in International Relations Theory*", Westview, Boulder, 1997, s.20-53

Karabayram, Fırat, *Rusya Federasyonu`nun Güney Kafkasya Politikası,* Lalezar Kitabevi, Ankara

Katzenstein, Peter J., (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996

Keddie, Nikki R. (der.), *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, Yale University Press, New Haven and London, 1983

Keohane, Robert O., "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", Ada W. Finifter (der.), *Political Science: The State of the Discipline*, American Political Science Association, Washington, DC, 1983

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S. *Power and Interdependence*, Scott (Foresman), Boston, 1977 (2. baskı 1989)

Keohane, Robert O., *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Westview, Boulder,1989

Kesrevi, Seyyid Ahmed, *Azeri ya Zaban-e Bastan-e Azerbaycan*, Tahran, 1938

Kesrevi, Seyyid Ahmed, *Tarikh-e Hejdah Saleh-ye Azerbaijan*, Taban, Tahran, 1941

Kirk, Grayson, *The Study of International Relations in American Colleges and Universities,* Council on Foreign Relations, New York, 1947

Keyman, E.Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek,* çev. Simten Coşar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.127-128

Köymen, Mehmet Altan, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* TTK Basımevi, Ankara, 1963

Krause, Keith ve Williams, Michael C. (der.), *Critical Security Studies,* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997

Lapid, Yosef ve Kratochwil, Friedrich (der.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner, Boulder, 1996

Larrain, Jorge, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı*, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995

Leeuw, Chales van der, *Azerbaijan: A Question for Identity***,** St. Martin`s Press, New York, 2000

Lewis, David, *On the Plurality of Worlds,* Blackwell, Oxford, 1987

Libaridian, Gerard J., *Ermenilerin Devletleşme Sınavı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Linklater, Andrew, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations,* Macmillan, Basingstoke, 1990

Litvak, Meir, *Shi`i Scholars of Nineteenth-Century Iraq: The "Ulema" of Najaf and Karbala,* Cambridge University Press, Cambridge, 1998

Nesibzade, Nesib, *İran`da Azerbaycan Meselesi: XX esrin 60-70-ci İlleri*, Ay-Yıldız Yaynları, Bakı, 1997

M.Lynn-Jones, Sean (der.), *The Cold War and After: Prospects for Peace*, MIT Press, Cambridge, 1991

Marples, David R., *The Collapse of the Soviet Union:1985-1991*, Pearson Publications, Harlow-England, 2004

Matson, Floyd, *The Broken Image: Man, Science and Society*, George Braziller, New York, 1964

Mehdiyev, Ramiz (der.), *Azerbaycan Respublikası: 1991-2001*, XXI-Yeni Neşrler Evi, Bakü, 2001

Mehdiyev, Ramiz, *Azerbaycan: Tarihi İrs ve Müsteqillik Felsefesi,* Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Neşriyyatı, Bakü, 2001

Mehdiyev, Ramiz, *XXI Esrde Milli Devletçilik,* Yeni Neşrler Evi, Bakü, 2003

Mehdiyev, Ramiz, *Azerbaycan: Küreselleşmenin Talepleri (geçmişten dersler, bugünün gerçekleri ve geleceğin perspektifleri)*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2005

Memmedov, Elşen "Asrın Mügavilesi Azerbaycan Neft Senayesinin İnkişafında Mühüm Merheledir", *Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı,* Bakı, 1997

Memmedzade, Mirze Bala, "Memmed Emin Resulzade", Şirmemmed Hüseynov (der.), *Mehemmed Emin Resulzade: Eserleri,* 1. Cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992

Mercer, Kobena, "Welcome to the Jungle: Identity and Diversity in Postmodern Politics", Jonathan Rutherford (der.), *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence & Wishart, 1990

Mutlu, İsmail, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1995

Olcott, Martha Brill, **"**Soviet Central Asia: Does Moscow Fear Iranian Influence?", John L. Esposito,(der.), *The Iranian Revolution: Its Global Impact*, Florida International University Press, Miami, 1990, s. 203-224

Onuf, Nicholas, *Worlds of Our Making,*University of South Carolina Press, Columbia, 1989

Oran, Baskın (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar(1980-2001)*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Ottaway, Marina, *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism,* Washington D.C., Carnegie Endowment for International Peace*,*2003

Parmentier, Antione "Nationalisms in Caucasus", <http://pirate.shu.edu/~parmenan/academic%20papers/Caucasus%20essay.doc> 19.06.2007

Paşayev, Hafiz M., *Bir Sefirin Manifesti,* ŞERQ-QERB Yayınevi, Bakü, 2007

Petruşevski, İlya Pavloviç, *İslam der İran: ez Hecret ta Payan-e Garn-e Nohom-e Hecri*, Peyam, Tahran, (Hicri)1354

Poulantzas, Nicos, *Political Power and Social Classes,* London, Verso, 1978

Razi, Abdullah, A. Razi, *Tarih-i Kulli İran,* Tahran, 1996.

Resulzade, Mehemmed E., *Azerbaycan Kültür Gelenekleri ve Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı,* Ankara, 1984

Resulzade, Mehemmed E., *Azerbaycan Cumhuriyeti,* Elm Neşriyyatı, Bakı, 1990

Ruggie, John G.,*Constructing the Global Polity: Essays on International Institutionalization*, Routledge, London, 1998

Rustamov, Rafig, *İran`da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist bir İnceleme,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004

Said, Kurban, *Ali ve Nino,* Şark-Garp Neşriyyatı, Bakı, 2006

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918`e,* 8.baskı, İmge kitabevi, İstanbul, 2000

Saray, Mehmet, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmailbey*, Ankara, 1987

Saray, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi,* Nesil Yayınları, İstanbul, 1993

Sarıbay, Ali Yaşar, "Post-Modern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi: Bildiriler (30 Nisan-02 Mayıs 1997),* Mersin Üniversitesi, s.4-6

Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995

Seyidzade, Dilare, *Azerbaycan XX. Asrin Evvellerinde: Müsteqilliye Aparan Yollar"*, OKA Yayınları, 2. Baskı, Bakı, 2004

Shabad, Theodore, *Geography of the USSR: A Regional Survey*, Columbia University Press, New York ve London, 1965

Shaffer, Brenda, *The Formation of Azerbaijan Collective Identity: In Light of the Islamic Revolution in Iran and the Soviet Breakup*, PhD Dissertation, Tel-Aviv University, 1999

Shaffer, Brenda, *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2002

Singer, David J. "The-Level-of-Analysis Problem in International Relations", James N. Rosenau (der.), *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York

Smith, Anthony D., *Theories of Nationalism*, Duchworth, London, 1971

Smith, Anthony D.,"State-Making and Nation-Building", John A. Hall (der.), *States in History*, Basil Blackwell, Oxford, 1986

Smith, Steve, "The Self-images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory", Ken Booth and Steve Smith (der.), *International Relations Theory Today*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1995

Suleymanov, Elin, *Emergence of New Political Identity in the South Caucasus*, Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis, The Fletcher School, (Mayıs) 2004

Sumbatzade, A.S., *Azerbaydjantsı-Etnogenez i Formiravaniye Naroda*, Yüzyıl Y., Bakı, 1990

Suny, Ronald Grigor, "Nationalism and Democracy in Gorbachev.s Soviet Union: The Case of Karabagh", R.Denber (der.) *The Soviet Nationality Reader: The Disintegration in Context,* Westview Press, Boulder, 1992

Süleymanlı, Ebülfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri: Rus İşgalinden Günümüze Sosyolojik Bir Değerlendirme,* İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

Swietochowski, Tadeuz, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985

Swietochowski, Tadeuz, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, Columbia University Press, New York, 1995

Şen, Y.Furkan, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet,* Yargı Yayınevi, Ankara, 2004

Şerifov, Azad (der.), *Hocalı Soykırımı: Senedler, Faktlarda ve Harici Metbuatda,* Ebilov, Zeynalov ve Oğlulları Yayınları, Bakı, 2006

Tağıyev, Elikram ve Şükürov, Mesud, *İki Esrin Govşağında Azerbaycan: Milli ve Milletlerarası Problemlerin Helli Yolunda,* Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü, 2004

Tağızade, Leyla, 'Avrasyacılık ve Lev Gumilev', Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat ve Mehmet Seyfettin Erol (der.), *21. Yuzyılda Türk Dunyası Jeopolitiği Muzaffer Özdag'a Armağan*, Sayı: 1, ASAM Yayınları, Ankara, 2003

Tanrısever, Oktay F., "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya`nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (der.), *Türkiye`nin Komşuları,* İmge Kitabevi, İstanbul, 2002

Tishkov, Valery, *Ethnicity, Nationalism and Conflict In and After the Soviet Union: The Mind Aflame*, Sage Publications, London, 1997

Togan, Zeki Velidi, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, 1977

Turan, Azer, *Ali Bey Hüseynzade,* Selam Yayınları, Moskova, 2008

Uzgel, İlhan, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika,* İmge Kitabevi, İstanbul, 2004

Ünal, Faruk Ö., *Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar,* Kafkas Üniversitesi Yayınları, Sayı: 8, 2001

Vahabzade, Bahtiyar, *İstiklal,* Bakü, 1999

Vasquez, John A., *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics,* MA, Addison-Wesley, Reading, 1979

Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999

White, Stephen, *After Gorbachev,* Cambridge, Cambridge University Press, 1993

Wimbush, S.Enders, "Divided Azerbaijan: Nation Building, Assimilation, and Mobilization Between Three States", William O. McCagg Jr and Brain D. Silver (der.), *Soviet Asian Ethnic Frontiers*, Pergamon Press, New York, 1979

Yalçın, Aydın (der.), *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları*, Yeni Forum Yayınları, 1988

Yunusov, Arif, *Islam in Azerbaijan*, Zaman, Baku, 2004

Zaka, Yahya, *Megalat-e Kesrevi*, Nashr-e Danesh, Tahran, 1955

Zalewski, Marysia ve Enloe, Cynthia, 'Questions about Identity in International Relations', Ken Booth ve Steve Smith (der.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Cambridge

Zeynaloğlu, Cahangir, *Muhteser Azerbaycan Tarihi,* Azerbaycan Devlet Kitab Palatası, Bakü, 1992,

Zohar, Danah ve Marshall, Ian, *The Quamtum Society:Mind, Physics and a New Social Vision,* Quill, New York, 1994

Zülfügarlı, Meherrem, *Azerbaycan Tarihi: İkinci Respublika Dövrünün Tarihşünaslığı (1920-1991-ci İller)*, Çaşıoğlu Neşriyyatı, Bakı, 2001

B) Makaleler

Abbasov, Ali ve Xaçatryan, Harutiun, "Qarabağ Münaqişəsinin Helli Variantları: İdealar ve Reallıq", <http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az&item=20031003132559665> 27.08.2006

Abbasov, İlham "Xalqımızın tarixinde daha bir dönüş merhelesi", *Azerbaycan* gazetesi, 12.08.2008

Abdullayev, Cavid, "Azerbaycan`da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası*, Cil 7, Sayı 1, (ilkbahar, 2001), s.109-132

Adams, Lawrence E., "The Reemrgence of Islam in the Transcaucasus", *Religion, State&Society-the Keston Journal,* Sayı 2/3, 1996

Adler, Emannuel, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations,*1997, Cilt 3, Sayı 3, s. 319–363

Ağacan, Kamil, "İran`ın Kafkasya Politikası", <http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0163_iraninkafkasyapolitikasi.htm> 14.04.2007

Akperov, Fakhri Gudrat, "Guide to the Republic of Azerbaijan Law Research", <http://www.llrx.com/features/azerbaijan.htm> 15.01.2007

Aliyarlı, Süleyman, "Azerbaycan Milli Harekatının İlkin Dönemleri", *Yeni Forum,* No:271, Aralık, 1991

Aliyeva, Nurlana, "Azerbaycancılık İdeologiyasının Banisi", <http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=3904> 08.10.2007

Aliyev, Rafiq "İman çatışmazlığı veya ifrat elac problemi", *525-ci gazete,* 28.12.2004

Aliyev, Rafiq, "Dini Qurumlarla İş üzre Dövlet Komitesinin yaradılmasından 4 il keçdi", *525-ci gazete*, 23.06.2005

Alizade, Hikmet ve Şefiyev, Üzeyir, "Akademik Ramiz Mehdiyevin "Demokratiya: Tarixi İrs" Haqqında Düşünerken", <http://www.yenicag.az/modules/news/article.php?storyid=375> 14.02.2008

Altstadt, Audrey L., "Azerbaijan's First and Second Republics: The Problem of National Consciousness", *Caspian Crossroads Magazine,* Cilt 3, Sayı 4, (Bahar) 1998

Anar, "Ağ Goç, Qara Qoç", *525ci* gazete, 16-27 Eylül, 2003

Aras, Orhan, “Men Azeri sözünün aleyhineyem ”, *525-ci gazete,* 04.03.2008

“Armenia and Russia supporting separatists in Azerbaijan, Azeri paper says”, <http://www.eurasianet.org/resource/azerbaijan/hypermail/200002/0017.html Feb 08 2000> 13.04.2006

Asgharzadeh, Alireza, “Azerbaijan and The Challenge of Multiple Identities: In Search of A Global Soul”, *MERIA Journal*, Cilt 11, Sayı 4, (Aralık) 2007

Asatiani, Salome, “South Caucasus 'region' an artificial construct?” *Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL)*, 04.06.2007

“Azerbaijanis Assume Lead in Studying Their Own Identity: A Conversation with Dr. Chingiz Mammadov”, *Azerbaijan in the World* (Azerbaijan Diplomatic Academy), Cilt 1, Sayı 9, 1 Haziran, 2008

"Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Devlet Başkanı Haydar Aliyev`in TÜRKSOY Uluslararası Örgütünün Bakü`de Gerçekleştirilen VIII Toplantısındaki Konuşması" <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=2077&n=000032&g=> 21.03.2007

“Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Lenkeran, Astara, Masallı, Lerik, Yardımlı, Celilabad ve Bilesuvar rayonlarında yaranmış durumla ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin Kararı”, Karar no: 672, <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/50> 12.08.2007

“Azerbaycanin İşğal Olunmuş Erazilerinde Ermenistanin Qanunsuz Fealiyyeti”, Azerbaycan Cumhuriyeti, Ulusal Güvenlik Bakanlığı, <http://www.mns.gov.az/ermenistaninfealiyyeti_az.html> 03.04.2008

“Azerbaycan Respublikasında milli azlıqlara mensub olan şexslerin hüquqlarının qorunması üzre mövcud veziyyet”, <http://www.mfa.gov.az/az/foreign_policy/inter_affairs/human/milli_azliqlar.shtml> 17.06.2008

Barabanov, Mikhail, “Nagorno-Karabakh: Shift in the Military Balance”, *Moscow Defense Brief*, <http://mdb.cast.ru/mdb/2-2008/item2/article2/> 25.08.2008

Barraclough, Colin, “The Chaos in Russia's Back Yard - Continued Political Unrest in Azerbaijan, Armenia and Georgia”, *Insight on the News*, 20.09.1993

Bedelov, Rahman “Language and the Search for Identity” <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/221.htm> 20.04.2007

Bekir, Babek, "Demokratiyanın Böhranı Fonunda İslamın Güclenmesi" <http://www.azadliq.org/Article/2007/06/27/20070627141934120.html>27.06.2007

Bilgin, Mert, "Hazar`a Kıyıdaş Türki Cumhuriyetlerde Devletin Özgül Gelişimi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, sayı 4, Kış 2004, s. 141-165

Blank, Stephen, "The Transcaucasian Federation and the Origins of Soviet Union:1921-1922", *Central Asian Survey,* Sayı: 4, 1990

Boekle, Henning Rittberger, Volker ve Wagner, Wolfgang, "Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory", <http://www.uni-tuebingen.de/uni/spi/taps/tap34a.htm> 06.08.2004

Bölükbaşı, Süha, "Ankara`s Baku Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed", *Middle East Journal,* Ocak, 1997

Bromley, Julian ve Kozlov, Viktor, "The Theory of Ethnos and Ethnic Processes in Soviet Social Sciences", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 31, Sayı 3 (1989), s. 425-38

Bull, Hedley, "International Theory: The Case or a Classical Approach", *World Politics,* 18(3), 1966, s.361-377

Buzan, Barry, "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", *International Organization*, Cilt 47, Sayı 3, 1993, s.327-52.

Buzan, Barry, "National Security in the Post-Cold War Third World", *Strategic Review for Southern Africa,* Cilt 16, Sayı 1, 1994, s.1-34

Buzan, Barry, 'The English School: An Underexploited Resource', *Review of International Studies* 27, 2001, s.471–88

Cabbarlı, Hatem, "Sözde Ermeni Soykırımı'nın 90. Yıldönümünde Türkiye'yi Neler Bekliyor?", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (AZSAM)*, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=44>22.04.2005

Cabbarlı, Hatem, "Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen Askeri İşbirliği", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (AZSAM)*, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=46> 24.03.2007

Cabbarlı, Hatem, "ABD'nin Azerbaycan'dan Askeri Üs Talebi: Denge Politikası Bozuluyor mu?", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (AZSAM),* <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=66> 14.10.2007

Cafersoy, Nazım, "Bağmsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", *Avrasya Dosyası*, Cil 7, Sayı 1, (İlkbahar) 2001, s.286-318

Nazım Cafersoy, "Tarihte "Kafkas Evi" Girişimleri ve Türkiye", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM),* <http://www.turksam.org/tr/a1459.htm>12.05.2008

Cederman, Lars-Erik ve Christopher Daase, "Endogenizing Corporate Identities: The Next Step in Constructivist IR Theory", *European Journal of International Relations,* 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.5–35

Checkel, Jeffrey T., "Why Comply? Constructivism, Social Norms and the Study of International Institutions", <http://www.arena.uio.no/publications/wp99_24.htm> 14.03.2004

Checkel, Jeffrey T., "Social Construction and Integration", <http://www.arena.uio.no/publications/wp98_14.htm> 17.06.2004

Checkel, Jeffrey T., "Role Conceptions and the Politics of Identity in Foreign Policy", <http://www.arena.uio.no/publications/wp99_8.htm> 27.06.2003

Cohen, Ariel, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity", *Backgrounder*, Sayı: 1132, Temmuz 1997

Cornell, Sevante E., "Democratization Falters in Azerbaijan", *Journal of Democracy*, Cilt 12, Sayı 2, 2001, s.118-31

Cornell, Svante E., "The South Caucasus: A Regional and Conflict Assessment", *Cornell Caspian Consulting,* <http://www.cornellcaspian.com>, 30.08.2002

Cox, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millenium*, 12(2), s.162-75

Çelikpala, Mitat, "1990"lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*, <http://www.asam.org.tr/temp/temp490.pdf>01.10.2008

Davutoğlu, Ahmet, " Turkiye Küresel Güctür", *Anlayış Dergisi*, 21 Subat 2004

Derghoukassian, Khatchik, "Balance of Power, Democracy and Development: Armenia in the South Caucasian Regional Security Complex", *Armenian International Policy Research Group (AIPRG),* Working Paper No. 06/10, Ocak, 2006

Dessler, David, "What's at Stake in the Agent-Structure Debate", *International Organization*, Cilt 43, Sayı3, 1989, s. 441-473

"`Dialog Avrasiya` Dergisinin Tanıtım Töreninde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Haydar Aliyev`in Konuşması" <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=1131&n=000023&prfr=1&g=&prev=> 13.06.2001

Dunn, Frederick S., "The Scope of International Relations", *World Politics,* 1, 1948, s.142-6

"Dünya Azerbaycanlılarının I Kurultayında Azerbaycan Respublikasının Prezidenti H.Aliyev`in Nitgi", <http://www.diaspora.az/qurultay/speech.htm> 15.11.2007

Erkan, Rüstem ve Bozgöz, Faruk, "Aydınlar, Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji", *Doğu Batı,* Sayı 29, Ağustos, Eylül, Ekim-2, 2004

Ersanlı, Büşra, "Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Kültürel ve Siyasal Dönüşüm", *Türkiye Günlüğü,* Sayı 31, Kasım-Aralık, 1994, s.102-114

Ersanlı, Büşra "Türkçülük Türkiye`de ve Azerbaycan`da (1990`lı yıllar)", *Avrasya Etüdleri*, C.3, S.3, (Sonbahar) 1996

Evera, Stephen Van, 'Hypotheses on Nationalism and War', *International Security,* Cilt 18, Sayı 4, 1994, s.5-39

Eyvazova, Roza "`Türk dili` termininden `Azerbaycan dili` terminine geder", <http://www.tercume.az/ANA%20SEHIFE/termin-3.htm> 19.08.2006

Fernandez, Yusuf, "Iran, Latin America Construct New World System", <http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=68734&sectionid=3510304> 07.09.2008

Fox, William T.R. "Interwar International Relations Research: The American Experience", *World Politics,* 2, 1949, s.67-80

Fuller, Elizabeth, "Azerbaijan's June Revolution", *RFE/RL Research Report*, Cilt: 2, Sayı: 32, 13 Ağustos 1993

Fuller, Liz, "Does Azerbaijan Face A New Irredentist Threat?" <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2008/05/mil-080515-rferl01.htm>01.06.2008

Gamkrelidze, Thomas V., "Transcaucasia or South Caucasus: Towards a More Exact Geopolitical Nomenclature", <http://www.parliament.ge/files/327_2288_943216_coucasus.pdf> 17.06.2007

Gasımov, Musa, "Bakü`nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı", *Avrasya Dosyası,* Cilt 7, Sayı 1, (İlkbahar, 2001), s. 18-56

Gorman, Patrick, "The Emerging Army in Azerbaijan", *Central Asia Monitor*, Sayı 1, 1993

Gönenç, Levent, "Azerbaycan Anayasası üzerine Notlar", *AÜHF Dergisi,* Cilt 47, Sayı:1-4, 1998, s. 22-35

Gökdağ, Bilgehan A. ve Heyet, M. Rıza, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig,* 2004 (Yaz), Sayı 30, s.31-82

Green, Daniel M., *Constructivism and Comparative Politics*, M.E.Sharpe, New York, London, 2002

Guliyev, Farid, "Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization", *The Journal of Post-Soviet Democratization*, Yaz, 2005

Guseynov, Rauf A., "Ethnic Situation in the Caucasus", *Perceptions:Journal of International Affairs*, September/November, 1996

Guzzini, Stefano, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*,Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147–182

Gül, Murat, "Russia and Azerbaijan: Relations After 1989", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* Cilt: 7, Sayı:2-3, (Yaz-Sonbahar) 2008, s.47-66

Hajy-Zadeh, Hikmet "Azerbaijan: In Search of a National Idea ", <http://www.zerbaijan.com/azeri/hhz7.htm> 14.01.2008

Hazar, Numan, "Türkiye`nin Afrikaya Açılımı", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi,*
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2477&kat1=&kat2=2>18.08.2008

Heyet, Cavad, "Neğedi Çend Ber Ketab-e Azeri ya Zeban-e Bastan-e Azerbaycan", *Varlıg,* Sayı 20, Yaz ve Sonbahar, (Hicri) 1377

Heyet, Cavad, "Azerbaycan`ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", *Varlıg,* 14, Sayı 87-4, 1993

Heyet, Cavad, "Der Bareye Nam ve Mouveiyyat-e Zeban-e Torkiye-Azerbaicani" *Varlıg,* Sayı 3-4; 1982

Hoffmann, Stanley, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus*, 106/3 1977

Hopf, Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, Cilt 23, Sayı 1, (Yaz) 1998, s.171-200

Hosu, Alina, "Identity Politics and Narrativity", *Conference on 'Narrative, Ideology, and Myth'*, Presentation Paper, Tampere, 26-28 Haziran 2003

Huseyinov, Teymur, "Towards Crafting A National Security Doctrine in Azerbaijan", *Central Asia-Caucasus Institute,* <http://www.cacianalyst.org/?q=node/1008>03.26.2003

Hüseynli, Qabil, "Azerbaycan`da Siyasi Partiler ve Siyasi İlişkiler", *Avrasya Dosyası,* Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s.161-177

İbrahimli, Haleddin, "Türkçülük ağırlık merkezi olmalıdır", *Yeni Müsavat,* 2 Mart 1995

İbrahimov, Nazim, "Azerbaycan Diasporu Möhkem, Sarsılmaz Siyasi Esaslar Üzerinde Formalaşdırılır", <http://diaspora.az/new/az/viewer.php?onsoz.htm> 09.10.2007

Ibrahimov, Rovshan "Baku-Tbilisi-Kars: Geopolitical Effect on the South Caucasian Region", <http://www.turkishweekly.net/comments.php?id=2763>23.11.2007

"İctimaiyyetin melumatlılıq seviyesinin öyrenilmesine yöneldilmiş sorğu: QHT`ler ve onların Azerbaycan cemiyetinde rolu", <www.isar.org>18.12.2002

"İdeologiya gıtlığı", <www.baku-xeber.com> 23.09.2004

İsmayılov, Eldar ve Papava, Vladimir, *Merkezi Qafqaz: Geosiyasetden Geoiqtisadiyyata Doğru,* Qafqaz Neşriyyat Evi, Bakı, 2006

Ismayilov, Murad, "Azerbaijani National Identity and Baku's Foreign Policy: The Current Debate", *Azerbaijan in the World*: A Bi-Weekly Newsletter of the Azerbaijan Diplomatic Academy, Cilt 1, Sayı 1, (Şubat 1) 2008

Ismayılov, Rovshan, "Azerbaijan: Attention Turns to Government-NGO Relationship Following President's Return from Washington", <http://www.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav050306.shtml> 05.03.2006

Ismayilov, Rovshan, "*Azerbaijan Ready To Discuss Russian-US Use OF Radar Station*", <http://www.iran-press-service.com/ips/articles-2007/june-2007/missile_shield_13607.shtml> 12.06.2007

Ismayılzade, Fariz, "Azerbaijan's Integration into Euroatlantic Structures: What is Hindering the Pace?", *The German Marshall Fund - Black Sea Paper Series*, Sayı 1, 2008

Ivanov, Yu.Ve., "Russia's National Security Problems in Transcaucasia and the Era of Globalization", *Military Thought,* Ocak-Mart, 2005

Jafalian, Annie, "Influences in the South Caucasus: Opposition & Convergence in Axes of Cooperation", *Conflict Studies Research Centre* (Februry 2004), <www.defac.ac.uk>, 08.12.2007

Kahveci, Hayriye, "An Analysis of The Western Scholarly Discourse on Turkic Identity in Central Asia", *The Turkish Yearbook of International Relations,* Say:32, 2001, s.127-166

Kalafat, Yaşar, *Güney Kafkasya: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, ASAM Yayınları, 2000

Kalafat, Yaşar, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya`da Etno-Sosyal Yapı" *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, (ilkbahar), 2001), s.221-249

Kalafat, Yaşar "Azerbaycan Notları", <http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi/1-10_yazilar/sayi_8/08kalafat.htm> 13.01.2008

Kanbolat, Hasan, "Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın Önerdiği "Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu" Nedir?", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2476&kat1=&kat2=2>14.08.2008

Kaplan, Morton, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics,* 19(1), 1966

Köprülü, M.Fuat, "Azeri", *İslam Ansiklopedisi,* 2.Cilt, İstanbul, 1961, s.126

Kuloğlu, Armağan, "Kafkasya'nın Güvenliğinde Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinin Yeri", *Kafkasya Araştırmaları Dizisi:7*, Avrasya-Bir Vakfı ASAM Yayınları: 53, 2003

Krause, Keith ve Williams, Michael C., "Broadenning the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review,* 40, Supplement 2, 1996, s.229-254

Lapid, Yosef, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33(3), 1989, 235-254

Larrain, Jorge, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı*, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995

Lauth, Hans-Joachim, "Informal Institutions and Democracy", *The Journal of Post-Soviet Democratization*, Cilt 7, Sayı 4, Kış 2000, s 21-50

"League of Nations, Admission of Azerbaijan Republic to the League" *Letter from the Azerbaijan Peace Delegation*, 20/48/68, 01 November 1920

Lelyveld, Michael, "Turkey Pursues Ambiguous Ties", <http://www.rferl.org/features/2001/08/28082001113441.asp>28.08.2001

Lijphart, Arend, "International Relations Theory: Great Debates and Lesser Debates", *International Social Science Journal,* 26 (1), 1974, s.11-21

Lijphart, Arend, "The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations", *International Studies Quarterly,* 18 (1), 1974, s.41-74

Mahmudov, Yakub, "Milli siyasetde sehvler veya Manevi Sarsıntılarımız", *Xalq gazetesi,* 4 Ağustos, 1993

Maleki, Abbas, "Iran", <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/GCA/GCAPUB-06.pdf> 13.08.2007

Maleki, Abbas, "Iran and Turan: A propose of Iran's Relations with Central Asia and the Caucasian Republics",<http://www.ca-c.org/online/2001/journal_eng/cac-05/11.malen.shtml>15.01.2008

Maleki, Muhammed Reza, "Revabet-e İsrail ve Turkiye ve Asar-e An der Asya-ye Merkezi ve Gafgaz", *Motalaat-e Asya-ye Merkezi ve Gafgaz*, C.24, (Zemestan,1377(1999)), s. 39-57

Mehdiyev, Ramiz, "Azerbaycançılıg - Milli İdeologiyanın Kamil Nümunesi", *Azerbaycan gazetesi,* 03 Ağustos 2007

Mehdiyev, Ramiz, "Globallaşma Dövründe Dövlet ve Cemiyyet"*Azerbycan gazetesi,* 25 Eylül, 2007

Mehdiyev, Ramiz, "Geleceyin Strategiyasını Müeyyenleşdirerken: Modernleşme Xetti (1)", *Azerbaycan gazetesi,* 16 Ocak, 2008

Mehdiyev, Ramiz, "Esl Vetendaş, Büyük Şahsiyet ve Kudretli Lider Hakda Bazı Düşünceler", *Azerbaycan* gazetesi, 02-03.04.2008

Mehdiyev, Ramiz "Modernleşme Xetti Yene Gündelikdedir", <http://www.mediaforum.az/files/2008/06/17/071622560_0.doc> 17.06.2008

Mehtiyev, Elkhan, "Perspectives of Security Development in the South Caucasus", <http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/10_ssg_10_meh.pdf> 15.08.2008

Mehmetzade, Mirza Bala, "Azerbaycan`da Sovyet Kolonizasyon Siyaseti", *Azerbaycan Dergisi,* Sayı: 3, Temmuz-Eylül, 1955

Mehmetzade, Mirza Bala, "Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Menşei Hakkında", *Azerbaycan* dergisi, No: 272, Mart-Nisan 1990

Memmedli, Sebuhi, "PKK Garabağa niye gelir?", *Yeni Müsavat gazetesi,* 18.02.2008

Memmedzade, Siyavuş, "Hazar Havzasındaki Ülkelerin Silahlanma Yarışı ve Azerbaycan Savunma Sanayiinin Önemi", *POLSAR: Politik-Strateşik Araştırmalar Uluslararası İlişkiler Dergisi*, <http://www.jeopolsar.com/05/18.htm>03.08.2007

"Memorandum by the Secretary-General (Memorandum on the Application for the Admission of the Republic of Azerbaijan to the League of Nations)-20/48/108", League of Nations, *Diplomatiya Alemi,* No: 2, 2003, s.123-127

Mesbahi, Mohiaddin, "Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus", *Central Asian Survey,* Cilt 12, Sayı 2, 1993

Mikayılov, Elnur, "Qafqazda Tehlükesizlik Meyarı", *Beynelxalq İcmal, E-Jurnal,*<http://www.qafsam.org/sam/archives/35>08.07.2007

Minasyan, Sergei, "Moratorium on the CFE Treaty and South Caucasian Security", *Russia in Global Affairs,* Sayı 3, (Temmuz-Eylül) 2008

Mirzezade, Aydın, "Azerbaycanın Siyasi Sisteminde Milli Elitanın Rolu", *Dirçeliş*, Sayı 118-119, 2007-2008, s.383-391

Munster, Rens van, "Logics of Security: The Copenhagen School, Risk Management and the War on Terror", < http://www.sam.sdu.dk/politics/publikationer/RensSkrift10.pdf>28.03.2007

Munro, William, "Physics and politics – an old analogy revised", *American Political Science Review*, Cilt 22, Sayı 1, 1928, s.1-11

Murray, Brian, "Peace in the Caucasus: Multi-Ethnic Stability in Dagestan", *Central Asian Survey*, Cilt 13, Sayı 4, 1994

Musabeyov, Rasim, "Postsovet Mekanında ve Şarki Avropada Çoxpartiyali Demokratiyanın Formalaşmasi", <http://www.kitabxana.org/site/index.php?name=view&id=216&page=1>14.07.2007

Mufti, Şevket, "İmparatorlukların Kafkasya Rekabeti", *Kafkasya Yazıları*, İlkbahar 1997

Necefov, Senan, "Cenubi Qafqazda silahlanma disbalansını kim yaradır?", *Kaspi gazetesi,* 19.10.2007

Nesibli, Nesib, "Azerbaycan`ın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, (ilkbahar), 2001), s.132-46

Nesibzade, Nesib, "Yeni Turan`ın Kurulması Bakımından Azerbaycan`ın Misyonu", *Yeni Forum*, cilt 13, sayı 280, (Eylül), 1992

Nesibzade, Nesib, "Sovyet Siyasetinde Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri", *1926 Bakü Türkoloji Kurultayının 70.Yıl Dönümü Toplantısı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 726, Ankara, 1999, s. 97-100

Nesibov, Elşen, "Azerbaycanda Demokratiya ve Liderin Rolu (II)", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi,* <www.azsam.org> 03.04.2008

Nuriyev, Elkhan, "EU Policy in the South Caucasus A View from Azerbaijan", *Center for European Policy Studies,* Working Document No. 272/Temmuz 2007

Oğan, Sinan, "Türklere karşı yapılan soykırımlar ve Hocalı Soykırımı", <http://www.tdtkb.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=66> 22.02.2007

Oğan, Sinan, "Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor", *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM),* <www.turksam.org>19.09.2007

Oran, Baskın, "Türkiye`nin Kafkas ve Balkan Politikası", 29 Kasım 1994'te, Paris'deki *Institut de Relatlons Internationales et Strategiques*`de verilen konferansın Türkçe metni. İnternet erişimi için bkz: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/50/1/26_baskin_oran.pdf>01.10.2008

Oran, Baskın, "Laiklik ve Sekülerlik Nedir?" *Radikal,* 27.05.2007

Özkan, İsa, "Şehriyar`ın Şiirlerinde Kültür Değerleri", <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/IV-2_Haziran/30_MTAD_4-1_SSaglik_195-198.pdf > 31.07.2008

Özkan, Güner, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Kafkasya Faktörü", *Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK),* <http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=183> 12.09.2008

Parrott, Stuart, "Central Asia/Caucasus: Iran Builds Regional Bridges" <www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html>12.09.2003

Penahlı, Natiq, "QHT-leri xarici donorların caynağından xilas etmək fürseti", *Zaman-Azerbaycan gazetesi*, 01.08.2007

Petersen, Philip, "Security Policy in Post-Soviet Transcaucasia", *European Security,* Spring, 1994

Polat, Salih, "Sovyetler Birliği Hukuk Sisteminde Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Akademik Araştırmalar Dergisi,*
<http://www.academical.org/dergi/MAKALE/11sayi/PolatS_Sovyetler_Birligi_Hukuk_Sisteminde.doc> 31.07.2008

Polukhov, Elhan, "GUAM as seen from Azerbaijan", *Journal of Social and Political Studies*, <http://www.ca-c.org> 15.08.2007

Posen, Barry R., 'The Security Dilemma and Ethnic Conflict', *Survival*, Cilt 35, Sayı 1, 1993, s.27-47

Price, Richard ve Reus-Smit, Christian, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations,* 1998, Cilt 4, Sayı 3, s.259–294

"Prof.Dr.Mustafa Aydın`la Söyleşi", *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)*, <www.turksam.org> 08.04.2008

"Public Opinion in Azerbaijan 2006: Findings from a Public Opinion Survey (Published Draft Version)", <www.ifes.org> 12.03.2007

Puppo, Lili Di, "The South Caucasus countries and the ENP: Three different paths to Europe?", <http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=287> 08.01.2007

Qasımlı, Musa, "Sovet dövrü Azerbaycan tarixine ümumi metodoloji baxış", *525-ci gazete*, 14-15.12.2004

Qenberli, Rizvan, "Azerbaycan`da Bitmeyen Geçiş Süreci ve Medya Çıkmazı", *Avrasya Dosyası,* Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s.197-220

Qurbanli, Mubariz, "Fundamental Principles of Azerbaijani State", <http://www.yap.org.az/en/index.php?nid=1001> 06.08.2008

Reus-Smit, Chris, **"**The Constructivist Turn: Critical Theory after the Cold War"**,** <http://rspas.anu.edu.au/ir/working%20papers/96-4.pdf> 15.06.2004

Resulzade, Mehemmed E., "Milli Dirilik-II", *Dirilik,* No 3, 14 Ekim, 1914

Resulzade, Mehemmed E., "Pan-Turancılık Hakkında", *Hazar dergisi,* No:7, 1990

Rondeli, Alexander, **"S**ecurity Threats in the Caucasus: Georgia's View", *Perceptions: Journal of International Affairs,* Cilt 3, Sayı 2, (Haziran-Ağustos) 1998.

Roy, Olivier, "The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia", <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html> 22.06.2004

Rüstemova, Aybeniz, "Müsteqillik Sonrası Cenubi Qafqaz ve Merkezi Asiya Regionunda Tehlükesizlik ve Emekdasliq Sahesinde İnteqrasiya Prosesleri", *Qloballasma Prosesinde Qafqaz ve Merkezi Asiya: İqtisadi ve Beynelxalq Münasibetler II Beynelxalq Konqresi*, Qafqaz Universiteti, Bakı, 02-05 May, 2007, s. 1000-1005

Rüstemov, Rafiq "Azerbaycansayağı Demokratiya ve İntellektual Öhdelikler", *525-ci gazete,* 23.07.2004

Rüstemov, Rafiq, "Tarix, Dövlet ve Siyaset", *525-ci gazete*, 04.01.2005

Rüstemli, Rafiq,"Azerbaycan`da Devlet-Din Münasibetleri ve Dünyevilik Anlayışı", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <www.azsam.org> 15.06.2007

Rüstemli, Rafiq, "Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri", *Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi,* <www.azsam.org> 23.09.2007

Rüstemli, Rafiq, "Çevik Globallaşma, Yorğun Dövlet ve Nevrotik Vatandaş", <http://news.qaynar.info/index.php?mod=view&id=7145> 15.10.2008

Sadegyan Hori, Vecihe, "Seyaset-e Harici-ye Amrika der Asya-ye Merkezi ve Gafgaz", *Motalaat-e Asya-ye Merkezi ve Gafgaz*, C.24, (Zemestan,1377(1999)), s. 121-138

Sadıqov, Bextiyar, "Geriye Doğru İreli?: Göresen Bele bir Paradoksal Hal Mümkündürmü", *Azerbycan* gazetesi, 27.09.2007

Sadri, Houman, "Elements of Azerbaijan Foreign Policy", *Journal of Third World Studies,* (Bahar) 2003

Safarova, Afat, "Topchibashev and The Idea of A Caucasus Federation", *Azerbaijan in the World*: A Bi-Weekly Newsletter of the Azerbaijan Diplomatic Academy, Cilt 1, Sayı 9 (Haziran 1) 2008

Shaffer, Brenda, "Young Leader or an Affront to Democracy?" *Wall Street Journal*, 2000

Sidamonidze, U.İ., "Zakafkasskaya Sosialistiçeskaya Federativnaya Sovetskaya Respublika (ZSFSR)", *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, T.9,* Moskva, 1972

"Siyasi partiyalar yeniden dirçele bilermi?", <http://www.paralel.az/index.php?type=xebergoster&id=10364> 07.02.2008

Soltan, Elnur, "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Kimliği Üzerine Düşünceler", *Azerbaycan: Siyasi, Ictimai ve Edebi Dergi*, <http://www.azerbaycan.se/Arkiv/31-11.htm>24.12.2007

Sönmez, Banu İşlet, "Azerbaycan'da Yirminci Yüzyılın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasi Gelişmeler, Azerbaycan Milli Hareketi ve Musavat Partisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* Sayı 6, (Ağustos-Ekim) 2000, s. 249-284

Suleymanov, Elin, "Azerbaijan, Azerbaijanis and the Search for Identity", *Analysis of Current Events*, Cilt 13, Sayı 1, (Şubat) 2001

Sümer, Faruk, "Azerbaycan`ın Türkleşmesi Tarihine Umumi bir Bakış", *Türk Tarih Kurumu Belleteni,* Cilt XXI, Sayı 83, Temmuz 1957, s.429-447

Sümerinli, Cesur, "Milli Konsepsiya Milli Tehlükesizliyimizi Eks Etdirirmi?", *Ayna gazetesi,* 28.05.2007

Şahinoğlu, Elxan, "NATO`ya üzv olaq yoxsa Moskova`ya boylanaq?" <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=02&article_id=200804040328 11345> 04.04.2008

Şemsizade, Nizameddin, "Milli İdeolojimiz-Azerbaycancılık", *Azerbaycan gazetesi,* 14.01.1994

Şemsizade, Nizameddin, "Azerbaycancılığın Esasları", <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=312>08.10.2007

Şemsizade, Nizameddin,"Azerbaycançılıq", *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı, İşler İdaresinin Kitabxanası,* <www.president.az> 12.01.2008

Şiriyev, Zaur, "Ermenistan'ın Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ve Dış Politika Yansımaları", <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=269> 12.05.2007

Tairzade, N.A., "Çislennost i Sostav Uçaşçikkhsia Ruskikh Uçebnik Zavedenii Azerbaijana v 40-50 gg XIX Veka", *ANAzSSR, İzvestiya, Ser.Ob.N,* No: 1(1964), s.43-56

Tamm, Sascha, "Weakness as An Opportunity: EU Policy in the South Caucasus", *Turkish Policy Quarterly,* Cilt: 6; Sayı 3, 2007

Tarkhan-Mouravi, George, "A `Realistic` Approach to Regional Security in the South Caucasus", *Report of International Policy Fellowship Program,* CEU - Center for Policy Studies 2001/2002

Tavkul, Ufuk, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi", *Kök Araştırmalar*, Güz 1999.

Tavkul, Ufuk, **"**Kafkasyalı Kimliğinin Tarihi ve Sosyo-Kültürel Temelleri**",** <http://www.dagistanlilar.net/makale.php?baslik=kafkasyali-kimliginin-tarih-ve-sosyo-kulturel-temelleri&id=111> 22.09.2007

Tebrizi, Gulamrza Sebri, "Azerbaycan Milli Hereketinde Ana Dil Faktoru", <http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=1> 14.04.2008

Tekeli, İlhan, "Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi: Bildiriler (30 Nisan-02 Mayıs 1997),* Mersin Üniversitesi, s.121-129

Tepebaş, Y.Ufuk, "Türkiye'nin Afrika Açılımı ve Türkiye- Afrika İşbirliği Zirvesi", *Yeni Dünya Gündemi,* 22.08.2008

Teregulov, A.G., "V Goriskoi Uçitelnoi Seminarii" *ANAzSSR, İzvestiya*, No:8, (1945), s.69-84

"The National Security of the United States of America: 2002", <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>

"The National Security of the United States of America:2006", <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006>

Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan Etnografisine Dair", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, NN 14,15, 1993

Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi,* 2.Cilt, 1961, s. 93-113

Tokluoğlu, Ceylan ve Arıcı, Bülent "Türklerde Yönetim Kültürü: Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan Örnekleri", <http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az&item=20031202075016599>02.12.2003

Tokluoglu, Ceylan, "Definitions of National Identity, Nationalism and Ethnicity in post-Soviet Azerbaijan in the 1990s", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 28, Sayı 4, (Temmuz) 2005, s. 722-758

"Türk Dövlet ve Cemiyyetlerinin XI Dostluq, Gardaşlıg ve Emekdaşlıg Gurultayı`nda Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyev`in Nitgi", *Azerbaycan Respublikası, Xarici İşler Nazirliyi*, *Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Senedler Mecmuesi 2007*, Garisma Neşriyyatı, Bakü, 2008

Ulman, Burak, "1990'li Yıllarda Azerbaycan'ın Siyasal Yaşamı ve Ana Muhalefet Partileri", <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayinlar/makale1.htm> 12.01.2008

Uzgel, İlhan, "Türk Dış Politikası: 1993", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* Sayı 163, 1993, s.62-71

Ülkü, İrfan, "Bakü`deki Kurultay", *Yeni Çağ* gazetesi, 12.03.2007

Ünal, Hasan, "Elçibey'den Berişa'ya Türkiye'nin dostları", *Zaman*, 24.08.2000

Valiyev, Anar, "Reviving a forgotten threat: the PKK in Nagorno-Karabakh", <http://www.jamestown.org/terrorism/news/article.php?issue_id=4336> 17.01.2008

Veliyev**,** Cavid, **"**Güney Kafkasya'da Güvenlik Sorunları ve Yapılanmaları**",** *Jeopolitik-Stratejik Araştırmalar Merkezi*,
<http://www.jeopolsar.com/05/17.htm#_edn1>23.12.2007

Walt, Stephen, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quraterly*, Cilt 35, Sayı 2, 1991, s.211-239

Walt, Stephen M., "International Relations: One World, Many Theories", <http://www.findarticles.com/cf_0/m1181/n110/20492564/print.jhtml>12.07.2004

Waever, Ole, "The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations", *International Organization,* 1998*,* 52 (4), s.687-727

Wendt, Alexander, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 41, Sayı 3, 1987, s.335-350

Wendt, Alexander, "Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics", *International Organization*, 1992, 46, s.391-425

Wendt, Alexander, "On Constitution and Causation in International Relations", *Review of International Studies*, Cilt 24, Sayı 5, (Aralık) 1998, s.101-117

Williams, Michael C.,"Identity and Politics of Security", *European Journal of International Relations,* Cilt 4, Sayı 2, 1998, s.204-225

Wimbush, S.Enders, "The Politics of Identity Change in Soviet Central Asia", *Central Asian Survey*, Cilt 3, Sayı 3, 1985

Xelefov, Xelef, "İnsan Hüquq ve Azadlıqlarının Müdafiesi ve Beynelxalq Terrorizmle Mübarizenin Azerbaycan Respublikasının Dövlet Siyasetinde Yeri", *Diplomatiya Alemi,* Sayı 3, 2006, s.114-126

Xudiyev, Nizami, "Heyder Aliyev`in Azerbaycan dili siyasetinin uğurları" <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=17741> 12.07.2007

Yusfizade, Sevinc, "A Not so Distant Model: The Azerbaijan Democratic Republic of 1918-1920 and Baku's Post-Soviet Foreign Policy", *Azerbaijan in the World*, A Bi-Weekly Newsletter of the Azerbaijan Diplomatic Academy, Cilt 1, Sayı 1, (Şubat 1), 2008

Zülfüqarlı, Meherrem, "Prezidentden QHT`lere destek", <http://www.525ci.com/new/2007/07/31/read=17120> 31.07.2007

Zweiri, Mahjoob, "Iranian Foreign Policy: Between Ideology and Pragmatism", <http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?c=Article_C&cid=1175008641586&pagename=Zone-English-Muslim_Affairs%2FMAELayout> 20.12.2007

C) İnternet Kaynakları

<http://www.addk.net/aze/abaut_a.html>

<www.adf-mk.org/L/tl.html>

<http://www.ans.az>

<http://www.azadinform.az>

<http://www.azadliq.org>

<http://www.azerbaijan.az>

<http://www.bbc.co.uk/azeri>

<http://www.csis.org/ruseura/caucasus/>

<www.diaspora.az>

<http://www.hudson.org >

<http://www.itv.az>

<http://www.lent.az>

<http://www.mediaforum.az>

<http://www.mediarights.az>

<http://www.milaz.info>

<http://www.mfa.gov.az>

<www.millimeclis.gov.az>

<http://www.ntvmsnbc.com>

<http://www.osce.org>

<http://www.president.az>

<http://www.presspost.az>

<http://www.rand.org>

<http://www.state.gov>

<http://www.xazar.info>

D) Gazete ve Haber Ajansları

525-ci gazete

Anadolu Haber Ajansı

APA İnformasiya Agentliyi

Ayna gazetesi

Azerbaycan gazetesi

AzerTAc İnformasiya Agentliyi

Bakı-Xeber gazetesi

Bizim Yol gazetesi

Ekspress gazetesi

Hefte İçi gazetesi

İki Sahil gazetesi

Kaspi gazetesi

New York Times gazetesi

OLAYLAR İnformasiya Agentliyi

Ses gazetesi

The New York Times

TREND İnformasiya Agentliyi

TURAN İnformasiya Agentliyi

Turkish Daily News

Xalq gazetesi

Yeni Azerbaycan gazetesi

Yeni Müsavat gazetesi

Tez Özeti

Bu çalışmada Uluslararası İlişkiler Kuramı`nın yeni nesil yaklaşımlarından sayılan Konstrüktivizm ve Konstrüktivizm`in alt-bileşeni olarak kabul edilen Kopenhag Okulu`nun analitik araçları temelinde Azerbaycan dış politikasında kimlik, tehdit algılama süreçleri ve güvenlik yaklaşımları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Günümüze kadar Azerbaycan dış politikasını inceleyen çalışmalara konstrüktivist yaklaşımların uygulanmasının ihmal edildiği varsayılarak, bu boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

Bunu yapmak için önce kuramsal çerçeve anlatılmış ve bu kapsamda çalışmanın analitik ölçütleri temel hatlarıyla belirtilmiştir. Daha sonra Azerbaycan toplumunu ulus devlet kuruluşuna götüren tarihsel süreçlere değinilerek Azerbaycan kimliğinin temel sütunları tanımlanmıştır. Ayrıca, ulusal kimliğin biçimlenmesini sağlayan tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel faktörler ön plana çıkarılarak günümüz açısından genel bir tanımlama yapılmıştır. Bu çerçevede, Azerbaycan kimliğini oluşturduğu varsayılan İslam ve modernizm sentezi, Türkçülük ve Azerbaycancılık sütunlarından bahsedilmiş ve bu sütunların tarihsel-siyasal koşullardaki rolüne değinilmiştir.

Takip eden bölümlerde ise Azerbaycan kimliğinin dış politika süreçleri ile, özellikle de dış politikada güvenlik yaklaşımlarının biçimlenme süreçleri ile ilişkisi ele alınmıştır. Burada bir taraftan kimliğin Azerbaycan`da dış politika tercihlerinin belirlenmesi açısından rolüne değinilirken, diğer taraftan dış politika süreçlerinde karşılaşılan gelişmelerin Azerbaycan kimliğinin dönüşümüne yönelik etkilerinden bahsedilmiştir.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, Konstrüktivizm, kimlik, güvenlikleştirme, Türkçülük, Azerbaycancılık, Güney Kafkasya.

Abstract

This work encompasses the relationships between identity, threat perception and security approaches in Azerbaijan's foreign policy based on analytical tools of Constructivism and its component – Copenhagen School, which are considered as new turns in the Theory of International Relations. If assumed that the works investigating Azerbaijan's foreign policy lack constructivism approaches application, this space is aimed to be filled.

In order to accomplish the goal, first of all, theoretical framework has been described and analytical criteria roughly stated in this context. Next, broaching the historical periods that led Azerbaijan society to nation-state level, the main pillars of Azerbaijan identity have been defined. Moreover, bringing to the forefront historical, political, social and cultural factors that shape national identity a general definition has been made from nowadays prospective. Within the framework, Islam and modernism synthesis, Turkism and Azerbaijanism - the pillars which considered constituting Azerbaijan identity were described and the role of these pillars in historical-political conditions has been portrayed.

The following chapters include the relationship of Azerbaijan identity with foreign politics processes, especially with formation periods of security approaches in foreign policy. Here the role of identity in determination of Azerbaijan's foreign policy preferences was broached. On the other hand, the effects of developments encountered during foreign policy processes on transformation of Azerbaijan identity were described.

Key words: Azerbaijan, Constructivism, identity, securitization, Turkism, Azerbaijanism, South Caucasus.